

Հ.Մ. ՄԱՄԻԿՈՆՅԱՆ

ՍՆՆԴԱՐԴՅՈՒՆԱԲԵՐՈՒԹՅԱՆ ԷԿՈՆՈՄԻԿԱ

ԴԱՍԱԽՈՍՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՇԱՐՔ

ԵՐԵՎԱՆ
ՀԱԱՀ
2013

ՀՏԴ 339.166.82 (042.4)
ԳՄԴ 65.9 (2)3 04 25 y7

**Հաստատված է Հայաստանի ազգային ազրարային
համալսարանի գիտական խորհրդի կողմից**

Գրախոսներ՝ տնտեսագիտության դոկտոր, պրոֆեսոր
Է.Ս. Ղազարյան
տնտեսագիտության թեկնածու, պրոֆեսոր
Լ.Ա. Մարգարյան
տնտեսագիտության թեկնածու
Յ. Վ. Մկրտչյան

Խմբագիր՝ **Մ.Ա. Խաչատրյան**

Մասնագիտական խմբագիր՝ տնտեսագիտության թեկնածու
Լ.Լ.Հակոբյան

ՄԱՍԻԿՈՆՅԱՆ Հ.Մ.

Ս 223

Սննդարդյունաբերության էկոնոմիկա (դասախոսությունների շարք)։ - Եր.։ ՀԱԱՀ, 2013. – 300 էջ։

Աշխատանքում օգտագործվել են Հայաստանում այդ ոլորտին վերաբերող նյութեր, համակարգված ձևով շարադրված են տնտեսագիտական կարևորագույն հասկացություններն ու երևույթները։ Դասախոսությունների շարքն ընդգրկում է 25 թեմա։

Աշխատանքը նախատեսված է ուսանողների, մասնագետների, գիտաշխատողների և բոլոր նրանց համար, ովքեր զբաղվում են ագրոպարենային համակարգի հիմնախնդիրների ուսումնասիրմամբ։

ՀՏԴ 339.166.82 (042.4)
ԳՄԴ 65.9 (2)3 04 25 y7

ISBN 978-9939-54-615-5

© Մամիկոնյան Հ.Մ., 2013

©Հայաստանի ազգային ազրարային համալսարան, 2013

Ն Ա Խ Ա Բ Ա Ն

Ագրոարդյունաբերական համալիրում արտադրության, գիտության ու տեխնիկայի զարգացմանը, տնտեսական հարաբերությունների կատարելագործման փորձի կուտակմանը զուգընթաց անխուսափելիորեն փոխվում են դրանում իրականացվող մեխանիզմներն ու մոդելները: Ներկայումս ագրոարդյունաբերական համալիրում արտադրությունը կազմակերպական, տնտեսական, տեխնոլոգիական և տնտեսագիտական միջոցառումների բարդ համակարգ է՝ ենթակա տնտեսական և քաղաքական փոփոխվող պայմանների ազդեցության:

Անկախության հռչակումից հետո Հայաստանի Հանրապետությունում դրվեցին տնտեսական մոր հարաբերություններին անցնելու հիմքերը: Ստեղծվեցին սեփականության և տնտեսավարման շուկայական տարրեր ձևեր, իրականացվեցին կառուցվածքային արմատական փոփոխություններ, հողային բարեփոխումներ, կատարելագործվեց գնային, ֆինանսավարկային, հարկային քաղաքականությունը և այլն:

Ագրարային բարեփոխումների հիմնական մասը վերաբերում է հողային հարաբերություններին: Հանրապետության գյուղատնտեսությունում 1991թ. սկսված բարեփոխումների արդյունքում կատարվեց հողի, անասունների, շինությունների, աշխատամիջոցների և այլ արտադրամիջոցների ապապետականացում ու մասնավորեցում: Գյուղացին առաջիններից էր, ով ներգրավվեց շուկայական հարաբերությունների ոլորտ: Սակայն սպասելիքները տնտեսական բարեփոխումներից ամբողջությամբ չիրականացան, ինչը, մեր կարծիքով, անցումային դժվարություններից բացի կապված էր որոշակի թերությունների ու հակասությունների հետ:

Գյուղատնտեսությունում սկսեց գերակայել մասնավոր սեփականությունը, իսկ դրան սպասարկող կազմակերպությունները մնացել էին հանրային (պետական) սեփականության հատվածում: Ցածր էին սննդարդյունաբերական կազմակերպությունների սեփականաշնորհման տեմպերը, բավարար չէր գյուղատնտեսական տեխնիկայի մասնավորեցման վիճակը:

Գների ազատականացումից հետո խախտվեց սննդարդյունաբերությանն անհրաժեշտ նյութատեխնիկական միջոցների ու գյուղմթերքների գների հարաբերակցությունը, բարդացավ գյուղատնտեսական մթերքի իրացման գործընթացը:

Չնայած թվարկված խնդիրներին՝ ագրոարդյունաբերական համալիրում բարեփոխումների գործընթացը շարունակվում է, ընդլայնվում և խորանում՝ թեթևացնելու համար գյուղացու հոգսերը, աջակցելու համար գյուղացիական տնտեսության արդյունավետության բարձրացմանը:

Իրականացված տնտեսական բարեփոխումները քաղաքական և տնտեսական առումներով բխում էին ժամանակի պահանջներից: Դրանք իրենց հետ բերեցին մի շարք նոր հիմնախնդիրներ, որոնք, ըստ իրենց լուծման հրատապության, բաժանվում են երկու խմբի՝ կարճա-ժամկետ և երկարաժամկետ (հեռանկարային):

Կարճ ժամկետում նախատեսվում է հանրապետության ինքնապահովման ընդհանուր մակարդակի բարձրացման ուղղությամբ նպատակային հիմնախնդիրների լուծում՝ ուղղված շրջափակմանը և անցումային ժամանակաշրջանին հատուկ դժվարությունների հաղթահարմանը:

Հեռանկարային հիմնախնդիրների լուծումը պետք է ուղղված լինի արդյունավետ գործող գյուղացիական տնտեսությունների զարգացմանը, շուկայական անհրաժեշտ ենթակառուցվածքների ստեղծմանը, ինտեգրման գործընթացների ձևավորմանը, ճյուղի ողջ ներուժի արդյունավետ օգտագործմանը:

ՀՀ անցումային շրջանի փորձը ցույց է տալիս, որ առաջիկայում գյուղում գլխավոր արտադրողները պետք է լինեն գյուղացիական տնտեսությունները, որոնց թիվը 2011թ. հունվարի 1-ի դրությամբ կազմում էր շուրջ 339,2 հազար: Իսկ վերանշակման ոլորտի կազմակերպությունները նպատակահարմար է, որ գործեն կոոպերատիվների, փոքր և միջին ձեռնարկությունների, բաժնետիրական ընկերությունների ձևով:

ԹԵՄԱ 1

«ՍՆՆԴԱՐԴՅՈՒՆԱԲԵՐՈՒԹՅԱՆ ԷԿՈՆՈՄԻԿԱ»

ԴԱՍԸՆԹԱՑԻ ԱՌԱՐԿԱՆ, ԽՆԴԻՐՆԵՐԸ ԵՎ ՌԻՍԻՄՆԱՍԻՐՄԱՆ ԿԱՐԳԸ

1.1. ԴԱՍԸՆԹԱՑԻ ԱՌԱՐԿԱՆ ԵՎ ԽՆԴԻՐՆԵՐԸ

Էկոնոմիկան արտադրողական ուժերի և արտադրական հարաբերությունների գործունեության ոլորտն է, որտեղ իրականացվում են նյութական արտադրությունը, դրանց բաշխումը, փոխանակումն ու օգտագործումը:

«Սննդարդյունաբերության էկոնոմիկա» դասընթացի առարկան ուսումնասիրում է ճյուղում գործող օբյեկտիվ տնտեսագիտական օրենքներն ու օրինաչափությունները, դրանց գործունեության արտացոլման ձևերը, պայմաններն ու գործոնները, բացահայտում այդ գործունեության ընթացքում տեղ գտած բացթողումներն ու ձեռքբերումները, մշակում միջոցառումներ բացթողումների վերացման և ձեռքբերումների ամրապնդման ու ավելացման, օպտիմալ ծախսերով ամենաբարձր արդյունավետության ապահովման համար:

«Սննդարդյունաբերության էկոնոմիկա» առարկան հիմնվում է տնտեսագիտության տեսության վրա և սերտորեն կապված է արդյունաբերության ու գյուղատնտեսության տնտեսագիտությունների հետ: Հնարավոր չէ լուծել ճյուղին առնչվող որևէ խնդիր առանց արդյունաբերությանը և գյուղատնտեսությանը վերաբերող տեխնիկայի, տեխնոլոգիայի ու հեռանկարային զարգացման հարցերի խոր իմացության:

Հանրապետությունում վերջերս իրականացված տնտեսական բարեփոխումները լրիվ փոխեցին սննդարդյունաբերության վիճակը: Փոխվեց նաև դրանում գործող տնտեսական մեխանիզմը: Պետական ձեռնարկությունների փոխարեն առաջին պլան մղվեց մասնավոր սեփականության հիմքերի վրա գործող ձեռնարկությունների զարգացումը, կոոպերատիվների, բաժնետիրական ընկերությունների ստեղծումը, հետևաբար՝ ինքնաֆինանսավորումն ու ինքնակառավարումը: Ստեղծված պայմաններում պետք է կարողանալ գտնել հումքի, վառելիքի, էներգիայի, տեխնիկայի և աշխատանքային ռեսուրսների օգտագործման արդյունավետության բարձրացման ուղիներ:

1.2. ՍՆՆԴԱՐԴՅՈՒՆԱԲԵՐՈՒԿԱՆ ԱՐՏԱԴՐՈՒԹՅԱՆ ԱՌԱՆՁՆԱԴԱՏԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ

ա) Սննդարդյունաբերությունը վերամշակում է բուսական ու կենդանական ծագում ունեցող հումքը, որի մեծ մասն արտադրվում է գյուղատնտեսությունում և հիմնականում շուտ փչացող է:

բ) Ճյուղի տեխնոլոգիան բնութագրվում է բիոքիմիական և կենսաքիմիական գործընթացներով:

գ) Տեխնոլոգիական գործընթացները պահանջում են մշակման ջերմային (և՛ դրական, և՛ բացասական) մեթոդներ:

Հետևաբար՝ սննդարդյունաբերության արտադրատնտեսական յուրահատկությունը օգտագործվող հումքի, տեխնոլոգիական գործընթացների և արտադրանքի մշակականության (սնունդ է արտադրում) մեջ է: *Այն սերտորեն կապված է գյուղատնտեսության հետ, որը պայմանավորում է ճյուղի աշխատանքի սեզոնայնությունը, համակենտրոնացման աստիճանը և ձեռնարկությունների տեղաբաշխման խնդիրները:*

Սննդարդյունաբերության յուրահատկությունների ուսումնասիրությունն օգնում է հաշվի առնել այն պայմաններն ու գործոնները, որոնց ներգործության շնորհիվ ճյուղի տնտեսական զարգացումը կկարողանա ընթանալ առավել արդյունավետորեն:

1.3. ԱՌԱՐԿԱՅԻ ՌԻՍՈՒՄՆԱՍԻՐՄԱՆ ՄԵԹՈԴԱԲԱՆՈՒԹՅՈՒՆԸ

Հիմնականը *դիալեկտիկական մեթոդն* է, որը դրվում է ճյուղի ուսումնասիրման հիմքում:

Յուրաքանչյուր հարցի ուսումնասիրման ընթացքում անհրաժեշտ է հանդես բերել *պատմական* մոտեցում: Օրինակ՝ հայտնի փիլիսոփա, պատմաբան Քսենոֆոնը դեռ Ք.ա. IV դարում գրել է, որ Հայաստանով անցնելիս նրան զինուց բացի հյուրասիրել են մի խմիչքով, որը պատրաստվել է գարու հատիկներից: Համապատասխան ճյուղի զարգացման հարցերը քննարկելիս պետք է հաշվի առնվել այս փաստը:

Կարևոր են ինդուկցիայի և դեդուկցիայի մեթոդները՝ մասնավորի գնահատականը ընդհանուրին վերագրելը և ընդհանուրից մասնավորին անցնելը:

Առաջինը ներկայացնում է առանձին ճյուղերի յուրահատկությունների հաշվառումը և արտադրական ռեզերվների օգտագործումը, երկրորդը՝ տարբերակների համեմատման և օպտիմալ տարբերակի ընտրությունը:

«Սննդարդյունաբերության էկոնոմիկա» առարկայի ուսումնասիրման տարածված մեթոդներից է *մաթեմատիկական մեթոդը*, որը հնարավորություն է տալիս բազմաթիվ տարբերակներից արագ ու ճիշտ ընտրել ամենաարդյունավետը:

Վիճակագրական վերլուծության մեթոդ. առանց այս մեթոդի վերը նշվածներից ոչ մեկը հնարավոր չէ իրականացնել:

Էքստրապոլյացիայի և ինտրոպոլյացիայի մեթոդներ. առաջինն առարկան ուսումնասիրում է ժամանակի կտրվածքով՝ հաշվի առնելով կատարված փոփոխությունները, ցույց տալով շարժն ըստ սահմանված ժամանակահատվածի, իսկ երկրորդը ցույց է տալիս այդ շարժը դեպի անցյալ:

Կիրառվում են նաև՝ **փորձնական, հաշվեկշռային, մենագրական, տրամաբանական և այլ մեթոդներ:**

Ուսումնասիրությունները կատարվում են 3 փուլով՝

ա) նյութերի հավաքում,

բ) դրանց մշակում և վերլուծություն,

գ) ստացված եզրահանգումների հիման վրա առաջարկությունների մշակում:

Ցանկալի է ուսումնասիրությունները կատարել ըստ երեք տարվա նյութերի տվյալների: Դա հնարավորություն կտա հաշվի առնել գյուղատնտեսության առանձնահատկությունները տարիների կտրվածքով և բարձրացնել ստացված արդյունքների հավաստիությունը:

1.4. ՃՅՈՒՂԻ ԳՈՐԾՈՒՆԵՈՒԹՅԱՆ ՆՊԱՏԱԿՆԵՐԸ

- Պարենի նկատմամբ բնակչության պահանջարկի բավարարման մակարդակի բարձրացում և ճյուղի դերի մեծացում հանրապետության տնտեսությունում, սննդի գործի ռացիոնալ կազմակերպում և պարենի նկատմամբ հանրապետության անվտանգության ապահովում:
- Նոր տեխնիկայի և տեխնոլոգիայի ներդրում ու ճյուղի առաջընթացի ապահովում:
- Հումքային բազայի զարգացում:
- Արտադրության ճիշտ տեղաբաշխում՝ մասնագիտացման խորացում, կոոպերացում, համակենտրոնացում, ագրոարդյունաբերական ինտեգրացում:
- Նոր ձեռնարկությունների և գործողների վերակառուցում ու վերասարքավորում:
- Որակի և արդյունավետության բարձրացում:
- Ճյուղի հետագա զարգացման գործընթացում արտադրության ծավալների հնարավոր մեծացում:

1.5. ՎԵՐԱՄՇԱԿՈՂ ԱՐԴՅՈՒՆԱԲԵՐՈՒԹՅԱՆ ԴԵՐՆ ՊԱՐԵՆԱՅԻՆ ՀԻՄՆԱԽՆԴԻԻ ԼՈՒԾՄԱՆ ԳՈՐԾՈՒՄ

Ժողովրդի բարեկեցության մակարդակի բարձրացման միջոցառումների համակարգում սննդարդյունաբերության կարգավորումը առաջնակարգ տեղ է զբաղեցնում: Մարդն իր կենսունակությունն ապահովելու համար օգտագործում է սնունդ: Ջարգացած երկրներում սննդի օրաբաժնի էներգետիկ արժեքը մեկ մարդու հաշվով կազմում է 3000-3500 կկալ: Մեր հանրապետությունում այն հավասար է 2804 կկալ: Այն սահմանվել է ԽՍՀՄ բժշկական ակադեմիայի սննդի ինստիտուտի կողմից: Սննդի օպտիմալ նորմերը հիմնավորվում են դրանց օգտագործման ռացիոնալ ֆիզիոլոգիական բժշկական նորմերով: ՀՀ առողջապահության նախարարության առաջարկով սննդաբաժնի օրական նորմը մեկ մարդու հաշվով սահմանվել է 2412 կկալ: Այդ ուղղությամբ ներկայումս կան չլուծված հիմնախնդիրներ: Անհրաժեշտություն է զգացվում բարելավել սննդի օրաբաժնի կառուցվածքը՝ նախ և առաջ բարձրացնելով վճարունակ պահանջարկը:

Օրաբաժնի կառուցվածքում սպիտակուցները պետք է կազմեն 88 գրամ (55 %-ը պետք է լինի կենդանական ծագման), ճարպերը՝ 34 և ածխաջրատները՝ 396 գրամ: Սպիտակուցները լինում են փոխարինելի և անփոխարինելի ամինաթթուների ձևով:

Փոխարինելիները օրգանիզմում սինթեզվում են, իսկ անփոխարինելիները՝ ոչ: Վերջիններս հիմնականում կենդանական ծագում ունեն, և դրանց պակասն օրգանիզմը ստանում է կաթնամթերքի, մսամթերքի, ձվի և այլնի միջոցով:

Հանրապետությունում ֆիզիոլոգիական նորմերին համապատասխան՝ բուսաբուծական մթերքով (բացի հացից ու հացամթերքից) սննդի սպառման խնդրի լուծումը տեղական արտադրության հաշվին հնարավոր է: Հացահատիկի փաստացի սպառումը տեղական արտադրության հաշվին 1990 թ. կազմել է 33,5, 2005 թ.՝ 58, իսկ 2010 թ.՝ 47,8 %, մնացածը լրացվել է ներկրվածի հաշվին: Վերջերս խախտվել է կերային հացահատիկի ներկրումը, որի հետևանքով խիստ նվազել է համակցված կերերի արտադրությունը: Արդյունքում՝ վերացել են արդյունաբերական թռչնաբուծությունն ու խոզաբուծությունը, չի բարձրացել անասնաբուծության մթերատվությունը, մեծ անելիքներ կան սեփական արտադրության՝ անասնաբուծական մթերքով ապահովվածության ուղղությամբ: Անասնաբուծական մթերքի արտադրությունը 2010 թ. կազմել է՝ միսը՝ 28,9, կաթը՝ 47,1, ձուն՝ 85,9 %: 1990 թ. փաստացի սպառման համեմատությամբ այն կազմել է համապատասխանաբար 66,6, 44,7 և 136,4 % (աղ. 1, 2): Երկու դեպքում էլ այն խիստ անբավարար է, միայն ձվի սպառումն է կարգավորվել:

ՀՀ մեկ բնակչի հաշվով սննդամթերքի փաստացի սպառումը և երաշխավորվող նորմերը¹, կգ (մեկ տարվա կտրվածքով)

Մթերքի տեսակը	Գիտականորեն հիմնավորված ֆիզիոլոգիական նորմերը	1990 թ.	1995 թ.	2000 թ.	2004 թ.	2010 թ. ²	հաշվարկային տարին
		փաստացի					կանխատեսում
Հաց և հացամթերք	128	121	146	140	169,5	142,4	140
Կարտոֆիլ	58	54	82	80	59,7	46,4	80
Բանջարեղեն	121	116	103	121	194,4	68,6	121
Բոստանային մշակաբույսեր	20	9	5,0	16	20	20	20
Պտուղ և հատապտուղ	72	38	36	40	38,7	31,1	52
Խաղող	20	18	14	20	20	20	20
Շաքար	34	36	8,2	15	25,9	7,2	34
Բուսական յուղ	7,7	2,9	2,4	3,4	4,8	3,8	7,7
Միս և մսամթերք	75	42	13	16	28,3	21,1	60
Կաթ և կաթնամթերք՝ վերածած կաթի	392	420	150	157	160,7	200,0	300
Չուլ, հատ	251	154	77	90	172	210	230
Չուկ և ձկնամթերք	12,8	7,1	3,0	4,8	4,4	1,7	7,0

¹ Որոշ ցուցանիշներ հաշվարկային են:

² Պարենային ապահովության և աղքատության նյութեր: ՀՀ Ազգային վիճակագրական ծառայության նյութերը: Եր., 2011:

Մեկ բնակչի հաշվով գյուղատնտեսական կարևորագույն մթերքների արտադրությունը 2004-ում, կգ (մեկ տարվա կտրվածքով)

Մթերքի տեսակը	1990 թ.	1995 թ.	2000 թ.	2004 թ.	2010 թ.	հաշվարկային տարին
Հացահատիկ ³	85	69,1	59,1	142,2	100,2	148
Կարտոֆիլ	92	112,6	76,3	172,3	148,5	144
Բանջարեղեն	186	118,7	98,7	186,9	217,3	173
Բոստանային մշակաբույսեր	18,2	14,2	13,9	35,1	40,7	27
Պտուղ և հատապտուղ	49,5	38,4	33,8	35,5	39,5	50
Խաղող	75	40,8	30,5	46,5	68,5	52
Միս	32	12,4	13	16,6	21,7	51
Կաթ	164	112,7	118,9	172,7	184,5	219
Զուլ, հատ	172	52	101,4	175,2	215,7	197

Հարկ է նշել, որ որոշ չափով ավելացել է անասնաբուծական մթերքի արտադրությունը, որը հանգեցրել է շուկայում դրա առաջարկի հնարավորությունների ավելացման: Դա բնակչության վճարունակության պակասի հետևանք է: Անհրաժեշտ է տեղական արտադրության մթերքների առաջարկի ավելացման հետ բարձրացնել բնակչության գնողունակությունը:

Սակայն սննդի ռացիոնալ կազմակերպումն առանց վերամշակող արդյունաբերության անլուծելի խնդիր է: Այն հնարավորություն է տալիս.

ա) տարվա բոլոր եղանակներին բնակչությանը մատակարարել հաշվեկշռված, տարատեսակ և բարձրորակ սնունդ.

բ) ժամանակակից տեխնոլոգիաների միջոցով արտադրել սնունդ տարբեր տարիքի մարդկանց, հիվանդների համար.

գ) հարստացնել սնունդը սպիտակուցներով և այլ սննդանյութերով.

դ) պահածոյացման, սառեցման, վերամշակման, պահպանման և տեղափոխման նոր մեթոդների կիրառմամբ զգալիորեն կրճատել գյուղ-մթերքների օգտագործման սեզոնայնությունը և բանջարեղենով, մրգով

³ Նշված ծավալի 60 %-ը կազմում է պարենային հացահատիկը:

ու այլ մթերքներով ապահովել այն շրջանների բնակչությանը, որտեղ դրանք չեն մշակվում կամ չեն արտադրվում.

ե) ընդլայնել կիսաֆաբրիկատների արտադրությունը. վերջիններս զգալիորեն նվազեցնում են աշխատանքի ծախսը տնային պայմաններում սնունդ պատրաստելիս.

զ) կրճատել գյուղատնտեսական մթերքների կորուստները (հատկապես, երբ դրանք պահպանվում են ծմռանը), ավելացնել պարենային ռեսուրսները, ընդլայնել մթերքների տեսականին:

ԹԵՄԱ 2

ՄՆՆԴԻ ԱՐԴՅՈՒՆԱԲԵՐՈՒԹՅՈՒՆԸ ՀՀ ՏՆՏԵՍՈՒԹՅԱՆ ԱԳՐՈՒԹՅԱՆ ԶՆՆԵՍԻ ՀԱՄԱԿԱՐԳՈՒՄ

2.1. ՄՆՆԴԻ ԱՐԴՅՈՒՆԱԲԵՐՈՒԹՅՈՒՆԸ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ԱԳՐՈՂԱՐԵՆԱՅԻՆ ՀԱՄԱԿԱՐԳՈՒՄ

Ագրոպարենային համակարգը հանրապետության տնտեսության այն ճյուղն է, որտեղ արտադրվում, տեղափոխվում, պահեստավորվում, փոխանակվում և օգտագործվում են գյուղատնտեսական հումքն ու սննդամթերքը: 01.01.2010 թ. դրությամբ համակարգն ունի շուրջ 339,2 հազ. գյուղացիական տնտեսություն, 831 կազմակերպություն և բազմաթիվ փոքր արտադրամասեր (աղ. 3):

Աղյուսակ 3

Սննդի արդյունաբերության աշխատանքի հիմնական ցուցանիշները⁴

	1999	2000	2005	2010
Կազմակերպությունների քանակը, միավոր	329	359	819	831
Արտադրանքի ծավալը, մլրդ դրամ	111,5	115,8	200,5	278
Արտադրանքի ֆիզիկական ծավալի ինդեքսը նախորդ տարվա նկատմամբ, %	107,0	109,7	105,9	...
Արդյունաբերաարտադրական անձնակազմի թվաքանակը, 1000 մարդ	14,3	13,9	17,1	18,2
Նախորդ տարվա նկատմամբ, %	89,4	97,2	124,8	100,1

Ներկայումս հանրապետության սննդարդյունաբերությունը զարգացած և տեխնիկապես բավական հագեցած ճյուղ է, որն ունի շուրջ 18 տարբեր մասնաճյուղ: Դրանք են՝ զինեզործություն, պահածոյագործություն, կաթնամթերքի վերամշակում, մսամթերքի վերամշակում, հացամթերքի արտադրություն, ոչ ոգելից խմիչքների արտադրություն, ծխախոտի արտադրություն, հանքային ջրերի արտադրություն, աղի արտադրություն և այլն: Դրանց արտադրանքի ծավալների շարժը բերված է աղյուսակ 4-ում:

⁴ ՀՀ ազգային վիճակագրական ծառայության համապատասխան տարիների նյութերը:

Սննդարդյունաբերության հիմնական արտադրատեսակների
արտադրության բնահրային չարժը 1990-2010 թթ.⁵ և հեռանկարը

Արտադրատեսակներ	Չափի միավոր	1990 թ.	1995 թ.	2000 թ.	2005 թ.	2010 թ.	Հաշ- վար- կային տարի
Միս	հազ. տ	58,5	18	40,9	45,8	54,3	60
Կաթ	հազ. տ	226	251,2	191	300,0	300,0	350
Պահածո	մլն պայմ. տուփ	267,4	22,2	66,5	47,3	39,5	178,5
Հաց և հացաբուլկեղեն	հազ. տ	325	295,9	302	295,0	298,0	325
Հրուշակեղեն	հազ. տ	47,2	4,0	3,5	4,5	11,5	12
Բուսական յուղ	հազ. տ	6,4	-	-	0,3	1,03	7,0
Չկան որս	հազ. տ	7,8	-	0,4	-	-	7,8
Ոչ ալկոհոլային խմիչք	հազ. դկլ	4100	1009	2165	3242,6	3826	4000
Հանքային ջրեր	մլն շիշ (0,5 լիտր)	156	15,6	36,1	48,2	60,0	152
Ծխախոտ	մլրդ հատ	8,1	-	2,1	3,0	4,1	3,0
Աղ	հազ. տ	118	-	30,0	347	29,4	32,8
Ալկոհոլային խմիչք օղու և լիկյորի արտադրություն	հազ. դկլ	1700	507,3	1018	1302	119,4	1700
խաղողի գինու արտադրություն	հազ. դկլ	4200	986,6	362	679	514	1900
շամպայնի արտադրություն	հազ. դկլ	320	126,9	60	51,9	61	115
կոնյակի արտադրություն	հազ. դկլ	610	304,8	287	915	1275	942
գարեջրի արտադրություն	հազ. դկլ	5108	500	794	1075	1535	2000

⁵ ՀՀ ազգային վիճակագրական ծառայության համապատասխան տարիների նյութերը:
Հեռանկարը՝ ՀՀ գյուղատնտեսության նախարարության և մեր մշակումները:

Հաշվարկները ցույց են տալիս, որ նախկինում զինեզործությունն ուսումնասիրվող համակարգի կառուցվածքում առաջատար ճյուղերից մեկն է եղել: Այն սկզբում ունեցել է տնայնագործական բնույթ, սկսել է զարգանալ անցյալ դարի քառասունական թվականներից հետո: Ճյուղն իր զարգացման գագաթնակետին է հասել 20-րդ դարի 80-ական թվականներին:

Անցումային փուլի դժվարությունների, շրջափակման, ԽՍՀՄ փլուզման, 1988 թ. Սպիտակի երկրաշարժի, նախկին տնտեսական կապերի բացակայության հետևանքով հանրապետության սննդարդյունաբերությունը խիստ անկում ապրեց: Նվազեց տեղական արտադրության հաշվին հումքի ապահովման մակարդակը: Ուսումնասիրությունները ցույց են տալիս, որ եթե 1990 թ. հանրապետության վերամշակող արդյունաբերության կարողությունները ծանրաբեռնված են եղել միջինը 40-50 %-ով, ապա 2000-2010 թթ. այն կազմել է մոտավորապես 15-20 %:

Նախամասնավորեցման տարիներին սննդարդյունաբերության զարգացմանը նպաստել է գյուղատնտեսության մասնագիտացումը: Խաղողագործության, պտղագործության, բանջարաբուծության զարգացումը հնարավոր դարձրեց Հայաստանում զինու և պահածոների արդյունաբերության զարգացումը: Հայկական կոնյակներն ու զինիները, տոմատի մածուկը, սմբուկի խավիարը մեծ պահանջարկ ունեն արտասահմանյան շուկայում:

1990 թ. կոնյակի արտադրությունը կազմել է 610, զինիներինը՝ ավելի քան 4200, շամպայինը՝ 320 հազ. դլ, պահածոներինը՝ մոտավորապես 267 մլն պայմանական տուփ և այլն: Դրանք բավական բարձր ցուցանիշներ են:

Հանրապետության գյուղատնտեսական արտադրանքի հիմքի վրա զարգացել է նաև կաթի, մսի, ծխախոտի արդյունաբերությունը և թեթև արդյունաբերության որոշ ճյուղերի (գորգագործության, կաշվեղենի, գործվածքեղենի) արտադրությունը:

Սննդարդյունաբերությունը հանրապետության տնտեսության բոլոր ճյուղերի հետ փոխկապակցված է և, փաստորեն, գյուղատնտեսության հետ կազմում է ագրոարդյունաբերական համալիրի հիմքը: 1985-1990 թթ. ագրոպարենային համակարգի արտադրանքում սննդարդյունաբերության համախառն ներքին արդյունքի տեսակարար կշիռը կազմել է ավելի քան 24-25 %: Հանրապետության արդյունաբերության հիմնական արտադրական ֆոնդերի շուրջ 6,0 %-ը պատկանում է սննդարդյունաբերությանը:

Հանրապետության բնակչության սպառման ֆոնդի 3/4-ը բաղկացած է գյուղատնտեսական մթերքներից և հումքից պատրաստված սպառման առարկաներից: Իրականացված սեփականաշնորհման պայ-

մաններում հանրապետության սննդարդյունաբերությունն ի վիճակի չեղավ անմիջապես իրացնելու իր ներուժը: 1990 թ. համեմատությամբ 2010 թ. ճյուղի համախառն արտադրանքը նվազեց:

Հանրապետության ագրոարդյունաբերական համալիրը շարունակում է մնալ տնտեսության հիմնական ճյուղերից մեկը, ուր արտադրվում է շուրջ 278,0 մլրդ դրամ համախառն արտադրանք և ուր աշխատում են շուրջ 18,2 հազ. մարդ:

Բերված տվյալները վկայում են, որ ագրոպարենային համալիրը թե՛ ծավալային, թե՛ որակական առումով գլխավոր տեղ է զբաղեցնում հանրապետության տնտեսության մեջ և ունի որոշիչ նշանակություն բնակչության կենսապահովման բնագավառում: Հեռանկարում ևս ագրոպարենային համակարգը, այդ թվում՝ վերամշակող արդյունաբերությունը գլխավոր տեղ կզբաղեցնի: Այն կկազմի հանրապետության ներքին արդյունքի 20-22 %-ը, որից 35-40 %-ը բաժին կընկնի սննդարդյունաբերությանը:

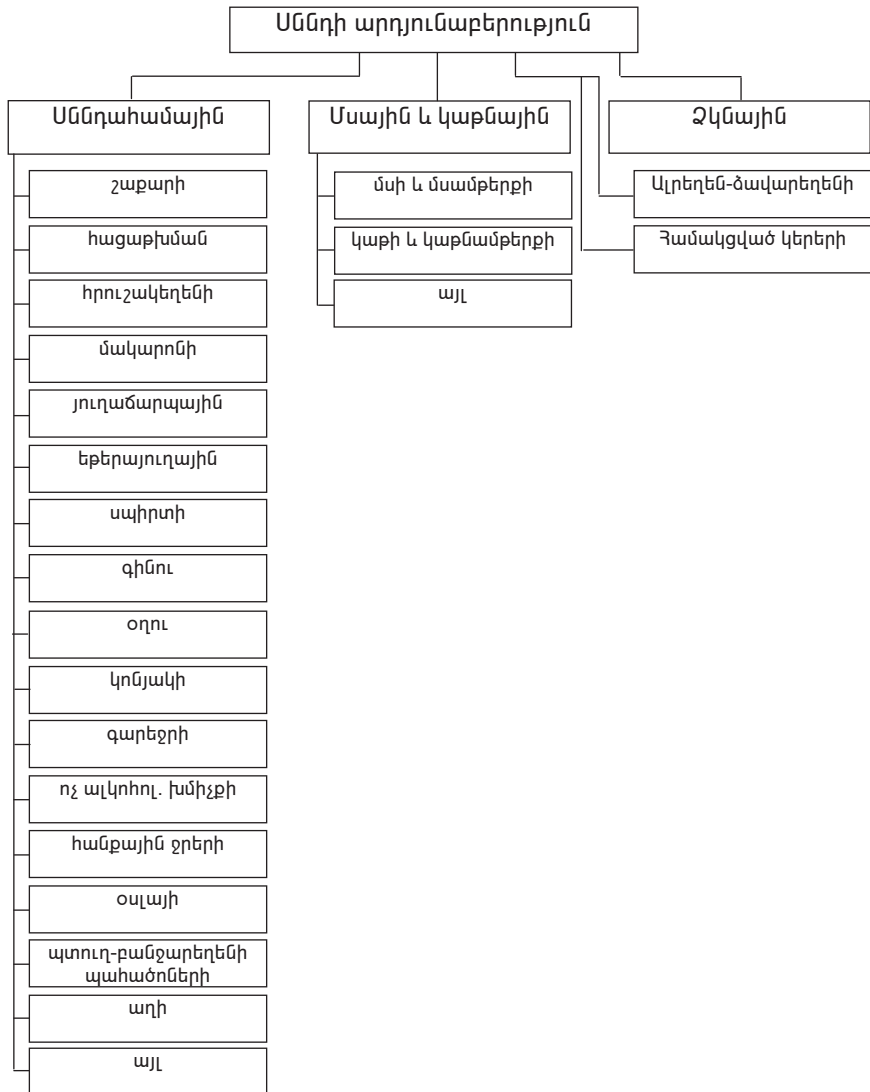
Ագրոարդյունաբերական համալիրը հանրապետության տնտեսության մի մասն է և սերտորեն կապված է այդ տնտեսության մյուս ճյուղերի (օրինակ՝ ջերմաէներգետիկ համալիրի) հետ: Այն կապված է նաև ոչ արտադրական ոլորտի (սպասարկման, ծառայությունների, տրանսպորտի, իրացման) ձեռնարկությունների հետ:

2.2. ՄԱՆՊԱՐԴՅՈՒՆԱԲԵՐՈՒԹՅԱՆ ԿԱԶՄԸ ԵՎ ԾՅՈՒՂԱՅԻՆ ԿԱՌՈՒՑՎԱԾՔԸ

Սոցիալ-տնտեսական տեսանկյունից ագրոպարենային համակարգի կառուցվածքը բնութագրվում է սեփականության բազմազանությամբ: Գործում են մասնավոր սեփականության, կոլեկտիվ, կոոպերատիվ և պետական սեփականության ձեռնարկություններ: Ամիրաժեշտ է մշակել ու իրականացնել այնպիսի տնտեսական մեխանիզմներ, որ դրանք ունենան զարգացման հավասար իրավունքներ:

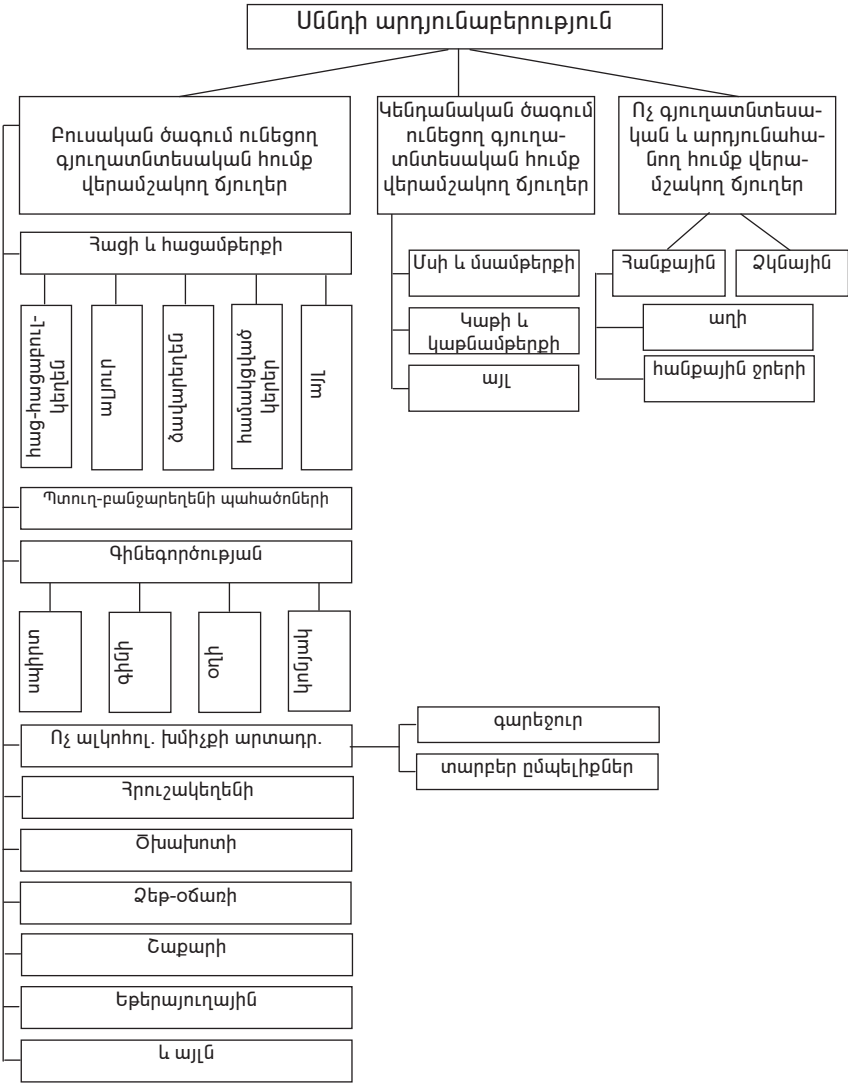
Սննդարդյունաբերական ձեռնարկություններն, ըստ գործառնական և ճյուղային կառուցվածքի, բաժանվում են երկու խմբի:

Առաջինը ճյուղայինն է, այսինքն՝ դասակարգման հիմքում դրվում է արտադրատեսակի պատկանելությունը (գծապատկեր 1):

ՊՃ. 1. Սննդարդյունաբերության ճյուղային դասակարգումը:

ՍՏՆԱՐԴՅՈՒՆԱՔԵՐԱԿԱՆ ձեռնակությունների երկրորդ գործառնական դասակարգման հիմքում դրված է վերամշակվող հումքի տեսակը (գծապատկեր 2):

Գժ. 2. ՍՏՆՈՒԱՐԴՅՈՒՆԱՔԵՐՈՒԹՅԱՆ ղԱՍԱԿԱՐԳՈՒՄՆ ըՍՏ ՎԵՐԱՄՉԱԿՎՈՂ ԽՈՒՄՔԻ:

Առաջին խմբում առանձնացվում են սննդահամային և մսակաթնային ճյուղերը: Որպես առանձին ճյուղեր՝ գործում են նաև ալրեղեն-ծավարեղենի, համակցված կերերի և ձկնային արտադրությունները: Երկրորդ խմբում բուսական, կենդանական ծագում ունեցող գյուղատնտեսական հումք վերամշակող ճյուղերն են, ոչ գյուղատնտեսական և արդյունահանված հումք վերամշակող ճյուղերը՝ հանքահումքային (աղ, հանքային ջրեր) ու ձկնայինը:

2.3. ՀԱՄԱԽԱՈՆ ԱՐՏԱԴՐԱՆՔԻ ԴԻՆԱՄԻԿԱՆ, ԿԱՌՈՒՑՎԱԾՔԱՅԻՆ ՓՈՓՈԽՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ

Պարենի նկատմամբ հանրապետության բնակչության պահանջ-մունքների բավարարման խնդիրը մնում է ամենահրատապներից մեկը, քանի որ այն ուղղակիորեն կախված է բնակչության կենսամակարդակից: Վերջին տարիներին հանրապետության տնտեսությունը շարունակում է մնալ տրանսպորտային դժվարությունների, էներգետիկ և ֆինանսական խիստ սահմանափակումների պայմաններում, որը, բնականաբար, բացասաբար է անդրադառնում սննդի արդյունաբերության ձեռնարկությունների տնտեսական գործունեության վերջնական արդյունքների վրա: Առանձնապես նվազել են թարմ կաթի և կաթնամթերքի, մսի և մսամթերքի, կաշվի, պտուղ-բանջարեղենի պահածոների, խաղողի գինու և շատ այլ արտադրատեսակների արտադրության ծավալները:

Վերջին տարիներին սննդի և վերամշակող արդյունաբերության առանձին ճյուղերում նկատվում է արտադրության ծավալների նվազում: Վառելիքաէներգետիկ և հումքային ռեսուրսների գների աճը, հումքի ներկրման դժվարությունները, տրանսպորտային ծախսերի աճը և վարկային բարձր տոկոսադրույթները հանգեցրին առանձին ճյուղերի հիմնական միջոցների թերեւեմնավածության: Արտաքին առևտրում և գնագոյացման բնագավառում ազատական քաղաքականության իրականացումն իր հերթին հանգեցրեց ներքին շուկայում տեղական արտադրատեսակների պահանջարկի նվազման:

Ներկայումս լուրջ փոփոխություններ են կատարվում սննդի և վերամշակող արդյունաբերության ճյուղային կառուցվածքում: Գյուղային կառուցվածքում փոփոխությունները պայմանավորված են հանրապետությունում ձևավորվող ընդհանուր տնտեսական վիճակով, գյուղատնտեսության ճյուղային կառուցվածքի տեղաշարժերով, գյուղատնտեսական հումքի վերամշակող ձեռնարկությունների վճարունակության ցածր մակարդակով, թույլ մրցունակությամբ, իրացման դժվարություններով: Այս ամենը դարձել է սննդի արդյունաբերության մեջ մտնող, նախկինում ձևավորված բոլոր ստորաբաժանումների փոխադարձ կա-

պերի խախտման պատճառ: Ներկայիս ճյուղային կառուցվածքից դուրս են մնացել եթերայուղերի արտադրությունները: Նախկինում տեսակարար կշիռ ունեցող գինեգործության, ծխախոտի, մսամթերքի, կաթնամթերքի արտադրության ենթաճյուղերն իրենց առաջնային տեղը զիջում են հացաթխման և հացահատիկի վերամշակման արտադրությանը: Այսպիսով՝ հանրապետությունում, ներքին շուկայի պահանջներից ելնելով, առաջնահերթ նշանակություն են ձեռք բերում կաթի, մսի, պտուղ-բանջարեղենի հումքի արտադրության ավելացմանը, ինչպես նաև դրանց վերամշակման որակի բարձրացմանն առնչվող հիմնահարցերը:

2.4. ՀԻՄՆԱԿԱՆ ԱՐՏԱԴՐԱԿԱՆ ՀՁՈՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՕԳՏԱԳՈՐԾՄԱՆ ԲՆՈՒԹԱԳԻՐԸ

Սեփական գյուղատնտեսական հումքի արտադրության ավելացումը կբերի սննդարդյունաբերության արտադրանքի ծավալների ավելացման, որն իր դրական ազդեցությունը կթողնի արտադրական հզորությունների օգտագործման վրա:

Բոլոր վերամշակող ճյուղերում (բացի հացից և հացաբուլկեղենից) կտրուկ նվազել են արտադրական կարողությունների օգտագործման գործակիցները:

Միաժամանակ անհրաժեշտ է նշել, որ առկա արտադրական հզորությունների մեծ մասը ֆիզիկապես և բարոյապես մաշված է: Նոր սարքավորումների տեսակարար կշիռը կազմում է 24,3 %, բարոյապես և ֆիզիկապես մաշվածներինը՝ 41,3 %: Սարքավորումների 75 %-ն ավելի քան 20 տարվա է՝ նորմատիվով սահմանված 10-12-ի փոխարեն: Այսօր հանրապետությունում մեծ հզորություն ունեցող վերամշակող ձեռնարկությունների գործունեությունը հաճախ իրեն չի արդարացնում, և դրանց փոխարեն ավելի նպատակահարմար է խրախուսել հումք վերամշակող փոքր և միջին ձեռնարկությունների ստեղծումը:

2.5. ՏԵՂԱԿԱՆ ՌԵՍՈՒՐՍՆԵՐՆ ԸՍՏ ՀԻՄՆԱԿԱՆ ԱՐՏԱԴՐԱԿԱՆ ՃՅՈՒՆԵՐԻ

Գինեգործություն: Հանրապետության եկամտաբեր և հեռանկարային ենթաճյուղերից է և կարևոր նշանակություն ունի հանրապետության պետական բյուջեի եկամուտների համալրման գործում:

Գինու և կոնյակի արդյունաբերությունն ընդգրկում է 22 առաջնային գործարան՝ խաղողի վերամշակման 26 առաջնային կետով: Կան նաև երկրորդային գործարաններ, որոնցից 3-ը՝ Մոսկվա, Սանկտ-Պետերբուրգ և Սարատով քաղաքներում:

Վերջին տարիներին սեփական շրջանառու միջոցների համալրման, հումքի մթերման և արտադրանքի իրացման հետ կապված

դժվարությունները հանգեցրին Ճյուղի արտադրության ծավալների խիստ անկման: Դրա մասին է վկայում այն, որ սննդի և վերամշակող արդյունաբերության համախառն արտադրանքի ընդհանուր ծավալի մեջ գինեգործությունը նախկինում կազմել է 31, իսկ 2010 թ.՝ ընդամենը 20-22 %:

Այդուհանդերձ՝ վերջերս արտադրության մեջ ներդրվել են նոր տեխնոլոգիաներով պատրաստված գինու 8-10, նաև օղու և կոնյակի բազմաթիվ արտադրատեսակներ: Ընդ որում՝ գինեգործության թողարկած արտադրանքի միայն 15-20 %-ն է իրացվում հանրապետությունում, 80-85 %-ն արտահանվում է, թեև Ճյուղի ձեռնարկությունների կողմից դեռ բավարար աշխատանքներ չեն տարվում նոր շուկաներ ձեռք բերելու ուղղությամբ: Այս և մյուս ենթաճյուղերի մասին ավելի մանրամասն ներկայացված է աշխատանքի համապատասխան բաժիններում:

Հացի և հացամթերքի արտադրության համակարգն ընդգրկում է հացաթխման 37 գործարան, 6 խոշոր ալրաղաց, հացաընդունման ձեռնարկություններ, համակցված կերերի 5 գործարան և այլն: Ավելացել է նաև արտոնագրված մասնավոր հացաթխման ձեռնարկությունների թիվը: Բանն այն է, որ գների ազատականացումը և դրա հետևանքով գների աճը բարձրացրեցին այլ մթերքները հացով փոխարինելու հնարավորությունը:

Ձեռնարկությունների մասնավորեցումից հետո հաց արտադրող տարբեր տիպի տնտեսավարող սուբյեկտներին արտադրական գործունեություն ծավալելու համար տրվել են բազմաթիվ արտոնագրեր, որի արդյունքում ստեղծվել և գործում են հազարավոր արտադրամասեր, փոշեր և այլն:

Մրցակցություն է ծավալվել համակարգի պետական, կոոպերատիվ և անհատ արտադրողների միջև: Շուկայի տարբերակված պահանջարկն ապահովելու նպատակով հացի գործարանները սկսել են ընդլայնել արտադրանքի տեսականին: Կայունացել են հացի գները:

Հրուշակեղենի արտադրություն ազգաբնակչությանը սննդամթերքով ապահովելու կարևոր ճյուղերից է: Հրուշակեղենի արտադրությունն ընդգրկում է Երևանի «Հայիրուշակ» ֆիրման, «Գրանդ Քենդին», «Երևանի արևելյան արտադրանքի կոմբինատը», Գյումրիի և Գորիսի հրուշակեղենի ֆաբրիկաները, որոշ հացաթխման ձեռնարկությունների արտադրամասեր, ինչպես նաև արտոնագրված մասնավոր ձեռնարկություններ ու հազարավոր տնայնագործների:

Այսօր հրուշակեղենի արտադրությունը գերազանցապես հիմնված է ներմուծվող հումքի և նյութերի օգտագործման վրա այն դեպքում, երբ հնարավորություն կա տեղական բուրավետ պտուղներով, վայրի և մշակովի հատապտուղներով, մրգային կիսաֆաբրիկատներով կազմա-

կերպել տարբեր տեսակի շաքարային, ալյուրային և այլ արտադրություններ:

Պտուղ-բանջարեղենային պահածոների արտադրություն ընդգրկում է պահածոների 16 գործարան: Ձեռնարկությունների արտադրական հզորությունների օգտագործման ներկայիս ցածր մակարդակը հիմնականում բացատրվում է ֆինանսական միջոցների սղությամբ, տրանսպորտային դժվարություններով, օժանդակ նյութերի, վառելիքի անբավարարությամբ և, իհարկե, իրացման խնդիրներով: Գյուղում խիստ նվազել է թողարկվող արտադրանքի տեսականին: Արտադրությունից վերացել են բարձր պահանջարկ ունեցող բանջարեղենային պահածոները:

Նախկինում արտադրված պահածոների հիմնական շուկան համարվում էին Ռուսաստանը և ԽՍՀՄ մյուս երկրները, որտեղ արտահանվում էր պահածոների 80 %-ը, իսկ 20 %-ն իրացվում էր ներքին շուկայում: Ներկայումս արտասահմանյան երկրներում մեծ պահանջարկ է ձևավորվել հայկական տարբեր տեսակի պահածոների նկատմամբ:

Ծխախոտի արտադրություն ընդգրկում է 5 ձեռնարկություն՝ Երևանի ծխախոտի փորձարարական կոմբինատը, Իջևանի ծխախոտի ֆերմենտացիոն գործարանը, «Գրանդ Տոբակոն», «Մասիս Տոբակը», «Սիգարոնը»:

Երևանի ծխախոտի գործարանի հիման վրա ստեղծվել է հայկանադական «Գրանդ Տոբակո» ընկերությունը, որը որոշակիորեն ակտիվացրել է ծխախոտի արտադրության գործը:

Շաքարի արտադրությունը զարգանում է Շիրակի մարզում (Ախուրյանում) կառուցված շաքարի գործարանի հիման վրա:

Ավանի աղի կոմբինատի ստորգետնյա հանքի արդյունահանման ենթակա քարաղի պաշարները 2010 թ. հունվարի 1-ի դրությամբ կազմել են շուրջ 700 հազ. տոննա: Կոմբինատը ներկայումս լիովին բավարարում է «Էքստրա» աղի նկատմամբ հանրապետության պահանջարկը: Աշխատանքներ են տարվում առաջիկայում Արամուսի աղի հանքերի ու շահագործման ուղղությամբ:

Ձեթ-օճառի կոմբինատը ներկրվող հումքով արտադրում է մի շարք արտադրատեսակներ (ձեթ, մարգարին, օճառ, շոտ, ձիթածարպ և այլն): Կոմբինատը տարիներ շարունակ բավարարել է հանրապետության բնակչության պահանջները: Ներկայումս կոմբինատը լիարժեք չի օգտագործում իր արտադրական հզորությունները:

Ոչ ոգելից խմիչքների և գարեջրի արտադրությամբ հիմնականում զբաղված է 7 գործարան: Դրանք ունեն ն 7,1 մլն դլլ արտադրական հզորություն: Առավել հզորներն են «Կոկա-կոլա Բոթլերս Արմենիա» ընկերությունը, «Նոյանը», գարեջրի «Կիլիկիա» և «Կոտայք» գործա-

րանները, Գյումրիի, Վանաձորի, Կապանի գործարանները: Թողարկված արտադրանքը բավականին բարձրորակ է:

Հանքային ջրերի արտադրություն. ՀՀ-ում կա հանքային ջրերի մոտ 500 աղբյուր՝ 750 լ/վրկ ընդհանուր դեբետով: Դրանցից արդյունաբերական նպատակով շահագործվում է 10-ը, որոնց ընդհանուր դեբետը կազմում է 180,2 լ/վրկ (տարեկան 2 մլրդ շիշ): Ներկայումս հանքային ջրերի արտադրությամբ զբաղվում է 11 գործարան: Աշխուժացել է հանքային ջրերի արտահանումը:

Սսի և մսամթերքի արտադրության ծյուղը ընդգրկում է 5 կոմբինատ՝ Գավառինը, Վանաձորինը, Երևանինը, Գյումրիինը, Կապանինը: Ներկայումս գործում են բազմաթիվ փոքր ու միջին ձեռնարկություններ՝ «Գեղարդը», «Աթենքը», «Էլիտան», «Մասիսը», «Բարի Սամարացին» և այլն: Մեծ գործարաններն արտադրության բարձր տեսակարար ծախսատարության հետևանքով չեն կարողանում վերականգնել արտադրությունը: Ապագան փոքր ձեռնարկություններին է:

Կաթի և կաթնամթերքի արտադրություն. հանրապետությունն ունի 22 գլխամասային գործարան իրենց ենթաճյուղերով (փոքր գործարաններով): Դրանք հիմնականում մշակում են անքաշ կաթնամթերքի և պանրի տարբեր տեսակներ: Կարագի պահանջարկը բավարարվում էր և կբավարարվի ներմուծման հաշվին:

Ձուկը և ձկնամթերքը վերամշակվում է Գավառում: Ձարգանում է նաև լճակային ձկնաբուծությունը:

Հանրապետությունում ամհրաժեշտության դեպքում հնարավոր է զարգացնել **խորդենու յուղի արտադրությունը** սեփական հումքի արտադրության հիման վրա:

Հանրապետության ագրոպարենային համալիրի հիմնախնդիրների լուծումն առաջին հերթին կապված է տնտեսական բարեփոխումների հետագա խորացման, ազատ շուկայական հարաբերությունների արմատավորման հետ, որոնք կխթանեն գյուղմթերքների ու սննդի արդյունաբերության արտադրությունը, կնպաստեն մրցունակության բարձրացմանը, ներքին շուկայի պահանջարկի բավարարմանը, ինչպես նաև արտահանվող արտադրանքի տեսականու և ծավալների ընդլայնմանը:

Հանրապետություն ներմուծվող պարենային ապրանքների առատության պայմաններում առաջնահերթ խնդիր է դառնում վերամշակող ճյուղում թողարկվող արտադրանքի մրցունակության և որակի բարձրացումը, արտաքին փաթեթավորման բարելավումը, մարկետինգային գործունեության ծավալումը, մարկետինգային կենտրոնի ստեղծումը, մեծածախ շուկայի ծրագրի իրականացումը, համաձայն շահեր հետապնդող ձեռնարկությունների բաժնետիրացումը: Գյուղի զարգացման գործում կարևորվում է նախկին կապերի օգտագործումը ԱՊՀ երկրների հետ՝ Ռուսաստանի Դաշնության և այլ հանրապետու-

թյունների շուկաներում հաստատում տեղ գրավելու համար: Անհրաժեշտ է վարել ագրարային քաղաքականություն՝ ուղղված՝

- ձեռնարկությունների տեխնիկական վերազինմանը և նոր տեխնոլոգիաների օգտագործմանը,
- միջազգային ստանդարտներին համապատասխանող և մրցունակ արտադրատեսակների թողարկմանն ու իրացմանը,
- վերանշակող ձեռնարկությունների և գյուղատնտեսական հումք արտադրողների միջև տնտեսական կապերի, պայմանագրային սկզբունքների և այդ բնագավառում իրավական դաշտի կատարելագործմանը և հստակեցմանը,
- տեղական արտադրողների և սպառողների շահերի պաշտպանությունը:

Սննդի արդյունաբերության արդյունավետության հետագա բարձրացումը, բնակչության պահանջմունքները տեղական արտադրանքով բավարարելը, արտահանման ներուժի օգտագործումն այժմ և հետագայում պահանջում են ճյուղի սեփականաշնորհման գործընթացի խորացում, որը հնարավորություն կընձեռի համեմատաբար կարճ ժամկետներում բարձրացնել ճյուղի արտադրանքի մրցունակությունը, ազատ շուկայական հարաբերությունների պայմաններում գործելու ունակությունները:

Արդյունքում՝ հնարավոր կլինի բարձրացնել տեղական արտադրանքով ներքին շուկայի բավարարման պահանջների մակարդակը, ինչպես նաև դուրս գալ միջազգային շուկա:

ԹԵՄԱ 3

ՄՆՆԴԻ ՎԵՐԱՄՇԱԿՈՂ ԶԵՌՆԱՐԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ԶԱՐԳԱՑՄԱՆ ՄԵԹՈԴԱԲԱՆԱԿԱՆ ՀԻՄՈՒՆՔՆԵՐԸ

3.1. ՎԵՐԱՄՇԱԿՈՂ ԶԵՌՆԱՐԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԶԱՐԳԱՑՄԱՆ ՓՈԽԵՐԸ ԵՎ ՕՐԻՆԱԶԱՓՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ ՀՀ-ՈՒՄ

Ագրոարդյունաբերական համալիրի (ԱԱՀ-ի), այդ թվում՝ վերամշակող արդյունաբերության զարգացման ռազմավարությունը շուկայական վերափոխումների անընդհատ խորացումն է, ճկուն ենթակառուցվածքների ստեղծումը, արտադրանքի լրիվ իրացումը, ինչպես նաև ֆինանսավարկային, հարկային և ռեսուրսային սպասարկման քաղաքականության խթանումը:

Տնտեսավարման նոր պայմաններում վերամշակող ձեռնարկությունների զարգացման օրինաչափություններից կարելի է առանձնացնել՝

ա) ագրոարդյունաբերական համալիրի հարակից ճյուղերի կառուցվածքային վերափոխումները.

բ) պատրաստի արտադրանքի, դրա վերամշակման և իրացման ուղղությամբ գործընկերների ներգրավումը.

գ) արդյունավետ գործող ձեռնարկություններում արտադրության համակենտրոնացումը (ձեռնարկություններ, որոնք աշխատում են կոոպերացիայի հիմունքներով փոքրածավալ արտադրողների հետ),

դ) նոր, բարձր արդյունավետությամբ օժտված անթափոն տեխնոլոգիաների ներդրումը:

Վերամշակող արդյունաբերության զարգացումը տեղի է ունենում տնտեսական բարեփոխումների, մասնավոր սեփականության հաստատման, արտադրության կառավարման համակարգի փոփոխման պայմաններում: Բարեփոխումների գործընթացում պետք է իրականացվի նախկինում գործող իներտ, ոչ արդյունավետ կառուցվածքների փոխարինումը բարձր արդյունավետությամբ համապատասխան կառուցվածքներով:

Վերամշակող ձեռնարկությունների բարեփոխումների գործընթացում կարևոր մեթոդաբանական մոտեցում է գործընթացի որոշակի փուլերի առանձնացումը:

Առաջին փուլում կատարվում է առաջնային սեփականաշնորհում՝ հաշվի առնելով երկրի բնակչության և արտադրողների հետաքրքրությունների հաշվեկշիռը:

Երկրորդ փուլում կատարվում է սեփականության իրավունքի և պետության գործընթացների ինտենսիվ քանակական ու որակական վերաբաշխում:

Երրորդ փուլին բնութագրական է սեփականատիրական նոր հարաբերությունների լիարժեք իրականացումը, որի գործունեության արդյունքում ինքնավերարտադրվում են նոր տնտեսական և արտադրական հարաբերությունները:

Այսպիսով՝ անցումային տնտեսության բարեփոխումների նպատակն է շուկայական համակարգի գործունեության ինքնավերարտադրումը:

**3.2. ԱՐՏԱԴՐԱԿԱՆ ՈԼՈՐՏՆԵՐԻ ՓՈԽՅԱՐԱԲԵՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ ՀՀ ԱԱՀ-ՈՒՄ, ԴՐԱ ԿԱՌՈՒՑՎԱԾՔԸ, ՍԱՀՄԱՆՆԵՐԸ ԵՎ ՆԵՐՔԻՆ ԿԱՊԵՐԸ:
ԱԱՀ-Ի ԱՌԱՆՁՆԱՀԱՏԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ ՀՀ-ՈՒՄ**

ԱԱՀ սահմաններն ու ներքին կազմը որոշվում են դրա վերջնական արդյունքի ձևավորման տեխնոլոգիական գործընթացներով: Ագրոարդյունաբերական համալիրը տնտեսագիտական երևույթ է, որտեղ արտադրվում, տեղափոխվում, պահպանվում, վերամշակվում ու իրացվում են գյուղատնտեսական հումք և սննդամթերք: Այն ունի որոշակի կառուցվածք (գծապատկեր 3):

1-ին ոլորտ Արտադրամիջոցներ արտադրող կազմակերպություններ, շինարարություն իրականացնողներ, պարարտանյութ, թունաքիմիկատ արտադրողներ և այլն	2-րդ ոլորտ Գյուղատնտեսություն	3-րդ ոլորտ Վերամշակող արդյունաբերություն	4-րդ ոլորտ Ենթակառուցվածքներ (ծառայություններ), սպասարկումներ)
1-ին ոլորտ Արտադրամիջոցներ արտադրող կազմակերպություններ, շինարարություն իրականացնողներ, պարարտանյութ, թունաքիմիկատ արտադրողներ և այլն	2-րդ ոլորտ Գյուղատնտեսություն	3-րդ ոլորտ Վերամշակող արդյունաբերություն	4-րդ ոլորտ Ենթակառուցվածքներ (ծառայություններ), սպասարկումներ)

Գծ. 3. ՀՀ ագրոարդյունաբերական համալիրի հիմնական ոլորտները:

Հանրապետությունում ագրոարդյունաբերական համալիրն ունի առանձնահատկություններ: Այստեղ առաջին ոլորտը թույլ է զարգացած, ինչի հետևանքով ԱԱՀ-ն հանդես է գալիս որպես ագրոպարենային համակարգ:

Այս ոլորտների միջև կան զարգացման անհամամասնություններ: Օրինակ՝ գների անհամամասնությունը 1-ին և 2-րդ ոլորտների մեջ, 2-րդ և 3-րդ, 4-րդ, 3-րդ և 2-րդ ոլորտների մեջ: Գները սահմանում է շուկան ազատ գնագոյացման պայմաններում: Որոշ դեպքերում պետությունը կարող է կարգավորել գներն ու սակագներն իր տնտեսական լծակներով և մեխանիզմներով, օրինակ՝ ֆինանսավարկային, հարկային, ապահովագրական, մաքսային լծակների կարգավորումներով: Գյուղատնտեսական սպասարկող, մատակարարող և իրացնող ձեռնարկությունների արտադրատնտեսական փոխհարաբերություններն անհրաժեշտ է կառուցել կոոպերացիայի և փոխշահավետ պայմանագրերի հիման վրա: Դրանք պետք է պաշտպանեն մասնակից կողմերի շահերը, նպաստեն անհրաժեշտ ապրանքների արտադրությանը (ըստ նախատեսված ժամկետի, ծավալի, որակի, տեսականու), խախտումների դեպքում սահմանեն համապատասխան նյութական պատասխանատվություն: Պայմանագրերի միջոցով պետք է ապահովել ագրոպարենային համակարգի տնտեսական սուբյեկտների կարողությունների հաշվեկշռված զարգացումը: Սակայն փլուզված ենթակառուցվածքները չեն կարող արդյունավետ գործել հատկապես արտադրանքի իրացման ասպարեզում: Առաջանում են խնդիրներ՝ գների կազմավորումը ԱԱՀ բոլոր ոլորտներում, արտադրողից մինչև սպառողն ապրանքի շարժի արագացումը, ֆինանսավարկային և ապահովագրական համակարգի կատարելագործումը, իրավական համապարփակ դաշտի ստեղծումը և այլն:

Այսպիսով՝ ԱԱՀ արտադրատնտեսական կարգավորման միջոց պետք է դառնան կոոպերացիան և պայմանագիրը: Մասնակից կողմերի տնտեսական փոխհարաբերությունների կատարելագործումը բարենպաստ պայմաններ կստեղծի դրանց գործունեության արդյունավետության բարձրացման և բնակչությանը պարենով ապահովելու խնդրի լուծման համար:

3.3. ՎԵՐԱՄՇԱԿՈՂ ԿԱԶՄԱԿԵՐՊՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԶԱՐԳԱՑՄԱՆ ՍԿԶԲՈՒՆՔՆԵՐԸ

ԱԱՀ-ին և դրա մաս կազմող վերամշակող արդյունաբերությանը, որպես ամբողջական ինտեգրված համակարգ, անհրաժեշտ են բոլոր օղակների փոխհարաբերությունների ակտիվացում և վերջնական արդյունքի արդյունավետության բարձրացում: Այն պետք է իրակա-

նացվի վերջնական արտադրանքի գնի ձևավորման համակարգի կատարելագործման միջոցով: Պատրաստի արտադրանքը պետք է համապատասխանի հետևյալ պահանջներին.

- համընկնի տվյալ արտադրանքի տեխնոլոգիական շղթայի համախառն ծախսերի մակարդակին.
- արտահայտի դրա սպառողական արժեքի օգտակարությունը.
- նպաստի առաջարկի և պահանջարկի կարգավորմանը.
- խթանի արտադրության կառուցվածքային բարելավումը.
- նպաստի ռեսուրսային ներուժի արդյունավետ օգտագործմանն արտադրության բոլոր օղակներում:

Սննդարդյունաբերական ձեռնարկություններում այս պահանջներն ու սկզբունքները միշտ չէ, որ հաշվի են առնվում: Արդյունքում՝ նվազում է ձեռնարկությունների շահութաբերության մակարդակը: Ագրոարդյունաբերական համալիրի զարգացումը հանգեցնում է աշխատանքի բաժանմանը, որն էլ իր հերթին պահանջում է գյուղատնտեսության և վերամշակող արդյունաբերության ինտեգրման ակտիվացում: Արդյունաբերական վերամշակման ավելացման, վերջնական արտադրանքի տեսականու ընդլայնման, դրա որակի բարձրացման նպատակով պետք է ակտիվացնել ձեռնարկությունների տնտեսական գործունեությունը: Սակայն վերամշակող արդյունաբերության զարգացումը զիջում է ներկայացվող պահանջներին: Հետևաբար՝ անհրաժեշտ է իրականացնել համապատասխան միջոցառումներ ճյուղի զարգացումն արագացնելու նպատակով: Դրանք պետք է իրականացվեն՝ ելնելով հետևյալ սկզբունքներից.

ա) գյուղատնտեսական հումքի և արտադրանքի ավելացում.

բ) հումքի կորուստների կրճատում տեղափոխման, պահպանման և վերամշակման ժամանակ, անթափոն տեխնոլոգիաների ներդրում.

գ) նոր, ոչ ավանդական հումքի և արտադրատեսակների արտադրության կազմակերպում.

դ) բարձր պատրաստելիության արտադրատեսակների արտադրության ավելացում.

ե) փաթեթավորման որակի բարձրացում և փաթեթավորված արտադրանքի արտադրության ընդլայնում:

3.4. ՎԵՐԱՄՇԱԿՈՂ ԿԱԶՄԱԿԵՐՊՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԳՈՐԾՈՒՆԵՈՒԹՅԱՆ ՏՆՏԵՍԱԳԻՏԱԿԱՆ ՀԻՄՈՒՆՔՆԵՐԸ

Վերամշակող արդյունաբերական կազմակերպությունների արդյունավետության բարձրացման հիմնախնդիրներից է դրանց կազմակերպատնտեսական գործունեության միավորումը: Կազմակերպությունները գործում են առանձին-առանձին, դրանք պետք է վերամիավորել՝ ընդհանուր ռազմավարական ղեկավարությունն իրագոր-

ծելով մեկ կենտրոնից: Շուկան հիմնավորում է դրանց տնտեսական ազատությունը: Մինչդեռ հեռանկարային ռազմավարական որոշ հարցեր իրականացնելիս անհրաժեշտ է լինում հաշվի առնել դրանց միասնական և համաձայնեցված նպատակները:

Ներկայումս ՀՀ-ում վերամշակող ձեռնարկությունների արտադրությունը արդյունավետ չէ և կրում է ծախսային բնույթ: Դրա պատճառներից է ռեսուրսային ներուժի օգտագործման և տեխնոլոգիայի որակական փոփոխությունների, նորացման պակասը:

Ներդրումների անբավարարությունը ոլորտի ներսում դեռևս թույլ չի տալիս փոխել հիմնական արտադրական ֆոնդերի կառուցվածքն ու ծավալները վերամշակող, պահեստավորող, իրացնող ձեռնարկություններում, որը հանգեցնում է կորուստների մեծացման և խոչընդոտում ճյուղի արդյունավետության բարձրացմանը: Նման ոլորտների հիմնական արտադրական ֆոնդերի նորացման աստիճանը լավագույն դեպքում կազմում է 2 % 8-15 %-ի փոխարեն:

Ճյուղի արդյունավետությունն ուղղակիորեն կախված է ձեռնարկությունների՝ հզորությունների օգտագործման մակարդակից, որը հանրապետությունում դեռևս շատ ցածր է: ՀՀ-ում ձեռնարկությունների սարքերը հին են և հիմնականում ռուսական արտադրության, մինչդեռ նոր տեխնոլոգիաները պահանջում են նոր՝ ավելի արդյունավետ արտասահմանյան մեքենաներ, որոնք հաճախ համատեղելի չեն եղածների հետ: Անհրաժեշտ են մեծ ծախսեր ինչպես դրանց պահպանման, այնպես էլ վերասարքավորման համար:

Վերամշակող ձեռնարկությունների նյութատեխնիկական բազայի զարգացումը նախատեսում է վերջնական արտադրանքի կառուցվածքային փոփոխություններ, արտադրանքի որակի բարձրացում, կիսաֆաբրիկատների, դիետիկ մթերքի արտադրության ավելացում: Այն թույլ է տալիս նաև զարգացնել բարձր պատրաստելիությանը կիսաֆաբրիկատների և փաթեթավորված, տարայավորված, ապրանքային լավ տեսք ունեցող արտադրանքի արտադրությունը:

Այսպիսով՝ վերամշակող արդյունաբերության կազմակերպատնտեսական արդյունավետ գործունեության հիմնական սկզբունքներն են՝

- փոքր, միջին և խոշոր ձեռնարկությունների արդյունավետ զարգացում,
- արտադրության ծավալների ու կառուցվածքի արդյունավետ զուգակցում,
- արտադրության բոլոր փուլերում ռեսուրսախնայողության ապահովում,
- ինտեգրված կառուցվածքների ստեղծում,
- տնտեսական մեթոդների, մեխանիզմների ու լծակների միջոցով ձեռնարկությունների գործունեության կարգավորում:

ԹԵՄԱ 4

ԱՐՏԱԴՐԱԿԱՆ ՖՈՆԴԵՐԸ (ԿԱՊԻՏԱԼԸ) ԵՎ ԴՐԱՆՑ ՕԳՏԱԳՈՐԾՄԱՆ ՀԻՄՆԱԽՆԴԻՐՆԵՐԸ ՆԵՐԿԱ ՓՈԽԼՈՒՄ

4.1. ՀԻՄՆԱԿԱՆ ԱՐՏԱԴՐԱԿԱՆ ՖՈՆԴԵՐ

4.1.1. ՀԻՄՆԱԿԱՆ ԱՐՏԱԴՐԱԿԱՆ ՖՈՆԴԵՐԻ ՏՆՏԵՍԱԳԻՏԱԿԱՆ ԲՆՈՒՅԹԸ, ԿԱԶՄԸ

Որպես տնտեսագիտական կատեգորիա՝ արտադրական ֆոնդերն արտադրական միջոցների և աշխատանքի առարկաների արժեքի դրամական արտահայտությունն են։ Դրանք պատրաստի արտադրանքի վրա իրենց արժեքի տեղափոխման կարգով, շրջապտույտի տևողությամբ և վերարտադրական պայմաններով բաժանվում են հիմնական արտադրական և շրջանառու ֆոնդերի։ Հիմնական արտադրական ֆոնդերը (կապիտալը) շրջանառու ֆոնդերից (կապիտալից) տարբերվում են մի շարք հատկություններով՝

ա) բնահրային ձևով. հիմնական արտադրական ֆոնդերը արտադրությամբ մասնակցելիս երկար ժամանակ իրենց բնահրային ձևը չեն փոխում, իսկ շրջանառու ֆոնդերն աշխատանքի այն առարկաներն են, որոնք արտադրական գործընթացում օգտագործման ժամանակ փոխում են իրենց բնահրային ձևը։

բ) Արտադրությունում օգտագործման բնույթով. հիմնական արտադրական ֆոնդերն օգտագործվում են բազմաթիվ արտադրական փուլերի, իսկ շրջանառու ֆոնդերը՝ մեկ արտադրական փուլի ընթացքում։

գ) Պատրաստի մթերքի վրա արժեքի տեղափոխմամբ. հիմնական արտադրական ֆոնդերի արժեքը պատրաստի արտադրանքի վրա է տեղափոխվում մաս-մաս բազմաթիվ արտադրական փուլերի ընթացքում մաշվածքի չափով, ամորտիզացիոն հատկացումների միջոցով։ Շրջանառու ֆոնդերի արժեքը մեկ արտադրական փուլում լրիվ տեղափոխվում է պատրաստի արտադրանքի վրա։

դ) Հիմնական ֆոնդերի դրամական և բնեղեն ձևերի արժեքների անհամատեղելիությամբ. հիմնական արտադրական ֆոնդերի բնեղեն ձևի արժեքի վերարտադրության ժամանակահատվածը հիմնականում չի համընկնում դրա արժեքի վերականգնման նորմատիվային ժամկետին։ Պատճառն այն է, որ հիմնական արտադրական ֆոնդերը դրանից հետո որոշակի ժամանակ կարող են շահագործվել, այլ կերպ՝ դրանց շահագործման ժամկետը կարող է նորմատիվայինից երկար լինել։ Շրջանառու ֆոնդերը պետք է վերականգնվեն բնեղեն ձևով արտադրական յուրաքանչյուր փուլից հետո։

Հանրապետության արդյունաբերության հիմնական արտադրական ֆոնդերի (ՀԱՖ) շուրջ 6 %-ը պատկանում է սննդարդյունաբերությանը:

Հիմնական արտադրական ֆոնդերն արտադրական գործընթացին մասնակցելու բնույթով լինում են արտադրական և ոչ արտադրական (գծապատկեր 4):

Գծ. 4. Սննդարդյունաբերական ձեռնարկությունների հիմնական արտադրական ֆոնդերի (ՀԱՖ) կազմը:

Արտադրական նշանակություն ունեցողներն անմիջակորեն մասնակցում են արտադրական գործընթացին (աշխատանքային և ուժային մեքենաներ, սարքավորումներ) կամ պայմաններ են ստեղծում դրա իրագործման համար (արտադրական նշանակության շենքեր, տրանսպորտային միջոցներ, պահեստարաններ և այլն):

Ոչ արտադրական նշանակության ֆոնդերը սոցիալական ենթակառուցվածքի ֆոնդերն են՝ կուլտուր-կենցաղային օբյեկտները, բնակելի տները, առողջապահական, կրթական օբյեկտները և այլն: Վերջիններիս արժեքը չի փոխանցվում արտադրվող արտադրանքի ինքնարժեքի վրա:

Հիմնական արտադրական ֆոնդերը, ըստ սեփականության ձևի, կարող են լինել մասնավոր, կոլեկտիվ, պետական:

Ըստ արտադրական նշանակության՝ հիմնական արտադրական ֆոնդերը բաժանվում են 9 խմբի.

1. շենքեր, որոնք այս կամ այն կերպ մասնակցում են տեխնոլոգիական գործընթացներին կամ նպաստում են դրանց իրականացմանը.
2. կառույցներ, որոնք ուղղակիորեն կապված չեն արտադրանքի պատրաստման հետ, բայց պայմաններ են ստեղծում դրա իրացման համար (կանուղիներ, երկաթգծեր, ճանապարհներ, հրապարակներ, փակուղիներ և այլն): Հաճախ հիմնական արտադրական ֆոնդերի այս երկու խմբերը համատեղվում են.
3. փոխանցող հարմարանքներ (կաբելային և օդային էլեկտրահաղորդալարեր, վերելակներ, կապի հարմարանքներ, ջրի, գազի միջցեխային խողովակներ և այլն).
4. մեքենաներ և սարքավորումներ, որոնք են՝
 - ա) ուժային մեքենաներն և սարքավորումները (գեներատորային մեքենաներ, շարժիչներ),
 - բ) աշխատանքային մեքենաներն ու սարքավորումները (մեքենաներ, մեխանիզմներ, հոսքային գծեր, ագրեգատներ, որոնք տեղադրվում են արտադրական գործընթացում մեխանիկական, ջերմային և քիմիական ներգործության համար,
 - գ) չափող և կարգավորող սարքերն ու սարքավորումները (ավտոմատ ղեկավարման վահանակներ, կշեռքներ, ահազանգիչներ, դիսպետչերական կետեր և այլն),
 - դ) հաշվողական տեխնիկան.
5. տրանսպորտային միջոցներ (մասնագիտացված, բեռնատար, մարդատար և այլն).
6. գործիքներ (ծեռքի, մեքենայացված, էլեկտրական սարքեր և այլն).
7. արտադրական գույք (աշխատանքային գործունեությունը թեթևացնող միջոցներ).
8. տնտեսական գույք (կահույք, չիրկիզվող պահարաններ և այլն).
9. այլ ֆոնդեր:

Հիմնական արտադրական ֆոնդերին չեն պատկանում մեկ տարուց պակաս ծառայածները, ցածր արժեք ունեցողները, մասնագիտական հագուստը և այլն:

4.1.2. ՀԻՄՆԱԿԱՆ ԱՐՏԱԴՐԱԿԱՆ ՖՈՆԴԵՐԻ (ԿԱՊԻՏԱԼԻ) ԿԱՌՈՒՑՎԱԾՔԸ, ՀԱՇՎԱՌՈՒՄԸ, ՉԱՀԱՏՈՒՄԸ

Հիմնական արտադրական ֆոնդերի յուրաքանչյուր խմբի արժեքի տեսակարար կշիռը դրանց ընդհանուր արժեքի մեջ ցույց է տալիս այդ ֆոնդերի արտադրական կառուցվածքը: Այն կարող է լինել ճյուղային, տարիքային, տեխնոլոգիական, տնտեսական, որակական և այլն:

- *Ճյուղայինը* ցույց է տալիս առանձին ճյուղերին պատկանող ֆոնդերի տեսակարար կշիռը,
- *տարիքայինը* ցույց է տալիս այդ ֆոնդերի՝ ըստ տարիքի օգտագործման տեսակարար կշիռը,
- *տեխնոլոգիականն* առանձնացնում է ֆոնդերի տեսակարար կշիռն ըստ տեխնոլոգիական պատկանելության, ցույց տալիս ֆոնդերի ակտիվ մասի տեսակարար կշիռը ՀԱՖ-ի կառուցվածքում,
- *տնտեսականը* ցույց է տալիս դրանց կառուցվածքն ըստ տնտեսական նշանակության,
- *որակականն* առանձնացնում է ֆոնդերի տեսակարար կշիռն ըստ որակական հատկանիշների:

Հիմնական արտադրական այն ֆոնդերը, որոնք միայն պայմաններ են ստեղծում տեխնոլոգիական գործընթացների և աշխատանքային գործունեության համար (շենքեր, կառույցներ, փոխանցող հարմարանքներ), կոչվում են պասիվ արտադրական ֆոնդեր: Մնացածն ակտիվ մասն է (մեքենաներ, սարքավորումներ, տրանսպորտ և այլն), որի աճը դրական է բնութագրում արտադրական ֆոնդերի կառուցվածքի կատարելագործումը: Օրինակ՝ հացաթխման արդյունաբերությունում մեքենաների, սարքավորումների տեսակարար կշիռը պետք է պակաս չլինի 23-25, շենքերինն ու կառույցներինն՝ 65-70 %-ից, գինեգործության ասպարեզում՝ համապատասխանաբար 30-35 և 60-65 %-ից, կաթի և մսի վերամշակման ոլորտում՝ 25-30 և 65-70 %-ից և այլն:

Հիմնական արտադրական ֆոնդերի շարժի հաշվառման և պլանավորման զնահատման ժամանակ օգտագործվում են բնեղեն և արժեքային ցուցանիշներ:

Բնեղենն անհրաժեշտ է սարքավորումների քանակի, տեխնիկական կազմի բնութագրման, արտադրամասերի արտադրական հզորության որոշման համար: Այդ ցուցանիշների հաշվառումը կատարվում է հատուկ հաշվառման, հիմնական արտադրական ֆոնդերի տարեկան շարժը ցույց տվող գույքագրման քարտերի միջոցով: Սակայն նման հաշվառումը հնարավորություն չի տալիս ընդհանրացնել հիմնական արտադրական ֆոնդերի բնութագիրը: Հետևաբար՝ անհրաժեշտություն

է առաջանում կատարել արժեքային գնահատում: Հիմնական արտադրական ֆոնդերն ըստ վիճակի և գործունեության ժամանակի գնահատվում են սկզբնական, վերականգնման, մնացորդային արժեքներով:

Սկզբնական արժեքը հիմնական արտադրական ֆոնդերի փաստացի արժեքն է դրանց ձեռքբերման կամ կառուցման սկզբում՝ հաշվի առնելով դրանց տեղափոխման ու տեղադրման ծախսերը:

Վերականգնման արժեքը արտահայտում է հիմնական արտադրական ֆոնդերի վերարտադրությունը դրանց վերագնահատման ժամանակ՝ առանց հաշվի առնելու այդ ֆոնդերի՝ շահագործման հանձնման սկզբնական արժեքը: Սա հնարավորություն է տալիս համեմատաբար ճիշտ գնահատել արտադրական ֆոնդերը տվյալ ժամանակահատվածում:

Մնացորդային արժեքը հնարավորություն է տալիս որոշել հիմնական արտադրական ֆոնդերի ֆիզիկական մաշվածության մակարդակը: Մնացորդն այդ ֆոնդերի այն մասն է, որը դեռ չի անցել արտադրանքին:

4.1.3. ՀԻՄՆԱԿԱՆ ԱՐՏԱԴՐԱԿԱՆ ՖՈՆԴԵՐԻ ՄԱՇՎԱԾՈՒԹՅՈՒՆԸ ԵՎ ԱՍՈՐՏԻՁԱՑԻԱՆ

Աշխատանքի ընթացքում կամ առանց աշխատելու հիմնական արտադրական ֆոնդերը մաշվում են՝ կորցնելով իրենց սպառողական արժեքը, արժեքն ընդհանրապես: Գործունեության ընթացքում դրանց արժեքը մաս-մաս անցնում է պատրաստի արտադրանքին: Այս գործընթացը ժամանակի կտրվածքով կոչվում է ***ամորտիզացիա***:

Ֆոնդերի մաշվածությունը լինում է ֆիզիկական և բարոյական:

Ֆիզիկականը նյութական, մեխանիկական մաշվածությունն է՝ կախված օգտագործման ծանրությունից, հազեցվածությունից, ժամանակից և այլն: Այն կարող են գնահատել փորձագետները: Դրա համար անհրաժեշտ է իմանալ որոշ ցուցանիշներ, օրինակ՝ սարքավորման տարրի տեսակը, արժեքը և ֆիզիկական մաշվածության չափը (աղ. 5):

**Սարքավորումների ֆիզիկական մաշվածության հաշվարկման
մեթոդաբանությունը**

Սարքավորման տարրերը	Տարրի արժեքը, դրամ	Տարրի ֆիզիկական մաշվածությունը, %
I անվանումը	50000	20
II անվանումը	30000	30
III անվանումը	20000	15
....		
Ընդամենը	100000	22

Մաշվածության գործակիցն է՝

$$Иф = (50000 \cdot 20 + 30000 \cdot 30 + 20000 \cdot 15) : 100000 = 22\% :$$

Այսինքն՝ միջին մաշվածության մակարդակն այդ խմբի հիմնական արտադրական ֆոնդերի կամ սարքավորման տարրերի մեջ կազմում է 22 %, իսկ մաշվածության արժեքը՝ 22000 դրամ.
(100000 · 22) : 100 = 22000 դրամ:

Ֆիզիկական մաշվածության գործակիցը (Иф) հաշվարկվում է նաև այլ մեթոդով՝ ֆիզիկական մաշվածության մեծությունը հարաբերվելով հիմնական արտադրական ֆոնդերի սկզբնական (ΣИ) արժեքին՝ Օֆн - ին.

$$Иф = \frac{\sum И}{Офн} :$$

Բարոյական մաշվածությունը կապված է նոր տեխնիկայի և տեխնոլոգիայի կայացման հետ: Հները դառնում են անմրցունակ գնագոյացման, որակական և արտադրողական հատկություններով:

Հիմնական արտադրական ֆոնդերի փոփոխման և արդիականացման համար անհրաժեշտ են միջոցներ: Դրանք գոյանում և կուտակվում են ֆոնդերի գործունեության սկզբից, երբ մաս-մաս դրանց արժեքը փոխանցվում է պատրաստի ապրանքին: Վերջինիս իրականացման ժամանակ ամորտիզացիայի ու մաշվածության վերականգնման համար փոխանցված գումարը կուտակվում է, ապա օգտագործվում հիմնական արտադրական ֆոնդերի նորացման համար:

Ամորտիզացիոն՝ պլանավորված կարգով հիմնական արտադրական ֆոնդերի աստիճանական մաշվածության դրամական մարումը կատարվում է տարեցտարի դրանց արժեքի մաս-մաս փոխադրմամբ՝ արտադրված արտադրանքի ինքնարժեքին համապատասխան:

Ամորտիզացիոն հատկացումների պլանավորված մեծությունը կոչվում է ամորտիզացիոն նորմա: Վերջինս որոշվում է հետևյալ բանաձևով.

$$N_u = \frac{3U\Phi_{\text{նա}} + 3G + U_p + \text{ԾԼ} - L}{3U\Phi_{\text{բա}} \cdot \text{ԾԺ}} \cdot 100,$$

որտեղ N_u -ն ամորտիզացիոն մասհանումների տարեկան հատկացումներն են (նորման), $3U\Phi_{\text{նա}}$ -ն՝ հիմնական արտադրական ֆոնդերի սկզբնական հաշվեկշռային արժեքը, $3G$ -ն՝ $3U\Phi$ -ի օգտագործման ընթացքում նախատեսվող հիմնական նորոգման արժեքը, U_p -ը՝ արդիականացման արժեքը, ԾԼ -ն՝ $3U\Phi$ -ի լուծարման (ապամոնտաժման) ծախսերը, L -ն՝ լուծարումից ստացված հասույթը (ջարդոնի արժեքը), ԾԺ -ն՝ ծառայության (ամորտիզացիայի) ժամկետը, $3U\Phi_{\text{բա}}$ -ն՝ $3U\Phi$ -ի հաշվեկշռային (նախասկզբնական) արժեքը:

Ամորտիզացիոն ֆոնդի մի մասն օգտագործվում է աշխատանքի միջոցների լրիվ վերականգնման նպատակով: Սեփականատիրոջ կողմից այն կարող է օգտագործվել նաև նոր կապիտալ շինարարության ֆինանսավորման համար: Մյուս մասն օգտագործվում է արտադրության զարգացման, նոր տեխնիկայի ձեռքբերման համար: Երկարատև օգտագործվող հիմնական արտադրական ֆոնդերի ամորտիզացիոն նորման ցածր է՝ կազմում է նախասկզբնական արժեքի 1-4 %-ը, կարճատև օգտագործվողներինն է՝ 8-15 %: Երկարատև օգտագործվողներն են շենքերը, կառույցները, փոխադրող հարմարանքները, իսկ կարճատևները՝ մեքենաներն ու սարքավորումները, տրանսպորտը և այլն:

Զարգացած երկրներում կիրառվում է արագացված ամորտիզացիայի մեթոդը, որտեղ ամորտիզացիոն նորմերը բարձրացվում են $3U\Phi$ -ի արագ թարմացման ու վերականգնման, բարոյական մաշվածությունից խուսափելու նպատակով:

4.1.4. ՀԻՄՆԱԿԱՆ ԱՐՏԱԴՐԱԿԱՆ ՖՈՆԴԵՐԻ ՎԵՐԱԿԱՆԳՆՄԱՆ ՈՒՂԻՆԵՐԸ

Հիմնական արտադրական ֆոնդերը պետք է անընդհատ վերարտադրվեն, վերականգնվեն, վերակառուցվեն: Դա կատարվում է երկու ճանապարհով:

- **Էքստենսիվ ծանապարհը** հիմնական արտադրական ֆոնդերի քանակական աճն է նորերի կառուցման և հների ընդլայնման միջոցով, որը չի բարելավում հիմնական արտադրական ֆոնդերի կառուցվածքը:

- **Ինտենսիվ ճանապարհը** բարելավում է հիմնական արտադրական ֆոնդերի կառուցվածքը նոր տեխնիկայի ներդրման, վերակառուցման, վերազինման միջոցով:

Հիմնական արտադրական ֆոնդերի արդյունավետ օգտագործման համար դրանք անհրաժեշտ է պարբերաբար վերանորոգել:

Վերանորոգումը գործողությունների մի համալիր է, որը վերականգնում է հիմնական արտադրական ֆոնդերի աշխատունակությունը: Դրա կարիքը զգացվում է ֆիզիկական մաշվածության հետևանքով մասերի փոփոխման կամ վերականգնման ժամանակ: Վերանորոգումը կատարվում է տեխնիկական ծառայության միջոցով սարքավորումների խնամքն արդյունավետ կազմակերպելու նպատակով:

Վերանորոգումը լինում է ընթացիկ, միջին, հիմնական, վթարային:

Ընթացիկը փոքր վերանորոգումն է, կատարվում է կարճաժամկետ աշխատող մասերի փոփոխման համար:

Միջին վերանորոգումը կատարվում է առանց սարքերի ապամոնտաժման, վերանորոգումը համեմատաբար բարդ է լինում:

Հիմնական վերանորոգումը ամենաբարդն է, կատարվում է սկզբնական հզորությունների վերականգնման նպատակով ագրեգատի լրիվ ապամոնտաժման պայմաններում՝ փոխելով մաշված հանգույցները, մասերը և այլն: Կատարվում է 2-3 տարին մեկ և ըստ անհրաժեշտության:

Որոշ դեպքերում հիմնական վերանորոգումը կապված է հիմնական արտադրական ֆոնդերի կառուցվածքային փոփոխությունների միջոցով արդիականացման, ավելի արտադրողական ու ժամանակակից հանգույցներով հին հանգույցների փոխարինման հետ:

Վերականգնման նշված ձևերի կողքին անհրաժեշտ է նշել նաև **վթարային վերանորոգումը**: Այն աշխատանքի ռացիոնալ կազմակերպման դեպքում կարելի է հասցնել նվազագույնի կամ վերացնել:

4.1.5. ՀԻՄՆԱԿԱՆ ԱՐՏԱԴՐԱԿԱՆ ՖՈՆԴԵՐԻ ՕԳՏԱԳՈՐԾՄԱՆ ԱՐԴՅՈՒՆԱՎԵՏՈՒԹՅԱՆ ՑՈՒՑԱՆԻՇՆԵՐԸ

Տնտեսական վերլուծության հաշվառման, պլանավորման ժամանակ օգտագործվում է ցուցանիշների համակարգ, ուր ֆոնդերը մի կողմից բնութագրվում են որպես աշխատանքի միջոցների շարժ, մյուս կողմից գնահատվում է դրանց արդյունավետ օգտագործման վիճակը: Այդ ցուցանիշները հանդես են գալիս որպես ընդհանրացնողներ, ֆոնդերի առանձին կողմերի շարժը, վիճակը բնութագրողներ:

Ընդհանրացնող ցուցանիշների շարքին են դասվում ֆոնդահատույցը, ֆոնդատարությունը, շահույթի նորման:

Ֆոնդահատույցը (Φ_h) ցույց է տալիս ՀԱՖ-ի միջին տարեկան արժեքի միավորի հաշվով արտադրված համախառն արտադրանքի արժեքը: Հաշվարկվում է հետևյալ կերպ.

$$\Phi_h = \frac{\text{ՀԱ}}{\Phi},$$

որտեղ ՀԱ-ն համախառն արտադրանքի արժեքն է, Φ -ն՝ ՀԱՖ-ի միջին տարեկան արժեքը:

Ֆոնդահատույցի բարձրացումն արտադրության արդյունավետության բարձրացման հիմնական ուղին է: Չի պահանջում լրացուցիչ ներդրումներ: Ներկայումս, սակայն, կատարվում է հակառակ գործընթացը՝ հայտնի պատճառներով չեն օգտագործվում կամ թերի են օգտագործվում հիմնական միջոցները, հզորությունները լրիվ չեն ծանրաբեռնվում:

Ֆոնդատարությունը (Φ_m) ֆոնդահատույցի հակադարձ ցուցանիշն է և ցույց է տալիս միավոր համախառն արտադրանք արտադրելու համար օգտագործված ՀԱՖ-ի տարեկան միջին արժեքը: Հաշվարկվում է հետևյալ բանաձևով.

$$\Phi_m = \frac{\Phi}{\text{ՀԱ}} :$$

Ֆոնդատարության բարձրացումը բացասաբար է անդրադառնում արտադրության արդյունավետության վրա:

Շահույթի նորմա (Շ_G). ներկայումս, երբ մասնավոր սեփականությունը դարձել է հիմնական ձևը, արտադրական հարաբերություններում մեծացել է շահութաբերության ցուցանիշի դերը: Այստեղ կարևորվում է նաև շահույթի նորման: Այն որոշվում է արտադրության հաշվեկշռային շահույթի հարաբերությամբ հիմնական արտադրական և շրջանառու ֆոնդերի միջին տարեկան արժեքի գումարին՝

$$\text{Շ}_G = \frac{\text{Շ}}{\Phi_h + \Phi_z} \cdot 100,$$

որտեղ Φ_h -ն հիմնական արտադրական ֆոնդերի միջին տարեկան արժեքն է, Φ_z -ն՝ շրջանառու ֆոնդերի միջին տարեկան արժեքը, Շ -ն՝ հաշվեկշռային շահույթի մեծությունը:

Հիմնական արտադրական ֆոնդերի արդյունավետ օգտագործումն արտահայտվում է նաև ՀԱՖ-ի միավորի հաշվով շահույթի ստացման ցուցանիշով՝

$$\text{ՀԱՖՇ}_G = \frac{\text{Շ}}{\Phi_h} \cdot 100 :$$

Շահույթի նորման արտահայտվում է տոկոսներով:

Արտադրական գործընթացում անհրաժեշտ է նպաստել շահույթի նորմայի բարձրացմանը: Ընդհանրացնող ցուցանիշների կողքին հիմ-

նական արտադրական ֆոնդերի արդյունավետ օգտագործումը բնութագրող ցուցանիշներ են նաև շարժը բնութագրողները: Դրանք են՝

1. բացարձակ հավելածը, $D_f (\$_{\Delta})$.

$$\$_{\Delta} = \$_2 - \$_1 ,$$

որտեղ $\$_2$ -ը և $\$_1$ -ը համապատասխանաբար հաշվետու և բազիսային ժամանակաշրջանների ՀԱՖ-ի արժեքներն են:

2. Աճի տեմպը ($\$_{\text{տեմպ}}$).

$$\$_{\text{տեմպ}} = \frac{\$_2}{\$_1} \cdot 100 :$$

3. Հավելածի տեմպը ($\$_{\text{հտ}}$).

$$\$_{\text{հտ}} = \frac{\$_2 - \$_1}{\$_1} \cdot 100 :$$

4. Աճի միջին տարեկան տեմպը ($\$_{\text{տեմպ}}$).

$$\$_{\text{տեմպ}} = n-1 \sqrt[n]{\frac{\$_2}{\$_1}} :$$

5. Հավելածի միջին տարեկան տեմպը ($\$_{\text{հտ}}$).

$$\$_{\text{հտ}} = n-1 \sqrt[n]{\frac{\$_2 - \$_1}{\$_1}} :$$

6. ՀԱՖ-ի դուրս գրման գործակիցը ($Q_{\text{դգ}}$).

$$Q_{\text{դգ}} = \frac{\$_{\text{դգ}}}{\$_{\text{տս}}},$$

որտեղ $\$_{\text{դգ}}$ -ն տարվա ընթացքում դուրս գրված ՀԱՖ-ի արժեքն է, $\$_{\text{տս}}$ -ն՝ ՀԱՖ-ի արժեքը տարեսկզբին:

7. ՀԱՖ-ի նորացման գործակիցը ($Q_{\text{նգ}}$).

$$Q_{\text{նգ}} = \frac{\$_{\text{ն}}}{\$_{\text{տվ}}},$$

որտեղ $\$_{\text{ն}}$ -ն տարվա ընթացքում մուտք եղած ՀԱՖ-ի արժեքն է, $\$_{\text{տվ}}$ -ն՝ ՀԱՖ-ի արժեքը տարեվերջին:

8. ՀԱՖ-ի մաշվածքի գործակիցը ($Q_{\text{մ}}$).

$$Q_{\text{մ}} = \frac{\$_{\text{ամ}}}{\$_{\text{տվ}}},$$

որտեղ $\$_{\text{ամ}}$ -ն ՀԱՖ-ի ամորտիզացիայի չափն է:

9. ՀԱՖ-ի պիտանիության գործակիցը ($Q_{պ}$).

$$Q_{պ} = \frac{\Phi_{տվ} - \Phi_{ամ}}{\Phi_{տվ}} :$$

Հաշվարկները ցույց են տալիս, որ սննդարդյունաբերությունում դուրսգրման նորմատիվային միջին գործակիցը Հայաստանի Հանրապետությունում տատանվում է 0,05-0,06, նորացման միջին գործակիցը՝ 0,03-0,04 սահմաններում:

Այստեղ կարևորվում է աշխատանքի արտադրողականության բարձրացման վրա ֆոնդերի քանակի ազդեցությունը՝ ՀԱՖ հազեցվածության մակարդակը ցույց տվող ցուցանիշները: Դրանք են ֆոնդազինվածությունը և տեխնիկական ֆոնդազինվածությունը:

Ֆոնդազինվածությունը (Φ_q) որոշվում է ՀԱՖ-ի արժեքի հարաբերությամբ աշխատողների թվաքանակին (U_p): Ցույց է տալիս ձեռնարկության տեխնիկական հազեցվածությունը:

$$\Phi_q = \frac{\Phi}{U_p} ,$$

որտեղ U_p -ն աշխատողների թվաքանակն է:

Տեխնիկական ֆոնդազինվածությունը ($\Phi_{գտ}$) ցույց է տալիս ակտիվ ֆոնդերի (մեքենաների, սարքավորումների և այլնի) արժեքի ($\Phi_{ակտ}$) հարաբերությունը աշխատողների թվաքանակին՝

$$\Phi_{գտ} = \frac{\Phi_{ակտ}}{U_p} :$$

Սարքավորումների օգտագործման արդյունավետությունը որոշելը նույնպես կարևոր խնդիր է: Այստեղ կիրառվում են սարքավորումների էքստենսիվ, ինտենսիվ և ինտեգրալ օգտագործման ցուցանիշները:

1. Սարքավորումների **էքստենսիվ ($Q_{էքստ}$) օգտագործման գործակիցը** հաշվարկվում է փաստացի ($U_{\phi\phi}$) և նորմատիվային աշխատաժամանակի ($U_{\sigma\phi}$) հարաբերությամբ՝

$$Q_{էքստ} = \frac{U_{\phi\phi}}{U_{\sigma\phi}} :$$

2. Սարքավորումների ինտենսիվ օգտագործման գործակիցը ($Q_{ինտ}$) որոշվում է սարքավորումների փաստացի ($Հ_{գ\phi}$) և նորմատիվային հզորության ($Հ_{\sigma\phi}$) հարաբերությամբ՝

$$Q_{ինտ} = \frac{Հ_{գ\phi}}{Հ_{\sigma\phi}} :$$

3. Սարքավորումների **ինտեգրալ օգտագործման գործակիցը** ($Q_{ինտեգրալ}$) այդ երկուսի արտադրյալն է՝

$$Q_{\text{հետեզրալ}} = Q_{\text{էքստ}} \cdot Q_{\text{հետ}} :$$

Սարքերի էքստենսիվ օգտագործման գործակիցը հաշվարկելու համար անհրաժեշտ է իմանալ՝

ա) սարքավորումների աշխատաժամանակի օրացուցային ֆոնդը՝ Φ_o -ն.

$$\Phi_o = \text{օր} \cdot 24_{\text{ժ}} ,$$

բ) սարքավորումների աշխատաժամանակի ռեժիմային ֆոնդը (Φ_n).

$$\Phi_n = (\text{օ} - \text{օ}_{\text{հանգստյան և տոն օրեր}}) \cdot t ,$$

որտեղ օ-ն տարվա օրերի քանակն է, t -ն՝ օրվա ընթացքում սարքավորման աշխատաժամանակի տևողությունը,

գ) սարքավորումների աշխատաժամանակի նորմատիվային ֆոնդը՝ (Φ_G)-ն.

$$\Phi_G = \Phi_n - \sum t_{\text{նվ}} ,$$

որտեղ t -ն նորոգման և վերանորոգման ժամանակն է:

4.1.6. ՀԻՄՆԱԿԱՆ ԱՐՏԱԴՐԱԿԱՆ ՖՈՆԴԵՐԻ ՕԳՏԱԳՈՐԾՄԱՆ ԲԱՐԵԼԱՎՄԱՆ ՈՒՂԻՆԵՐՆ ՈՒ ԳՈՐԾՈՆՆԵՐԸ

Ճյուղի արդյունավետությունն անհրաժեշտ է բարձրացնել ներքին ռեզերվների հաշվին՝ առանց լրացուցիչ կապիտալ ներդրումների: Մասնագետների հաշվարկները ցույց են տալիս, որ առկա հիմնական արտադրական ֆոնդերի ֆոնդահատույցի բարձրացումը 1 %-ով հանգեցնում է մինչև 8 միավոր լրացուցիչ արտադրանքի արտադրության նույն հնարավորություններով:

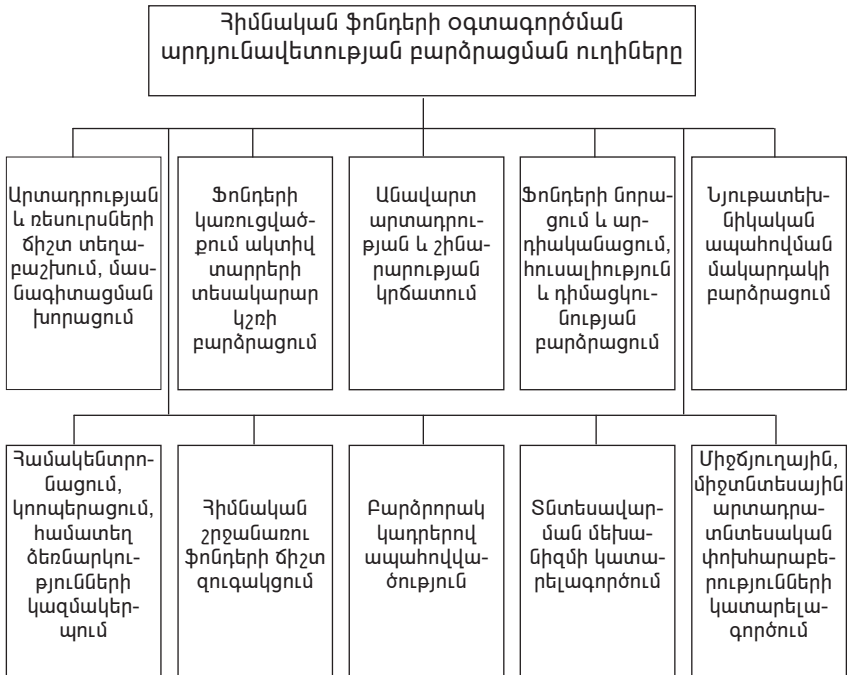
Սննդարդյունաբերությունում դա կախված է՝

- հիմնական ֆոնդերի տեխնիկական վիճակից, դրանց կառուցվածքից, նորացման տեմպերից,
- հումքի և նյութերի որակից, դրանց համալիր օգտագործումից, երկրորդական ռեսուրսների վերամշակումից, արտադրությունում հումքի և նյութերի կորուստների կրճատումից,
- ներդրումային քաղաքականությունից (տեխնիկական նորացման և այլ հարցերում),
- թողարկվող արտադրանքի որակի բարձրացումից,
- արտադրության տեխնիկական և տեխնոլոգիական առանձնահատկություններից,
- հզորությունների օգտագործման աստիճանից,
- նյութատեխնիկական սպասարկման կազմակերպման մակարդակից,
- սարքավորումների վերանորոգման և սպասարկման որակից,

- ձեռնարկությունների, առանձին մասնաճյուղերի և արտադրամասերի աշխատանքի ռեժիմից,
- աշխատանքային ռեսուրսներով ապահովվածությունից և դրանց որակավորումից:

ՀԱՖ օգտագործման արդյունավետության բարձրացման միջոցառումները պետք է ուղղված լինեն այդ գործոնների բարելավմանը:

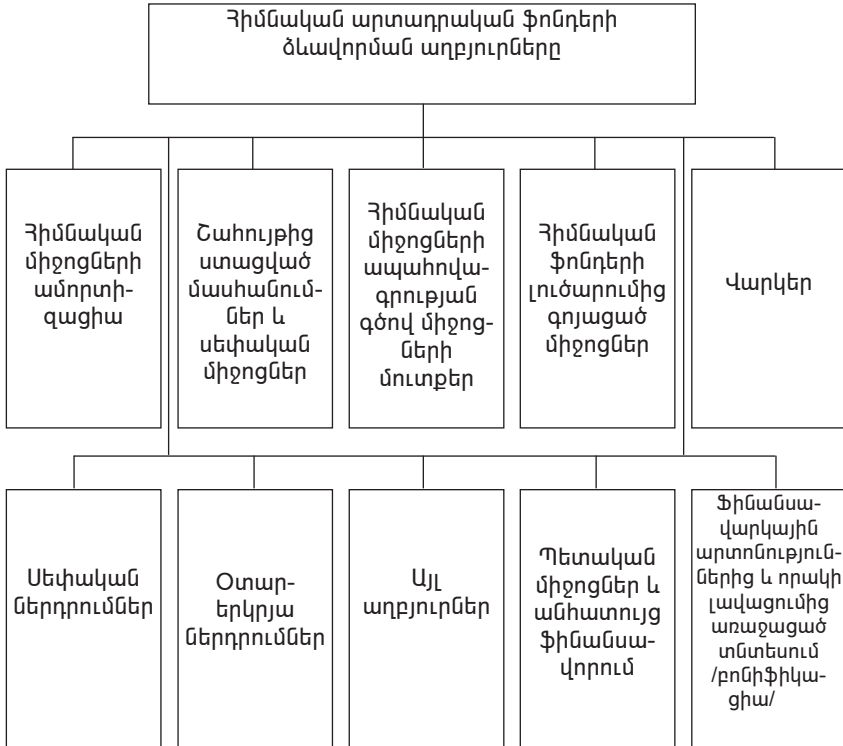
Ստորև բերված գծապատկերում ներկայացված են ՀԱՖ օգտագործման արդյունավետության բարձրացման ուղիները:

Գծ. 5. Յինական ֆոնդերի օգտագործման արդյունավետության բարձրացման ուղիները:

4.1.7. ՀԻՄՆԱԿԱՆ ԱՐՏԱԴՐԱԿԱՆ ՖՈՆԴԵՐԻ ՁԵՎԱՎՈՐՄԱՆ ԱՂԲՅՈՒՐՆԵՐԸ

Հիմնական արտադրական ֆոնդերը ձևավորվում են տարբեր աղբյուրներից: Դրանցից հիմնականները բերված են գծապատկեր 6-ում:

Գծ. 6. Հիմնական արտադրական ֆոնդերի ձևավորման աղբյուրները:

4.2. ՇՐՋԱՆԱԴՐՈՒ ՖՈՆԴԵՐ (ԿԱՊԻՏԱԼ) ԵՎ ՇՐՋԱՆԱԴՐՈՒԹՅԱՆ ՖՈՆԴԵՐ

4.2.1. ՇՐՋԱՆԱԴՐՈՒ ՖՈՆԴԵՐԻ ԿԱԶՄԸ, ԿԱՌՈՒՑՎԱԾՔԸ

Շրջանառու ֆոնդերը ձեռնարկության արտադրական ֆոնդերի այն մասն են, որը մասնակցում է արտադրական մեկ գործընթացին, փոխում բնափրային ձևը և արժեքն ամբողջովին փոխանցում պատրաստի արտադրանքի արժեքին:

Դրանք բաժանվում են երկու խմբի՝ արտադրական պահուստ և անավարտ արտադրություն:

Արտադրական պահուստը ընդգրկում է աշխատանքի առարկաները՝ հումքը, հիմնական և օժանդակ նյութերը, գնովի կիսաֆաբրիկատները, վառելիքը, ջուրը, փաթեթավորման նյութերը, ընթացիկ վերանորոգման պահեստամասերը, ցածրարժեք, շուտ փչացող աշխատանքի առարկաները և այլն:

ա) Հումքը և հիմնական նյութերն աշխատանքի գլխավոր առարկաներն են (օրինակ՝ ալյուրը՝ հացաթխման արտադրության, շաքարի ձակնդեղը, շաքարեղեգը՝ շաքարի արտադրության համար և այլն):

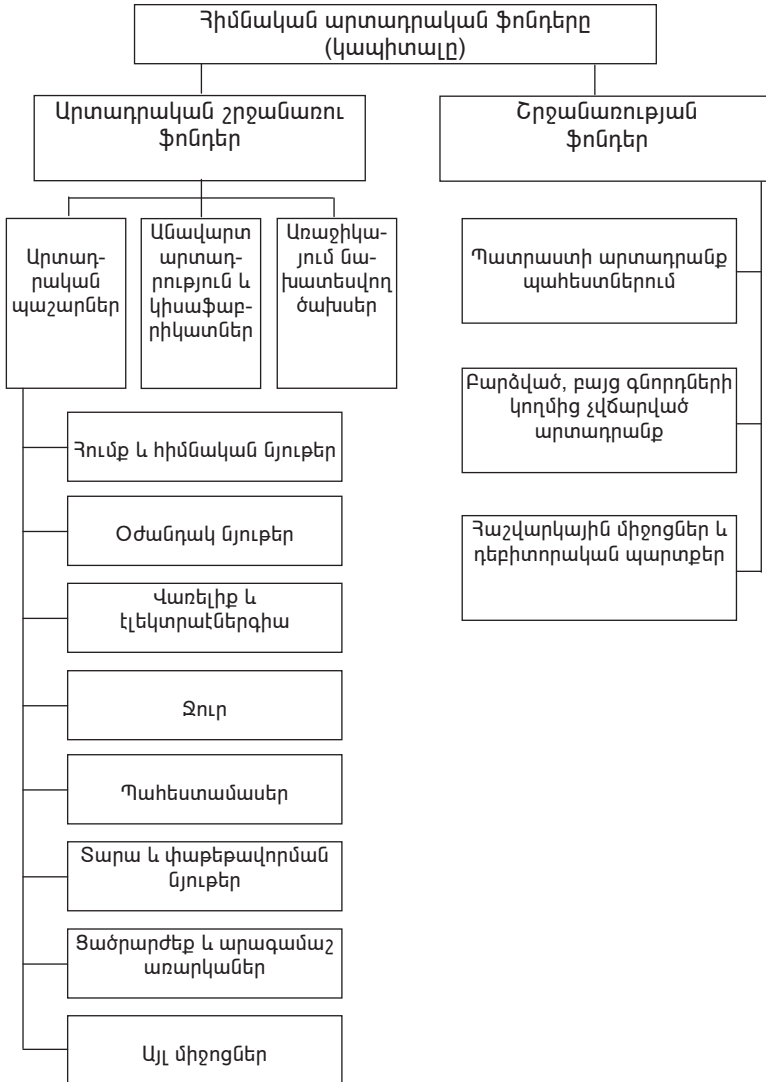
բ) Գնովի կիսաֆաբրիկատները աշխատանքի այն առարկաներն են, որոնք լրացուցիչ մշակման են ենթարկվում տվյալ ձեռնարկությունում:

գ) Օժանդակ նյութերն աշխատանքի այն առարկաներն են, որոնք կան մտնում են արտադրանքի կազմի մեջ (աղ, շաքար, անուշաբույր նյութեր), կան օգնում դրանց պատրաստմանը (պիտակներ, սոսինձ, փաթեթավորող նյութեր և այլն), կան օգտագործվում տեխնիկայի շահագործման և այլ նպատակներով (քսուքներ, ներկեր):

դ) Վառելիքաէներգետիկ նյութերն առանձնացվում են խիստ անհրաժեշտության դեպքում:

ե) Տարան պահպանում է փչանալուց, տալիս դրան էսթետիկ ձև (արկղ, տակառ, պարկ, շիշ և այլն): Տարան լինում է միանվագ օգտագործման (թղթի, պոլիէթիլենի փաթեթներ) և բազմաթիվ օգտագործման համար (շշեր, արկղեր և այլն):

Անավարտ արտադրությունը ընդգրկում է աշխատանքի այն առարկաները, որոնք մտել են արտադրական գործընթաց և գտնվում են տեխնոլոգիական մշակման որոշակի փուլում կամ արտադրության միջանկյալ գործընթացում, պահեստում (գծապատկեր 7):

Գծ. 7. Հիմնական արտադրական ֆոնդերը (կապիտալը):

Շրջանառու ֆոնդերի կառուցվածքը բնութագրվում է շրջանառու ֆոնդերի մեջ ընդգրկված խմբերի և շրջանառու ֆոնդերի ընդհանուր արժեքի հարաբերությամբ տարրերի արժեքներին՝ արտահայտված տոկոսներով:

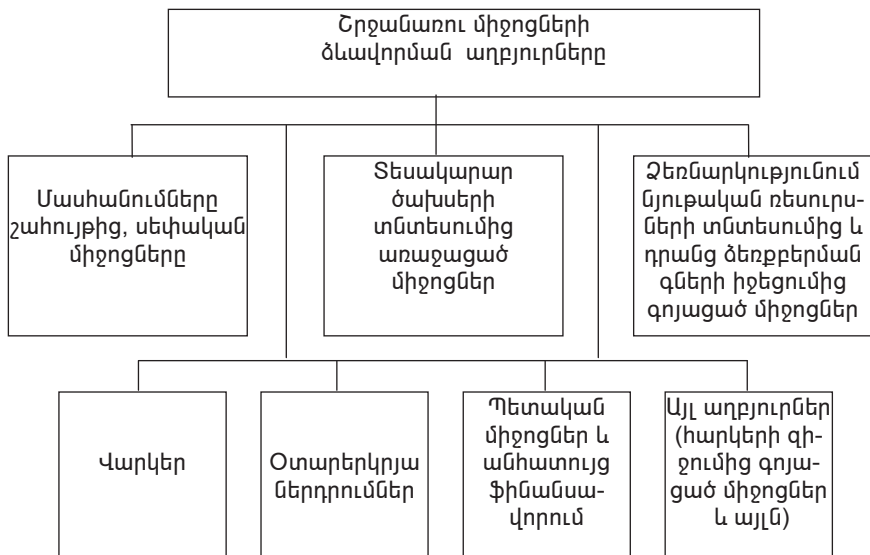
Տեխնոլոգիական գործընթացների տարբերությունը հիմնավորում է սննդարդյունաբերության տարբեր ճյուղերի շրջանառու ֆոնդերի կառուցվածքի յուրահատկությունը: Տարբեր կարող է լինել ճյուղի շրջանառու ֆոնդերի կառուցվածքի տոկոսը նույն ճյուղի ձեռնարկություններում: Օրինակ՝ գինու արդյունաբերությունում մեծ է անավարտ արտադրության բաժինը (45-50 %), աղի, հանքային ջրերի արտադրություններում՝ հումքի և աշխատանքային ծախսումների բաժինը (համապատասխանաբար 65-70 և 15-20 %): Շրջանառու ֆոնդերի կառուցվածքի ուսումնասիրությունը հնարավորություն է տալիս հայտնաբերել բազմաթիվ ռեզերվներ ճյուղի ձեռնարկությունների գործունեության արդյունավետության բարձրացման ուղղությամբ, որոշել շրջանառու ֆոնդերի օգտագործման բարելավման ուղիները:

4.2.2. ՇՐՋԱՆԱՌՈՒ ՄԻՋՈՑՆԵՐԻ ՁԵՎԱՎՈՐՄԱՆ ԱՐՔՅՈՒՐՆԵՐԸ

Շրջանառու միջոցները ձևավորվում են տարբեր աղբյուրներից: Դրանցից հիմնականներն են՝

- ձեռնարկության գործունեությունից ստացված շահույթը,
- սեփական միջոցները և դրանց հավասարեցված միջոցները,
- բանկի վարկերը,
- ձեռնարկությունում ռեսուրսների տնտեսումից և գների իջեցումից գոյացած միջոցները,
- կոոպերատիվ, բաժնետիրական, համատեղ ձեռնարկությունների միջոցները,
- օտարերկրյա ներդրումները,
- պետական միջոցները:

Ստորև ներկայացված են հիմնական աղբյուրները գծապատկերի տուսքով:

ՊՃ. 8. Շրջանառու միջոցների ձևավորման աղբյուրները:

4.2.3. ՇՐՋԱՆԱՌՈՒ ՄԻՋՈՑՆԵՐԻ ՆՈՐՄԱՎՈՐՄԱՆ ՍԿԶԲՈՒՆՔՆԵՐԸ

Շրջանառու միջոցների նորմավորումը պլանավորվող ժամանակահատվածի համար ձեռնարկությանն անհրաժեշտ դրամական միջոցների կամ հումքի նվազագույն պահանջարկի՝ գիտականորեն հիմնավորված հաշվարկն է, որը կապահովի տվյալ ձեռնարկության անխափան աշխատանքի կազմակերպման համար ապրանքանյութական արժեքների անհրաժեշտ պահուստ:

Նորմավորումը հնարավորություն է տալիս օգտագործել շրջանառու միջոցները տնտեսավարությանը համապատասխան: Այն ունի հետևյալ սկզբունքները.

ա) մինչև նորմավորումը պետք է կատարել խորը տնտեսական վերլուծություն ձեռնարկության հաշվետու տարվա համար, բ) առկա շրջանառու միջոցների նվազագույն չափը պետք է ապահովի արտադրական գործընթացի անխափան ընթացքը, գ) ամփոփված է օգտագործել տիպային նորմեր և կանոնակարգեր: Նորմավորումը կատարվում է՝

- արտադրական պահուստի՝ հումքի, հիմնական և օժանդակ նյութերի, զնվող կիսաֆաբրիկատների, վառելիքի, տարա-

ների, պահեստամասերի, ցածրարժեք և շուտ մաշվող ապրանքների ուղղությամբ,

- նախատեսվող ապագա ծախսերի ուղղությամբ:

Պահանջվող շրջանառու միջոցների նորման (H) դրամական արտահայտությամբ (հունք, նյութեր, գնովի կիսաֆաբրիկատներ, վառելիք և այլն) հաշվարկվում է հետևյալ բանաձևով.

$$H = P \cdot D,$$

որտեղ P-ն շրջանառու միջոցի տվյալ տարրի մեկ օրվա ծախսի արժեքն է, դրամ, D-ն շրջանառու միջոցի տվյալ տարրի օգտագործման պահանջի օրերի քանակն է:

Այսինքն՝ արտադրական պահուստի ստեղծման համար շրջանառու ֆոնդի տվյալ տարրի օրվա ծախսի արժեքը բազմապատկվում է պահանջարկի օրերի քանակով:

4.2.4. ՇՐՋԱՆԱՌՈՒ ՖՈՆԴԵՐԻ ՕԳՏԱԳՈՐԾՄԱՆ ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ԱՐԴՅՈՒՆԱՎԵՏՈՒԹՅՈՒՆԸ

Շրջանառու ֆոնդերի արդյունավետությունը որոշվում է հետևյալ ցուցանիշների համակարգով.

ա) շրջանառելիության գործակցով՝

$$q_c = \frac{ԻԱ}{ՇԱ},$$

որտեղ ԻԱ-ն իրացված արտադրանքի արժեքն է, ՇԱ-ն՝ շրջանառու միջոցների միջին տարեկան արժեքը:

բ) Մեկ շրջապտույտի տևողությամբ, որը հաշվարկվում է հետևյալ բանաձևով.

$$S_2 = \frac{365}{q_c},$$

որտեղ 365-ը տարվա օրերի քանակն է:

գ) Բեռնավորման գործակցով, որը շրջանառելիության գործակցի հակադարձ մեծությունն է՝

$$q_p = \frac{ՇԱ}{ԻԱ} :$$

դ) Շրջանառու միջոցների միավորի հաշվով ստացված շահույթի մեծությամբ՝

$$\text{ՇԱ}_{\text{մի}} = \frac{\text{Շ}}{\text{ՇԱ}},$$

որտեղ Շ-ն ստացված շահույթի մեծությունն է:

ե) Երբ արագանում է շրջանառությունը, բարելավվում է շրջանառու միջոցների օգտագործումը և հակառակը: Շրջանառությունից դուրս է

մղվում շրջանառու ֆոնդերի որոշակի գումար, այսինքն՝ տեղի է ունենում շրջանառու ֆոնդերի խնայողություն (Խ)։

$$\text{Խ} = \frac{\text{ԻԱ}_3}{\text{Գ}_{2բ}} - \frac{\text{ԻԱ}_3}{\text{Գ}_{2հ}},$$

որտեղ ԻԱ_3 -ն իրացված արտադրանքի արժեքն է հաշվետու տարում, $\text{Գ}_{2բ}$ -ն և $\text{Գ}_{2հ}$ -ն՝ շրջանառելիության գործակիցները բազիսային և հաշվետու ժամանակահատվածում։

Շրջանառելիության դանդաղումն ուղեկցվում է շրջապտույտի մեջ լրացուցիչ միջոցների ընդգրկումով, իսկ արագացումը՝ դրանց տնտեսումով։

4.2.5. ՇՐՋԱՆԱՌՈՒ ՄԻՋՈՑՆԵՐԻ ՕԳՏԱԳՈՐԾՄԱՆ ԲԱՐԵԼԱՎՄԱՆ ՈՒՂԻՆԵՐԸ

Շրջանառու միջոցների օգտագործման բարելավումն իրականացվում է երեք փուլով։ Դրանք են՝

1. արտադրական պահուստի ստեղծման փուլ. իրականացվում է նյութատեխնիկական սպասարկման համակարգի բարելավման, նյութական ռեսուրսների տնտեսման միջոցառումների իրագործման միջոցով։ Այդ միջոցառումներից կարելի է առանձնացնել.

- սեփականաշնորհման ավարտը, կոոպերացումն ու ինտեգրումը, տրանսպորտային համակարգի բարեկարգումը, շուկայական հարաբերությունների խորացումը,
- պահուստի կրճատումը,
- տնտեսման ռեժիմի պահպանումը, քանի որ հումքի փչացման աստիճանը մեծ է սննդարդյունաբերությունում, հատկապես՝ գյուղատնտեսական հումք վերամշակող ճյուղերում։ Նյութական ռեսուրսների տեսակարար կշիռը շրջանառու միջոցների կառուցվածքում երբեմն հասնում է 70 %-ի, հետևաբար՝ խիստ անհրաժեշտ է տնտեսել հումքը և մնացած տարրերը։ Անհրաժեշտ է կատարել պահեստարանների, սառնարանների ընդարձակում, տարային տնտեսության բարեկարգում և այլն։

2. Արտադրության բուն գործընթացի փուլ. անհրաժեշտ է ներդնել գիտատեխնիկական առաջադիմության նվաճումները, նոր տեխնոլոգիաների միջոցով կրճատել արտադրական փուլի տևողությունը և ամրապարտ արտադրության ծավալները, ապահովել երկրորդային հումքի ու թափոնների լրիվ օգտագործում։

3. Շրջանառության փուլ. այստեղ կարևոր է շրջանառու միջոցների շրջապտույտն արագացնելը, դրամական միջոցների հաշվարկային հոդվածները պակասեցնելը։ Այդ նպատակով անհրաժեշտ է ապահովել պատրաստի արտադրանքի ցածր գինը, բարձր որակը, մեծացնել

մարկետինգի դերը՝ հատկապես կարգավորելով գովազդի վիճակը և այլն:

4.2.6. ՇՐՋԱՆԱՌՈՒԹՅԱՆ ՖՈՆԴԵՐ, ԿԱԶՄԸ

Շրջանառության ֆոնդերը գործում են արտադրության և շրջանառության ոլորտում: Դրանց է պատկանում պատրաստի արտադրանքի այն մասը, որը գտնվում է պահեստում, դրամական միջոցները և բոլոր այն միջոցները, որոնք գտնվում են սպառողների կողմից վճարման ենթակա գործընթացներում, այդ թվում՝ դեբիտորական պարտքերը:

Շրջանառության ֆոնդերի կազմն արդեն ներկայացվել է գծապատկեր 7-ում:

ԹԵՄԱ 5

ԻՆՎԵՍՏԻՑԻԱՆԵՐԸ, ԿԱՊԻՏԱԼ ՆԵՐԴՐՈՒՄՆԵՐԸ ՍՆՆԴԻ ԱՐԴՅՈՒՆԱԲԵՐՈՒԹՅՈՒՆԸ

5.1. ԻՆՎԵՍՏԻՑԻԱՆԵՐ, ԿԱՊԻՏԱԼ ՆԵՐԴՐՈՒՄՆԵՐ ԵՎ ԿԱՊԻՏԱԼ ՇԻՆԱՐԱՐՈՒԹՅՈՒՆ. ԴՐԱՆՑ ՆՇԱՆԱԿՈՒԹՅՈՒՆԸ, ԽՆԴԻՐՆԵՐԸ

Ինվեստիցիաները երկարաժամկետ ներդրումներն են բաժնետոմսեր, արժեթղթեր ձեռք բերելու և հիմնական կապիտալի ստեղծման, ընդլայնման, վերակառուցման ու տեխնիկական վերազինման համար:

Ըստ Մակկոննելլի՝ ինվեստիցիաները ծախսեր են արտադրության վրա արտադրական միջոցների և նյութական պաշարների ավելացման համար, օրինակ՝ հումքի մեծ պաշար, գյուղատնտեսության մեջ սերմերի, կերի, պարարտանյութերի մեծ քանակություն ձեռք բերելու համար:

Ըստ Կովալենկոյի⁶ ինվեստիցիաները երկարաժամկետ ներդրումներն են հիմնական ֆոնդեր և նյութական ռեսուրսներ ձեռք բերելու համար:

Կապիտալ ներդրումներն այն միջոցներն են, որոնք ուղղվում են հիմնական ֆոնդերի պարզ և ընդլայնված վերարտադրությանը: Դրանք նաև նյութական ու ֆինանսական ներդրումների ամբողջությունն են, որոնք ուղղվում են հիմնական ֆոնդերի ձևավորմանը, դրանց պարզ ու ընդլայնված վերարտադրությանը: Կապիտալ ներդրումների կազմի մեջ են մտնում նաև սարքավորումների ու գործիքների ձեռքբերման ծախսերը, նախագծային-նախահաշվային աշխատանքների ծախսերը, կառուցվող ձեռնարկության գործող տնօրինության աշխատավարձը և կադրերի պատրաստման ու վերապատրաստման նպատակով կատարված ծախսերը: Կապիտալ ներդրումներն օգտագործվում են կապիտալ շինարարություն իրականացնելու նպատակով:

Կապիտալ շինարարությունը տնտեսության ճյուղ է, որը կատարում է նոր ձեռնարկությունների շինարարություն, գործողների վերազինում, վերակառուցում ու ընդլայնում և ոչ արտադրական նշանակության օբյեկտների կառուցում:

Կապիտալ շինարարությունը պետք է լուծի սոցիալ-տնտեսական որոշակի կարևոր խնդիրներ՝ ապահովելով՝

- տնտեսության ճյուղերի համաչափ և ռացիոնալ զարգացումը, ճյուղային կառուցվածքի բարելավումը,
- տնտեսության տեխնիկական վերազինումը և ճյուղերի վերակառուցումը, նոր արտադրության ստեղծումը,

⁶ Коваленко Н.Я. Экономика сельского хозяйства. Курс лекции. - М., 1999.- С. 251-272.

- արտադրողական ուժերի տեղաբաշխման կատարելագործումը, արտադրական ռեսուրսների (բնական, աշխատանքային) ռացիոնալ օգտագործումը,
- զարգացած արտադրական ենթակառուցվածքների ձևավորումը,
- բնակարանների, կուլտուր-կենցաղային օբյեկտների սոցիալական ենթակառուցվածքների զարգացումը,
- բնության պահպանության խնդիրների լուծումը,
- խոշոր տնտեսական նշանակության, նպատակային, միջճյուղային, ճյուղային, տարածաշրջանային ծրագրերի իրականացումը:

Ճյուղի վերջնական խնդիրն է նպաստել բնակչության կենսամակարդակի բարձրացմանը: Դրա համար անհրաժեշտ է նախ և առաջ բարձրացնել սննդարդյունաբերության զարգացման տեմպերը առկա հնարավորությունների ընդլայնման և արդյունավետության բարձրացման հաշվին, ընդլայնել ու արդիականացնել պահեստարանները, սառնարանները, տարայավորման ու փաթեթավորման գործը:

5.2. ԿԱՊԻՏԱԼ ՇԻՆԱՐԱՐՈՒԹՅԱՆ ԿԱԶՄԱԿԵՐՊՄԱՆ ՁԵՎԵՐԸ

Կապիտալ շինարարության ձևերն են նոր շինարարությունը, արտադրության ընդլայնումը, ձեռնարկության վերակառուցումը, գործող ձեռնարկությունների տեխնիկական վերասարքավորումը:

Նոր շինարարությանն են առնչվում հիմնական և ենթակառուցվածքային նշանակության նոր ստեղծվող ձեռնարկությունները: Այն իրագործվում է նոր շինարարական հրապարակումներում՝ նոր արտադրական հզորություններ ստեղծելու նպատակով:

Գործող ձեռնարկությունների ընդլայնումը վերաբերում է ձեռնարկություններին կից լրացուցիչ արտադրության շինարարությանը, նոր արտադրամասերի ենթակառուցվածքների ու ծառայությունների կառուցմանը և հների ընդլայնմանը: Այսպիսի պայմաններում արտադրական հզորությունների ավելացումը լինում է ավելի էժան և արագ:

Գործող ձեռնարկությունների վերակառուցմանն են առնչվում գործող հիմնական արտադրական օբյեկտների վերակառուցումը, ենթակառուցվածքային և օժանդակ նշանակության օբյեկտների վերակառուցումն առանց վերջիններիս ընդլայնման ու արտադրական անձնակազմի ավելացման՝ միաժամանակ բարելավելով վերջիններիս աշխատապայմաններն ու շրջակա միջավայրի պահպանման գործը: Սա հնարավորություն է տալիս ավելացնել արտադրական հնարավորությունները, տեխնոլոգիական շղթաներում վերացնել անհամամասնությունները, ներդնել անթափոն տեխնոլոգիաներ, բարձրացնել աշխատանքի արտադրողականությունը, իջեցնել արտադրանքի ինքնարժեքը, բարձրացնել ֆոնդահատույցը:

Տեխնիկական վերասարքավորումը համալիր միջոցառում է՝ ուղղված ձեռնարկության տեխնիկատնտեսական մակարդակի բարձրացմանը: Ներդրվում է առաջատար տեխնիկա և տեխնոլոգիա, կատարվում արտադրության ավտոմատացում և արդիականացում, փոխվում են ֆիզիկապես և բարոյապես մաշված սարքավորումները, կատարելագործվում օժանդակ ծառայությունները: Հնարավորություն է ստեղծվում բարձրացնել աշխատանքի արտադրողականությունը, բարձրացնել արտադրանքի որակը, նվազեցնել աշխատատարությունը և բարելավել տեխնիկատնտեսական ցուցանիշները:

5.3. ԿԱՊԻՏԱԼ ՇԻՆԱՐԱՐՈՒԹՅԱՆ ՖԻՆԱՆՍԱՎՈՐՄԱՆ ԱՂԲՅՈՒՆՆԵՐԸ

Ֆինանսավորումը կատարվում է հետևյալ աղբյուրներից.

- սեփական միջոցներից և դրանց հավասարեցված միջոցներից,
- ձեռնարկության գործունեությունից ձևավորված շահույթից,
- բանկի վարկերից,
- ձեռնարկության ամորտիզացիոն ֆոնդերից,
- կոոպերատիվ, բաժնետիրական և համատեղ ձեռնարկությունների միջոցներից,
- օտարերկրյա ֆինանսավորումից,
- ձեռնարկության արտադրության, գիտության, տեխնիկայի և սոցիալական զարգացման ֆոնդից,
- պետական բյուջեից, խիստ կարևոր նշանակություն ունեցող շինարարական օբյեկտների կառուցման համար կապիտալ ներդրումներից:

Այս աղբյուրներից բացի՝ կապիտալ շինարարության ֆինանսավորման աղբյուրները կարող են լրացվել ագրոպարենային համակարգի պահուստային ֆոնդերից:

Կապիտալ շինարարության և միջոցների ձեռքբերման աղբյուր կարող են լինել լիզինգը, ֆրանչայզինգը և ֆակտորինգը:

Լիզինգը վարձակալության (միջոցներ ձեռք բերելու ֆինանսավորման) յուրահատուկ ձև է, որի արդյունքում, որպես կանոն, լիզինգային վարձակալին իբրև սեփականություն մնում է վարձակալված օբյեկտը՝ մեքենաները, տեխնիկան, սարքավորումները, տրանսպորտը, համակարգիչները, շինությունները, արտադրական կառույցները և այլն:

Լիզինգային ֆիրման կամ անձը ձեռք է բերում սպառողին անհրաժեշտ իրը, սարքը, մեքենան և տալիս վարձակալության որոշակի գնով ու ժամանակով: Այս պայմաններում վարձակալին պետք չէ ունենալ ձեռքբերվող օբյեկտի լրիվ արժեքը: Վճարվում է վարձավճարը: Այնուհետև նշված ժամանակահատվածում վարձակալը մաս-մաս վճարում է լրիվ արժեքը և ծառայության համար տոկոսներ, որից հետո

այդ նյութական արժեքը մնում է վարձակալել որպես սեփականություն: Օրինակ՝ 10 տարվա օգտագործման ամորտիզացիոն ժամանակահատված ունեցող մեքենայի համար վճարման ժամանակը կարող է լինել 3-8 տարի: Այդ տարիների ընթացքում վաճառողը՝ լիզինգատուն, պատասխանատու է սարքերի անխափան շահագործման, անսարքությունները վերացնելու համար: Որոշ դեպքերում լիզինգային ծառայությունները և գործառնությունները հաշվվում են անավարտ և չեն արտահայտվում կողմերի հաշվեկշռային փաստաթղթերում: Մինչև վաճառքի վերջնական ձևակերպումը դրանք ազատվում են գույքահարկից, որը բարձրացնում է հետաքրքրությունը նման ձևով նյութական արժեք ձեռք բերելու նկատմամբ: Օրինակ՝ վերջին մի քանի տարվա ընթացքում լիզինգով ձեռք են բերվել ԱՄՆ-ում վաճառված սարքերի 58, ճապոնիայում՝ 40, Անգլիայում, Ֆրանսիայում՝ 20 %-ը: Հայաստանում լիզինգային գործարքներ 2010 թ. շատ քիչ են իրականացվել:

Ֆրանչայզինգը ուժեղ ու թույլ ձեռնարկությունների համագործակցության խառը ձևն է, փոխադարձ շահավետ հարաբերությունների համակարգը: Այս ձեռնարկությունների փոխգործունեությունը իրականացվում է պայմանագրի ֆրանչայզինգի հիման վրա: Ֆինանսապես ուժեղ ձեռնարկությունը ֆինանսավորում և մատակարարում է թույլ ձեռնարկությանը, դրամական հատուցման պայմանով նպաստում արտադրելու այն, ինչ ինքը կթելադրի, թույլատրում օգտվել իր առևտրի դրոշմից: Արտադրության այս ձևն ունի առավելություններ և թերություններ:

Առավելություններն են՝ թույլ ձեռնարկությունը ստանում է գոյատևման որոշակի երաշխավորություն, խորհրդատվություններ, հումքի և կիսաֆաբրիկատների մատակարարման երաշխիքներ, ազատվում մարկետինգային ծախսերից, փոքրանում է ռիսկի գործոնը:

Թերություններն են՝ ձեռնարկությունը որոշ չափով զրկվում է ինքնուրույնությունից, քանի որ պետք է հաշվի առնի ուժեղ ձեռնարկության հետաքրքրությունները, վճարի ծառայությունների դիմաց, պահպանի բիզնեսի կանոնները՝ որդեգրված խոշոր ձեռնարկության կողմից:

Ֆակտորինգը ֆինանսական գործունեության (օգնության) ձևն է: Առևտրային բանկերն այն օգտագործում են փոքր և միջին ֆիրմաներին ծառայություններ մատուցելիս: Ֆակտոր-ֆիրման ծառայություն մատուցելիս իր վրա է վերցնում պարտքի մարման պարտականությունը և մասնակիորեն վճարում պարտատերերին՝ կատարելով նաև այլ ֆինանսական ծառայություններ: Հաճախ այդ ֆիրման վճարում է պարտքի 70-80 %-ն իր միջոցներով: Արդյունքում՝ ֆակտոր - ֆիրմայի հաճախորդը հնարավորություն է ստանում ժամանակին մարել պարտքերը, որի համար վճարում է որոշակի տոկոս: Հաճախ ֆակտոր-ֆիրման

կատարում է նաև հաշվապահական, իրացման, գովազդային, ապահովագրական, արտահանման, ներկրման և այլ ծառայություններ:

5.4. ԿԱՊԻՏԱԼ ՆԵՐՂՈՒՄՆԵՐԻ ԿԱՌՈՒՑՎԱԾՔԸ

Կապիտալ ներդրումների կառուցվածքը նպատակային ներդրումների գումարի հարաբերությունն է ներդրումների ընդհանուր գումարին: Կապիտալ ներդրումների կառուցվածքը թույլ է տալիս համեմատել և որոշել միջոցների ռացիոնալ օգտագործման մակարդակը: Կապիտալ ներդրումների կառուցվածքն արտահայտվում է տարբեր կերպ՝ տեխնոլոգիական կառուցվածքի, տնտեսական նշանակության, ճյուղային և տարածաշրջանային կառուցվածքի ձևերով, վերարտադրողական կառուցվածքով:

Տեխնոլոգիական կառուցվածքն արտահայտվում է սարքավորումների ձեռքբերման և շինարարական մոնտաժային աշխատանքների համար ծախսվող գումարի հարաբերությամբ ընդհանուր կապիտալ ներդրումների գումարին:

Տնտեսական նշանակության կառուցվածքը ձևավորվում է բնակելի և քաղաքացիական շինարարության համար կապիտալ ներդրումների գումարի հարաբերությամբ կապիտալ ներդրումների ընդհանուր գումարին: Մի շարք դեպքերում բնակարանային, մանկական հիմնարկների, դպրոցների, հիվանդանոցային և այլ սոցիալ-կենցաղային օբյեկտների շինարարության առկայությունը խթանում է արտադրությունը և զնահատվում է որպես դրական կառուցվածքային տեղաշարժ:

Վերարտադրողական կառուցվածքը որոշվում է կապիտալ շինարարության տարրերի ծախսերի հարաբերությամբ կապիտալ ներդրումների ընդհանուր գումարին: Այն դրական է զնահատվում, երբ մեծ է տեխնիկական վերակառուցման ու վերազինման տարրերի տեսակարար կշիռը:

Ճյուղային կառուցվածքն արտահայտվում է տարբեր ճյուղերի զարգացմանն ուղղված կապիտալ ներդրումների գումարի հարաբերությամբ տնտեսության ներդրումների ընդհանուր ծավալին: Այն ցույց է տալիս տնտեսության մեջ ճյուղային փոփոխությունների տեղաշարժերը, միջճյուղային համամասնությունները և այլն:

Տարածաշրջանային կառուցվածքն արտահայտվում է տարբեր տարածաշրջաններում կատարված ներդրումների հարաբերությամբ սննդարդյունաբերության զարգացմանն ուղղված ներդրումների գումարին:

5.5. ԿԱՊԻՏԱԼ ՇԻՆԱՐԱՐՈՒԹՅԱՆ ԿԱԶՄԱԿԵՐՊՄԱՆ ԵՂԱՆԱԿՆԵՐԸ

Այն կարող է լինել կապալային, տնտեսական և խառը:

Կապալային եղանակն իրականացվում է պայմանագրերի համաձայն և ավելի ներդաշնակ է հանրապետության ներկայիս տնտեսական պայմաններին: Ըստ կապիտալ շինարարության մասին կանոնակարգի՝ կապալային պայմանագրեր կազմելու ընթացքում՝

ա) կապալառուն իր ուժերով և արտադրական միջոցներով պարտավորվում է նշված ժամանակահատվածում կառուցել նախատեսված օբյեկտը հաստատված նախագծային-նախահաշվային փաստաթղթերի համաձայն և բարձր որակով,

բ) պատվիրատուն պարտավորվում է կապալառուին տալ շինարարական հրապարակ, հաստատված նախագծային-նախահաշվային փաստաթղթեր, ժամանակին ապահովել ֆինանսներով, մատակարարել տեխնոլոգիական սարքավորումներով և ընդունել կառուցված օբյեկտը: Շինարարության ընթացքում, առանց կապալառուի գործերին խառնվելու, պատվիրատուն կատարում է տեխնիկական վերահսկում կապալառուի նկատմամբ:

Տնտեսական եղանակ. ձեռնարկությունն, ունենալով միջոցներ շինարարության համար, առանց կապալային շինարարական հիմնարկներից դիմելու, ինքն է կատարում իր համար նախատեսված շինմոնտաժային աշխատանքն իր արտադրական գործերին զուգընթաց: Դրա համար ստեղծվում է շինարարական բազա, ձեռք են բերվում շինարարական մեքենաներ, շինանյութ, ձեռնարկությունն ապահովվում է աշխատուժով, ինժեներատեխնիկական կազմով և այլն: Շինարարությունից հետո հաճախ շինարարական բազան քայքայվում է: Այս եղանակը կարող է ձգձգել շինարարությունը, գցել աշխատանքի որակը և տնտեսապես արդյունավետ չլինել: Սակայն տեխնիկական վերակառուցման և վերասարքավորման ժամանակ կապիտալ շինարարության տնտեսական եղանակը կարող է նաև որոշակիորեն արդյունավետ լինել:

Խառը եղանակ. վերջերս մեծացել է այս ձևով կապիտալ շինարարության իրականացման ծավալը: Այստեղ կապալառուն ըստ պայմանագրի կառուցում է, իսկ ձեռնարկությունը կատարում է արքավորումների մոնտաժման գործը, ներքին հարդարման աշխատանքները և այլն:

5.6. ԿԱՊԻՏԱԼ ՆԵՐՐԴՐՈՒՄՆԵՐԻ ԼԱԳ (ՍԱՌԵՑՎԱԾՈՒԹՅՈՒՆ). ԷՈՒԹՅՈՒՆԸ, ՀԱՇՎԱՐԿՄԱՆ ՄԵԹՈԴՆԵՐԸ, ԿԻՐԱՌՄԱՆ ՈԼՈՐՏՆԵՐԸ

Կապիտալ ներդրումների և դրանցով պայմանավորված արդյունքի ստացման միջև ընկած ժամանակի որոշ խզումը կոչվում է *կապիտալ ներդրումների լագ*: Այդ ժամանակահատվածը ($\Lambda_{\text{օԾ}}$) բաղկացած է արտադրական լագից (Λ_n) և շահագործման լագից ($\Lambda_{\text{Յ}}$)։

$$\Lambda_{\text{օԾ}} = \Lambda_n + \Lambda_{\text{Յ}} :$$

Արտադրական լագը (Λ_n) այն ժամանակահատվածն է, որի ընթացքում կապիտալ ներդրումները ենթարկվում են արտադրական գործարկման, վերափոխվում հիմնական արտադրական ֆոնդերի։

Շահագործման լագը ($\Lambda_{\text{Յ}}$) օբյեկտը նախագծային հզորության հասցնելու ժամկետն է, միջոցներն անավարտ շինարարության մեջ սառեցնելու տնտեսական պարբերաշրջանը։ **Արտադրական լագը (Λ_n)** որոշվում է հետևյալ բանաձևով։

$$(\Lambda_n) = \frac{(K_1 \cdot T_1) + (K_2 \cdot T_2) + \dots + (K_n \cdot T_n)}{100},$$

որտեղ K –ն կապիտալ ներդրումների մասնաբաժինն է, T –ն՝ ժամանակահատվածը, որի ընթացքում իրականացվում է տվյալ կապիտալ ներդրումների մասնաբաժինը (առաջին տարում, երկրորդ տարում և այլն)։

Շահագործման լագ ($\Lambda_{\text{Յ}}$). այս ցուցանիշով հաշվարկվում է կապիտալ ներդրումների յուրացման շահագործման լագը, այսինքն՝ նախագծային հզորությանը հասնելու ժամանակահատվածը։

Շահագործման լագը հաշվարկվում է հետևյալ բանաձևով։

$$(\Lambda_{\text{Յ}}) = \frac{(100 - X_1) + (100 - X_2) + \dots + (100 - X_n)}{100},$$

որտեղ X –ը նախագծային կարողության մասն է, որին հասել է շինարարությունը տվյալ ժամանակահատվածում, %:

5.7. ԿԱՊԻՏԱԼ ՆԵՐՐԴՐՈՒՄՆԵՐԻ ՕԳՏԱԳՈՐԾՄԱՆ ԱՐԴՅՈՒՆԱՎԵՏՈՒԹՅԱՆ ՑՈՒՑԱՆԻՇՆԵՐԸ

Կապիտալ ներդրումների տնտեսական արդյունավետությունը որոշվում է ընդհանուր (բացարձակ) և համեմատական (հարաբերական) ցուցանիշներով։

Ընդհանուր արդյունավետությունը որոշվում է՝

1. կապիտալ ներդրումների արդյունավետության գործակցով ($\Phi_{\text{կօ}}$), որը հաշվարկվում է հետևյալ բանաձևով։

$$Q_{\text{կգ}} = \frac{C}{V_L},$$

որտեղ C -ն կապիտալ ներդրումների հետևանքով ստացված շահույթի մեծությունն է, V_L -ն՝ կապիտալ ներդրումների գումարը:

2. Կապիտալ ներդրումների փոխհատուցման ժամկետով ($\Phi\sigma$).

$$\Phi\sigma = \frac{V_L}{C}:$$

Դա նախորդ ցուցանիշի հակադարձ մեծությունն է և ցույց է տալիս, թե կատարված ներդրումները քանի տարի հետո են ետ գնվելու:

3. Արտադրանքի ինքնարժեքի իջեցման հետևանքով առաջացած խնայողությունը հարաբերելով այդ խնայողությունն առաջացրած կապիտալ ներդրումներին՝ կստանանք՝

$$Q_{\text{կգ}} = \frac{h_1 - h_2}{V_{L2} - V_{L1}},$$

$$\Phi\sigma = \frac{V_{L2} - V_{L1}}{h_1 - h_2},$$

որտեղ h_1 -ը, h_2 -ը համապատասխանաբար բազիսային և հաշվետու ժամանակաշրջաններում արտադրված արտադրանքի ինքնարժեքներն են, V_{L2} -ը, V_{L1} -ը՝ համապատասխանաբար բազիսային և հաշվետու ժամանակաշրջաններում կապիտալ ներդրումների մեծությունները:

Այն դեպքում, երբ արտադրական և տնտեսական խնդիրների որոշման համար գոյություն ունի մի քանի տարբերակ, կապիտալ ներդրումների ընդհանուր արդյունավետության հաշվարկները լրացվում են կապիտալ ներդրումների համեմատական տնտեսական արդյունավետության հաշվարկներով:

Համեմատական տնտեսական արդյունավետության ցուցանիշ են բերովի ծախսերը (F_δ), որոնք հաշվարկվում են $F_\delta = h + Q_{\text{կգ}} \cdot V_{\text{կգ}} \rightarrow \text{նվազ.}(\min)$ ձևով, որտեղ՝ h -ն ընթացիկ արտադրական ծախսերն են (ինքնարժեքը) ըստ տարբերակների, $Q_{\text{կգ}}$ -ն՝ կապիտալ ներդրումների արդյունավետության նորմատիվային գործակիցը, որը սննդարդյունաբերության ճյուղերի համար ընդունված է 0,16, $V_{\text{կգ}}$ -ն՝ կապիտալ ներդրումներն ըստ տարբերակների:

Տարբեր ժամկետներում կատարվող կապիտալ ներդրումները համարժեքային դարձնելու համար օգտագործվում է համարժեքության գործակիցը, որը հաշվարկվում է հետևյալ բանաձևով.

$$Q_h = (1 + Q_h)^n,$$

որտեղ Q_h -ն համարժեքության նորմատիվային գործակիցն է ($Q_h = 0,08$), n -ն շինարարության տևողությունն է տարիներով:

Եթե շինարարության յուրաքանչյուր տարվա ներդրումները բազմապատկվեն դրան համապատասխան համարժեքության գործակիցներով, ապա յուրաքանչյուր տարվա ներդրումների չափը հանդես կգա համադրելի տեսքով, իսկ դրանց գումարը կորոշի համարժեքային կապիտալ ներդրումների մեծությունը:

$$Y_n = Y_1(1+q_h)^{n-1} + Y_2(1+q_h)^{n-2} + \dots + Y_n(1+q_h)^{n-n},$$

$$Y_n = Y_1(1+q_h)^{n-1} + Y_2(1+q_h)^{n-2} + \dots + Y_n(1+q_h)^{n-n},$$

որտեղ Y_1 -ը, Y_2 -ը... Y_n -ը օբյեկտի շինարարության 1-ին, 2-րդ և n -րդ տարվա կապիտալ ներդրումների մեծությունն են, տ-ն՝ շինարարության տևողությունը տարիներով:

5.8. ԿԱՊԻՏԱԼ ՆԵՐԴՐՈՒՄՆԵՐԻ ՕԳՏԱԳՈՐԾՄԱՆ ԱՐԴՅՈՒՆԱՎԵՏՈՒԹՅԱՆ ԲԱՐՋՐԱՑՄԱՆ ՈՒՂԻՆԵՐԸ

Կապիտալ ներդրումները նախ և առաջ պետք է ուղղվեն ներքին ռեզերվների արդյունավետ օգտագործմանը, ապահովեն բարձրորակ վերջնական արդյունք միավոր արտադրանքի հաշվով նվազագույն ծախսումներով: Այդ պայմանն ապահովելու համար անհրաժեշտ է իրականացնել համապատասխան միջոցառումներ՝

- կրճատել անավարտ շինարարության ծավալները,
- արդյունավետ օգտագործել ներքին ռեզերվները՝ առաջին հերթին ուղղելով դրանք ձեռնարկությունների առկա հզորությունների օգտագործման մակարդակի բարձրացմանը,
- արագացնել տեխնիկական միջոցների ամորտիզացման և հիմնական արտադրական ֆոնդերի նորացման գործընթացը,
- բարելավել ներդրումների կառուցվածքը՝ ավելացնելով դրանցում տեխնոլոգիական մասը,
- օգտագործել կապիտալ ներդրումներն արտադրության առաջնային ուղղություններով, նաև սոցիալական և բնապահպանական խնդիրների լուծման նպատակով:

ԹԵՄԱ 6

ԱՇԽԱՏԱՆՔԱՅԻՆ ՌԵՍՈՒՐՍՆԵՐԸ, ԱՇԽԱՏԱՆՔԻ ԱՐՏԱԴՐՈՂԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆԸ ԵՎ ԱՇԽԱՏԱՆՔԻ ՇՈՒԿԱՆ ՍՆՆՂԱՐԴՅՈՒՆԱԲԵՐՈՒԹՅՈՒՆՈՒՄ

6.1. ԱՇԽԱՏԱՆՔԱՅԻՆ ՌԵՍՈՒՐՍՆԵՐ

Աշխատանքը աշխատավորների նյութական և բարոյական բարիքների աղբյուրն է, հասարակության գլխավոր արտադրողական ուժը:

Տեխնիկական ֆոնդագինվածության աճի պայմաններում ամեն աշխատող հնարավորություն է ստանում ավելի շատ արտադրողական ուժեր օգտագործել:

Ագրոարդյունաբերական համալիրում աշխատանքային ռեսուրսներին է պատկանում աշխատանքային տարիքում գտնվող բնակչության այն մասը, որը, շնորհիվ մտավոր և ֆիզիկական ունակությունների, տիրապետում է աշխատելու կարողության: Դրանք են 16-63 տարեկան տղամարդիկ ու կանայք: Լրացուցիչ ռեսուրս են 63-ից բարձր տղամարդիկ ու կանայք և 13-16 տարեկան պատանիներն ու աղջիկները: Ներկայացված աշխատանքային ռեսուրսների կազմից պետք է հանել ուսանողներին, բանակում ծառայողներին, հիվանդներին, ազատազրկման վայրերում գտնվողներին և այլն:

Սննդարդյունաբերության աշխատանքային ռեսուրսները հանրապետության այդ ճյուղի ձեռնարկություններում, կազմակերպություններում, միավորումներում, կառավարման համակարգում, գիտահետազոտական, նախագծային, ուսումնական հաստատություններում աշխատող կադրերն են: Նրանց քանակը որոշվում է տվյալ ժամանակահատվածում աշխատողների կազմի հաշվառման ցուցակով:

Աշխատողները բաժանվում են երկու խմբի՝

- արդյունաբերական-արտադրական անձնակազմ,

- ոչ արդյունաբերական անձնակազմ: Այս խմբի մեջ են մտնում ոչ հիմնական արտադրական ոլորտի աշխատողները՝ կենցաղային սպասարկման, կրթական, առողջապահական և այլ ոլորտի աշխատողները:

Արդյունաբերական-արտադրական անձնակազմն ընդգրկում է բուն արտադրության աշխատողներին, արտադրատնտեսական ենթակառուցվածքների, օժանդակ արտադրամասերի, կառավարման ապարատի, գիտահետազոտական և նախագծային ինստիտուտների աշխատողներին:

Այս խումբը ևս բաժանվում է երկու մասի՝ բանվորների և ծառայողների:

Բանվորները ներկայացնում են հանրապետության սննդարդյունաբերության մեջ արդյունաբերական-արտադրական անձնակազմը, որի

կառուցվածքում բուն արտադրական գործընթացով զբաղված բանվորների և աշխատողների տեսակարար կշիռը կազմում է շուրջ 80-85 %, օժանդակ աշխատանքներում զբաղվածներինն ու ծառայողներինը՝ 15-20 %: Սննդարդյունաբերությունում մեծ է օժանդակ աշխատանքներում օգտագործվող ձեռքի ուժը (բեռնման ու բեռնաթափման, տրանսպորտային, պահեստավորման աշխատանքներ):

Ծառայողներ: Այս խմբին են պատկանում ղեկավարները, մասնագետները և կառավարման ապարատում աշխատողները, որոնք զբաղվում են գործավարությամբ, հաշվառմամբ, վերահսկողությամբ և այլն:

Աշխատուժի արդյունավետ օգտագործումը պետք է ուղղված լինի աշխատողների որակավորման բարձրացմանը, օժանդակ բանվորների թվի նվազեցմանն աշխատանքային ռեսուրսների կառուցվածքում:

Աշխատանքային ռեսուրսների քանակը հաշվարկվում է ժամանակի հաշվառման կազմի ցուցակով: Միջին եռամսյակային կամ տարեկան հաշվառման ցուցակը որոշվում է՝ բոլոր ամիսների ընթացքում աշխատողների քանակի գումարը բաժանելով ամիսների քանակի վրա: Աշխատանքային ռեսուրսների, աշխատուժի պահանջը որոշվում է՝ ելնելով աշխատանքի մեքենայացման մակարդակից, աշխատանքի ծավալից և այլն: Ըստ գոյություն ունեցող արտադրական և մեքենաների սպասարկման նորմաների՝ հաշվարկվում է աշխատուժի պահանջարկը՝ հաշվի առնելով աշխատանքի ծավալը և կատարման ժամկետը:

6.2. ԿԱՂԵՐԻ ՊԱՏՐԱՍՏՄԱՆ ԵՎ ՎԵՐԱՊԱՏՐԱՍՏՄԱՆ ՁԵՎԵՐԸ

Կաղերի պատրաստումն ու վերապատրաստումը հնարավորություն է ստեղծում աշխատողներին տալ աշխատանքային որակավորում:

Որակավորումն աշխատողի պրոֆեսիոնալ պատրաստվածության մակարդակն ու տեսակն է, որոշակի աշխատանքի կատարման համար գիտելիքների, ունակության, հմտության առկայությունը: Դա կարելի է իրականացնել կաղերի հատուկ ուսուցման միջոցով՝ տալով նրանց մասնագիտություն և մասնագիտացում:

Մասնագիտությունը նարդու գործունեության որոշակի տեսակ է, որը պայմանավորված է գիտելիքների, աշխատանքային հմտությունների բարձրացմամբ, որոնք ձեռք են բերվել հատուկ ուսուցման կամ աշխատանքային փորձի միջոցով:

Մասնագիտացումը հատուկ ուսուցման կամ աշխատանքային փորձի միջոցով ձեռք բերված գիտելիքների, հմտության համալիրն է,

որն անհրաժեշտ է որոշակի տեսակի գործունեության համար այս կամ այն մասնագիտության շրջանակներում:

Ճյուղում կադրերի պատրաստումը և վերապատրաստումն իրականացվում է ՀՀ ագրոպարենային համակարգի համապատասխան կառույցներում՝ պրոֆեսիոնալ-տեխնիկական ուսումնարաններում, տեխնիկումներում, քոլեջներում, բուհերում: Այն իրականացվում է նաև վերանշակող խոշոր ձեռնարկություններին կից, հատկապես՝ բարդ մասնագիտությունների ուսուցման ուղղությամբ:

Բարձրորակ մասնագետների փորձի հաղորդման միջոցով 1-2 տարվա ընթացքում պատրաստվում և վերապատրաստվում են որակյալ կադրեր համապատասխան մասնագիտությունների ուղղությամբ:

Նշված համակարգն ունի արտադրական ուսուցման հետևյալ ձևերը.

- նոր բանվորների ուսուցում 6 ամսվա ընթացքում աշխատանքի վայրում (արհեստանոցներում, հոսքային գծերով արտադրամասերում) վարպետի անմիջական մասնակցությամբ,
- բանվորների վերաորակավորում և ուսուցում երկրորդ մասնագիտության համար,
- բանվորների որակավորման բարձրացում անհրաժեշտության դեպքում, նոր տեխնիկայի, նոր տեխնոլոգիայի ներդրման պայմաններում դասընթացների, դպրոցների, դասախոսությունների և այլնի կազմակերպում,
- միջնակարգ մասնագիտական և բարձրագույն կրթությամբ կադրերի պատրաստում: Բարձրորակ կադրերի պատրաստումն ու վերապատրաստումը կատարվում է հատուկ մասնագիտական ինստիտուտներում, քոլեջներում, տեխնիկումներում: Կադրերի պարբերաբար վերապատրաստումն անհրաժեշտություն է, քանի որ ժամանակ առ ժամանակ փոխվում են գիտատեխնիկական պահանջները, կատարելագործվում են տեխնիկան, տեխնոլոգիան, տնտեսական մեխանիզմները:

6.3. ԱՇԽԱՏԱՆՔԻ ԱՐՏԱԴՐՈՂԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆԸ, ՈՐՈՇՄԱՆ ՄԵԹՈՂՆԵՐԸ, ՑՈՒՑԱՆԻՇՆԵՐԸ, ՆՇԱՆԱԿՈՒԹՅՈՒՆԸ

Աշխատանքի արտադրողականությունը մարդու աշխատանքի արդյունավետությունն է նյութական արտադրության ոլորտում: Դրա մակարդակը որոշվում է աշխատանքային ծախսումների հարաբերությամբ աշխատանքի արդյունքին: Տարբերվում են «Կենդանի աշխա-

տանքային ծախսեր» և «Առարկայացված աշխատանքային ծախսեր» հասկացությունները:

Կենդանի աշխատանքն արտադրանքի արտադրության վրա բանվորական ժամանակի ուղղակի և անուղղակի ծախսումների հանրագումարն է՝ արտահայտված մարդ-ժամով:

Առարկայացված աշխատանքին են պատկանում մեքենաներին, տրակտորներին, սարքավորումներին, շենքերին, կառույցներին, հումքին, հանքային պարարտանյութերին, թունաքիմիկատներին, վառելիքին, պահեստամասերին, էլեկտրաէներգիային, իսկ գյուղատնտեսության մեջ նաև սերմերին, տնկանյութերին, բերքատու բազմամյա տնկարկներին, մթերատու անասունին, կերերին և արդյունաբերական ու գյուղատնտեսական ծագում ունեցող միջոցներին վերաբերող աշխատանքը:

Կենդանի աշխատանքի արտադրողականությունը բնութագրում է դրա արդյունավետությունն արտադրության յուրաքանչյուր օղակում: Միայն կենդանի աշխատանքն է ստեղծում ապրանքը, իսկ առարկայացված աշխատանքը կարող է լինել արտադրության որոշակի պայման: Սակայն հասարակական աշխատանքի արտադրողականությունը բնութագրվում է ընդհանուր արդյունքով: Կենդանի աշխատանքի արտադրողականության տնտեսական բովանդակությունն արտահայտվում է արտադրանքի թողարկման ավելացմամբ միևնույն քանակի կենդանի աշխատանքի ծախսի պայմաններում միավոր արտադրանքի հաշվով: Դրա կրճատումը միավոր արտադրանքի հաշվով հանգեցնում է աշխատանքի տնտեսման և հակառակը: Հետևաբար՝ հիմնական և շրջանառու միջոցների արդյունավետ օգտագործումը նպաստում է հասարակական աշխատանքի արտադրողականության բարձրացմանը:

Աշխատանքի արտադրողականությունը միավոր ժամանակահատվածում (ժամում, օրում, տարում) որոշակի քանակի արտադրանք ստեղծելու ունակությունն է կոնկրետ աշխատանքի արդյունքում: Աշխատանքի արտադրողականությունը բնութագրվում է նաև տվյալ քանակի արտադրանքի արտադրության վրա ծախսված ժամանակի մեծությամբ: Վերջինս կոչվում է **աշխատատարություն**:

Աշխատանքի արտադրողականության բարձրացումը համընդհանուր տնտեսական օրենք է և ունի առանձնահատուկ նշանակություն: Այն իջեցնում է մթերքի ինքնարժեքը, բարձրացնում շահութաբերությունը, արտադրության արդյունավետությունը:

Աշխատանքի արտադրողականության բարձրացումն օբյեկտիվ անհրաժեշտություն է. աճում է բնակչության թվաքանակը, աճում են պահանջումները: Արտադրության աճը կարելի է ապահովել աշխատողների նյութական ռեսուրսների քանակի ավելացմամբ: Սակայն վերջիններիս աճն ունի սահման, քանի որ աշխատողների

թվաքանակն աճում է ավելի դանդաղ, քան բնակչությունը: Սահմանափակ են բնական և արտադրական ռեսուրսները:

Հետևաբար՝ աշխատանքի արտադրողականության բարձրացումը, դրա ինտենսիվացումը տնտեսության զարգացման բնագավառում խիստ կարևոր նշանակություն են ձեռք բերում: Մինչև բարեփոխումները ճյուղում աշխատանքի արտադրողականության բարձրացման հաշվին ստացվել է արտադրանքի աճի շուրջ 85 %-ը:

Աշխատանքի արտադրողականությունը չափվում է նաև արտադրանքի քանակով մեկ աշխատողի հաշվով ժամանակի միավորի ընթացքում: Աշխատանքի արտադրողականությունը (Աա) որոշվում է հետևյալ բանաձևով.

$$U_{ա} = \frac{ՀԱ}{ԱԾ},$$

որտեղ ՀԱ-ն համախառն արտադրանքի ծավալն է, ԱԾ-ն՝ աշխատանքային ծախսումներն են:

ԱԾ-ն կարող է արտահայտվել $\bar{O}_1 + \bar{O}_2$ տեսքով, որտեղ $\bar{O}_1$ -ը՝ կենդանի, $\bar{O}_2$ -ը՝ առարկայացված աշխատանքային ծախսումներն են:

Աշխատանքի արտադրողականությունը հաճախ հաշվարկվում է տարվա ընթացքում արտադրված արտադրանքի քանակով մեկ մարդու հաշվով՝

$$U_{ա} = \frac{ՀԱ}{ԱԹ},$$

որտեղ ԱԹ-ն աշխատողների թվաքանակն է:

Աշխատանքի աշխատատարությունը (Ատ) որոշվում է հետևյալ բանաձևով.

$$U_{տ} = \frac{ԱԾ}{ՀԱ},$$

աշխատանքային ռեսուրսների արդյունավետ օգտագործման ցուցանիշ է նաև աշխատաժամանակի օգտագործման մակարդակը: Տարեկան աշխատաժամանակի նորման սննդարդյունաբերության մեջ մեկ մարդուն հաշվով կազմում է 285 օր: Աշխատաժամանակի օգտագործման մակարդակը (ԱԺամ) որոշվում է հետևյալ բանաձևով.

$$U_{\text{ժամ}} = \frac{ԱԺիմ}{285} \cdot 100,$$

որտեղ ԱԺիմ-ն տարեկան փաստացի աշխատած օրերի քանակն է:

Աշխատանքի արտադրողականությունը կարող է չափվել մարդ-ժամով, մարդ-օրով՝ հաշվի առնելով աշխատողների թվաքանակը:

Հաճախ արտադրանքի ծավալը հաշվարկվում է նորմա-ժամով: Այստեղ տարբերակվում են՝

- տեխնոլոգիական աշխատատարությունը,

- արտադրության սպասարկման աշխատատարությունը,
- կառավարման աշխատատարությունը:

Արտադրանքի քանակը չափվում է բնաիրային (բնեղեն) և արժեքային ցուցանիշներով: Բնեղենների շարքին են դասվում կգ, ցեմտներ, տոննա, դեկալիտր, պայմանական տուփ և այլ ցուցանիշները: Արժեքային արտահայտվում է դրամով, դոլարով, եվրոյով և այլն: Վերջինս կարող է ձևավորվել շուկայական գներով և համադրելի գներով:

Ամենաընդունված մեթոդն արժեքայինն է: Այն կիրառվում է՝ բոլոր մակարդակներում արտադրանքի ծավալը դրամական արտահայտությամբ բաժանելով արդյունաբերական արտադրական անձնակազմի քանակի վրա: Այստեղ կա բացասական կողմ. այն խիստ կախված է գների մակարդակից, իսկ վերջիններս, հատկապես շուկայական պայմաններում, խիստ փոփոխական են: Կարելի է կիրառել նաև համադրելի գներ, որոնք լրացնում են այդ բացը՝ չնայած դրանք նույնպես ունեն իրենց բացասական կողմերը:

Աշխատանքի արտադրողականությունը չափելու համեմատաբար ընդհանրական մեթոդ կարող է հանդիսանալ ինդեքսային մեթոդը կամ աշխատանքի արտադրողականության դինամիկ փոփոխությունը տարվա տվյալ ժամանակահատվածի համար անցյալ տարվա նույն ժամանակահատվածի նկատմամբ:

Այն որոշվում է հետևյալ բանաձևով.

$$I_w = \frac{U_{\text{ի}}}{U_{\text{բ}}}, \text{ կամ } I_w\% = \frac{U_{\text{ի}}}{U_{\text{բ}}} \cdot 100,$$

որտեղ I_w -ն $I_w\%$ -ն արտադրողականության ինդեքսներն են համապատասխանաբար գործակցով և $\%$ -ով, իսկ $U_{\text{ի}}$ -ն, $U_{\text{բ}}$ -ն՝ աշխատանքի արտադրողականության մակարդակները փաստացի և բազիսային ժամանակաշրջաններում:

«Աշխատանքի արտադրողականություն» տնտեսագիտական երևույթն ունի քաղաքական, տնտեսական և սոցիալական նշանակություն:

Քաղաքականը նոր հասարակարգի գաղափարի հաղթանակի պայմանն է և պետականության պահպանման միջոցը:

Տնտեսականը ռեսուրսների օգտագործման արդյունավետության, նվազագույն ռեսուրսներ օգտագործելու հետևանքն է, մրցակցության և առաջադիմության արդյունքը և պայմանը:

Սոցիալականը հասարակության բարգավաճման, նրա անդամների զարգացման, ազատ ժամանակ ունենալու, ընտանիքով, երեխաներով զբաղվելու, հանգիստ ապրելու պայմանն է:

6.4. ԱՇԽԱՏԱՆՔԻ ԱՐՏԱԴՐՈՂԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ԲԱՐՃՐԱՑՄԱՆ ՈՒՂԻՆԵՐՆ ՈՒ ԳՈՐԾՈՆՆԵՐԸ

Սննդարդյունաբերության մեջ աշխատանքի արտադրողականության բարձրացման գործոններն են՝

- աշխատանքի արտադրողականության բարձրացման համար պայմաններ ստեղծողները,
- աշխատանքի արտադրողականության բարձրացմանը նպաստողները,
- աշխատանքի արտադրողականության մակարդակն անմիջապես որոշողները:

Աշխատանքի արտադրողականության բարձրացման համար պայմաններ ստեղծող գործոններն են աշխատողների որակավորումը, աշխատանքի կարգապահությունը, աշխատանքի նորմավորումը և այլն:

Աշխատանքի արտադրողականության բարձրացմանը նպաստող գործոններն են շուկայական հարաբերությունները, մրցակցությունը և գովազդը:

Աշխատանքի արտադրողականության մակարդակն անմիջապես որոշող գործոններն են արտադրական գործընթացների մեքենայացումն ու ավտոմատացումը, նոր տեխնիկայի և տեխնոլոգիայի կիրառումը, անորակ արտադրանքի վերացումը, ձեռնարկության կառուցվածքային փոփոխությունները և այլն:

Նշված գործոններն առանձին-առանձին ունեն մեծ նշանակություն աշխատանքի արտադրողականության բարձրացման ասպարեզում, սակայն դրանց համալիր ազդեցությունը հնարավորություն է ստեղծում կրկնապատկելու և բազմապատկելու ստացվող արդյունքը: Սրանց շարքում առաջին հերթին իր ծանրակշիռ տեղն ունի տեխնիկական և տեխնոլոգիական առաջընթացը, որը, օգտագործելով բարձր արտադրողական մեքենաներ և առաջադեմ տեխնոլոգիաներ, արտադրողականության բարձրացման անսահմանափակ հնարավորություններ է ստեղծում:

6.5. ԱՇԽԱՏԱՆՔԻ ՇՈՒԿԱՆ ԵՎ ԲՆԱԿԶՈՒԹՅԱՆ ԶԲԱՂՎԱԾՈՒԹՅՈՒՆԸ

Աշխատանքի շուկան աշխատանքի պահանջարկի և առաջարկի գործունեության միջավայրն է: Այն կարող է գործել աշխատանքային բորսաների ձևով:

ՀՀ-ում ապապետականացման և գյուղատնտեսական հողատեսքերի սեփականաշնորհման՝ 1991թ. սկսված գործընթացը էական փոփոխություններ մտցրեց գյուղական բնակչության զբաղվածության խնդրում: Եթե հիմք ընդունենք պաշտոնական վիճակագրությունը, 2010 թ. հունվարի 1-ի դրությամբ հանրապետության շուրջ 339,2 հազ. գյուղացիական տնտեսությունում, ինչպես նաև այլ տիպի գյուղատնտեսական ձեռնարկություններում կա ավելի քան 630 հազ. աշխատունակ մարդ, զբաղված է համարվում շուրջ 530 հազ. մարդ: Հանրապետության վերամշակող ձեռնարկություններում և ագրոարդյունաբերական ենթակառուցվածքներում նախկինում աշխատում է շուրջ 50 հազ. մարդ: Ներկայումս դրանց միայն մի մասն է գործում՝ դառնալով գյուղի աշխատանքային շուկան գործազուրկներով համալրելու պատճառ:

Իրականում հանրապետության ագրոպարենային համակարգում աշխատում է վերոհիշյալ թվի մեկ երրորդից էլ պակաս մարդ: Պաշտոնական վիճակագրության մեթոդաբանության անկատար լինելու պատճառով նման մոտեցումն աղավաղված պատկերացում է տալիս զբաղվածության իրական մակարդակի և հանրապետության գյուղական բնակավայրերի աշխատանքի շուկայի մասին: Ցանկացած երկրում անցումային ժամանակաշրջանում զբաղվածությունը նվազում է: Հայաստանը, մասնավորապես՝ նրա ագրոպարենային համակարգը զերծ չէ այդ օրինաչափությունից: Ագրոպարենային համակարգն անկում ապրեց, այժմ չի մշակվում վարելահողերի շուրջ մեկ երրորդ մասը, զգալիորեն պակասել են խաղողի և պտղատու այգիները, վերացել արդյունաբերական խոզաբուծությունն ու տավարաբուծությունը, խիստ նվազել է արդյունաբերական թռչնաբուծությունը, երկու երրորդով կրճատվել ոչխարաբուծությունը: Համապատասխանաբար նվազել են մթերքի արտադրությունը և դրա վերամշակման հնարավորությունները: Այս հանգամանքը գյուղի աշխատանքի շուկայում առաջացրել է աշխատանքի առաջարկի ավելցուկ, որի պայմաններում աշխատողների միայն մի մասը կարող է աշխատատեղ ունենալ, մյուսները դառնում են հարկադրված գործազուրկներ:

Ներկայումս հանրապետությունում աշխատանքը՝ որպես ապրանք, չի դրսևորվում և չունի իր իրական արժեքը: Աշխատանքի արժեքը յուրաքանչյուր տարածաշրջանում պետք է որոշվի՝ ելնելով վերջինիս առանձնահատկություններից, իսկ ներկայումս աշխատանքը, չունե-

նալով արժեք, խիստ բարդացնում է ապրանքների արժեքի որոշման խնդիրը: Վերջինիս լուծումը պետք է լինի շուկայի կարգավորման անհետաձգելի գործը:

Հանրապետության գյուղի աշխատանքի շուկայում առկա են գործազրկության բոլոր հիմնական ձևերը՝ ֆրիկցիոն, հոսուն, կառուցվածքային, ցիկլային և քողարկված: Սակայն այստեղ հիմնականը կառուցվածքային գործազրկությունն է, այսինքն՝ աշխատուժի պահանջարկն ու առաջարկը չեն համընկնում, ուստի աշխատողների զգալի մասը զբաղված է իր մասնագիտական որակավորմանը չհամապատասխանող աշխատանք կատարելով, իսկ մնացած մասը պարզապես չի աշխատում կամ փոխում է աշխատանքի ոլորտը:

Ֆրիկցիոն կոչվում է այն գործազրկությունը, երբ մարդն իր ցանկությամբ իր աշխատանքից տեղափոխվում է մեկ այլ աշխատանքի և այդ ընթացքում մնում է գործազուրկ:

Հանրապետության աշխատանքի շուկայում կա մի կարևոր առանձնահատկություն ևս. շուկան համալրվել է ինչպես քաղաքից գյուղ փոխադրվածների հաշվին, որոնք տեղափոխվել են սոցիալական պայմանների վատթարացման պատճառով, այնպես էլ այն քաղաքաբնակների, որոնք սեփականաշնորհմամբ հող են ստացել գյուղական բնակավայրերում:

Տեղական վերամշակող արդյունաբերությունը դեռևս ի վիճակի չէ բավարար քանակությամբ գյուղատնտեսական հումք ընդունել: Այս պայմաններում ձեռնտու է արտադրել այնքան, որքան հնարավոր է իրացնել միայն ներքին շուկայում:

Այս ամենն իր կնիքն է դրել աշխատուժի շուկայի վրա, որտեղ գործազրկությունը զնալով մեծ չափերի է հասնում և հանգեցնում արտագաղթի: Սրան գումարվում է նաև այն հանգամանքը, որ ներկայումս գործնականորեն չի աշխատում գյուղի և քաղաքի արդյունաբերական և այլ կարգի ձեռնարկությունների, հաստատությունների մեծ մասը, որտեղ զբաղված էր քաղաքամերձ գյուղական բնակավայրերի աշխատունակ բնակչության զգալի հատվածը:

Սահմանամերձ գյուղական բնակավայրերը, որոնք հեռու են խոշոր արդյունաբերական կենտրոններից և քաղաքներից, Արարատյան դաշտավայրի գյուղերի համեմատությամբ գտնվում են ավելի ծանր պայմաններում, քանի որ վերը նշված պատճառների հետ մեկտեղ անմշակ են մնացել հազարավոր հեկտար սահմանային գյուղատնտեսական հողատեսքեր: Բացի այդ՝ չափազանց հեռու գտնվելու պատճառով հնարավոր չէ կամ տնտեսապես ձեռնտու չէ արտադրած գյուղատնտեսական մթերքի իրացումը խոշոր քաղաքների շուկաներում, իսկ մոտակա շուկայում իրացնելու մասին մտածելն անիմաստ է:

Ըստ ՀՀ գյուղատնտեսության նախարարության Գյուղատնտեսության էկոնոմիկայի գիտահետազոտական ինստիտուտի տվյալների՝ վերջին տարիներին զգալիորեն ավելացել է մասնակի զբաղվածների թիվը, ինչը պայմանավորված է սեփականաշնորհման արդյունքում հողերում մեքենայացված աշխատանքներից ձեռքի աշխատանքին անցնելով, որն անհամեմատ աշխատատար է և արտադրողականությամբ ցածր:

Չնայած բուն գյուղատնտեսական արտադրության մեջ մեքենայացված աշխատանքների ծավալների կտրուկ կրճատման՝ մշակվող հողատարածությունների միավորի և անասունների մեկ պայմանական գլխի հաշվով ավելացել են կենդանի աշխատանքային ծախսումները, բայց դրանք էապես չեն կարողացել բարձրացնել գյուղական բնակչության զբաղվածության ընդհանուր մակարդակը և կենդանի աշխատուժի օգտագործման արդյունավետությունը ՀՀ գյուղատնտեսության մեջ: Այս հանգամանքներով է պայմանավորված քողարկված գործազրկությունը:

Ցիկլային գործազրկությունը հիմնականում կապված է արտադրանքի արտադրության սեզոնայնության հետ:

Առաջիկայում տնտեսական վիճակի կայունացման հետ մեկտեղ հնարավորություններ կստեղծվեն գյուղատնտեսության մեջ արդյունավետ օգտագործել հողը՝ կիրառել պարարտացման, բույսերի պաշտպանության, մշակաբույսերի ոռոգման՝ ագրոտեխնիկական մոդերնով սահմանված ողջ համալիրը, որը կապահովի լրացուցիչ բերք և զբաղվածություն աճեցման, բերքահավաքի և վերամշակման համար:

Անհրաժեշտ կլինի վերականգնել խաղողի և պտղի արտադրության, անասնաբուծական ճյուղերի ծավալները, կյանքի կոչել մեղվաբուծությունը և ոչ ավանդական ճյուղերը:

Թվարկվող ճյուղերի արդյունավետ գործունեության և գոյատևման անհրաժեշտ նախապայմանը թերևս այդ ճյուղերից ստացված արտադրանքի արդյունաբերական վերամշակումն է հանրապետությունում և միջազգային ստանդարտներին համապատասխան պատրաստի արտադրանքի ստացումը, որն, իր հերթին, կօգնի զգալի քանակությամբ աշխատուժ ապահովել վերամշակող արդյունաբերության համար:

Գյուղի աշխատանքային ռեսուրսների զբաղվածության և արդյունավետության բարձրացման գործում մեծ դեր կկատարեն՝

- գյուղատնտեսական արտադրության մասնագիտացման հետագա կատարելագործումը և ինտենսիվացման լծակների օգտագործումը (մեքենայացում, ոռոգում, պարարտացում, բուժումներ),

- գյուղատնտեսության արտադրական ենթակառուցվածքների կատարելագործումը, բիզնեսի, մարկետինգի, մենեջմենթի զարգացումը,
- տեղական արտադրական ռեսուրսների լիարժեք օգտագործումը,
- նախկինում գործող արտադրությունների վերականգնումը կամ վերապրոֆիլավորումը և դրանց նկատմամբ սկզբունքորեն նոր մոտեցումների կիրառումը,
- գյուղի աշխատանքային ռեսուրսների կրթական մակարդակի բարձրացումը և մասնագիտական վերապատրաստումը,
- վարձու աշխատուժի օգտագործման ոլորտի ընդլայնումը,
- կենցաղային, շինարարական, տրանսպորտի և կապի ծառայությունների զարգացումը,
- մշակույթի, առողջապահության և կրթության ոլորտների զարգացումը,
- տուրիզմի և սպորտի ծառայությունների կազմակերպումը,
- բոլոր տիպի հողերի լիարժեք օգտագործումը,
- ագրարային գիտության նվաճումների օգտագործումը:

Զբաղվածության վերաբերյալ այս առաջարկություններն իրագործման տեսակետից կարելի է բաժանել հետևյալ խմբերի.

- առաջարկություններ, որոնք հնարավոր է իրագործել հենց գյուղի համայնքի, գյուղացիական տնտեսությունների, ձեռնարկությունների ուժերով ու հնարավորություններով,
- առաջարկություններ, որոնց իրականացման համար անհրաժեշտ են պետական հովանավորություն, միջամտություն և օգնություն,
- առաջարկություններ, որոնց համար անհրաժեշտ է արտաքին աշխարհի օգնությունն ու ներդրումները:

Տրված առաջարկությունների կենսագործումը կօգնի գյուղի աշխատանքային ռեսուրսների՝ ավելի ամբողջական և արդյունավետ օգտագործմանը և դրանով իսկ առավելագույնս կապահովի հանրապետության ազգաբնակչությանը սեփական արտադրության սննդամթերքով, իսկ արդյունաբերությանը՝ գյուղատնտեսական հումքով:

ԹԵՄԱ 7

ՍՆՆԴԱՐԴՅՈՒՆԱԲԵՐՈՒԹՅԱՆ ՀՈՒՍՔԱՅԻՆ ՌԵՍՈՒՐՍՆԵՐԸ ԵՎ ԴՐԱՆՑ ԶԱՐԳԱՑՄԱՆ ԱՌԱՆՁՆԱՀԱՏԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ ՀՀ-ՈՒՄ

7.1. ՀՈՒՍՔԱՅԻՆ ՌԵՍՈՒՐՍՆԵՐԻ ԴԱՍԱԿԱՐԳՈՒՄԸ

Սննդարդյունաբերական ձեռնարկություններում արտադրությունը կապված է աշխատանքի հատուկ առարկաների օգտագործման հետ, որոնք նախատեսվում են արդյունաբերական հետագա վերամշակման համար: Պատրաստի արտադրանքի արտադրության ժամանակ դրանք օգտագործվում են որպես հումք, հիմնական և օժանդակ նյութեր: Աշխատանքի այն առարկաները, որոնք նյութապես մտնում են պատրաստի արտադրանքի մեջ, կազմում դրա հիմնական բաղադրիչը, հաղորդում դրան որոշակի հատկություններ, կոչվում են **հումք**: Վերջինս բաժանվում է գյուղատնտեսականի և արդյունաբերականի: Գյուղատնտեսականը բուսական (հացահատիկ, բանջարեղեն, խաղող, պտուղ, շաքարի ճակնդեղ, ծխախոտ, արևածաղիկ, կարտոֆիլ, խորդենի և այլն) և կենդանական (կաթ, միս, բուրդ, մորթի, ձու և այլն) ծագում ունեցող հումքն է: Արդյունաբերականն արտադրվում է ընդերքից՝ ելանյութի արդյունաբերական մշակման միջոցով: Օրինակ՝ աղը, հանքային ջրերը և այլն:

Հիմնական նյութերի բաժինը պատրաստի արտադրանքի մեջ, որպես կանոն, հումքից փոքր է: Դրանք գյուղատնտեսական այն մթերքներն են, որոնք բարելավվում են արտադրանքի համն ու որակը (սոխ, սխտոր, բիբար, դափնու տերև, սամիթ, մաղադանոս, դադձ և այլն) և սննդարդյունաբերական ճյուղերի այն տեսակները, որոնք օգտագործվում են հումքի սննդահամային որակները բարձրացնելու նպատակով (շաքար, տոմատի մածուկ, աղ, բուսական յուղ, տարբեր թթվանյութեր և այլն): Այսպիսով՝ սննդի որոշ ձեռնարկությունների պատրաստի արտադրանքը կարող է լինել հիմնական նյութ կամ հումք մեկ ուրիշ ձեռնարկության համար: Օրինակ՝ շաքարավազը հացաթխման արդյունաբերության որոշ ճյուղերի համար հիմնական նյութ է, իսկ ռաֆինացված շաքարի և հրուշակեղենի համար՝ հումք: Հումքը և հիմնական նյութերը արտադրական գործընթացին մասնակցում են մեկ անգամ և մտնում են պատրաստի արտադրանքի նյութական կազմի մեջ՝ իրենց արժեքը լրիվ փոխանցելով դրան:

Օժանդակ նյութերը աշխատանքի այն առարկաներն են, որոնք նպաստում են արտադրանքի պատրաստմանը, բայց նյութապես չեն մտնում պատրաստի արտադրանքի կազմի մեջ (վառելիք, էլեկտրաէներգիա, քուլքներ, փաթեթավորման նյութեր, տարա և այլն):

Դրանց մի մասը լրիվ օգտագործվում է աշխատանքի ընթացքում՝ արժեքն ամբողջովին փոխանցելով պատրաստի արտադրանքին, իսկ մյուս մասը մասնակիորեն պահպանում է բնափրային ձևը: Օրինակ՝ տարայի առանձին տեսակներ (արկղեր, տակառներ, պարկեր) արտադրական գործընթացներում կարող են օգտագործվել կրկնակի, ինչը ռեսուրսների խնայման և արտադրանքի ինքնարժեքի իջեցման կարևոր գործոն է:

Սննդարդյունաբերական ձեռնարկություններում օգտագործվող բնեղեն նյութերի կառուցվածքում ամենամեծ տեսակարար կշիռն ունի հումքը: Վերջինիս վրա կատարված ծախսերը կազմում են պատրաստի արտադրանքի ինքնարժեքի 60-70 %-ը:

Հետևաբար՝ պատրաստի բոլոր տեսակի արտադրանքների հիմնական մասը պետք է կազմեն գյուղատնտեսությունում արտադրված մթերքները և դրանց վերամշակումից ստացված հարակից մթերքները, որոնք կարող են դառնալ հումք հետագա վերամշակման համար: Այստեղից կարելի է եզրակացնել, որ սննդարդյունաբերական այս կամ այն ճյուղի զարգացման մակարդակն ու տեմպերը կապված են գյուղատնտեսական համապատասխան ճյուղի կամ դրա հումքային բազայի զարգացման հետ: Վերջինիս է վերագրվում նյութական արտադրության այն ոլորտը, որը կարող է հումքի անընդհատ մատակարարման աղբյուր լինել վերամշակող արդյունաբերության որոշակի արտադրանքի արտադրության համար: Վերամշակող ձեռնարկությունների հումք մատակարարող վարչատարածքային միավորները (մարզերը, գյուղական համայնքները, գյուղացիական, գյուղացիական կոլեկտիվ և այլ տնտեսությունները) կազմում են այդ ձեռնարկությունների հումքային գոտին: Իրացվող հումքի տեսակը, քանակն ու որակը անմիջականորեն ազդում են ճյուղի և առանձին ձեռնարկությունների տնտեսության զարգացման վրա: Օգտագործվող հումքի ծավալը, ինչպես նաև դրա որակն ու մատակարարման պարբերականությունը որոշում են ոչ միայն շրջանառու ֆոնդերի վերարտադրության տեմպերը և արտադրվող արտադրանքի քանակը, այլև դառնում են աշխատանքի արտադրողականության, արտադրանքի որակի բարձրացման, հիմնական արտադրական ֆոնդերի օգտագործման բարելավման, ինքնարժեքի իջեցման և ճյուղի շահութաբերության բարձրացման կարևորագույն գործոնները: Հումքի բնույթն ու հատկությունները որոշում են նաև դրա վերամշակման տեխնիկական լուծումների, ձեռնարկությունների արտադրական կառուցվածքի, դրանց մասնագիտացման, համակենտրոնացման, կոմբինացման, կոոպերացման ձևերի ընտրությունն ու հիմնավորումը:

Հանրապետությունում վերամշակող արդյունաբերության ձեռնարկությունների տեղաբաշխումը սերտորեն կապված է գյուղատնտե-

սական առանձին ճյուղերի տարածաշրջանային տեղաբաշխման առանձնահատկությունների հետ: Հետևաբար՝ անհրաժեշտ է ուսումնասիրել և գիտականորեն հիմնավորել գյուղատնտեսության՝ որպես հումքային բազայի զարգացման պայմաններն ու բնույթը:

7.2. ՀՈՒՄՔԱՅԻՆ ՌԵՍՈՒՐՍՆԵՐԻ ՏԵՂԱԲԱՇԽՈՒՄԸ, ԿԱԶՄԱՎՈՐՄԱՆ ԱՐԲՅՈՒՐՆԵՐԸ ԵՎ ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ՀԻՄՆԱՎՈՐՎԱԾՈՒԹՅՈՒՆԸ

Ճյուղում իրականացված բարեփոխումների արդյունքում փոխվել է գյուղատնտեսական արտադրության սեփականատիրական կառուցվածքը: Եթե մինչև բարեփոխումները (1991թ.) ճյուղում համախառն արտադրանքի արժեքի 65-70 %-ն արտադրվում էր հանրային սեփականության հատվածում (կոլտնտեսություններում, խորհրտնտեսություններում և այլ ձեռնարկություններում), ապա ներկայումս այն իրականացվում է հիմնականում մասնավոր սեփականության ոլորտում: Հետևաբար՝ հանրապետության ագրարային քաղաքականությունն անհրաժեշտ է ուղղել այդ ոլորտի առաջնային զարգացմանը: Այն պետք է զուգակցի պետական կարգավորումն ու շուկայական լծակներն արտադրության ճիշտ տեղաբաշխման և նպատակահարմար մասնագիտացման գործընթացների հետ:

Հումքային բազայի տեղաբաշխումը տարբեր ուղղության գյուղատնտեսական արտադրության կազմակերպումն է տվյալ տարածաշրջանում՝ հաշվի առնելով բնատնտեսական և մի շարք այլ պայմաններ: Դրանցից հիմնականներն են՝

ա) տվյալ արտադրությանն անհրաժեշտ հասարակական, արտադրական ծախսերը, որոնք այդ պայմաններում պետք է լինեն նվազագույնը միավոր արտադրանքի հաշվով,

բ) խոշոր արդյունաբերական կենտրոնների առկայությունը,

գ) աշխատանքային ռեսուրսների առկայությունը,

դ) ձեռնարկության տեղաբաշխման տրամագիծը հումքային գոտու նկատմամբ, որը չպետք է գերազանցի 30 կմ:

Հանրապետության գյուղատնտեսությանը բնորոշ է արտադրության յուրահատուկ տեղաբաշխումը և մասնագիտացումը: Այն զարգացել է բանջարաբուծության, խաղողագործության, տավարաբուծության, հացահատիկի արտադրության, պտղաբուծության, կարտոֆիլագործության ուղղությամբ: Կա ոչխարաբուծության, խոզաբուծության և թռչնաբուծության զարգացած արտադրական ներուժ: Առաջատար ճյուղերին զուգընթաց զարգացել է ծխախոտի արտադրությունը: Մշակվել է շաքարի ճակնդեղ և խորդենի: Գյուղատնտեսության ոչ ավանդական ճյուղերից զարգանալու լավ հնարավորություն ունեն մեղվաբուծությունը, գազանաբուծությունը (ճագարներ, կզաքիսներ,

աղվեսներ և այլն), շերամապահությունը: Գյուղատնտեսության այս-պիսի մասնագիտացումը նպաստել է հանրապետությունում սննդի արդյունաբերության համապատասխան ճյուղերի զարգացմանը: Հայաստանում վերամշակվում էր արտադրված խաղողի՝ 60-70, բանջարեղենի և պտղի՝ 40, ծխախոտի, խորդենու, շաքարի ճակնդեղի՝ 100, կաթի՝ 65, մսի՝ 32, բրդի՝ 100 %-ը և այլն:

Խաղողագործության, բանջարաբուծության, պտղաբուծության վերելքը հնարավոր դարձրեց զինու և պահածոների արտադրության զարգացումը: Անասնաբուծության տեղական բազայի հիման վրա զարգացել է կաթի, մսի, կաշվի վերամշակման արդյունաբերությունը: Հացի և հացամթերքի ու համակցված կերերի արտադրության հումքի 40-50 %-ը ձևավորվում է տեղական ռեսուրսներից, իսկ մնացածը ներկրման կարիք ունի: Հանրապետությունում սեփական հումքի արտադրության հաշվին զարգացել է ծխախոտի, գարեջրի, շաքարի և խորդենու յուղի արտադրությունը: Վերջինս այժմ լիկվիդացվել է, սակայն հանրապետության տնտեսության և շուկայի պահանջարկի պայմաններում կարող է վերականգնվել:

Գորգեր, կոշկեղեն, գործվածք արտադրող և թեթև արդյունաբերության մի շարք ձեռնարկություններ գործում են թե՛ հանրապետության գյուղատնտեսությունում արտադրված, թե՛ ներկրվող հումքով:

Գյուղատնտեսությունը հանրապետության տնտեսության հետ փոխկապակցված է և, փաստորեն, ագրոարդյունաբերական համալիրի զարգացման հիմքն է: Ագրոպարենային համակարգի արտադրանքի տեսակարար կշիռը հանրապետության համախառն ներքին արդյունքում, միջին տարեկան կտրվածքով, նախքան բարեփոխումները կազմել է 20-22 %, իսկ ագրոպարենային համալիրի արտադրանքում գյուղատնտեսությունը կազմել է 55-60 %: Հանրապետության բնակչության սպառման ֆոնդի 3/4-ը բաղկացած է գյուղատնտեսական մթերքից և հումքից պատրաստված սպառման առարկաներից: Անհրաժեշտ է նշել, որ գյուղատնտեսությունը հանրապետության տնտեսության բոլոր ճյուղերի հետ փոխկապակցված է, թե՛ ծավալային, թե՛ որակական առումով կարևոր տեղ է գրավում հանրապետության ողջ տնտեսական համակարգում ու ագրոարդյունաբերական համալիրի զարգացման հիմքն է: Առաջիկայում ևս գյուղատնտեսության դերը հանրապետությունում չի փոխվի: Դրա նպատակաուղղված զարգացումը կնպաստի վերամշակող արդյունաբերության զարգացմանը:

7.3. ՀՈՒՄՔԱՅԻՆ ԲԱԶԱՅԻ ԶԱՐԳԱՑՄԱՆ ՄԻՏՈՒՄՆԵՐԸ ՀՀ-ՈՒՄ

7.3.1. ԲՈՒՍԱԲՈՒԾԱԿԱՆ ՀՈՒՄՔԻ ԱՐՏԱԴՐՈՒԹՅԱՆ ԶԱՐԳԱՑՄԱՆ ՀԻՄՆԱԿԱՆ ՈՒՂՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ

Հանրապետությունում կա 448,5 հազ. հա վարելահող⁷, որից 68,6 %-ը կազմում են ցանքատարածությունները: Վերջիններից 56,2 %-ը զբաղեցվել են հացահատիկային, 10,0 %-ը՝ կարտոֆիլի, 8,3 %-ը՝ բանջարեղենի, 23,1 %-ը՝ կերային մշակաբույսերի մշակման համար: Մշակվում են նաև ծխախոտ և բոստանային մշակաբույսեր:

Ցանքատարածությունների շուրջ 76 %-ը տեղաբաշխված է լեռնային շրջաններում: Արարատյան հարթավայրի տարածաշրջանները, որտեղ մշակվում է արդյունաբերական նշանակության բանջարաբոստանային մշակաբույսերի հիմնական մասը (մինչև վերջերս՝ նաև խորդենին), զբաղեցնում են ցանքատարածությունների մոտավորապես 20 %-ը: Հացահատիկը հիմնականում մշակվում է Շիրակի (21,6 %), Գեղարքունիքի (27,5 %) մարզերում: Դաշտավայրության զարգացման հիմնական ցուցանիշներն ըստ մարզերի ներկայացված են աղյուսակներ 6, 7, 8-ում:

Աղյուսակ 6

Հիմնական գյուղատնտեսական մշակաբույսերի ցանքատարածությունները բոլոր կարգի տնտեսություններում, հազար հեկտար

Մարզեր	1988 թ.	Ընդամենը, ցանքեր					
		1990 թ.	1995 թ.	2000 թ.	2005 թ.	2010 թ.	հաշվարկային տարի
1	2	3	4	5	6	7	8
Արագածոտն	50,7	48,5	39,0	31,0	33,4	32,2	50,0
Արարատ	23,1	22,5	20,1	23,7	24,5	20,3	25,0
Արմավիր	30,1	29,2	27,2	36,1	37,0	27,5	33,0
Գեղարքունիք	87,3	85,5	65,2	56,5	73,9	70,2	80,0
Լոռի	50,6	41,6	41,8	35,1	33,4	23,3	40,0
Կոտայք	33,6	35,9	24,9	19,9	20,6	12,8	33,0
Շիրակ	81,4	81,7	67,4	53,2	55,7	51,6	80,0
Սյունիք	47,5	49,2	35,5	26,6	29,6	26,3	45,0
Վայոց Ձոր	13,7	13,5	9,8	4,7	4,8	4,5	15,0

⁷ Այս և հետագա ցուցանիշների սկզբնաղբյուրներն են՝ ա) ՀՀ ագրարային վիճակագրական ծառայության համապատասխան տարիների տեղեկագրեր, բ) Հայաստանի գյուղատնտեսության բնագավառի բարեփոխումների տեսություն, ՀՀ ՊՆ Համաշխարհային Բանկ, գ) ՀՀ ագրոպարենային համակարգի 1998-2002 թթ. սոցիալ-տնտեսական բարեփոխումների ծրագիր. եր., ՀՀ ՊՆ, 1998:

Տավուշ	24,0	22,5	20,2	16,1	16,9	14,1	20,0
Երևան	1,0	1,0	0,8	1,2	1,2	0,7	1,2
Ընդամենը	450,4	431,1	351,9	304,1	331,8	283,6	422,1
Հացահատիկ							
Արագածոտն	20,7	21,7	18,5	20,4	23,1	23,4	23,0
Արարատ	3,2	3,3	7,1	13,7	12,5	4,9	12,0
Արմավիր	5,1	4,8	10,3	20,1	18,4	6,5	16,0
Գեղարքունիք	26,7	28,0	34,0	36,4	45,9	43,8	38,0
Լոռի	9,6	9,8	15,4	10,9	14,8	8,8	14,0
Կոտայք	11,1	11,6	14,8	14,7	16,6	8,4	17,0
Շիրակ	34,0	32,6	40,9	38,1	42,0	34,4	40,0
Սյունիք	14,3	17,0	19,0	16,0	21,5	18,3	22,0
Վայոց Ձոր	3,0	3,6	4,5	3,5	3,3	2,6	4,0
Տավուշ	5,1	5,6	10,0	6,8	11,3	8,0	7,0
Երևան	0,2	0,2	0,4	0,4	0,3	0,1	0,5
Ընդամենը	133,0	138,2	174,9	181,0	209,6	159,3	193,5
Բանջարեղեն							
Արագածոտն	0,8	0,8	1,6	1,2	1,0	0,8	1,5
Արարատ	5,5	5,4	4,4	4,2	5,8	6,4	5,3
Արմավիր	6,1	6,1	5,8	6,2	7,2	8,2	7,0
Գեղարքունիք	0,45	0,5	1,1	1,4	1,7	1,7	1,2
Լոռի	1,3	0,8	1,7	1,3	1,3	1,3	1,3
Կոտայք	1,1	1,3	2,4	1,6	1,2	1,2	1,6
Շիրակ	1,4	1,4	1,3	1,3	1,3	1,3	1,4
Սյունիք	0,7	0,7	0,9	0,8	0,9	1,0	0,9
Վայոց Ձոր	0,13	0,1	0,5	0,5	0,5	0,4	0,4
Տավուշ	0,53	0,6	1,1	1,0	1,1	0,9	1,1
Երևան	0,2	0,3	0,3	0,5	0,6	0,3	0,3
Ընդամենը	18,3	18,0	21,1	20,0	22,5	23,5	22,0
Բոստանային մշակաբույսեր							
Արագածոտն	0,22	0,033	0,183	0,1	0,149	0,2	0,2
Արարատ	1,7	1,755	0,338	0,5	0,870	1,4	1,0
Արմավիր	1,8	2,959	2,677	2,7	2,718	2,8	3,0
Գեղարքունիք	-	-	-	-	-	-	-
Լոռի	0,06	0,001	-	0,007	0,009	0,009	-
Կոտայք	0,02	-	0,001	-	-	-	-
Շիրակ	-	-	-	-	-	-	-
Սյունիք	0,2	-	0,005	0,003	0,001	-	-
Վայոց Ձոր	-	0,008	0,064	0,033	0,018	0,018	0,1
Տավուշ	0,1	0,047	0,041	0,036	0,096	0,083	0,1
Երևան	-	-	-	0,004	0,004	0,003	0,1
Ընդամենը	4,1	4,803	3,309	3,383	3,9	4,5	4,5
Արագածոտն	0,9	0,9	2,5	2,1	1,9	1,6	2,0
Արարատ	1,3	1,3	1,7	1,1	0,9	0,8	1,0

Արմավիր	1,0	1,2	1,1	1,5	1,5	1,2	1,6
Գեղարքունիք	6,7	7,2	9,7	9,9	15,1	12,9	9,5
Լոռի	6,7	7,2	7,9	10,0	6,5	3,8	9,4
Կոտայք	0,4	0,4	1,7	1,5	0,7	0,8	1,3
Շիրակ	0,7	0,9	2,8	2,8	3,1	3,4	2,4
Սյունիք	1,3	1,3	1,0	2,0	1,9	1,6	1,7
Վայոց Ձոր	0,04	0,1	0,5	0,2	0,2	0,2	0,2
Տավուշ	1,5	1,7	3,6	2,9	2,7	1,9	2,8
Երևան	-	-	0,1	0,1	0,1	0,072	0,1
Ընդամենը	20,6	22,2	32,6	34,1	34,4	28,4	32,0

Կարտոֆիլի մշակման հիմնական գոտիներն են Գեղարքունիքի (45,4 %) և Լոռու (13,4 %) մարզերը: Հանրապետությունում արտադրվող վաղահաս կարտոֆիլը մշակվում է հիմնականում Արագածոտնի, Արարատի և Արմավիրի մարզերում:

Հանրապետության բոլոր շրջանների ցանքատարածությունների կառուցվածքում զգալի տեղ են զբաղեցնում կերային մշակաբույսերը:

Մշակաբույսերի համախառն բերքը բաշխվել է մոտավորապես հետևյալ կերպ. հանրապետությունում հացահատիկի համախառն բերքի 33,4 %-ը ստացվել է Գեղարքունիքի, իսկ 24,5 %-ը՝ Շիրակի, բանջարեղենի ավելի քան 75 %-ը՝ Արարատի և Արմավիրի, կարտոֆիլի շուրջ 62,7 %-ը՝ Գեղարքունիքի և Շիրակի մարզերի տնտեսություններում: Հացահատիկային մշակաբույսերը, զբաղեցնելով ցանքատարածությունների 56,2 %-ը, ապահովել են բուսաբուծական մթերքի համախառն արտադրանքի արժեքի 12,4 % այն դեպքում, երբ բանջարեղենը 6,8 անգամ պակաս տարածությամբ ապահովել է 19,4 % համախառն արտադրանք կամ մոտավորապես 1,7 անգամ ավելի, իսկ կարտոֆիլը 5,6 անգամ պակաս տարածությամբ ապահովել է 1,6 անգամ ավելի համախառն արտադրանք, քան ստացվել է դա հացահատիկից:

Հիմնական գյուղատնտեսական մշակաբույսերի
բերքատվությունը, ց/հա

Մարզեր	1988 թ.	1990 թ.	1995 թ.	2000 թ.	2005 թ.	2010 թ.	ճախագիծ հաշվարկային տարվա համար	
Հացահատիկ								
Արագածոտն	26,8	11,9	11,8	5,8	17,7	1,80	20,0	
Արարատ	37,8	32,1	32,8	32,4	34,3	35,2	38,0	
Արմավիր	43,3	41,0	32,4	32,1	30,2	29,2	40,0	
Գեղարքունիք	25,5	14,8	10,0	6,0	21,0	24,9	20,0	
Լոռի	27,3	22,8	15,5	10,9	18,3	15,8	25,0	
Կոտայք	19,9	18,5	11,8	7,0	14,7	13,7	20,0	
Շիրակ	33,6	24,5	14,6	10,2	13,3	23,3	25,0	
Սյունիք	23,8	18,1	15,0	11,9	15,2	8,4	20,0	
Վայոց Ձոր	16,3	11,1	11,1	9,6	12,2	15,9	20,0	
Տավուշ	30,4	25,5	13,9	13,1	21,2	19,8	25,0	
Երևան	25,0	25,0	27,5	37,0	27,5	22,0	35,0	
Ընդամենը	28,2	19,6	15,0	13,7	19,4	20,7	24,4	
Կարտոֆիլ								
Արագածոտն	56,7	50,0	172,0	103,8	214,1	219,0	140,0	
Արարատ	98,5	96,1	164,7	187,0	290,9	303,8	200,0	
Արմավիր	87,0	72,5	160,0	191,0	360,8	262,5	200,0	
Գեղարքունիք	106,7	97,4	130,8	96,1	165,0	180,1	150,0	
Լոռի	100,0	105,3	114,4	65,4	100,8	82,7	130,0	
Կոտայք	105,0	100,0	100,0	50,6	185,5	180,9	140,0	
Շիրակ	171,4	140,0	160,4	73,2	184,6	206,3	170,0	
Սյունիք	43,1	38,5	204,0	110,4	175,4	143,5	140,0	
Վայոց Ձոր	100,0	30,0	104,0	80,3	171,5	165,2	150,0	
Տավուշ	133,3	111,8	88,6	38,9	94,8	76,0	130,0	
Երևան	-	-	220,0	177,5	128,8	235,1	200,0	
Ընդամենը	100,7	94,8	131,2	87,3	164,5	170,1	144,1	
Բանջարեղեն								
Արագածոտն	223,8	120,0	186,3	93,7	229,6	274,2	150,0	
Արարատ	414,5	287,0	281,4	281,1	359,1	412,7	320,0	
Արմավիր	352,5	234,4	246,2	254,0	367,5	315,2	300,0	
Գեղարքունիք	175,5	142,0	140,9	142,4	278,2	308,8	200,0	
Լոռի	119,2	126,3	121,1	76,9	147,6	97,3	140,0	
Կոտայք	318,2	184,6	126,7	114,0	203,4	176,3	220,0	
Շիրակ	187,9	158,6	206,9	112,3	201,1	220,5	230,0	
Սյունիք	117,1	94,3	130,0	137,0	189,9	156,9	140,0	

Վայոց Ձոր	184,6	240,0	236,0	99,1	150,8	149,3	240,0
Տավուշ	113,2	100,0	169,1	29,8	71,9	77,4	120,0
Երևան	250,0	100,0	243,3	161,7	104,0	122,8	240,0
Ընդամենը	309,9	216,5	208,2	189,1	289,0	294,2	251,1

Աղյուսակ 8

Հիմնական գյուղատնտեսական մշակաբույսերի համախառն բերքը
բոլոր կարգի տնտեսություններում, հազար տոննա

Մարզեր	1988 թ.	Ընդամենը, ցանքեր					
		1990 թ.	1995 թ.	2000 թ.	2005 թ.	2010 թ.	հաշ- վար- կային տարի
1	2	3	4	5	6	7	8
Հացահատիկ							
Արագածոտն	55,5	25,9	21,9	10,5	40,8	42,1	46,0
Արարատ	12,1	10,6	23,3	44,5	42,8	17,2	46,0
Արմավիր	22,1	19,7	33,4	64,6	55,3	18,9	64,0
Գեղարքունիք	68,1	41,5	34,3	15,5	96,6	108,9	76,0
Լոռի	26,2	22,3	23,9	11,4	24,9	14,0	35,0
Կոտայք	22,1	21,5	17,5	10,2	24,4	11,6	34,0
Շիրակ	114,3	80,0	59,8	36,9	50,1	80,1	100,0
Սյունիք	34,0	30,7	28,6	18,9	32,8	14,6	44,0
Վայոց Ձոր	4,9	4,0	5,0	2,4	3,9	4,1	8,0
Տավուշ	15,5	14,3	13,9	8,6	23,8	14,6	17,5
Երևան	0,5	0,5	1,1	1,3	7,4	0,3	1,5
Ընդամենը	375,3	271,0	262,7	224,8	396,2	326,4	472,0
Կարտոֆիլ							
Արագածոտն	5,1	4,5	43,0	22,0	40,7	34,3	28,0
Արարատ	12,8	12,5	28,0	20,4	24,5	24,3	18,0
Արմավիր	8,7	8,7	17,6	29,1	52,8	32,3	28,8
Գեղարքունիք	71,5	70,1	126,9	86,9	249,0	233,1	142,5
Լոռի	67,0	75,8	90,4	65,3	63,9	31,8	122,2
Կոտայք	4,2	4,0	17,0	7,4	12,9	14,1	18,2
Շիրակ	12,0	12,6	44,9	22,2	56,5	69,3	40,8
Սյունիք	5,6	5,0	20,4	21,9	33,2	23,6	23,8
Վայոց Ձոր	0,4	0,3	5,2	1,9	4,0	3,0	3,0
Տավուշ	20,0	19,0	31,9	11,1	25,4	25,5	33,6
Երևան	0,1	0,1	2,2	2,0	13,7	1,7	2,0
Ընդամենը	207,4	212,6	427,5	290,2	564,2	482,0	460,9
Արագածոտն	1,79	9,6	29,8	11,0	23,3	22,1	23,0
Արարատ	228,0	155,0	123,8	118,8	207,9	269,0	169,6
Արմավիր	215,0	147,0	142,8	157,6	277,8	270,4	210,0
Գեղարքունիք	7,9	7,1	15,5	20,4	48,5	51,6	24,0

1	2	3	4	5	6	7	8
Լոռի	15,5	10,1	20,6	9,5	19,1	12,6	18,2
Կոտայք	35,0	24,0	30,4	18,4	23,4	21,0	35,2
Շիրակ	26,3	22,2	26,9	13,1	25,5	28,3	32,2
Սյունիք	8,2	6,6	11,7	11,4	17,0	15,1	10,8
Վայոց Ձոր	2,4	2,4	11,8	5,0	7,3	6,5	9,6
Տավուշ	6,0	6,0	18,6	3,0	7,8	7,3	13,2
Երևան	5,0	3,0	7,3	7,5	6,2	3,7	7
Ընդամենը	567,2	393,0	439,2	375,7	663,8	707,6	553,0
Բոստանային մշակաբույսեր							
Արագածոտն	0,25	0,272	1,519	0,4	1,9	6,5	3,0
Արարատ	29,45	13,976	10,952	9,2	29,0	53,2	20,0
Արմավիր	9,51	16,887	39,449	42,8	85,3	70,8	60,0
Գեղարքունիք	-	-	-	-	-	-	-
Լոռի	-	0,001	-	0,02	0,03	-	-
Կոտայք	-	-	0,005	-	-	-	-
Շիրակ	0,03	-	-	-	-	-	-
Սյունիք	-	-	0,087	0,02	0,01	-	-
Վայոց Ձոր	0,03	-	1,300	0,2	2,7	0,3	1,4
Տավուշ	0,25	0,194	0,680	0,1	11,6	1,6	1,2
Երևան	0,01	-	-	0,08	1,0	0,1	1,4
Ընդամենը	39,53	31,330	53,992	52,82	117,8	132,5	87,0

Զնայած այս ցուցանիշները ցանքատարածությունների արդյունավետ օգտագործման պատկերը լրիվ արտահայտել չեն կարող և շուկայական տնտեսության պայմաններում իրացման գների փոփոխման հետ կարող են զգալիորեն տատանվել, այնուամենայնիվ պետք է նկատի առնվեն ցանքատարածությունների կառուցվածքային տեղաշարժերի նպատակահարմար ուղղությունները որոշելիս: Այստեղ խիստ կարևոր է նաև ճյուղի կոնկրետ խնդիրների լուծումը:

7.3.1.1. ՀԱՅԻ ԵՎ ՀԱՅԱՍՏԵՐՔԻ ՀՈՒՄԻ ԱՐՏԱԴՐՈՒԹՅՈՒՆ

Հացահատիկը կարող է մեծ տարածություն գրավել վարելահողերում և դաշտային տնտեսության մեջ ունենալ խիստ կարևոր նշանակություն: Վերջին տարիներին հացահատիկի տեսակարար կշիռը ցանքատարածություններում զգալիորեն ավելացել է: Դա ունի օբյեկտիվ պատճառներ: Նախ երկիրը գտնվում էր պատերազմի մեջ, խախտված էին միջպետական նորմալ տնտեսական հարաբերությունները, և բնակչությունը, նկատի ունենալով հնարավոր վտանգը, ավելացրեց հացի ցանքերը: Երկրորդ՝ հացի բերքի պահպանումը կապված չէ բարդ խնդիրների հետ, և երրորդ՝ հողի սեփականաշնորհումից հետո, երբ դժվարացան գյուղատնտեսական արտադրության մեքենա-

յացման, քիմիացման, մելիորացման և արտադրության սպասարկման աշխատանքները, բազմապատիկ թանկացան վառելիքը, նյութատեխնիկական ապահովման մյուս միջոցները, պարարտանյութերը, թունաքիմիկատները, ոռոգման ջուրը և այլն: Գյուղացու համար ավելի հեշտ է մշակել հացահատիկ, որի և՛ աշխատանքային, և՛ նյութական ծախսերը մնացած մշակաբույսերի համեմատությամբ զգալիորեն փոքր են: Անհրաժեշտ է նաև նշել, որ հացահատիկի ցանքատարածության ընդլայնումը սպասվելիք բերքի աճ դեռևս չի ապահովել:

Ի տարբերություն երկրագործության մյուս ճյուղերի՝ հացահատիկի արտադրությունը կենտրոնացած չէ դրա զարգացման համար համեմատաբար բարենպաստ պայմաններ ունեցող գոտիներում, այլ տեղաբաշխված է հանրապետության ամբողջ տարածքում: Նշենք նաև, որ հացահատիկային տնտեսությանը գյուղատնտեսական արտադրությանը սպասարկող կառուցվածքների կողմից բավարար ուշադրություն չի հատկացվել: Պարարտանյութեր քիչ են օգտագործվել, չկա բարձր արտադրողականությամբ տեխնիկա՝ հատկապես հացահատիկահավաք կոմբայներ, չորանոցներ, պահեստարաններ: Վատ է սերմերի նմուշակազմի վիճակը: Հիվանդությունների և վնասատուների նկատմամբ դիմացկունությամբ դրանք բավականին զիջում են արտասահմանյան տրոտերին:

Հացահատիկային տնտեսությունների տեխնոլոգիական շղթան հիմնականում հնացել է, այն գործում է ընդհատումներով, ինչի հետևանքով անխուսափելի են դառնում հողի, ներդրված միջոցների և աշխատանքային կորուստներն ու ցածր փոխհատուցումը: Այս է վկայում հացահատիկի բերքատվության շարժը (աղ. 7): Հանրապետությունում 1988 թ. այն կազմել է 28,2, 1990 թ.՝ 19,6, 2005 թ.՝ 19,4, իսկ 2010 թ. 20,7 գ/հա: Նույն ժամանակահատվածում Արարատի և Արմավիրի մարզերի շրջաններում այն տատանվել է 35-45, Շիրակում՝ 25-35, իսկ Սյունիքի և Վայոց Ձորի մարզերում՝ 10-18 գ/հա սահմաններում: Ինչպես տեսնում ենք՝ նշված ժամանակահատվածում նկատելի է բերքատվության անկման միտում վերջինիս բարձրացման համար ռեզերվների առկայության պայմաններում:

Զնայած բերքատվության վրա մեծ ազդեցություն ունեն տեղի բնակլիմայական պայմանները, բայց միայն դրանով չի բացատրվում բերքատվության նվազումը. չեն ձեռնարկվել գործնական միջոցառումներ տնտեսությունները լավորակ սերմերով, պարարտանյութերով, ոռոգման ջրով և այլ միջոցներով ժամանակին և առանց ընդհատումների ապահովելու ուղղությամբ: Օրինակ՝ ցորենի *Միռլեբեն* տրոտը հանրապետության Լոռու մարզի Վարդաբլուրի համայնքում 2000-2005 թթ. ապահովել է շուրջ 70-80 գ/հա բերք, որը հանրապետության պայմաններում միջինից բարձր է 3-4 անգամ:

Հացահատիկային տնտեսության թերի զարգացումն իր հերթին խոչընդոտում է անասնաբուծության զարգացմանը, ինչպես նաև հացամթերքի արտադրությանը՝ դառնալով մեծ ծավալով հացահատիկի ներմուծման պատճառ:

Մեր կարծիքով՝ հանրապետության հացահատիկի ցանքատարածությունների կառուցվածքի կատարելագործումը պետք է ընթանա դրա տեսակարար կշռի որոշակի իջեցմամբ, բերքատվության բարձրացմամբ և նպաստավոր գոտիներում դրա զարգացման կենտրոնացմամբ: Բերքատվության բարձրացման համար անհրաժեշտ է ներմուծել լեռնային և նախալեռնային գոտիներին բնորոշ հացահատիկային մշակաբույսերի նոր, ինտենսիվ սորտեր, առաջավոր տեխնոլոգիաներ: Նշված միջոցառումների իրականացումը, բարձրացնելով բերքատվությունը, դրականորեն կազդի հացահատիկի արտադրության արդյունավետության վրա:

Մեր հաշվարկները ցույց են տալիս, որ հացահատիկի համախառն բերքը մինչև հաշվարկային տարի հնարավոր է հասցնել 472 հազար տոննայի (աղ. 8): Դա հանրապետության պահանջմունքները հացահատիկի նկատմամբ կբավարարի մոտավորապես 60 %-ով (ներկայիս 40 %-ի փոխարեն), ինչը հնարավորություն կընձեռնի զգալիորեն նվազեցնել հացահատիկի ներմուծման ծավալները: Ճյուղի այդպիսի զարգացումը կնպաստի ոչ միայն հացամթերքի արտադրության, այլ նաև համակցված կերերի արդյունաբերության կարգավորմանը:

7.3.1.2. ՏԵԽՆԻԿԱԿԱՆ ՄՇԱԿԱՐՈՒՅՍԵՐԻ ՀՈՒՄԹԻ ԱՐՏԱԴՐՈՒԹՅՈՒՆ

Այն հանրապետությունում ներկայացված է հիմնականում ծխախոտի արտադրությամբ: Նախկինում մշակվում էր նաև շաքարի ճակնդեղ և խորդենի: Տեխնիկական մշակաբույսերի զարգացումը ապահովել է մեկ միավոր տարածության և մեկ աշխատողի հաշվով բարձր եկամուտների ստացում: Այս ճյուղերի զարգացումը արտասահմանի հետ համատեղ ձեռնարկությունների ստեղծման մեծ հնարավորություններ ունի:

ա) Ծխախոտի արտադրություն: ՀՀ ագրոպարենային համակարգում ծխախոտի արդյունաբերությունը զբաղեցրել է կարևոր տեղ՝ կազմելով դրա համախառն արտադրանքի շուրջ 9-11 %-ը: Վերջերս այն մի շարք օբյեկտիվ ու սուբյեկտիվ պատճառներով զիջել է իր դիրքերը: Նախկինում ծխախոտի տեղական արտադրանքը բավարարել է բնակչության պահանջմունքները, հունքի արտադրությունը կազմել է 11-13 հազ. տ: Ծխախոտի արտադրությունը հանրապետությունում անցած տարիներին դադարեցված էր: Այն առաջիկայում անհրաժեշտ է ավելացնել ինչպես ցանքատարածությունների ընդլայնման, այնպես էլ

բերքատվության բարձրացման հաշվին: Ծխախոտի հուճքը միջազգային շուկայում բավական թանկ է, դրա արտադրությունը պետք է նպատակաուղղել առնվազն ապահովելու համար հանրապետության ծխախոտագործության հզորությունները: Հանրապետությունում ծխախոտի արտադրության զարգացման վրա բացասաբար են անդրադառնում մշակման տեխնոլոգիաների թերությունները՝ նախ և առաջ արտադրական գործընթացների ցածր մեքենայացումն ու ճյուղի աշխատատարությունը: Այդ ճյուղը խթանելու համար անհրաժեշտ է առաջին հերթին արագացնել տեղահավաքի ու չորացման աշխատանքների մեքենայացումը, կարգավորել իրացման գները: Հայաստանում մշակվող ծխախոտի սորտային կազմն առաջիկայում չի փոխվի: Հյուսիս-արևելյան տարածաշրջանում մշակվում են *Օստրոլիստ* և *Տրաբզոնդ* սորտերը, մնացած տարածաշրջաններում՝ *Սամսունգ* սորտը: Տեղական արտադրության ծխախոտի հուճքը կարող է հիմնականում բավարարել հանրապետության պահանջարկները, իսկ հեռանկարում հնարավոր կլինի նույնիսկ ծխախոտն արտահանել:

Հանրապետությունում ծխախոտը մշակվել է մինչև 7 հազ. հա տարածությամբ: Անցումային դժվարությունների հետևանքով, այսինքն՝ հուճքի ցածր գների, պարարտանյութերի, թունաքիմիկատների ու մեքենայացված աշխատանքների բարձր գների, նյութատեխնիկական միջոցների ձեռքբերման ու բերքի իրացման դժվարությունների պատճառով 1995 թ. ծխախոտի մշակման տարածությունները զբաղեցնում էին միայն 62 հեկտար, արտադրվում էր 154 տոննա ծխախոտ, այսինքն՝ գրեթե լիկվիդացվել էր: 2010 թ. ծխախոտի ցանքատարածությունները կազմել են 418 հա, որը շատ ցածր ցուցանիշ է:

1997 թ. «Գրանդ Տոբակո» հայ-կանադական համատեղ ֆիրմայի ստեղծումից հետո արդեն 2000 թ. ծխախոտի մշակման տարածություններն ընդլայնվեցին մինչև 2,5 հազ. հա, համախառն բերքը հասավ 4,6 հազ. տ:

Կարգավորվեց ծխախոտի հուճքի իրացման գործը: Ներկայումս 1 կգ հուճքը վաճառվում է 400-500 դրամով: Սակայն ճյուղում կան դեռևս չլուծված հիմնախնդիրներ՝

- ծխախոտի մշակումը գյուղացիական տնտեսություններում կատարվում է հիմնականում ձեռքով,
- արտադրվող հուճքի որակը բարձրացման կարիք ունի,
- կատարելագործման կարիք ունեն արտադրող-վերամշակող-իրացնող օղակի արտադրատնտեսական փոխհարաբերությունները,
- անհրաժեշտ է ակտիվացնել աշխատանքները պայմանագրային հարաբերությունների զարգացման ուղղությամբ:

Հունքի որակը կախված է բնակլիմայական պայմաններից և ագրոտեխնիկական ու վերամշակման միջոցառումների ճիշտ իրականացումից: Սակայն դեռևս բավարար չափով կազմակերպված չէ գյուղացիական տնտեսությունների մասնագիտական սպասարկումը:

Հայաստանն ունի ծխախոտի մշակման համար բարենպաստ բնակլիմայական պայմաններ: Ունի նաև բարձրորակ մասնագետներ: Կան ծխախոտի վերամշակման բավարար հնարավորություններ: Մշակվող հիմնական սորտերն են *Հոբելյանականը*, *Սամսունգը*, *Տրաբզոնը*, *Բեռլենը*, *Բասման* և *Վերջինիան*: Խտալական *Բեռլենը* և հունական *Բասման* մեր *Հոբելյանականի* նման որակով ու բարձր բերք են ապահովում: Հաճախ հունքը ներմուծվում է Չինաստանից և Հունաստանից:

Ծխախոտի որակյալ հունքը պետք է ունենա որոշակի հատկանիշներ՝

- պետք է լինի ամբողջական և չոր,
- ունենա առաձգականություն և չփշրվի տերևաթերթիկի եզրերում,
- գույնը պետք է լինի բաց դեղինից մինչև նարնջագույն և ոչ թափանցիկ:

Ծխախոտի տերևը պարունակում է շուրջ 70 քիմիական միացություն, որոնցից գլխավորը նիկոտինն է: Այն ալկալոիդ է և ծխախոտին տալիս է թնդություն, անգույն յուղանման հեղուկ է: Որքան բարձր է դրա տոկոսը, այնքան բարձր է ֆիզիոլոգիական թնդությունը: Ծխախոտի որակը պայմանավորված է նաև ածխաջրերի և սպիտակուցների առկայությամբ: Դրանց հարաբերակցությունը կարող է դառնալ հունքի որակի գնահատման հիմնական գործոններից մեկը: Այսպիսի մեթոդ է առաջարկել պրոֆ. Ա. Շմուկը: Այն կոչվում է «Շմուկի թիվ», որը հայտնի է հետևյալ բանաձևի տեսքով.

$$\text{Շճմուկի թիվ} = \text{ածխաջրեր(գ)} / \text{սպիտակուցներ(գ)} :$$

Որքան մեծ է Շմուկի թիվը, այնքան բարձր է ծխախոտի որակը: Միջին որակի դեպքում Շմուկի թիվը տատանվում է 1-ի սահմաններում: Այս ցուցանիշն ավելի ճիշտ պատկերացում է տալիս, երբ առնչվում է հունքի միևնույն սորտին, որն աճեցվել է միևնույն հողակլիմայական պայմաններում:

Ծխախոտի հունքը միջազգային շուկայում բավականին թանկ է, և դրա տեղական արտադրությունը պետք է նպատակաուղղել առնվազն ապահովելու համար հանրապետության ծխախոտագործության հզորությունները:

Հանրապետության ծխախոտի արտադրության զարգացման վրա բացասաբար են անդրադառնում մշակման տեխնոլոգիայի որոշ թերություններ: Դա նախ և առաջ արտադրական գործընթացների ցածր մեքենայացումն է և ճյուղի բարձր աշխատատարությունը:

բ) Խորդենու հունքի արտադրություն: Կազմակերպվել է հանրապետությունում խորդենու եթերայուղի արտադրության համար, որի արտադրանքը նախկինում ամբողջությամբ արտահանվել է: Այն օգտագործվել է կոսմիկական քուլքների և բարձրորակ օժանելիքի արտադրության համար: Խորդենու մշակումը պահանջում է հատուկ բնակլիմայական պայմաններ ունեցող վարելահողեր: Այդպիսիք կան հանրապետության Արմավիրի և Էջմիածնի նախկին վարչական շրջանների տարածքներում (մոտավորապես 2000 հա): Հանրապետությունում արտադրված խորդենու եթերայուղը ԽՍՀՄ տարածքում արտադրված ամբողջ ծավալի կեսից ավելին էր՝ 57 %: Ներկայումս, սակայն, այս մշակաբույսն արտադրությունից հանված է:

Առաջիկայում ցանքերի կառուցվածքում անհրաժեշտ է վերականգնել ու հիմքեր ստեղծել խորդենու համախառն արտադրանքը զգալիորեն ավելացնելու, ինչպես նաև հանրապետությունում օժանելիքի արտադրություն կազմակերպելու համար:

Խորդենու մշակությունը զբաղեցնում էր 1000-1200 հա տարածք: Մեկ հեկտարի միջին բերքը կազմում էր 250 և ավելի ցեմտներ 0,07-0,08 % միջին յուղայնությամբ: Մեկ հեկտարից խորդենու յուղի ելքը կազմում էր 17,5-20 կգ, որը բավականին թանկ արժեք: Մշակաբույսը ինտենսիվ գյուղատնտեսական մշակաբույսերի շարքին է դասվում: Ներկայումս այն չի մշակվում, քանի որ չունի իրացման շուկա: Այդ նույն պատճառով փակվել է հանրապետությունում գործող միակ՝ խորդենու յուղ արտադրող գործարանը: Վերջինս գտնվում է Արմավիրի տարածաշրջանում: Գործարանի աշխատանքն ամնիջապես կարելի է վերսկսել խորդենու մշակման վերականգնման պայմաններում:

գ) Շաքարի ճակնդեղի արտադրություն: Շաքարի պահանջարկի շուրջ 20 %-ն արտադրվել է հանրապետությունում արտադրվող շաքարի ճակնդեղի հունքից: Այս ենթահամալիրն իր մեջ ընդգրկում է շաքարի ճակնդեղի հունքի արտադրությունը և շաքարի արդյունաբերությունը: Այն կապված է բազմաթիվ արդյունաբերական ճյուղերի հետ:

ճակնդեղաշաքարային ենթահամալիրի զարգացումը հանրապետությունում պետք է հաշվի առնի համաշխարհային շուկայի իրավիճակը (հատկապես Ռուսաստանին), տեղական արտադրության դերն այդ խնդրի լուծման գործում և այլ երկրներից կախվածության աստիճանի թուլացումն այդ ասպարեզում: Դրա համար Շիրակի մարզում վերականգնվում է շաքարի արտադրությունը տեղական հունքի արտադրության վերականգնման հաշվին: Շաքարը հացամթերքի, կարտոֆիլի և կենդանական ծագում ունեցող ճարպերի հետ միասին մարդու սննդաբաժնի հիմնական էներգիան ապահովող

սննդամթերքն է, ինչն ավելի է հիմնավորում շաքարի ճակնդեղի հումքի և շաքարի արտադրության վերականգնումը հանրապետությունում:

Նախկինում հանրապետությունն ուներ հումքի բազա: Շաքարի ճակնդեղը մշակվում էր 4,2-4,5 հազ. հա տարածքում: Գործում էր Սպիտակի շաքարի գործարանը: Այս մշակաբույսը հանրապետությունում ավանդաբար ապահովել է բարձր վերջնական արդյունք: Շաքարի ճակնդեղ մշակելու համար կան նպաստավոր պայմաններ Շիրակի մարզի՝ Ախուրյանի, Արթիկի, Անիի, Ամասիայի ու Լոռու մարզի՝ Սպիտակի և այլ տարածաշրջաններում: Նշված հումքի արտադրության հիման վրա Ախուրյանի տարածաշրջանում կառուցվել է շաքարի գործարան:

Շաքարի ճակնդեղի արտադրության արդյունավետության բարձրացումը պետք է կատարվի հիմնականում բերքատվության և շաքարայնության բարձրացման հաշվին: Միջին բերքատվությունը կազմել է մոտավորապես 300 ց/հա, իսկ շաքարայնությունը՝ 14-16 %: Բերքատվությունը նախատեսվում է հասցնել 400 ց/հա, իսկ շաքարայնությունը՝ 17-18 %: Նշված ցուցանիշներն ապահովելու դեպքում շաքարի ելքը կկազմի 11-12 %: Շաքարի միջին ելքը մեկ հեկտարից կազմում է 30-35 ց: Մինչդեռ զարգացած երկրներում (Անգլիա, ԱՄՆ, Բելգիա, Գերմանիա) այն հասնում է 50-80 ց/հա և ավելի:

7.3.1.3. ԿԱՐՏՈՖԻԼԻ ԱՐՏԱԴՐՈՒԹՅՈՒՆ

Հանրապետությունում կարտոֆիլը երկրորդ կարևոր պարենային մթերքն է՝ «Երկրորդ հացը»:

Առաջիկայում կարտոֆիլի ցանքերն անհրաժեշտ է կայունացնել 30 հազար հա սահմաններում (աղ. 6, 7, 8): Կարտոֆիլը դժվար փոխադրունակ է, համեմատաբար շուտ փչացող, դրա մշակման տարածությունների ինչպես ընդլայնումը, այնպես էլ կրճատումը արտահանման և ներկրման տրանսպորտային՝ դժվար լուծվող խնդիրների կհանգեցնի: Արտադրության բարելավման միջոցառումներն անհրաժեշտ է իրագործել ինչպես դրանց ծավալի ավելացման ու որակի բարձրացման, այնպես էլ արտադրանքի կորուստների կրճատման ուղղությամբ: Հիմնականում Արարատի և Արմավիրի մարզերի շրջաններում հնարավոր է վաղահաս կարտոֆիլի կրկնակի բերք ստանալ: Առաջին բերքի թարմ պալարները կօգտագործվեն որպես պարեն և բարձրորակ տնկանյութ ամառային ցանքի (երկրորդ բերքի) համար, իսկ երկրորդ բերքից կառանձնացվի տնկանյութ՝ հաջորդ տարվա համար: Կարտոֆիլի արտադրության ավելացման հիմնական ուղին պետք է դառնա բերքատվության բարձրացումը: Հանրապետությունում այն վերջին տարիներին տատանվում է 87,3-170,1 ց/հա

սահմաններում (աղ. 7) այն դեպքում, երբ առանձին տարածաշրջաններում՝ Արարատի, Արմավիրի, Գեղարքունիքի (Կամո, Մարտունի), Լոռու (Տաշիր, Ստեփանավան), Շիրակի (Ախուրյան և այլն) մարզերում կարտոֆիլի բերքատվությունը կազմել է 180-360 ց/հա, ինչը վկայում է չօգտագործված ռեզերվների մասին: Կարտոֆիլի բերքատվության բարձրացումը հնարավոր է իրականացնել նախ և առաջ մշակման տեխնոլոգիայի կատարելագործման, բարձր բերքատու և հիվանդությունների նկատմամբ դիմացկուն նոր սորտերի ներդրման միջոցով: Մասնավորապես՝ առաջնությունը պետք է տալ հոլանդական սորտերին: Կարտոֆիլագործության գլխավոր հիմնահարցերն են բերքահավաքի մեքենայացումը, հիվանդությունների և վնասատուների դեմ պայքարի արդյունավետ միջոցների կիրառումը, սերմնաբուծության զարգացումը, նոր սորտերի ստեղծման առաջադեմ եղանակների օգտագործումը, ձմռան ընթացքում բերքի պահպանումը: Այս խնդիրների լուծումը կնպաստի ճյուղի արդյունավետության բարձրացմանը: Հնարավոր կլինի սպիրտի, օսլայի, չիպսի արտադրության զարգացումը:

7.3.1.4. ԲԱՆՋԱՐԵՂԵՆԻ ԱՐՏԱԴՐՈՒԹՅՈՒՆ

Բանջարեղենի արտադրությունը հիմնականում բավարարում է հանրապետության բնակչության և վերամշակող արդյունաբերության պահանջները: Այս արժեքավոր և դժվար փոխադրումակ մթերատեսակները մեծ նշանակություն ունեն բնակչության սննդաբաժնի կազմում: Մեր կողմից կատարված հաշվարկները ցույց են տալիս, որ դրանց արտադրությունն առաջիկայում պետք է անընդհատ աճի բերքատվության բարձրացման և ցանքատարածությունների ընդլայնման հաշվին, ընդ որում՝ նման միտում այժմ արդեն նկատելի է: Մեր կարծիքով՝ բանջարեղենի ցանքատարածությունները կանխատեսման հաշվարկային տարում կկազմեն շուրջ 22 հազ. հա (աղ. 6): Դրանք 2010 թ. կազմել են 23,5 հազ. հա:

Հայաստանում մշակվում է բանջարեղենի 17 տեսակ, հիմնականներն են լոլիկը, սմբուկը, պղպեղը, կաղամբը, վարունգը, սոխը: Արտադրվող բանջարեղենի ավելի քան 60 % -ը կազմում է լոլիկը, որի զգալի մասը ենթարկվում է վերամշակման տոմատի մածուկ, հյութ արտադրելու համար:

Շուկայի պահանջներից ելնելով՝ կարող է ձևավորվել բանջարեղենի տեսականու նոր կառուցվածք: Մեր կարծիքով՝ կապկասի լոլիկի տեսակարար կշիռը, կավելանա սմբուկինը, պղպեղինը, վարունգինը, սոխինը, ծաղկակաղամբինը, բամիայինը, դդմիկինը, լոբազգիներինը և

այլն: Տեսականու այսպիսի փոփոխությունները կիրառործվեն դրանց բոլորի արտադրության ծավալների աճի պայմաններում:

Զնայած վերջին տարիներին բանջարեղենի բերքատվությունն իջել է, սակայն դեռ մնում է բավականին բարձր մակարդակի վրա: Այն 1990-2005 թթ. հանրապետությունում տատանվել է միջինը 189,1-289 գ/հա սահմաններում, իսկ 2010 թ. եղել է 294,2 գ/հա (աղ. 7): Նշված ժամանակահատվածում ըստ մարզերի միջին բերքատվությունը տատանվել է 73,9-412,7 գ/հա սահմաններում, որը խոսում է չօգտագործված խոշոր ռեզերվների մասին:

Բանջարագործության չօգտագործված ռեզերվների մասին է վկայում նաև այն փաստը, որ վերջին տարիներին գրեթե չեն գործել ջերմոցային տնտեսությունները: Առաջիկայում նախատեսվում է դրանք մասնավորեցնել: Կայուն էներգամատակարարման առկայության պայմաններում ծնումը և զարմանը դրանք կարող են զգալիորեն թեթևացնել բնակչությանը բանջարեղենով ապահովելու գործը և ապահովել բարձր եկամուտներ:

7.3.1.5. ԲՈՍՏԱՆԱՅԻՆ ՄՇԱԿԱԲՈՒՅՍԵՐԻ ԱՐՏԱԴՐՈՒԹՅՈՒՆ

Զարգացման հնարավորությունները հանրապետությունում մեծ են: Առաջիկայում անհրաժեշտ է ընդարձակել դրանց ցանքերը և բարձրացնել բերքատվությունն այնքան, որ լրիվ ապահովվեն բնակչության պահանջմունքները բոստանային մշակաբույսերի նկատմամբ: Դրան կնպաստի ոռոգման համակարգի բարեկարգումը: Ցանքատարածությունները կազմում են 3,3-4,5 հազ. հա, համախառն արտադրանքը՝ 31,3-132,5 հազ. տոննա:

7.3.1.6. ԿԵՐԱՅԻՆ ՄՇԱԿԱԲՈՒՅՍԵՐԻ ԱՐՏԱԴՐՈՒԹՅՈՒՆ

Ելնելով անասնաբուծական մթերքով բնակչությանն ապահովելու անհրաժեշտությունից՝ հատուկ ուշադրության է արժանի կերարտադրության բարելավումը կերային ցանքերի ընդլայնման և ցանքատարածությունների կառուցվածքային բարեփոխումների բերքատվության բարձրացման միջոցով:

Հանրապետության սակավահողության պայմաններում ցանկալի չէ կերային մշակաբույսերի ցանքերի ընդլայնումն այն շրջաններում, որտեղ զարգացում է ստացել խաղողագործությունը, պտղաբուծությունը և բանջարաբուծությունը: Ուստի կերարտադրությունն անհրաժեշտ է զարգացնել անասնաբուծական շրջաններում բարելավման համապատասխան միջոցառումների իրականացման պայմաններում: Ներկայումս Արարատյան հարթավայրի շրջաններում ցանքատարա-

ծությունների զգալի մասը զբաղեցնում են կերային մշակաբույսերը՝ հանգամանք, որի արդյունավետությունը և նպատակահարմարությունը խիստ կասկածելի է: Մեր կարծիքով՝ ցանքատարածությունների կառուցվածքային բարեփոխումների տեսանկյունից առաջիկայում ռացիոնալ պետք է համարվի բանջարեղենի, բոստանային մշակաբույսերի, վաղահաս կարտոֆիլի ցանքերի ընդլայնումն ի հաշիվ կերային մշակաբույսերի կրճատման, իսկ վերջիններիս ցանքերն անհրաժեշտ է ընդլայնել նախալեռնային և լեռնային շրջաններում:

Այս նկատառումները պետք է հաշվի առնվեն հաշվարկային տարվա կերարտադրության զարգացման նախագիծը կազմելիս: Կերարտադրության արդյունավետությունն անմիջականորեն կապված է կերային մշակաբույսերի բերքատվության մակարդակի հետ: Այդ անփոփոխ պայմաններում ինչքան այն բարձր է, այնքան բարձր է նաև տվյալ մշակաբույսի արտադրության արդյունավետությունը: Այդ տեսանկյունից՝ նախ անհրաժեշտ է կարգավորել հանրապետությունում կերային մշակաբույսերի սերմնաբուծության հարցը: Կերային մշակաբույսերի սերմերի ներմուծման տարեկան անհրաժեշտ ծավալը կազմում է ոչ պակաս, քան 10-15 հազ. տ: 1991 թ.-ից հետո զգալի է դրանց ներմուծման անբավարար կազմակերպման բացասական ազդեցությունը: Շատ կարևոր է համապատասխան սերմնանյութի ներմուծման հիման վրա արտադրության մեջ այնպիսի բարձր բերքատու կերային մոր մշակաբույսերի ներդրումը, ինչպիսիք են սոյան, ամառանտը, կերային սպանախը, ոսպը, կոլրաբին և այլն: Շուկայական տնտեսությանն անցման շրջանում գյուղացուն անհրաժեշտ է օգնել բարձր բերքատու կերային մշակաբույսերի սերմերի, պարարտանյութերի, համակցված կերերի ձեռքբերման գործում, որից հրաժարվելը բացասաբար կարող է անդրադառնալ հանրապետությունում կերաբույսերի արտադրության ծավալի ու արդյունավետության վրա:

7.3.1.7. ԱՅԳԵԳՈՐԾԱԿԱՆ ՀՈՒՄՔԻ ԱՐՏԱԴՐՈՒԹՅԱՆ ԶԱՐԳԱՑՈՒՄԸ

Այգեգործությունը Հայաստանի գյուղատնտեսության՝ պատմականորեն ձևավորված ճյուղն է: Խաղողագործության և պտղաբուծության՝ որպես հանրապետության գյուղատնտեսական արտադրության առաջատար ճյուղերի զարգացումը կնպաստի ոչ միայն բնական պայմանների՝ առաջին հերթին հողի առավել ինտենսիվ օգտագործմանը, այլև գյուղատնտեսության արդյունավետության զգալի աճին: Ներկայումս խաղողի և պտղատու այգիների տարածությունը, ինչպես արդեն նշել ենք, պակասելու միտում ունի: Նոր ստեղծված գյուղացիական տնտեսությունները նյութապես դեռ

պատրաստ չեն ծախսեր կատարել նոր այգիների հիմնման համար, որոնք բերքատու կդառնան 4-5 տարուց ոչ շուտ: Այդ պատճառով դրանք ավելի են հակված ունենալու բերքատու վարելահողեր: Բացի այդ՝ դժվարացել է բարձրորակ տկանյութերի, թունաքիմիկատների, այգիներ մշակող մեքենաների ձեռքբերման գործը: Անհրաժեշտ է, որ կառավարությունը նպատակաուղղված միջոցառումներով շահագրգռի գյուղացուն նշված ճյուղերում կորցրած ներուժի վերականգնման և հետագա զարգացման համար (աղ. 9, 10, 11): Վերջերս խաղողի այգիների տարածքների ավելացման ուղղությամբ աշխատանքները փոքրինչ ակտիվացել են:

Աղյուսակ 9

Պտղի այգիների տարածությունը և համախառն բերքը

Մարզեր	1988 թ.	Տարածությունը, հազար հա					
		1990 թ.	1995 թ.	2000 թ.	2005 թ.	2010 թ.	հաշվարկային տարի
1	2	3	4	5	6	7	8
Արագածոտն	5,8	5,3	3,9	3,4	5,1	5,2	5,1
Արարատ	6,4	6,5	3,7	3,7	6,2	7,1	6,2
Արմավիր	9,1	9,1	7,8	4,1	7,2	8,2	7,1
Գեղարքունիք	2,0	1,6	1,3	1,2	1,4	1,4	0,4
Լոռի	5,5	5,2	4,1	1,5	2,4	2,4	2,2
Կոտայք	7,7	7,7	3,8	3,3	4,1	4,5	4,0
Շիրակ	0,7	0,5	0,4	0,2	0,4	0,5	0,2
Սյունիք	3,0	2,9	1,9	2,3	2,7	2,6	1,6
Վայոց Ձոր	2,5	2,4	3,3	1,1	1,9	2,1	2,0

Տավուշ	7,6	7,6	4,5	1,0	2,0	2,4	2,0
Երևան	1,4	1,3	0,3	0,9	1,3	1,3	0,5
Ընդամենը	51,7	50,1	35,0	22,7	34,9	37,7	31,3
Համախառն բերք, հազար տ							
Արագածոտն	28,3	20,0	22,4	16,0	64,0	21,3	25,2
1	2	3	4	5	6	7	8
Արարատ	32,7	18,2	25,1	27,4	91,9	50,9	26,4
Արմավիր	40,3	38,4	52,4	46,7	80,1	9,5	55,6
Գեղարքունիք	10,3	7,0	7,6	3,6	15,1	21,0	4,4
Լոռի	23,0	14,0	3,9	5,6	6,4	1,0	6,0
Կոտայք	30,0	24,2	12,4	8,7	16,3	8,6	17,2
Շիրակ	2,7	2,5	2,2	0,6	2,5	1,7	0,9
Սյունիք	11,3	9,1	5,4	9,3	16,8	3,0	6,5
Վայոց Ձոր	6,8	5,4	5,0	5,2	9,5	2,6	9,0
Տավուշ	48,2	14,0	9,2	2,5	7,5	6,0	7,2
Երևան	7,5	1,4	0,5	2,9	5,7	2,9	1,6
Ընդամենը	241,1	154,2	146,1	128,5	315,6	128,5	160,0

Խաղողի այգիների տարածությունը և համախառն բերքը

Մարզեր	1988 թ.	Տարածությունը, հազար հա					
		1990 թ.	1995 թ.	2000 թ.	2005 թ.	2010 թ.	հաշվարկային տարի
1	2	3	4	5	6	7	8
Արագածոտն	3,8	3,4	3,1	2,3	1,8	1,6	2,7
Արարատ	10,2	9,2	6,6	3,7	4,3	5,0	6,8
Արմավիր	10,0	9,4	8,4	5,7	5,3	7,4	8,4
Գեղարքունիք	-	-	-	-	-	-	-
Լոռի	0,2	0,2	0,1	0,069	0,069	0,064	0,1
Կոտայք	1,6	1,6	1,0	0,7	0,5	0,4	1,0
Շիրակ	-	-	-	-	-	-	-
Սյունիք	0,3	0,2	0,2	0,1	0,2	0,2	0,1
Վայոց Ձոր	1,1	0,8	0,8	0,6	0,9	0,9	0,7
1	2	3	4	5	6	7	8
Տավուշ	4,5	3,8	2,9	1,3	1,3	1,3	2,1
Երևան	0,8	0,6	0,5	0,6	0,6	0,6	0,5
Ընդամենը	32,5	29,2	23,6	15,069	14,8	17,4	22,4
Համախառն բերքը, հազար տ							
Արագածոտն	18,0	10,0	11,0	6,1	10,0	12,0	12,5
Արարատ	82,7	62,1	63,7	45,8	65,6	93,3	66,6
Արմավիր	67,2	42,0	58,1	47,9	72,6	97,5	65,0
Գեղարքունիք	-	-	-	-	-	-	-
Լոռի	0,3	0,5	0,1	0,3	0,12	0,1	0,3
Կոտայք	8,3	4,0	2,6	1,0	1,1	0,4	2,7
Շիրակ	-	-	-	-	-	-	-
Սյունիք	2,0	2,1	0,7	0,5	0,94	0,9	0,5
Վայոց Ձոր	2,0	1,5	2,5	4,0	3,4	38	3,6
Տավուշ	28,5	19,1	14,0	6,3	8,6	11,6	11,4
Երևան	5,2	2,0	2,2	3,9	1,9	3,3	2,4
Ընդամենը	214,0	143,3	154,9	115,8	164,4	222,9	165,0

Պտղի և խաղողի այգիների բերքատվությունը, ց/հա

Մարզեր	1990 թ.	1995 թ.	2000 թ.	2005 թ.	2010 թ.	հաշվարկային տարի
Պտուղ						
Արագածոտն	37,7	57,4	46,5	139,0	42,7	80,0
Արարատ	48,2	67,8	84,6	175,1	79,6	88,0
Արմավիր	42,2	67,2	123,2	144,6	18,0	97,0
Գեղարքունիք	43,8	58,5	31,0	110,9	154,6	80,0
Լոռի	26,9	9,5	41,9	31,2	4,6	48,0
Կոտայք	32,3	32,6	25,8	44,5	18,8	46,0
Շիրակ	50,0	55,0	32,4	62,3	37,8	50,0
Սյունիք	31,4	28,4	41,2	68,7	12,6	42,0
Վայոց Ձոր	22,5	15,1	47,0	53,6	14,1	50,0
Տավուշ	18,4	20,4	23,8	42,8	27,2	30,0
Երևան	10,8	16,7	33,7	48,3	22,3	35,0
Ընդամենը	42,6	41,7	58,8	104,9	39,2	60
Խաղող						
Արագածոտն	29,4	35,5	26,7	54,7	79,0	50,0
Արարատ	67,5	96,5	132,0	182,7	203,0	120,0
Արմավիր	44,7	69,2	84,6	149,0	186,3	100,0
Գեղարքունիք	-	-	-	-	-	-
Լոռի	25,0	10,0	37,5	19,1	18,9	40,0
Կոտայք	25,0	26,0	15,0	24,6	10,4	33,0
Շիրակ	-	-	-	-	-	-
Սյունիք	105,0	35,0	41,3	51,9	49,0	78,0
Վայոց Ձոր	25,0	31,3	71,9	48,0	47,1	72,0
Տավուշ	50,3	48,3	49,9	65,0	88,5	67,0
Երևան	33,3	44,0	63,0	30,8	54,1	65,0
Ընդամենը	49,1	67,8	78,0	119,7	151,5	90,0

ա) խաղողի արտադրություն: Հայաստանն ունի 17,4 հազ. հա, խաղողի այգին արտադրում է 115,8-222,9 հազ. տ խաղող: Այն պատմականորեն զարգացած ճյուղ է, ունի երեք հազար տարվա պատմություն: Ստեղծվել են տեղական պայմաններին հարմարված սորտեր՝ *Ոսկեհատ*, *Գառան դմակ*, *Սսխալի*, *Արաքսենի*, *Երևանի*, *Հադիսի*, *Նազելի*: Նորերին են պատկանում *Արմենիա*, *Տոկուն*, *Հրազդան*, *Հաղթանակ*, *Կարմրահյուս*, *Տիգրանի* և այլ սորտերը:

Ճյուղի զարգացման հիմնական ուղին պետք է լինի արտադրանքի որակի բարձրացումը մինչև միջազգային ստանդարտներ: Միայն այդ պայմաններում ճյուղում ստեղծված ներուժը կաշխատի ար-

դյունավետորեն: Վերջին տարիներին սեփական շրջանառու միջոցների համալրման, հունքի ձեռքբերման և արտադրանքի իրացման հետ կապված դժվարությունները հանգեցրին ճյուղի արտադրության ծավալների խիստ անկման: Արդյունքում՝ վերամշակող արդյունաբերության համախառն արտադրանքի կառուցվածքում գինեգործության տեսակարար կշիռը կազմեց 20-22 % նախկին 30-33 %-ի փոխարեն:

Ներկայումս որոշ աշխուժություն է նկատվում խաղողագործական ենթահամալիրի զարգացման ասպարեզում: Արտադրվում են նոր տեխնոլոգիաներով պատրաստված գինիներ, տարբեր տեսակի օղիներ, կոնյակ:

Հայաստանն իր խաղողի այգետարածքներով, ծավալներով դեռևս չի կարող մրցակցել արտասահմանյան շատ երկրների հետ, սակայն կոնյակի որակով լայն ճանաչում ունի: Սովորական և տեսակավոր սեղանի անապակ, խերեսային և շամպայն գինիների արտադրությունը նախատեսվում է ներքին շուկայի պահանջները բավարարելու համար, իսկ հունքի մի մասը կենթարկվի թորման կոնյակի սպիրտ, սպիրտահունք, օղի, սպիրտ ռեկտիֆիկատ արտադրելու համար: Կարտադրվեն թնդեցված գինիներ՝ պորտվեյններ և աղանդերային այլ գինիներ՝ դրանք հասունացնելով տակառներում կամ բուտերում:

Խաղողի արտադրությունը շարունակելու է մնալ հանրապետության գյուղատնտեսական արտադրության մասնագիտացման հիմնական ճյուղերից մեկը: Ճյուղին հսկայական վնաս է հասցնում այգետարածքների կրճատումը: Մոտակա տարիներին դրանց մի մասը կարելի է վերականգնել: Սահմանափակ տարածքի պատճառով հանրապետությունում խաղողի այգիների տարածքը կկայունանա մոտավորապես 25-30 հազ. հա սահմաններում: Հաշվարկային տարում նախատեսվում է խաղողի այգիների տարածքը հասցնել 22,4 հազ. հեկտարի՝ միաժամանակ բարձրացնելով բերքատվությունը:

Վերջին տարիներին խաղողի նոր այգիներ ստեղծելիս նախապատվությունը տրվել է խաղողի սեղանի սորտերին: Մասնագետների կարծիքով՝ նոր այգիների ստեղծման և հների վերակառուցման ժամանակ արդյունավետ է բարձր շաքարայնությամբ և բարձր բերքատու այնպիսի սորտերի օգտագործումը, որոնք որակյալ հունք են գինու և կոնյակի արտադրության համար: Ինչպես խաղողի այգիների տարածությունները, այնպես էլ խաղողի արդյունաբերական արտադրությունը կենտրոնացվել են Արարատի և Արմավիրի մարզերի տնտեսություններում: Այստեղ են տեղաբաշխված խաղողի այգիների տարածության 64,4 և արտադրանքի 84,0 %-ը: Հետևաբար՝ խաղողի արտադրությունն ավելացնելու միջոցառումները պետք է նպաստեն հենց այդ շրջաններում ճյուղի վիճակի բարելավմանը: Այն, ապահո-

վելով հանրապետության բնակչության պահանջարկը, կարող է ավելացնել նաև վերամշակող արդյունաբերության համար հումքի մատակարարման և խաղողի արտահանման ծավալները: Խաղողի համախառն արտադրանքը կավելանա հիմնականում բերքատվության բարձրացման հաշվին: Այսպես, 2010 թ. խաղողի այգիների տարածության կրճատման պայմաններում համախառն բերքը 55,5 %-ով ավելի է եղել 1990 թ-ի և 99,5 %-ով՝ 2000 թ-ի համապատասխան ցուցանիշից: 2010 թ. մեկ հեկտարի բերքատվությունը 3,1 անգամ բարձր է եղել 1990 թ-ի և շուրջ 1,9 անգամ բարձր՝ 2000 թ-ի բերքատվությունից: Այդ պայմաններում նախկին վարչական շրջանների որոշ տարածքներում ապահովվել է հանրապետությունում տվյալ տարվա միջին բերքատվությունից շատ ավելի բարձր բերքատվություն: Օրինակ՝ 2010 թ. Արմավիրի մարզում ստացվել է միջինը 182,3, Արարատի մարզում՝ 203,0 գ/հա բերք, որը բերքատվությամբ հանրապետական միջին ցուցանիշից բարձր է: Միևնույն ժամանակ հանրապետությունում խաղողագործությամբ զբաղվող 9 մարզից և 19 տարածաշրջանից 13-ում միջին բերքատվությունը ցածր է եղել հանրապետական միջինից: Բերքատվության այսպիսի խիստ տատանումներն ըստ տարիների և նույն տարվա ընթացքում մատնանշում են չօգտագործված ռեզերվների առկայությունը:

Ներկայումս դեռևս շատ են խաղողի ջրման, բերքահավաքի, քիմիկատներով բուժման ժամկետների խախտումները: Ագրոտեխնիկական ժամկետներից շուտ կատարված բերքահավաքը իջեցնում է չաքարայնությունը, նվազեցնում գլյուկոզայի և ֆրուկտոզայի պարունակությունը, անուշաբույր նյութերի քանակը: Պակասում են նաև օրգանական թթուները, որոնք որոշիչ դեր են խաղում գինու և կոնյակի որակի, համային հատկանիշների ձևավորման գործում: Հետևաբար՝ լուրջ ուշադրություն պետք է դարձնել խաղողի մշակման տեխնոլոգիայի կատարելագործմանը:

Նշված միջոցառումները պետք է զուգակցվեն խաղողի՝ ըստ սորտերի և շրջանների ճիշտ տեղաբաշխման խնդրի լուծման հետ: Արարատյան հարթավայրի շրջանների խաղողագործությունը կլինի հիմնական բազան թունդ և աղանդերային գինիների արտադրության ու հանրապետության բնակչությանը խաղողի սեղանի սորտերով ապահովելու համար: Արտաշատի, Էջմիածնի և Արմավիրի տարածաշրջաններում խաղողագործությունը պետք է զարգանա սեղանի, շամպայն գինիների և կոնյակի գինեմյութի արտադրության ապահովման ուղղությամբ: Աշտարակի և Նաիրիի տարածաշրջանները հումք կարտադրեն սեղանի գինիների, շամպայնի և կոնյակի գինեմյութերի համար: Մեղրու տարածաշրջանում խաղողագործությունը կմասնագիտանա աղանդերային և կիսաքաղցր գինիների,

եղեգնաձորում՝ սեղանի կարմիր և կիսաքաղցր գինիների ու շամպայնի, Տավուշի, Նոյեմբերյանի և Իջևանի տարածաշրջաններում՝ սեղանի թույլ, շամպայն գինիների և մասամբ՝ կոնյակի գինեմյութի արտադրության ուղղությամբ: Նշված տարածաշրջաններում, բացի Աշտարակից, պետք է զարգանա նաև խաղողի սեղանի սորտերի արտադրությունը: Մեծ տարածում պետք է ստանան խաղողի *Ոսկեհատ, Մսխալի, Գառան դմակ, Ռկացիտելի, Արենի, Կախեթի* տեխնիկական սորտերը: Ամիրաժեշտ է ավելացնել *Սպիտակ ու Վարդագույն Մուսկատ* և *Սափերավի* սորտերին հատկացվող տարածությունները: Սեղանի սորտերից պետք է զարգացնել *Արաբատի, Նազելի, Թավրիզենի, Երևանի* վարդագույն ու դեղին սորտերը: Ճյուղում նպատակահարմար է ներդնել հասունացման տարբեր ժամկետներ ունեցող խաղողի սեղանի և տեխնիկական նոր սորտեր, որոնք հումք կծառայեն բարձրորակ գինիների ու կոնյակի արտադրության համար: Ամիրաժեշտ է ավելացնել նաև ցրտադիմացկուն և երկարատև պահպանվող սորտերը: Այդ նպատակով պետական տնկարանները կարող են մշակել և բազմացնել ցանկալի սորտերի տնկիներ և դրանք առաջարկել գյուղացիական տնտեսություններին:

Խաղողագործության արդյունավետության բարձրացումը պահանջում է աշխատանքներ այգեթաղի, այգեբացի, բերքահավաքի գործընթացները մեքենայացնելու ուղղությամբ: Ամիրաժեշտ է նաև դիմացկուն սորտերի ստացման ու տարածման միջոցով բարձրացնել հիվանդությունների և վնասատուների դեմ պայքարի արդյունավետությունը: Շատ կարևոր է բարձրորակ թունաքիմիկատների և բուժանյութերի մատակարարման կազմակերպման բարելավումը:

բ) Պտղի արտադրություն: Պտղատու այգիներ մշակվում են հանրապետության գրեթե բոլոր տարածաշրջաններում: Հայաստանում 1921 թ. պտղագործությունը զբաղեցրել է ընդամենը 1,5 հազ. հեկտար տարածություն, իսկ 1990 թ.՝ 50,1 հազ. հեկտար, որից 34,4 հազ. հեկտարը եղել են լիարժեք այգիներ: Հետխորհրդային տարիներին այգիների ոչ լիարժեքության, ոռոգման ջրի, թունաքիմիկատների ու բուժանյութերի, մեքենայացման միջոցների սղության, ինչպես նաև ճյուղի զարգացման տնտեսական լծակների անկատարության պատճառով պտղատու այգիների տարածությունը նվազել է: Հանրապետության պտղատու այգիների մոտավորապես 50 %-ը տեղաբաշխված է Արարատի, Արմավիրի և Արագածոտնի մարզերի շրջաններում: Դրանց շուրջ 54,4 %-ը կորիզավոր պտուղների, 47-ը՝ հնդավորների և 3-ը՝ մերձարևադարձայինների, ընկույզների ու հատապտուղների այգիներ են:

Պտղի ամենաբարձր բերքը ստացվել է 1988 թ. (241 հազ. տ) և 2005 թ. (315,6 հազ. տ), իսկ ամենացածրը՝ 1993 թ. (49,6 հազ. տ): Համախառն արտադրանքի ձևավորման գործում կարևոր դերը պատկանում է բերքատվությանը, որը 1988 թ. միջին հաշվով կազմել է 68, 1993 թ.՝ 14,2, 2005 թ.՝ 104,9 և 2010 թ.՝ 39,2 գ/հա: Խիստ տարբեր է միջին շրջանային բերքատվության ցուցանիշը. 1990-2010 թթ. ըստ տարածաշրջանների այն տատանվել է 4,6 գ/հա-ից (Լոռի) մինչև 175,1 գ/հա (Արարատ):

Արտաշատի, Արմավիրի, Աշտարակի, Նաիրիի նախկին վարչական տարածաշրջանների մասնագիտացված որոշ տնտեսություններ ապահովել են մինչև 200 գ/հա բերքատվություն: Վերոնշյալ տարբերությունները մասամբ ճյուղի հնարավորությունների ոչ լրիվ օգտագործման հետևանք են: Մեր ուսումնասիրությունները ցույց են տալիս, որ պտղաբուծության մեջ մասնագիտացած տարածաշրջանները հիմնականում ճիշտ են ընտրել արտադրության զարգացման ուղղությունները, որոնք պետք է հիմնվեն ինտենսիվ գործոնների լայն կիրառման վրա: Առաջիկայում նպատակահարմար է կատարել որոշ կառուցվածքային տեղաշարժեր, մասնավորապես՝ Արարատի և Արմավիրի մարզերի (Արարատյան հարթավայրի) շրջաններում առավելությունը տալ կորիզավոր պտուղներին (դեղձ, ծիրան, կեռաս, սալոր, բալ և այլն), իսկ հնդավորների (խնձոր, տանձ) արտադրությունը տեղափոխել Արագածոտնի և Կոտայքի մարզեր:

Հանրապետությունում անհրաժեշտ է նպաստել նաև վայրի պտուղների և հատապտուղների տարածմանը:

Ներկայումս պտղաբուծությունը ի վիճակի չէ ապահովել հանրապետության պահանջումները: Հաշվարկները ցույց են տալիս, որ հեռանկարում դա հնարավոր է իրագործել տեղական արտադրության հաշվին: Նպատակահարմար է կայունացնել պտղատու այգիների տարածությունը, իսկ հաշվարկային տարում զգալիորեն ընդլայնել դրանք:

Մեծածավալ աշխատանքներ են սպասվում բերքատվության բարձրացման ուղղությամբ: Ելնելով յուրաքանչյուր տարածաշրջանի բնակլիմայական պայմանների առանձնահատկություններից՝ շատ կարևոր է յուրացնել ճյուղի վարման՝ գիտականորեն հիմնավորված համակարգերը, կարգավորել ոռոգման, քիմիացման, մեքենայացման խնդիրների լուծման աշխատանքները, զարգացնել համապատասխան տնկարանային տնտեսություն, կազմակերպել բարձր բերքատու տնկիների ներմուծումը:

Ճյուղի վերականգնման և հետագա զարգացման համար անհրաժեշտ է նաև բազմակողմանիորեն օգտագործել պետության ձեռքում գտնվող տնտեսական, ֆինանսավարկային, հարկային, ապահո-

վագրական և այլ լծակները: Այլապես գյուղացիական մանր տնտեսություններն ինքնուրույն ի վիճակի չեն լինի լուծելու մեծ կամ փոքր նշանակության ցանկացած խնդիր:

7.3.2. ԱՆԱՍՆԱԲՈՒԾԱԿԱՆ ՀՈՒՄՔԻ ԱՐՏԱԴՐՈՒԹՅԱՆ ԶԱՐԳԱՑՈՒՄԸ

Հանրապետությունում անասնաբուծության զարգացման գործընթացն ունի իր առանձնահատկություններն ու բարդությունները՝ կապված վարչական մարզերի բնակլիմայական ու տնտեսական յուրահատկությունների հետ: Զարգացման ձեռք բերված մակարդակը, ինչպես նշել ենք, չի կարելի համարել բավարար: Ամբավարար է նաև կերարտադրության վիճակը: Թույլ են օգտագործվում ինտենսիվացման գործոնները, ցածր է տոհմային աշխատանքի մակարդակը, ցածր է անասունների մթերատվությունը: Ընդհանուր առմամբ՝ անասնաբուծությունում ներկայումս տեղի է ունենում անասնագլխաքանակի համապատասխանեցում սեփական կերարտադրությանը:

Հենվելով սեփականության բազմաձևության և բազմակացութաձև տնտեսավարման վրա՝ անհրաժեշտ է բարձրացնել ճյուղի արդյունավետությունը, զգալիորեն ավելացնել տեղական արտադրության անասնաբուծական մթերքով բնակչության մատակարարման ծավալները: Խնդրի լուծումը ենթադրում է անասնաբուծության ոլորտում նպատակահարմար կառուցվածքային տեղաշարժերի իրականացում, արտադրության մոր տեխնոլոգիաների ներդրում և յուրացում, զարգացման համալիր ծրագրի մշակում և իրականացում՝ հաշվի առնելով հանրապետության ռեսուրսային հնարավորությունները, ֆինանսավարկային և գիտատեխնիկական քաղաքականությունը:

Բարեփոխումների արդյունքում ձևավորվեցին և ներկայումս գործում է 339,2 հազար գյուղացիական տնտեսություն, որից շուրջ 250 հազարը կաթ և միս արտադրողներ են: Վերջիններիս վիճակը վատացել է՝ կապված կերային բազայի դրության վատթարացման հետ. ութ անգամ նվազել է համակցված կերերի արտադրությունը, պակասել են դաշտային կերարտադրության ծավալները: Ռացիոնալ չեն օգտագործվում բնական կերահանդակները: Արդյունքում՝ պակասել է անասնագլխաքանակը, իջել մթերատվությունը:

Ծյուղի զարգացման հիմնական ցուցանիշները բերված են աղյուսակներ 12, 13, 14-ում: Հաշվարկներում բոլոր տեսակի անասունների և թռչնի գլխաքանակի աճի տեմպերը մշակելիս հաշվի է առնված մթերատվության բարձրացման և կերային բազայի արդյունավետ օգտագործման առաջնահերթ միջոցառումների իրականացման անհրաժեշտությունը:

Գյուղատնտեսական կենդանիների և թռչունների գլխաքանակը բոլոր
կարգի տնտեսություններում, հազար գլուխ

Մարզեր	1988 թ.	Խոշոր եղջերավոր անասուններ					
		1990 թ.	1995 թ.	2000 թ.	2005 թ.	2010 թ.	հաշվարկային տարի
Արագածոտն	74,9	65,3	56,3	55,7	72,2	70,8	65,0
Արարատ	50,1	43,2	40,9	37,4	43,1	41,2	43,0
Արմավիր	44,0	39,0	41,9	37,4	42,5	42,1	42,0
Գեղարքունիք	117,5	106,2	84,8	87,7	102,8	95,9	100,0
Լոռի	91,7	81,0	61,2	56,3	71,2	69,7	71,0
Կոտայք	67,3	60,9	43,2	47,7	57,4	52,1	54,0
Շիրակ	109,6	31,0	64,3	71,4	90,8	96,7	84,0
Սյունիք	91,7	77,6	48,3	42,9	51,1	51,2	66,0
Վայոց Ձոր	32,6	29,1	23,1	21,3	20,5	16,3	25,0
Տավուշ	57,0	50,5	39,0	37,2	37,0	33,8	47,0
Երևան	5,6	4,8	4,6	2,4	3,5	1,7	3,0
Ընդամենը	742,0	588,6	507,6	497,4	592,1	571,4	600,0
Այլ թվում կովեր							
Արագածոտն	29,7	27,2	31,6	30,6	37,8	34,1	30,7
Արարատ	17,9	16,6	20,2	18,5	20,1	15,7	18,2
Արմավիր	17,7	16,7	21,6	19,1	18,9	16,5	18,8
Գեղարքունիք	45,5	41,4	46,7	45,5	53,0	51,9	46,8
Լոռի	32,2	30,1	34,7	31,4	36,9	33,6	32,5
Կոտայք	22,7	20,6	24,6	28,0	29,7	24,6	26,2
Շիրակ	36,7	33,7	35,7	37,6	43,9	45,5	36,2
Սյունիք	33,1	28,3	25,5	22,8	25,5	25,3	24,4
Վայոց Ձոր	13,7	13,2	12,8	10,6	10,1	7,9	10,4
Տավուշ	21,1	19,5	20,4	19,4	18,9	16,3	19,4
Երևան	2,1	1,9	3,0	1,5	2,2	1,1	1,4
Ընդամենը	272,4	249,1	276,8	265,0	297,1	272,6	265,0
Խոզեր							
Արագածոտն	11,5	13,7	5,2	3,6	8,2	10,5	10,0
Արարատ	29,9	26,3	5,2	5,3	14,6	12,5	20,0
Արմավիր	98,2	75,7	17,1	8,6	16,9	15,6	52,0
Գեղարքունիք	14,1	22,9	6,0	4,6	9,6	8,5	15,0
Լոռի	25,8	25,8	9,5	10,6	16,9	8,5	20,0
Կոտայք	17,8	18,7	6,1	5,0	20,0	15,1	11,0
Շիրակ	22,9	21,4	8,0	7,1	12,8	13,5	18,0
Սյունիք	13,0	18,8	5,9	3,7	7,5	7,6	12,0
Վայոց Ձոր	2,6	6,3	1,2	0,7	1,4	1,9	2,1
Տավուշ	44,9	48,2	12,4	17,4	26,1	13,7	25,0

Երևան	38,7	26,1	3,0	2,2	3,5	7,3	15,0
Ընդամենը	319,4	303,9	79,6	68,8	137,5	114,8	200,0
Ոչխարներ և այծեր							
Արագածոտն	218,2	189,4	113,9	77,1	93,2	73,5	164,0
Արարատ	81,6	61,1	52,0	62,0	68,0	66,1	60,0
Արմավիր	58,5	46,2	31,8	41,6	47,8	61,3	40,0
Գեղարքունիք	308,3	257,0	109,5	94,6	100,0	90,8	210,0
Լոռի	78,1	77,5	41,9	36,5	41,4	28,7	70,0
Կոտայք	105,3	95,4	55,8	51,0	56,2	35,8	76,0
Շիրակ	229,6	185,4	50,9	55,6	74,8	62,1	150,0
Սյունիք	202,8	148,6	66,6	55,5	58,1	73,2	115,0
Վայոց Ձոր	103,0	85,7	40,8	30,2	23,3	17,1	66,0
Տավուշ	54,7	47,8	33,2	33,2	25,2	14,6	45,0
Երևան	9,2	4,1	7,3	2,7	3,6	2,2	4,0
Ընդամենը	1450,1	1198,2	603,7	540,0	591,6	532,5	1000,0
Թռչուն (մլն գլուխ)							
Արագածոտն	389,2	264,6	198,7	286,5	263	292,2	400,0
Արարատ	1836,7	1237,4	201,4	398,6	411	257,8	1000,0
Արմավիր	3068,1	1913,2	214,6	521,6	393	816,4	1160,0
Գեղարքունիք	753,7	672,6	355,1	428,4	410	219,9	600,0
Լոռի	226,9	639,3	395,3	219,8	260	197,8	500,0
Կոտայք	2017,9	1359,1	225,4	979,0	1977	894,6	1000,0
Շիրակ	188,1	1353,5	413,6	427,3	386	217,2	800,0
Սյունիք	509,8	520,7	286,8	167,1	149	110,8	400,0
Վայոց Ձոր	315,2	230,1	142,5	109,9	124	52,1	200,0
Տավուշ	328,3	269,3	252,4	272,6	209	191,6	340,0
Երևան	995,4	892,5	228,9	164,4	372	212,2	600,0
Ընդամենը	10629,3	9352,3	2914,7	3975,2	4954,1	3462,5	7000,0

Աղյուսակ 13

Անասնաբուծական մթերքի արտադրությունը

Մարզեր	1988 թ.	Մսի սպանդային քաշը, հազար տ					
		1990 թ.	1995 թ.	2000 թ.	2005 թ.	2010 թ.	հաշվարկային տարի
Արագածոտն	7,7	6,3	7,4	6,0	6,2	8,0	15,2
Արարատ	8,8	7,0	3,8	3,5	5,0	4,5	15,0
Արմավիր	14,6	14,5	4,4	3,6	6,3	5,6	22,0
Գեղարքունիք	12,8	11,3	6,7	8,4	9,0	12,0	20,0
Լոռի	10,9	7,7	5,0	6,0	6,0	8,2	18,0
Կոտայք	9,6	8,5	3,6	4,6	5,8	6,8	16,0
Շիրակ	13,3	10,8	5,4	6,7	7,5	11,1	21,0

Սյունիք	7,6	7,5	4,3	4,6	4,5	6,2	14,0
Վայոց Ձոր	3,4	3,1	2,0	2,5	2,0	2,6	5,0
Տավուշ	6,9	5,6	3,9	4,3	4,3	4,2	12,0
Երևան	6,4	6,0	0,5	0,4	0,4	0,3	5,0
Ընդամենը	102,0	88,3	47,0	50,6	57,0	69,5	163,0
Կաթ, հազար տ							
Արագածոտն	48,3	39,2	48,4	55,0	68,6	74,1	78,2
Արարատ	41,9	33,2	31,8	30,5	44,5	38,1	51,0
Արմավիր	43,3	36,6	33,7	30,3	38,4	36,1	52,6
Բեղարքունիք	82,4	60,1	68,6	78,6	105,8	112,4	121,7
Լոռի	88,0	54,7	55,2	55,1	69,9	77,1	85,1
Կոտայք	49,5	43,4	38,5	42,0	61,2	51,3	69,4
Շիրակ	84,5	57,4	57,4	61,9	88,8	99,0	95,9
Սյունիք	58,5	47,6	40,6	39,8	50,5	55,8	63,4
Վայոց Ձոր	23,8	19,5	19,2	21,3	22,5	19,9	28,1
Տավուշ	37,7	33,8	31,8	34,2	40,8	34,8	51,4
Երևան	8,0	6,8	3,1	3,3	3,6	2,3	4,2
Ընդամենը	565,9	432,3	428,3	452,0	594,6	600,9	702,0
Ձուլ, մլն հատ							
Արագածոտն	27,2	26,1	13,7	26,8	27,4	70,4	40
Արարատ	91,2	66,4	14,7	24,5	42,9	76,7	64
Արմավիր	112,3	94,1	15,2	42,5	41,0	126,3	80
Բեղարքունիք	42,9	37,0	24,1	21,6	43,0	68,6	60
Լոռի	30,3	19,0	26,4	17,5	27,7	39,7	50
Կոտայք	163,9	178,9	15,2	116,0	206,6	156,4	230
Շիրակ	66,9	27,6	27,1	31,4	40,3	40,3	72
Սյունիք	13,5	12,1	18,5	23,1	15,5	28,2	20
Վայոց Ձոր	8,5	6,8	10,1	22,5	13,1	17,6	15
Տավուշ	8,4	8,5	16,4	24,0	21,7	44,8	35
Երևան	53,0	41,4	16,2	35,5	38,9	33,5	54
Ընդամենը	618,1	517,9	197,6	385,4	518,2	702,2	720

Գյուղատնտեսական անասունների և թռչունների տարեկան միջին մթերատվությունը

Մթերատվությունը	1990 թ.	1995 թ.	2000 թ.	2005 թ.	2010 թ.	հաշվարկային տարի
Մսի ելքը՝ մեկ գլխի հաշվով, կգ						
ա) խոշոր եղջերավոր անասունի	58,6	58,0	80,3	79,7	81,0	96
բ) խոզի	61,2	63,0	66,4	65,0	68,0	70
գ) ոչխարի և այծի	9,3	9,0	9,1	9,1	9,1	14
դ) թռչունի	3,2	2,7	2,0	2,0	2,0	2,0
Կովերի կաթնատվությունը, կգ	1773	1515	1668	1880	2204	2650
Ոչխարների բրդատվությունը, կգ	2,3	2,4	2,4	2,4	2,4	3,0
Հավի ձվատվությունը, հատ	90	88	108	133	...	200

Մեր կանխատեսումները հանրապետության անասնաբուծության ասպարեզում թույլ են տալիս առաջարկել զարգացման հետևյալ ուղիներն ըստ ճյուղերի:

ա) Տավարաբուծություն: Հանրապետության խոշոր եղջերավոր անասունների շրջայնացված հիմնական ցեղը կովկասյան գորշն է: Մինչև բարեփոխումները տավարաբուծության տեսակարար կշիռը անասնաբուծության համախառն արտադրանքի կառուցվածքում կազմել է կեսից ավելին՝ 54-55 %: Մինչև 1990 թ. բոլոր տեսակի անասունների և թռչունների պայմանական գլխաքանակի կառուցվածքում խոշոր եղջերավոր անասունների տեսակարար կշիռը եղել է ամենամեծը և տատանվել 60-62 %-ի սահմաններում: Վերջին տարիներին անասունների գլխաքանակի կրճատման պայմաններում էլ խոշոր

եղջերավորների անասնաբուծությունը շարունակում է մնալ անասնաբուծության առաջատար ճյուղը (աղ.15):

Աղյուսակ 15

Անասնաբուծության զարգացումը

	2010 թ.	Հաշվարկային տարի	Հաշվարկային տարին 2010 թ. նկատմամբ
Գյուղատնտեսական անասունների գլխաքանակը, հազար գլուխ			
Խոշոր եղջերավոր անասուններ, այդ թվում՝ կովեր	571,4 272,6	600 265	105,0 97,2
Կովերի տեսակարար կշիռը հոտում, %	47,7	44,2	-
Խոզեր	114,8	200	174,2
Ոչխարներ և այծեր	532,5	1000	187,8
Թռչուններ	3462,5	7000	202,2
Տարեկան մթերատվությունը մեկ գլխի հաշվով, կգ			
Խոշոր եղջերավոր անասուններ	79,7	96	120,5
Խոզեր	65	70	107,7
Ոչխարներ և այծեր	9,1	14	153,8
Թռչուններ	2,0	2,0	100,0
Կովերի միջին կաթնատվությունը	2204	2650	120,2
Ոչխարների միջին բրդատվությունը, ֆիզ. քաշ	2,4	3,0	125,0
Հավերի միջին ձվատվությունը, հատ	240	260	108,3
Անասնաբուծական մթերքի արտադրությունը, հազար տոննա			
Միս, սպանդային քաշ	69,5	163	234,5
Կաթ	600,9	702	116,8
Ձուլ, մլն հատ	702,2	720	102,5
Բուրդ, ֆիզիկական քաշ	1,306	3,0	229,7

Սեր կարծիքով՝ գլխաքանակի վերականգնման միջոցառումներն անհրաժեշտ է ուղղել նաև հոտի նախկին կառուցվածքի վերականգնմանը: Տվյալների վերլուծությունը ցույց է տալիս, որ խոշոր եղջերավոր անասունների գլխաքանակը կրճատվել է հանրապետության շատ տարածքներում, առանձնապես՝ նախկին Շահումյանի (38 %), Էջմիածնի (24 %) շրջաններում: Կան նաև տարածաշրջաններ, որտեղ այն ավելացել է: Օրինակ՝ Արմավիրի նախկին վարչական շրջանի տարածքում տավարի գլխաքանակն ավելացել է 10,3 %-ով,

Բաղրամյանում՝ 15,9 %-ով: Դա նշանակում է, որ ճյուղում կան չօգտագործված ռեզերվներ:

Ռեսուրսահատված ժամանակահատվածում հանրապետությունում ցածր է եղել կովերի միջին կաթնատվությունը: Այն 1990-2010 թթ. բարձրացել է և կազմել 2004 կգ: Չնայած դրան՝ նույն ժամանակահատվածում որոշ տնտեսություններում մեկ կովի տարեկան միջին կաթնատվությունը կազմել է ավելի քան 3000 կգ: Ինչպես տեսնում ենք, կաթնատվության բարձրացման ուղղությամբ նույնպես ճյուղում ոչ բոլոր ռեզերվներն են օգտագործվել: Խիստ ցածր են նաև մսատվության ցուցանիշները: Չնայած դրան՝ 2010 թ. մսի համախառն արտադրանքի արժեքի կառուցվածքում տավարի մսի տեսակարար կշիռը խիստ աճել է և կազմել 65-70 % բարեփոխումներից առաջ եղած 40 %-ի փոխարեն: Ցանկալի է, որ առաջիկայում գլխաքանակի վերականգնման հետ այն կազմի ոչ ավելի, քան 40-45 %:

Ինչպես արդեն նշել ենք՝ տավարաբուծության ներկա խնդիրները հիմնականում պայմանավորված են գլխաքանակի անկումով ու կերային բազայի անմխիթար վիճակով: Ռեսուրսահատվածները ցույց են տալիս, որ հանրապետությունում կան բավարար հնարավորություններ խոշոր եղջերավոր անասունների գլխաքանակն ավելացնելու և վերականգնելու համար: Այսպես, հանրապետության գյուղատնտեսական նշանակության հողերի 52,6 %-ից ավելին կամ մոտավորապես 1104,3 հազ. հա-ն կազմում են բնական արոտները: Իսկ ըստ գիտական կանխատեսումների և նորմաների՝ մեկ հա բնական արոտների հաշվով կարելի է արդյունավետ պահել 1 գլուխ խոշոր և 2 գլուխ մանր եղջերավոր անասուն: Դա նշանակում է, որ հանրապետության պայմանները թույլ են տալիս տարեկան միջին հաշվով պահել շուրջ 800-1000 հազ. գլուխ խոշոր եղջերավոր անասուն: Հաշվարկը հիմնավորվում է նաև 1982-1985 թթ. փաստացի գլխաքանակով, որը եղել է 800 հազարից ավելի:

Ճյուղի արդյունավետության բարձրացման առաջնահերթ խնդիրներից են կերային բազայի վիճակի բարելավումը, մթերատվության բարձրացման համալիր միջոցառումների իրականացումը, հոտի վերարտադրության կարգավորումը, բարձր մթերատու ցեղերի անասունների (կաթնատու և մսատու) ներմուծումը: Այսպես, սևաբղետ ցեղի կովերի ներմուծումը կնպաստի կաթնատվության զգալի ավելացմանը: Հանրապետության գիտնականների հաշվարկով՝ այդ ցեղի կովերի քանակը հոտում նպատակահարմար է հասցնել 30-35 %-ի այժմյան 5-7 %-ի փոխարեն: Մսի արտադրության ավելացումն անհրաժեշտ է կազմակերպել ինտենսիվ բուժման ճանապարհով՝ իրականացնելով նաև բուժման ժամկետի հիմնավորված կրճատում:

Անհրաժեշտ է նշել կովերի տեսակարար կշռի աննպատակահարմար աճը հոտում: Այն 1990 թ. եղել է 38,4, 2005 թ. հասել 50,2, իսկ 2010 թ.՝ 47,7 %-ի նորմատիվային՝ 40-42 %-ի փոխարեն: Այսպիսի տեսակարար կշիռ հնարավոր է միայն մասնագիտացված առանձին տնտեսություններում, իսկ հանրապետության մասշտաբով այն իրական չէ: Մնում է եզրակացնել, որ ճյուղի գլխաքանակի հաշվառման ասպարեզում տեղ են գտել լուրջ թերություններ, որոնց վերացման նպատակով, կարծում ենք, մոտակա տարիներին հանրապետությունում անհրաժեշտ է կատարել անասունների հաշվառում (անհրաժեշտ են նաև միջոցառումներ հոտում կովերի տեսակարար կշիռը նորմատիվային դարձնելու կամ հանրապետության պայմանների համար նպատակահարմար մակարդակի հասցնելու նպատակով):

Թվարկված միջոցառումների իրականացումը հնարավորություն կտա բարելավել ճյուղի վիճակը: Կաթի և տավարի մսի արտադրության ուղղությամբ դրական տեղաշարժերը, կարծում ենք, նպատակահարմար է առաջիկայում խորացնել: Մեր կարծիքով՝ խոշոր եղջերավոր անասունների գլխաքանակը հաշվարկային տարում հնարավոր է հասցնել 600 հազարի՝ 2010 թ. համեմատությամբ ավելացնելով 5,0 %-ով, իսկ կովերի գլխաքանակը պետք է որոշ չափով պակասեցնել: Գլխաքանակի այդպիսի տեղաշարժը մթերատվության բարձրացման պայմաններում հնարավորություն կտա 1,2 անգամ ավելացնել կաթի արտադրությունը: Զգալիորեն կավելանա նաև տավարի մսի արտադրությունը:

բ) Ոչխարաբուծություն: Այն ՀՀ-ում զարգանում է մսաբրդակաթնային ուղղությամբ: Հեռանկարում ևս ոչխարաբուծությունը անասնաբուծության մեջ կարևոր տեղ կգրավի, քանի որ դրա համար հանրապետության շատ շրջաններում կան բարենպաստ բնական պայմաններ: Բուծվում են հայկական կիսակոպտաբուրդ դմակավոր (գորգագործության համար) և բալբաս ցեղի ոչխարները՝ կիսակոպիտ ու կոպիտ բրդի արտադրության սեփական բազա ստեղծելու նպատակով: Վերջին տարիներին մանր եղջերավոր անասունների գլխաքանակն անընդհատ կրճատվել է: Առանձնապես պակասել է Մեղրիի (36 %), Նաիրիի (28 %), Գորիսի (25 %), Կոտայքի և Վարդենիսի (24 %) նախկին վարչական շրջանների տարածքներում, իսկ Բաղրամյանի, Նոյեմբերյանի, Իջևանի, Տաշիրի և այլ տարածա-շրջաններում այն որոշ չափով ավելացել է: Ճյուղի մթերատվությունը նույնպես ցածր է եղել: Մեկ ոչխարի հաշվով միջին բրդատվությունը կազմել է 2,2-2,5 կգ այն դեպքում, երբ առանձին շրջաններում այն տատանվել է 3,0-3,5 կգ սահմաններում: Մսի ելքը մեկ ոչխարի հաշվով եղել է 8,4-9,2 կգ, իսկ առանձին շրջաններում կազմել մինչև 15 կգ: Ինչպես տեսնում ենք՝ ճյուղում կան չօգտագործված ռեզերվներ: Ուսումնասիրություններից

պարզվում է, որ եթե ոչխարների և այծերի գլխաքանակի կրճատումը մինչև 1990 թ. կարելի էր որոշ չափով բացատրել որպես երկրաշարժի և բնակչության միգրացիայի հետևանք, ապա բարեփոխումների տարիներին դա կարելի է վերագրել միայն ճյուղի նկատմամբ սխալ կառուցվածքային քաղաքականությանը, քանզի կերային բազան այստեղ ապահովվում է տեղական արտադրության հաշվին (մանր եղջերավոր անասունների հիմնական կերային բազան բնական արոտներն ու խոտհարքներն են): Հանրապետության մասնագետ-գիտնականների կարծիքով՝ մեկ հեկտար բնական արոտի հաշվով կարելի է արդյունավետորեն պահել 2 գլուխ մանր եղջերավոր անասուն: Դեռ ավելին՝ 1981-1983 թթ. մանր եղջերավոր անասունների գլխաքանակը հանրապետությունում տատանվել է 2256-2102 հազ. գլխի սահմաններում: Հետևաբար՝ առանց բարդությունների հանրապետությունում հնարավոր է խնամել շուրջ 2000 հազ. գլուխ ոչխար: Հեռանկարում նախատեսվում է պահել շուրջ 1400 հազ. գլուխ ոչխար և այծ: Մեր կարծիքով՝ անհրաժեշտ է անհապաղ սկսել ճյուղի վերականգնման գործընթացը հոտի շարժի ճիշտ կազմակերպման և մայր ոչխարների ստերջության նվազեցման միջոցով: Հաշվարկային տարում մանր եղջերավոր անասունների գլխաքանակը 2010 թ. համեմատությամբ կարելի է ավելացնել մոտավորապես 1,9 անգամ: Դրան կնպաստի այն հանգամանքը, որ հանրապետության գրեթե բոլոր մարզերում կան ոչխարներին խնամելու իրական հնարավորություններ: Այսինքն՝ կան այն կերային (բնական արոտներ և խոտհարքներ) և նյութատեխնիկական (շինություններ, գոմեր և այլն) պայմանները, որոնք անհրաժեշտ են ճյուղում գլխաքանակի վերականգնման ու պահպանման համար: Գլխաքանակի ավելացմանը զուգահեռ անհրաժեշտ է իրագործել մթերատվության բարձրացման միջոցառումների համալիր, որին առաջին հերթին կնպաստի կերային բազայի ամրապնդումը:

զ) խոզաբուծություն: Հանրապետությունում մսի արտադրության և սպառման հաշվեկշռում որոշակի տեսակարար կշիռ ունեն խոզի միսը: Սակայն խոզերի գլխաքանակը 1990-2010 թթ. պակասել է 2,6 անգամ: Համապատասխանաբար պակասել է նաև խոզի մսի արտադրությունը: Գլխաքանակի մոտավորապես կեսը 1988-1990 թթ. տեղաբաշխված էր խոշոր համալիրներում և մեքենայացված ֆերմաներում: Հիմնականում համակցված կերի անբավարարության պատճառով 1990 թ-ից հետո, փաստորեն, վերացել է արդյունաբերական խոզաբուծությունը: Իսկ համակցված կերի արտադրությունը կախված է հումքի՝ խարային հատիկի ներմուծումից, որը ներկայումս համարյա չի իրականացվում: Եթե համակցված կերի արտադրության վերականգնման համար անհրաժեշտ միջոցների ձեռքբերման ուղղությամբ միջոցառումներ չձեռնարկվեն, ապա արդյունաբերական խոզաբուծության վերա-

կանգնումը անլուծելի խնդիրների առաջ կկանգնի, և հնարավոր է՝ հանրապետությունը կորցնի այդ ուղղությամբ ստեղծված հզոր արտադրական ներուժը: Առաջիկայում անհրաժեշտ է վերականգնել խոզերի գլխաքանակը և մսի արտադրության ծավալները, որպեսզի հանրապետությունում մսի ընդհանուր արտադրության կառուցվածքում խոզի մսի տեսակարար կշիռը կազմի 20 %-ից ոչ պակաս: Այդ նպատակով հաշվարկային տարում խոզերի գլխաքանակն առաջարկվում է հասցնել 200 հազարի՝ բարձրացնելով նաև մթերատվությունը: Ճյուղի զարգացմանն ուղղված միջոցառումները նախ և առաջ պետք է նպաստեն կերային բազայի ամրապնդմանը: Դրա հետ մեկտեղ անհրաժեշտ է մշակել և ներդնել Ճյուղի զարգացումը խթանող տնտեսական համապատասխան լծակների և տեխնոլոգիական միջոցառումների ամբողջական համալիր:

դ) Թռչնաբուծություն: Հանրապետությունում այն զարգանում էր հիմնականում արդյունաբերական հիմքի վրա: Մինչև 1991 թ. գործում էր 27 թռչնաֆաբրիկա: Ներկայումս դրանց մեծ մասը չի գործում, որոշ ֆաբրիկաներ էլ աշխատում են իրենց հզորությունների մի մասով: Մի քանի թռչնաֆաբրիկա հաջողությամբ սկսել են վերականգնել նախկին հնարավորությունները: Օրինակ՝ Արզնու, Լուսակերտի, Երևանի, Գյումրու, Կապանի թռչնաֆաբրիկաները, «Արաքսը»: Չնայած դրան՝ թռչնի գլխաքանակը 1990 թ. համեմատությամբ 2010 թ. կրճատվել է 3,7 անգամ: Համապատասխանաբար պակասել է թռչնի մսի արտադրությունը: Ճյուղի այսպիսի վիճակի հիմնական պատճառը համակցված կերերի արտադրության ճգնաժամն է: Անհրաժեշտ է նպատակաուղղված կառուցվածքային քաղաքականությամբ վերականգնել արդյունաբերական հզոր ներուժը: Այս գործընթացը պետք է ուղեկցվի համապատասխան հույսի ներմուծման հաշվին համակցված կերերի արտադրության վերականգնման խնդրի լուծմամբ: Անհրաժեշտ են լայնածավալ աշխատանքներ սեփական կերային բազայի ամրապնդման ուղղությամբ: Հաշվարկային տարում կարելի է հանրապետության թռչնի գլխաքանակն ավելացնել 2,0 անգամ: Ջգալիորեն կավելանա նաև թռչնի մսի արտադրությունը: Հանրապետությունում արդյունավետ չեն օգտագործվում նաև մեղվաբուծության, գազանաբուծության, շերամապահության և ձկնաբուծության հնարավորությունները՝ չնայած այդ ճյուղերի բարձր արդյունավետությանը և հանրապետությունում դրանց զարգացման համար համապատասխան պայմանների առկայությանը: Ժամանակին ՀՀ գյուղատնտեսության նախարարության պահանջներին համապատասխան՝ գիտահետազոտական կազմակերպությունները մշակել են այդ ճյուղերի զարգացման համալիր ծրագրեր, որոնք, կարծում ենք, կարելի է

հաջողությամբ համապատասխանեցնել այսօրվա խնդիրներին և սկսել դրանց իրականացումը մոտակա տարիներին:

7.4. ՀՈՒՄՔԱՅԻՆ ՌԵՍՈՒՐՍՆԵՐԻ ԱՐԴՅՈՒՆԱՎԵՏ ՕԳՏԱԳՈՐԾՄԱՆ ՀԻՄՆԱԿԱՆ ՑՈՒՑԱՆԻՇՆԵՐՆ ՈՒ ԳՈՐԾՈՆՆԵՐԸ

Հանրապետության տնտեսության հիմնական խնդիրներից են ոչ միայն հումքային բազայի ամրապնդումը, այլ նաև արտադրությունում հումքի արդյունավետ օգտագործումը: Այն նվազեցնում է հումքի պահանջարկը տնտեսության մակարդակով և բարձրացնում ընդհանուր արդյունավետությունը:

Հումքի օգտագործման արդյունավետությունը գնահատվում է ընդհանրացնող և մասնավոր վերլուծական ցուցանիշներով: Ընդհանրացնող ցուցանիշները բնութագրում են միավոր հումքից ստացված արտադրանքի ընդհանուր քանակը և նյութատարությունը: Վերլուծական ցուցանիշ է կոնկրետ արտադրանքի միավորի վրա ծախսված հումքի նորման:

Ընդհանրացնող ցուցանիշը հաշվարկվում է՝ թողարկվող արտադրանքի կամ եկամտի ծավալը բաժանելով վերամշակված հումքի ծավալին: Հետևաբար՝ հումքի օգտագործման արդյունավետությունը կլինի այնքան բարձր, որքան մեծ է արտադրանքի թողարկումը կամ եկամուտը միավոր հումքից: Այս ցուցանիշով կարելի է բնութագրել ինչպես առանձին հումքի օգտագործման արդյունավետությունը, այնպես էլ բոլորինը միասին: Բացի դրանից՝ այն կիրառվում է ձեռնարկություններում, արտադրական միավորումներում և ամբողջ ճյուղում հումքի օգտագործման մակարդակը վերլուծելու համար:

Նյութատարությունը բնութագրում է բոլոր նյութական ռեսուրսների, այդ թվում՝ հումքի օգտագործումը: Այն որոշվում է նյութական ծախսերով, առանց ամորտիզացիայի, ապրանքային արտադրանքի միավորի հաշվով և կարևորագույն նյութական ռեսուրսների բնամթերային արտահայտությամբ, ապրանքային միավոր արտադրանքի հաշվով: Նյութական ծախսերը հաշվարկվում են որպես տարվա ընթացքում արտադրություն կազմակերպելու համար օգտագործվող նյութական ռեսուրսների ծախսերի հարաբերություն տարեկան ապրանքային արտադրանքին (դրամ): Այս ցուցանիշի դիմանկ կիջեցումը վկայում է արժեքային արտահայտությամբ նյութերի ավելի շահավետ օգտագործման մասին, այսինքն՝ ցույց է տալիս ապրանքային արտադրանքի հաշվով նյութատարության նվազումը (դրամ):

Բնամթերային արտադրության միավոր ապրանքային արտադանքի նյութական ռեսուրսների ծախսը որոշվում է տարվա ընթացքում որոշակի տեսակի նյութերի կամ հումքի ծախսի (կգ, տ, պայմ. տուփ, դկլ և այլն) հարաբերությամբ այդ ժամանակահատվածի տարեկան ապրանքային արտադրանքի ծավալին: Ապրանքային արտադրանքի (բնամթերային արտահայտությամբ) միավորի հաշվով հումքի կամ նյութերի կոնկրետ տեսակի ծախսի նվազումը վկայում է դրանց ավելի շահավետ օգտագործման մասին: Նյութատարության հաշվարկի հայտնի մեթոդները կարելի է կիրառել նաև առանձին հումքի օգտագործման բնութագրման համար: Այսպես, հումքատարությունը որոշվում է որպես տարեկան արտադրանքի արտադրության համար անհրաժեշտ հումքի ծախսի (դրամ) հարաբերությունը տվյալ ժամանակահատվածի ապրանքային արտադրանքին (դրամ):

Վերլուծական ցուցանիշի միջոցով պատրաստի արտադրանքի միավորի հաշվով հումքի պահանջը որոշվում է նորմատիվային ծախսերով: Որքան ցածր են պատրաստի արտադրանքի միավորի հաշվով հումքի ծախսի նորմերը, այնքան քիչ է հումքի ընդհանուր պահանջարկն արտադրանքի որոշակի ծավալի արտադրության համար: Հումքի ծախսի նորման պլանային համեմարարականների համակարգ է, որը որոշում է տնտեսության կողմից արդյունաբերական յուրաքանչյուր ճյուղում արտադրանքի արտադրության համար առանձնացվող նյութական ռեսուրսների օգտագործման մակարդակը: Նորմայի չափը կախված է տեխնոլոգիական գործընթացով պայմանավորված հումքի մաքուր, օգտակար ծախսից, թափոնների մեծությունից, ինչպես նաև հումքի և պատրաստի արտադրանքի պահպանման, տեղափոխման և արտադրության կազմակերպման ու արտադրանքի իրացման ընդհանուր պայմաններից: Հումքի վերամշակման ժամանակ տեխնոլոգիական գործընթացով չպայմանավորված կորուստներն ու թափոնները (օրինակ՝ խոտանը) նորմերում հաշվի չեն առնվում: Հումքի ծախսի նորմերը պետք է առաջադիմական լինեն, այսինքն՝ լինեն այնպիսին, որ արտադրանքի թողարկման ընթացքում հումքային ռեսուրսների կորուստները լինեն ամենաքիչը: Դրանք պետք է լինեն նաև առաջադեմ՝ հաշվի առնեն գիտության ու տեխնիկայի վերամշակման ազդեցությունը միավոր արտադրանքի հաշվով նյութական ռեսուրսների ծախսի նվազեցման վրա: Այդ կապակցությամբ ծախսի նորմերն անհրաժեշտ է պարբերաբար վերանայել և կատարելագործել: Միայն այդ դեպքում հումքային ռեսուրսների տնտեսումը կարող է լինել առավելագույնը:

Հումքի օգտագործման նորմերի սահմանման ժամանակ նախ դրանք բազմակողմանիորեն ուսումնասիրվում են առաջավոր ձեռնարկություններում և գիտահետազոտական հաստատություններում:

Արդյունքում՝ ի հայտ են բերվում ներտնտեսային ռեզերվներ, որոնք օգտագործելով՝ կարելի է պակասեցնել հումքի փաստացի ծախսերը միավոր արտադրանքի հաշվով, հետևաբար և՛ նորմերը:

Հումքի օգտագործման վերլուծությունը մասնավոր ցուցանիշի օգնությամբ կատարվում է՝ համադրելով միավոր արտադրանքի հաշվով հումքի կոնկրետ տեսակի փաստացի ծախսը նորմատիվայինի հետ կամ համեմատելով միավոր հումքից պատրաստի արտադրանքի փաստացի ելքը նորմատիվային ելքի հետ: Հումքի օգտագործման և արդյունավետության մասնավոր գործակիցը՝ Q_h -ն, որոշվում է հետևյալ բանաձևով⁸:

$$Q_h = \frac{\bar{O}_h}{\bar{O}_G} \quad \text{կամ} \quad Q_h = \frac{E_h}{E_G},$$

որտեղ ($\bar{O}_h$)– ն պատրաստի միավոր արտադրանքի հաշվով հումքի փաստացի ծախսն է բնամթերային արտահայտությամբ, E_h -ն, E_G -ն՝ միավոր հումքի հաշվով պատրաստի արտադրանքի փաստացի և նորմատիվային ելքը տոկոսներով:

Որոշակի տեսակի արտադրանքի թողարկման ժամանակ հումքի օգտագործումն ավելի արդյունավետ է, երբ $Q_h \geq 1$:

Սննդարդյունաբերական ձեռնարկություններում հումքի օգտագործման արդյունավետությունը կախված է արտադրության հիմնական ոլորտներում առկա հումքային ռեսուրսների տնտեսման երեք գործոնից.

- ա) հումքի ձեռքբերում և տեղափոխում,
- բ) պահպանում ձեռնարկությունների պահեստներում,
- գ) հումքի արդյունաբերական վերամշակում և համալիր օգտագործում:

Առաջին գործոնն իրականացվում է որակով հումքի ձեռքբերման, հատուկ տրանսպորտային միջոցների օգտագործման, հումքի բեռնման և բեռնաթափման, մեքենայացման, տեղափոխման, ճանապարհների կրճատման միջոցով: Օրինակ՝ գիտական հետազոտություններն ու առաջավոր փորձը ցույց են տալիս, որ տեղափոխման ժամանակ տարատեսակ բուսաբուծական հումքի կորուստը կարող է կազմել մինչև 10 %: Անասունների կենդանի քաշի կորուստը 20 կմ հեռավորությունից ավտոտրանսպորտով տեղափոխման դեպքում կազմում է 1,2, 160 կմ դեպքում՝ շուրջ 4 %: Հումքի տնտեսման գործում մեծ տեղ է զբաղեցնում որակով հումքի ձեռքբերումը: Դա բացատրվում է նրանով,

⁸ Краснов С.Е. Экономика мясной и молочной промышленности.- М.: Агропромиздат, 1990.- С. 83-94.

որ որքան բարձր է հումքի որակը, այնքան մեծ է միավոր հումքի հաշվով արտադրանքի ելքը:

Դաշտ-ճանապարհ-ծեռնարկություն գործընթացում հաճախ հումքի մեծ կորուստներ են լինում: Ուստի խիստ արդիական է այդպիսի կորուստների դեմ պայքարը: Անհրաժեշտ է ունենալ հարմար տրանսպորտ, հատուկ ապրանքամաններ, և հումքի տեղափոխումը կազմակերպել ժամանակին: Ճանապարհների վերականգնումը, ոչ հեռու տնտեսություններից հումքի տեղափոխումը հատկապես հիմա՝ սեփական մանր գյուղացիական տնտեսությունների պայմաններում, ծեռք են բերել խիստ հրատապություն: Պայմանագրային հարաբերությունները պետք է դառնան հումքի դաշտ-ճանապարհ-ծեռնարկություն հարաբերությունների առանցքը:

Հումքի որակը տեղափոխման ընթացքում կախված է մի շարք հանգամանքներից՝ դասավորվածությունից, մեխանիկական և մթնոլորտային ազդեցությունից, ճանապարհի վիճակից և, ամենակարևորը, վերամշակման ծեռնարկության հեռավորությունից: Հումքը նշված պայմանների ներգործությունից կարող է որոշ չափով վնասվել՝ փչանալ, որը, ի վերջո, բացասաբար կազդի արտադրվող արտադրանքի արդյունավետության վրա՝ համապատասխանաբար բարձրաց-ելով այդ արտադրանքի ինքնարժեքը:

Բերենք մի օրինակ՝ հումքի բազայի և վերամշակող ծեռնարկության հեռավորության մետ կապված:

Արմավիրի մարզի պահածոների գործարանի տոմատի մածուկի արտադրամասի համար անհրաժեշտ է ներկրել 300 տ լուլիկ: Ընդ որում՝ մի տնտեսությունը գտնվում է 15, մյուսը՝ 30 կմ հեռավորության վրա:

Աղյուսակ 16

Ելակետային տվյալներ

Ցուցանիշներ	Մեծությունները
1. 1տ հումքի գինը, դրամ	20000
2. 1տ/կմ-ի ինքնարժեքը, դրամ	150
3. Ավտոմեքենայի բեռնատարողությունը, տ	4,0
4. Բեռնման տևողությունը, րոպե	15,0
5. Բեռնաթափման տևողությունը, րոպե	12,0
6. Ավտոմեքենայի արագությունը, կմ/ժամ	40,0
7. 1 տ հումքի բեռնման և բեռնաթափման ծախսերը, դրամ	1000-ական

Հումքի տեղափոխման համար ընտրել ենք ՁԻԼ-130 մակնիշի բեռնատար ավտոմեքենա, որի բեռնատարողությունը 4 տ է: Լուիկը համարվում է 3-րդ կարգի բեռ:

Այսինքն՝ ավտոմեքենայի բեռնատարողությունը կկազմի՝

$$4 \cdot \frac{70}{100} = 2,8 \text{ տ} :$$

Հունքի անկորուստ տեղափոխման համար անհրաժեշտ է հաշվարկել ավտոմեքենաների պահանջարկը⁹: Դրա համար անհրաժեշտ է որոշել՝

ա) մեկ երթուղու տևողությունը.

$$S_{\Sigma} = \frac{2L}{U_{\text{միջ}}} + F_{\text{ժ}} + F_{\text{Թժ}},$$

որտեղ $2L$ –ն երթուղու հեռավորություններն են՝ հաշվարկված երկու կողմից, կմ, $F_{\text{ժ}}$ –ն բեռնման ժամանակն է, րոպե, $F_{\text{Թժ}}$ –ն՝ բեռնաթափման ժամանակը, րոպե, $U_{\text{միջ}}$ –ն՝ ավտոմեքենայի միջին արագությունը, կմ/ժամ:

բ) Մեկ աշխատանքայի օրվա (8 ժամ) ընթացքում հնարավոր երթուղիների թիվը (ՀԵԹ).

$$ՀԵԹ = \frac{S_{\text{աշխ.օր.տևող.}}}{S_{\Sigma}},$$

որտեղ $S_{\text{աշխ.օր.տևող.}}$ –ն աշխատանքային օրվա տևողությունն է, ժամ:

գ) Ավտոմեքենաների քանակը բեռի ամենօրյա տեղափոխման համար.

$$U_{\text{մԹ}} = \frac{F_{\text{ԹԾ}}}{ՀԵԹ \cdot Q_{\text{աբտ}}},$$

որտեղ $F_{\text{ԹԾ}}$ –ն բեռնափոխադրումների ծավալն է, տ, $Q_{\text{աբտ}}$ –ն՝ ավտոմեքենայի բեռնատարողության գործակիցը:

Այս բոլորից հետո անհրաժեշտ է որոշել ընդամենը ծախսերը բեռի տեղափոխման վրա: Այն հաշվարկում ենք հետևյալ բանաձևով.

$$ԸԾ = F_{\text{ԹԾ}} \cdot Q_{\text{հ}} + F_{\text{ԹԾ}} \cdot \bar{\Theta}_{\text{բ}} + F_{\text{ԹԾ}} \cdot \bar{\Theta}_{\text{տ/կմ}} + F_{\text{ԹԾ}} \cdot \bar{\Theta}_{\text{բթ}},$$

որտեղ $Q_{\text{հ}}$ –ն 1տ բեռի գնման միջին գինն է, դրամ, $\bar{\Theta}_{\text{տ/կմ}}$ –ն՝ 1տ կիլոմետրի ինքնարժեքը, դրամ, $\bar{\Theta}_{\text{բ}}$ –ն , $\bar{\Theta}_{\text{բթ}}$ –ն՝ 1տ հումքի բեռնման և բեռնաթափման ծախսերը, դրամ:

Խնդրի լուծում.

1. Որոշենք մեկ երթուղու տևողությունը.

⁹ Организация сельскохозяйственного производства/ Под ред. Ф. К. Шакирова.- М.: Колос , 2002.- С.160:

$$1\text{-ին տնտ.} \quad St = \frac{2 \cdot 15}{40} + 0,25 + 0,2 = 1,2 \text{ ժամ,}$$

$$2\text{-րդ տնտ.} \quad St = \frac{2 \cdot 30}{40} + 0,25 + 0,2 = 1,95 \text{ ժամ:}$$

2. Որոշենք մեկ աշխատանքային օրվա (8 ժամ) ընթացքում հնարավոր երթուղիների թիվը.

$$1\text{-ին տնտ.} \quad E_p = \frac{8}{1,2} = 6,7 \approx 7 \text{ երթուղի,}$$

$$2\text{-րդ տնտ.} \quad E_p = \frac{8}{1,95} = 4,1 \approx 4 \text{ երթուղի:}$$

3. Որոշենք ավտոմեքենաների քանակը 300 տ լուրիկի ամենօրյա տեղափոխման համար.

$$1\text{-ին տնտ.} \quad \text{ԱՄԹ} = \frac{300}{7 \cdot 2,8} = 15,3 \approx 15 \text{ ավտոմեքենա,}$$

$$2\text{-րդ տնտ.} \quad \text{ԱՄԹ} = \frac{300}{4 \cdot 2,8} = 26,8 \approx 27 \text{ ավտոմեքենա:}$$

Հաշվարկենք ընդամենը ծախսերը 300 տ լուրիկի տեղափոխման համար.

1-ին տնտ.՝

$$ԸԾ = 300 \cdot 20 + 300,1 + 300 \cdot 15 \cdot 0,15 + 300,1 = 7275 \text{ հազ. դրամ,}$$

2-րդ տնտ.՝

$$ԸԾ = 300 \cdot 20 + 300,1 + 300 \cdot 30 \cdot 0,15 + 300,1 = 7950 \text{ հազ. դրամ:}$$

1 տ հումքի ինքնարժեքը գործարան հասնելու պահին կլինի՝

$$1\text{-ին տնտ.} \quad \text{Ի} = 7275 : 300 = 24,25 \text{ հազ. դրամ,}$$

$$2\text{-րդ տնտ.} \quad \text{Ի} = 7950 : 300 = 26,5 \text{ հազ. դրամ:}$$

Ինչպես տեսնում ենք՝ հավասար պայմանների դեպքում, միայն հեռավորությունից կախված, 1տ հումքի ինքնարժեքը բարձրանում է $26,5 - 24,25 = 2,25$ հազ. դրամով:

Իսկ եթե հաշվենք, որ մինչև գործարան հասցնելը հումքի փչացած մասը կազմում են 1-ին տնտեսությունում 2, իսկ 2-րդում՝ 4 %, ապա որակյալ հումքը կկազմի՝

$$1\text{-ին տնտ.} \quad 300 \cdot 2 : 100 = 294 \text{ տ,}$$

$$2\text{-րդ տնտ.} \quad 300 \cdot 4 : 100 = 288 \text{ տ:}$$

1տ-ի ինքնարժեքը կկազմի՝

$$1\text{-ին տնտ.} \quad 7275 : 294 = 24,74 \text{ հազ. դրամ,}$$

2-րդ տնտ.՝ $7950 : 288 = 27,6$ հազ. դրամ:

Փչացումներն էլ իրենց հերթին են ազդում ինքնարժեքի բարձրացման վրա: Երկու գործոնի ազդեցության ներքո ինքնարժեքների տարբերությունը կազմում է՝

$27,36 - 24,74 = 2,86$ հազ. դրամ:

Երկրորդ գործոնը հնարավորություն է տալիս տեխնոլոգիական պահանջներին համապատասխան ապահովել հումքի պահպանման անհրաժեշտ ռեժիմը, հումքը ձեռք բերել ըստ ձեռնարկության հզորության: Դա նախ և առաջ կնպաստի հումքի կորստի կրճատմանը և որակի պահպանմանը: Մասնագետների հաշվարկներով՝ հումքի կորուստը պահպանման թերի կազմակերպման պայմաններում կարող է հասնել մինչև 40 %-ի:

Երրորդ գործոնն իրականացվում է արտադրության համալիր մեքենայացման և ավտոմատացման, տեխնոլոգիաների կատարելագործման, հումքի համալիր վերամշակման, երկրորդական հումքի և թափոնների առավելագույն օգտագործման, վերջնական արտադրանքի որակի բարձրացման նպատակով: Օրինակ՝ հումքի համալիր օգտագործումը, որպես օրենք, ավելացնում է միավոր հումքի հաշվով պատրաստի արտադրանքի ելքը, հետևաբար՝ նպաստում հումքի տնտեսմանը, աշխատանքի արտադրողականության և արտադրության շահութաբերության բարձրացմանը: Ճյուղում հումքային ռեսուրսների տնտեսումը՝ ՏՀ-ն (Yc) որոշվում է հետևյալ բանաձևով.¹⁰

$$S\bar{Z}(Y_c) = \left(\frac{\bar{\sigma}_{hp}}{M_{hp}} - \frac{\bar{\sigma}_{hh}}{M_{hh}} \right) \cdot M_{hh},$$

որտեղ $\bar{\sigma}_{hp}$ -ն, $\bar{\sigma}_{hh}$ -ն հումքի ծախսն են համապատասխանաբար բազիսային և հաշվետու ժամանակահատվածներում, M_{hp} -ն, M_{hh} -ն՝ մաքուր (նորմատիվային) արտադրանքը համապատասխանաբար բազիսային և հաշվետու ժամանակահատվածներում:

¹⁰ Краснов С.Е. Экономика мясной и молочной промышленности: М.: Агропромиздат, 1990.- С. 91-94.

7.5. ՀՈՒՄՔԻ ՀԱՄԱԼԻՐ ՕԳՏԱԳՈՐԾՈՒՄԸ

Հումքի համալիր օգտագործումն անթափոն արտադրանքի կազմակերպման, պատրաստի արտադրանքի նյութատարության նվազեցման և ճյուղի արդյունավետության բարձրացման կարևոր ուղիներից է:

Ագրոպարենային համակարգում թափոնների օգտագործման հնարավորությունն ունեն բոլոր ճյուղերը:

Հացամթերքի արտադրության ժամանակ թափոն կարող է դառնալ հումքի շուրջ 10 %-ը, որը կարող է օգտագործվել համակցված կեր և սպիրտ արտադրելու համար: Հացաթխման և մակարոնեղենի արտադրության ոլորտում թափոն են հանդիսանում ալրափոշին և փշրանքը, որոնք կազմում են օգտագործված ալյուրի շուրջ 0,2 %-ը, և դրանցով կարելի է կազմակերպել թթվային դեկատրինի արտադրությունը:

Պտուղ-բանջարեղենի, շաքարի, յուղաճարպային գյուղատնտեսական հումքի վերամշակող արդյունաբերական ճյուղերում հումքի մեծ մասը դառնում է թափոն: Օրինակ՝ շաքարի արտադրությունում օգտագործվում է հումքի սկզբնական զանգվածի շուրջ 12-17 %-ը:

Պտուղ-բանջարեղենի, պահածոների և հյութերի արտադրության ժամանակ թափոն են հանդիսանում տոմատի, խնձորի, գազարի ճզմվածքը, պտղի և բանջարեղենի մնացորդները: Խնձորի ճզմվածքը կարող է օգտագործվել պյուրեների արտադրության ժամանակ, քացախ, սպիրտ և պեկտինային պրեպարատներ պատրաստելու համար: Օրինակ՝ խնձորի ճզմվածքի ելքը կազմում է նախնական զանգվածի շուրջ 28-36 %-ը, այն կարելի է օգտագործել նաև որպես կեր: Սակայն ամենաարդյունավետը խնձորի թափոններից պեկտինի արտադրությունն է: Խնձորի ճզմվածքի չոր նյութերի մեջ պեկտինը կազմում է 7-8 %: Պտղի ճզմվածքից ստացվում է կորիզի յուղ, մինդալային մածուկ: Դրանք օգտագործվում են սննդի արդյունաբերությունում: Դժվար փոխադրունակ և շուտ փչացող գյուղատնտեսական հումքը պահանջում է հումքի արտադրությունից հետո դրա ժամանակին վերամշակում: Այսպես, խաղողը պետք է վերամշակել բերքահավաքից հետո 2-4 ժամվա ընթացքում, իսկ տեղափոխման տրամագիծը չպետք է գերազանցի 20 կմ:

Խաղողի ճզմվածքը գինեթու արտադրելու միակ արդյունաբերական աղբյուրն է: Խաղողի սերմերից արտադրվում է խաղողի յուղ և տանին, որոնք օգտագործվում են սննդի, դեղերի պատրաստման և տեխնիկական նպատակներով:

Կոմպոտների, ջեմերի, մուրաբաների, կոնֆետների, պյուրեների արտադրության ժամանակ, որպես թափոն, մնում են նաև կորիզները, որոնց զանգվածը կազմում է վերամշակվող սկզբնական զանգվածի 5-

10 %-ը: Կորիզի միջուկը հարուստ է ճարպերով, սպիտակուցներով և էքստրակտիվ նյութերով, կորիզից արտադրվում է համապատասխան յուղ (դեղձի, ծիրանի, սալորի և այլն) և մինդալային մածուկ, որոնք օգտագործվում են սննդի, տեխնիկական, դեղանյութեր պատրաստելու նպատակներով: Կորիզների գները բավականին բարձր են և կարող են խթանել դրանց իրացումը վերամշակման նպատակներով:

Տոմատի ճգմվածքը (սերմերով) կազմում է վերամշակվող տոմատի սկզբնական զանգվածի 20-40 %-ը: Սերմերի առանձնացումից հետո ճգմվածքը պարունակում է 8-9 % չոր նյութեր, իսկ սերմերից կարելի է արտադրել տոմատի յուղ, որի քանակը կազմում է սերմերի սկզբնական չոր զանգվածի 18-20 %-ը: Այն օգտագործվում է հիմնականում թռչնի կերի հարստացման նպատակով:

Կարտոֆիլի օսլայի արտադրության թափոնները կազմում են կարտոֆիլի չոր նյութերի շուրջ 40 %-ը: Կարտոֆիլի մնացորդներն օգտագործվում են որպես կերախառնուրդներ:

Ճակնդեղաշաքարային արտադրության մեջ թափոն են ճգմվածքը, մելասան, դեֆեկատը, ռաֆինացված դիրտը, դիֆուզիոն ջրերը և այլն: Ճգմվածքը կազմում է վերամշակվող շաքարի ճակնդեղի սկզբնական զանգվածի շուրջ 83 %-ը: Դրանք լավ կերամյութեր են խոզերի և խոշոր եղջերավոր անասունների համար:

Բուսական յուղերի արտադրության ժամանակ առաջանում են հոսքեր, որոնք հարուստ են յուղերի (սոյայի, արևածաղկի, բամբակի սերմի և այլնի)՝ չեզոք ճարպեր պարունակող ազատ ճարպաթուրմերով: Դրանք օգտագործվում են արդյունաբերական կերարտադրության ոլորտում: Արևածաղկի ջարդվածքը նույնպես օգտագործվում է կերերի հարստացման նպատակով:

Հումքի համալիր օգտագործման պայմաններում իջնում են տեսակարար ծախսերը մեկ միավորի հաշվով, քանի որ դրանք կատարվում են նույն կամ գրեթե նույն արտադրական պայմաններում: Այս դեպքում ավելանում է պատրաստի արտադրանքի թողարկման ծավալը հումքի նույն քանակությունից: Հետևաբար՝ բարձրանում է արտադրության արդյունավետությունը: Օրինակ՝ մեկ տոննա խաղողի վերամշակման թափոնից կարելի է արտադրել 2,13 կգ գինեթթու, 8,1 լիտր էթիլային սպիրտ, 20 գ էմանտի եթերայուղ, 2,8 կգ խաղողի յուղ, 1,65 կգ տանին, 8,9 լիտր հեղուկ էնոներկիչ, 2,13 կգ ֆուրֆուրոլա, 47,56 կգ կերային խմորիչ, 20 կգ ածխաթթու գազ: Եթե հաշվի առնենք, որ հանրապետությունում տարեկան վերամշակվում է հազարավոր տոննաներով խաղող, ապա դժվար չի լինի հաշվարկել լրացուցիչ արտադրանքի օգուտների ծավալը:

Բացի դրանից՝ հումքի անթափոն օգտագործումը շրջակա միջավայրի պահպանման լավ հնարավորություններ է ստեղծում:

ԹԵՄԱ 8

ՄՆԵՂԱՐԴՅՈՒՆԱԲԵՐՈՒԹՅԱՆ ԱՐՏԱԴՐԱԿԱՆ ԵՎ ՍՈՑԻԱԼԱԿԱՆ ԵՆԹԱԿԱՌՈՒՑՎԱԾՔՆԵՐԸ

8.1. ԵՆԹԱԿԱՌՈՒՑՎԱԾՔՆԵՐ. ԴՐԱՆՑ ՆՇԱՆԱԿՈՒԹՅՈՒՆԸ, ԴԱՍԱԿԱՐԳՈՒՄԸ

Ենթակառուցվածքը (Infrastructure) տնտեսագիտական երևույթ է, նյութական արտադրության մի մասը, որը թեև անմիջականորեն չի մասնակցում արտադրական գործընթացին, սակայն ապահովում է դրա նորմալ գործունեությունը և էապես նպաստում վերջնական արդյունքի ստացմանը:

Այն ունի կարևոր նշանակություն՝

ա) ապրանքարտադրողներին ազատում է սպասարկման գործառույթից և հնարավորություն տալիս կենտրոնացնել ուժերը բուն արտադրության մեջ,

բ) նպաստում է վերջնական արդյունքի զգալի աճին, կորուստների նվազեցմանը, արտադրության արդյունավետության բարձրացմանը,

գ) կրճատում է արտադրության ժամանակը, ապահովում մարկետինգային գործողությունների իրականացում:

Ենթակառուցվածքային ճյուղերն ըստ իրենց տնտեսական նշանակության բաժանվում են 2 խմբի՝ արտադրական և սոցիալական:

Արտադրական նշանակության ենթակառուցվածքին են պատկանում սննդարդյունաբերական արտադրությանը սպասարկող ագրոպարենային ճյուղերը՝

- նյութատեխնիկական սպասարկման և նորոգման համակարգը,
- պարենային և սառնարանային տնտեսությունը,
- արտադրական շինարարությունը և շինարարական ծառայությունները,
- արտադրական նշանակության տրանսպորտը, ճանապարհները, կապի համակարգը,
- գիտաարտադրական ապահովման համակարգը,
- մարկետինգը (իրացումը, շուկան) և այլն:

Խիստ անբավարար է տեխնիկական նորոգման սպասարկման համակարգի զարգացումը: Այն չի համապատասխանում շուկայական տնտեսության պահանջներին: Չկան անհրաժեշտ քանակի պահեստամասեր, նորոգումը ցածրորակ է: Թերի է վառելիքաէներգետիկ ապահովման ծառայությունների կազմակերպումը:

Չարգացած է նաև պահեստարանային ու սառնարանային տնտեսությունը:

Մշտապես աճում և կարևորվում է միջտնտեսային և ներտնտեսային տրանսպորտի ու ճանապարհների դերը: Ներկայումս այս ոլորտի դրությունը խիստ անբավարար է: Տեղափոխվում են շուրջ 250 տեսակի բեռներ, որոնց մեծ մասը բաժին է ընկնում ավտոմոբիլային տրանսպորտային միջոցներին: Վերջիններիս թիվը համրա-պետությունում կազմում է շուրջ 14 հազ., որոնց զգալի մասը հին է: Այստեղ մեծ է նաև գյուղական ճանապարհների դերը: Դրանց համար ներդրված յուրաքանչյուր դրամ, ըստ մասնագետների կարծիքի, կփոխհատուցվի 4 դրամով:

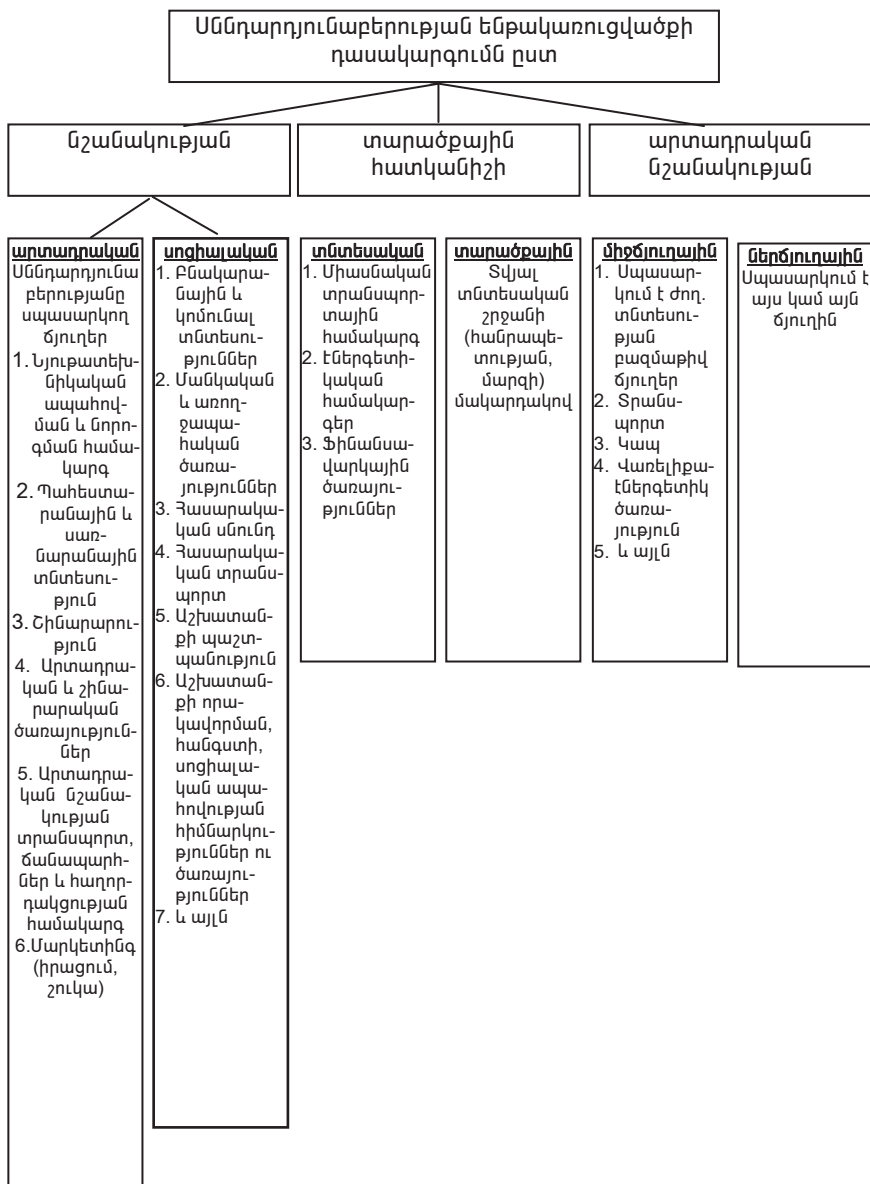
Սննդարդյունաբերության առաջընթացը պայմանավորված է նաև մարկետինգի զարգացմամբ: Գոյություն ունեցող իրացման համակարգն արտադրողի շահերը չի պաշտպանում, որի հետևանքով նա անտարբեր է արտադրանքի հետագա ճակատագրի նկատմամբ: Մարկետինգի զարգացումը կվերացնի այդ բացասական կողմերը, կնպաստի ապրանքի արտադրության, իրացման ու սպառման շղթայի ամրապնդմանը:

Կարևոր ենթակառուցվածքային ծառայություններ են կապի, տեղեկատվության, իրավաբանական և սպասարկման համակարգերը: Դրանք նույնպես մեզանում թերի են զարգացած:

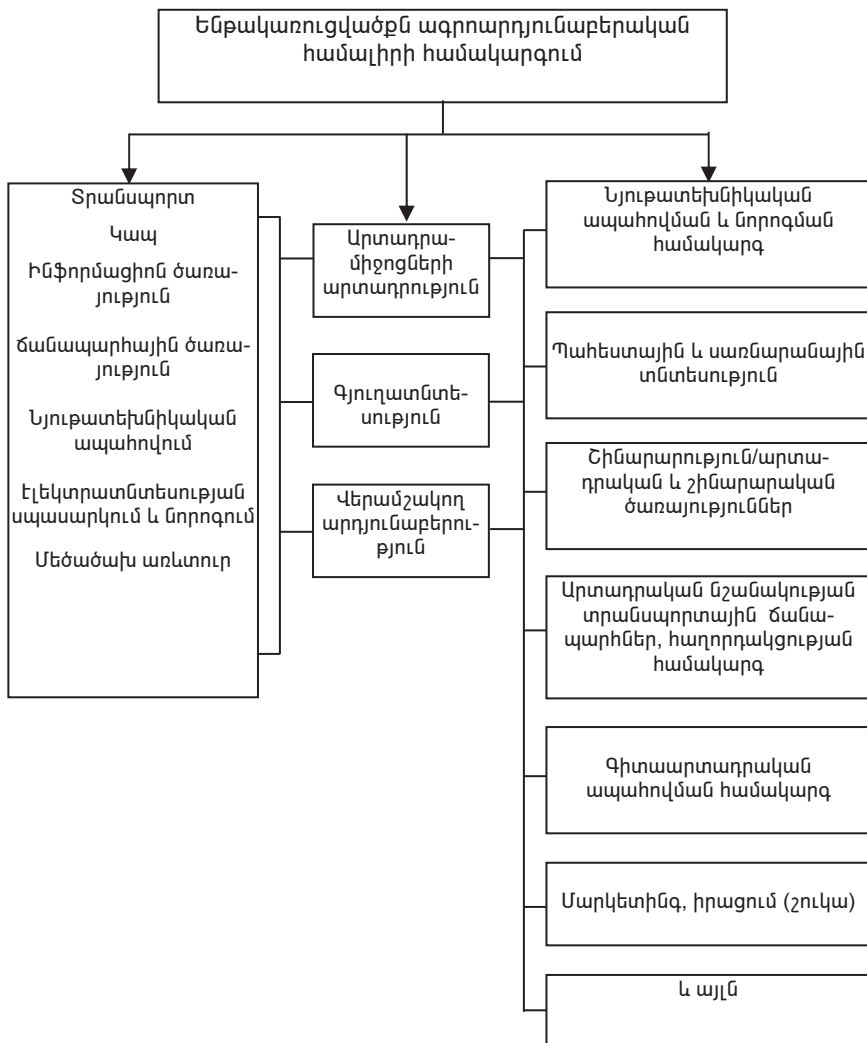
Ենթակառուցվածքների անբավարար զարգացումը հանգեցրել է ապրանքարտադրողների կողմից ժամանակի աննպաստ վատնումի, ստեղծվել են ոչնչով չհիմնավորված միջնորդական ավելորդ օղակներ, սպասարկման անշահավետ ծառայություններ, միջոցներն ապրանքարտադրողներից զանազան կազմակերպություններին անցնելու մեխանիզմ: Գործող ենթակառուցվածքները խիստ անբավարար են, արտադրության վրա արդյունավետ ներգործելու անընդունակ: Արդյունքում՝ տեղի են ունենում վիթխարի արտադրական կորուստներ:

Սոցիալական նշանակության ենթակառուցվածքին է պատկանում արտադրողական ուժերի այն մասը, որը պայմաններ է ստեղծում արտադրության գործընթացում մարդու բարձր արդյունավետ աշխատանքի համար: Դրանց են պատկանում *կրթության հիմնարկությունների ցանցը, առողջապահության միջոցները, բնակարանային-կենցաղային տնտեսությունը և այլն:*

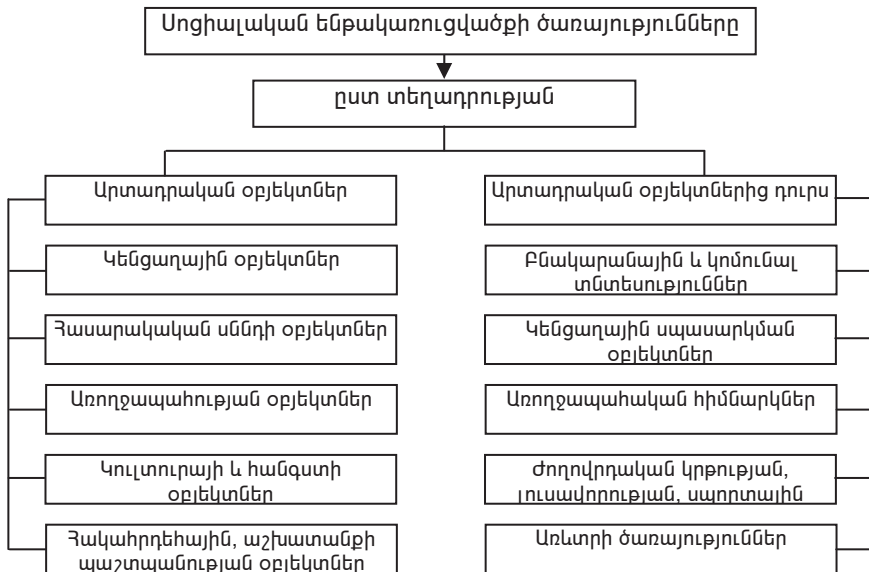
Թվարկված բոլոր ենթակառուցվածքներն էլ գտնվում են անմխիթար վիճակում: Առանձնապես անբավարար է բուն արտադրության գործընթացում առկա սպասարկումների վիճակը (հասարակական սնունդը, հանգստի կազմակերպումը և այլն): Սննդարդյունաբերության ենթակառուցվածքների դասակարգումը բերված է զծապատկերներ 9, 10, 11-ում:

Փժ. 9. Սննդարդյունաբերության ենթակառուցվածքային դասակարգումը:

Պճ. 10. Ենթակառուցվածքն ագրոարդյունաբերական համալիրի համակարգում:

Գծ. 11. Սոցիալական ենթակառուցվածքի ծառայությունները:

8.2. ԱԳՐՈՄՊԱՍԱՐԿՄԱՆ ՈԼՈՐՏԻ ԶԱՐԳԱՑՈՒՄԸ

Սննդարդյունաբերական արտադրության արդյունավետության բարձրացման, առանձին օղակների միջև հաշվեկշռվածության ապահովման և այդ հիմքի վրա պարենամթերքի ու հումքի արտադրության աճի խնդիրների լուծումը սերտորեն կապված է սպասարկող ճյուղերի առաջնահերթ զարգացման հետ: Գործնականում ապացուցված է, որ սննդարդյունաբերության ենթակառուցվածքների թերի զարգացումը զգալիորեն իջեցնում է ագրոարդյունաբերական համալիրի արդյունավետությունը և բացասաբար անդրադառնում վերջնական արդյունքի ստացման վրա:

Իրականում ենթակառուցվածքների մեջ ընդգրկվում են արտադրական և սոցիալական փոխկապակցված տնտեսական տարրեր, որոնցից շատերը փոխադարձ փոխարինելի չեն: Դրանցից մեկի բացակայությունը կամ զարգացման ցածր մակարդակը զգալիորեն արժեզրկում է մյուսների օգտագործումը՝ նվազեցնելով ամբողջ համակարգի արդյունավետությունը: Ենթակառուցվածքի յուրաքանչյուր տեսակ ունի որոշակի դեր, կոնկրետ խնդիրներ և իրականացնում է

որոշակի գործունեություն: Չնայած կարևոր է սոցիալական ծառայությունների դերը հասարակական վերարտադրության մեջ, սակայն առաջնությունը տրվում է արտադրական սպասարկմանը: Դա նշանակում է, որ ցանկացած ոլորտի ծառայությունների համալիրի զարգացումը կանխորոշվում է արտադրության հնարավորություններով, իսկ արտադրական պահանջների բավարարումն առաջնահերթ խնդիր է սպասարկումների բոլոր ոլորտների համար, քանի որ դրանցից է կախված ամբողջ հասարակության զարգացման մակարդակը:

Իրականացված բարեփոխումների հետևանքով համրապետությունում, ինչպես արդեն նշել ենք, ձևավորվեց և ներկայումս էլ գործում է շուրջ 339,2 հազ. գյուղացիական և գյուղացիական կոլեկտիվ տնտեսություն, այսինքն՝ բազմապատիկ ընդլայնվել է ագրոծառայություններից օգտվողների շրջանակը, ինչպես նաև փոխվել են պահանջներն այդ ծառայություններն իրականացնողների նկատմամբ:

Սոտ ժամանակաշրջանում ագրարային շուկան հիմնականում պետք է հենված լինի մի կողմից ապրանքային արտադրանքի ճնշող մասն ապահովող գյուղացիական տնտեսությունների և մասնավոր ձեռնարկությունների ցանցի, մյուս կողմից՝ վերամշակող ճյուղերի սեփականաշնորհված ձեռնարկությունների վրա: Նման հանգամանքներում առաջնահերթ է դառնում նշված երկու խումբը կապող օղակների գործունեության կանոնակարգումն արտադրանքի մթերման, պահպանման, փոխադրման, սպասարկման և մատակարարման խնդիրների ճիշտ լուծման նպատակով: Հետևաբար՝ շուկայի ձևավորումը մեծապես կապված կլինի գյուղատնտեսական արտադրությանը սպասարկող ենթակառուցվածքների կազմավորման ու զարգացման հետ: Մինչդեռ ներկայումս գյուղացին չգիտի, թե ում կարող է վաճառել իր արտադրած հումքը, ում կարող է դիմել իրեն անհրաժեշտ գյուղատնտեսական աշխատանքները (մեքենայացում, էլեկտրիֆիկացում, քիմիացում, շինարարություն, տրանսպորտային ծառայություն, արտադրանքի իրացում, վերամշակում և այլն) կատարելու համար և որտեղից կարող է հայթայթել տեսակավոր սերմացու, տոհմային անասուն, համակցված կեր, ստանալ անասնաբուժական սպասարկում: Մեխանիզատորն էլ դժվարանում է վառելանյութի, պահեստամասերի, քուրքերի ձեռքբերման գործում, չգիտի, թե որտեղ կարող է իրագործել անսարք մեքենայի՝ համեմատաբար բարդ վերանորոգումը:

Իսկ այնտեղ, որտեղ ագրոսպասարկումը առաջվա նման մնացել է կենտրոնացված, գյուղացիական տնտեսությունների դժվարությունները կրում են այլ բնույթ: Մրցակցության բացակայության պատճառով նշված ծառայությունների սպառողները, փաստորեն, անպաշտպան են

սպասարկող ձեռնարկությունների կամայականություններից, հնարավոր չէ վերահսկել կատարված աշխատանքի որակը և գինը:

Ագրոսպասարկման ծառայությունների այսպիսի վիճակը, իհարկե, չի նպաստում մթերքի արտադրության ու մթերման ծավալների ավելացմանը, հակառակը՝ զգալի չափով նվազեցնում է սննդարդյունաբերական արտադրության արդյունավետությունը: Գյուղատնտեսական մթերքի փչանալու հիմնական պատճառներից են նաև տրանսպորտի անբավարար օգտագործումը, մթերքն առանց համապատասխան բեռնարկղերի փոխադրումը, նյութատեխնիկական վատ մատակարարումը, ինժեներական ենթակառուցվածքների թերզարգացումը, մթերման անբավարար կազմակերպումը և այլն:

Գյուղատնտեսական արտադրանքներ և ծառայություններ իրականացնող տնտեսությունների հարաբերությունները պետք է ձևավորվեն արդեն գործող համակարգի հիման վրա, ուստի ագրոսպասարկման ոլորտը պետք է հաշվի առնի իրականություն դարձած ապապետականացման և մասնավորեցման փաստը, համապատասխան մեխանիզմների ներդրման ու օգտագործման միջոցով կողմնորոշի ձեռնարկություններին դեպի շուկան կամ ապահովի սպառողի հետաքրքրությունները:

Ագրոսպասարկման կազմակերպական ձևն առանձին գյուղերում կարող են լինել անձնական և կոլեկտիվ սեփականության հիման վրա գործող սպասարկման բազաները (նախկին տեխնիկական կայանները, վերանորոգման, շինարարական և այլ արհեստանոցները, մեքենատրակտորային հավաքակայանները, վերամշակման արտադրամասերը, պահեստները, մեքենայացման, տրանսպորտային, էլեկտրական միջոցները, սարքավորումները և այլն): Առանձին ծառայությունների հիման վրա կարելի է ստեղծել կոոպերատիվ ձեռնարկություններ՝ նպաստելու համար ագրոսպասարկման ոլորտում մրցակցության զարգացմանը:

Մարզային մակարդակի ագրոսպասարկման ձեռնարկությունները տրվում են գյուղապետարաններին կամ ձեռնարկության կոլեկտիվին: Դրանք կարող են գործել կոոպերատիվ հիմունքներով, դրանց հիման վրա կարող են ստեղծվել նաև առանձին փոքր ձեռնարկություններ:

Հանրապետական մակարդակով ագրոսպասարկման ձեռնարկությունների հիմնական ձևեր կարող են լինել բաժնետիրական ընկերությունները, որոնց բաժնետեր կարող է լինել նաև պետությունը:

Սննդարդյունաբերական ձեռնարկությունների, գյուղատնտեսական արտադրության և սպասարկող ոլորտի ձեռնարկությունների կապի ամրապնդման համար անհրաժեշտ կլինի որոշակի ծառայությունների պահանջարկի և դրանց առաջարկի վերաբերյալ լավ կազմակերպված տեղեկատվական համակարգ: Ժամանակակից տնտեսությունը չի

կարող նորմալ գործել և զարգանալ առանց տրանսպորտային ու տեղեկատվական ծառայության:

Փորձը ցույց է տվել, որ տեղեկատվության պահանջն առաջ է անցնում տնտեսությունների զարգացման տեմպերից, ինչը և անհրաժեշտ է դարձնում տեղեկատվական ծառայություններ մատուցող համապատասխան կազմակերպությունների ստեղծումն ու զարգացումը: Այդ գործառույթը իրականացնում է ՀՀ գյուղատնտեսության նախարարությունը համապատասխան կազմակերպությունների միջոցով: Նպատակահարմար է գյուղապետարանների համակարգում զարգացնել տեղեկատվական կետերը՝ գյուղացիական և գյուղացիական կոլեկտիվ տնտեսություններին համապատասխան տեղեկություններ, նորություններ հաղորդելու, փոխադարձ կապ ապահովելու համար: Առաջիկա տարիներին այն պետք է իրականացվի անվճար՝ հակադարձ կապ ապահովելու համար: Սկզբում այն պետք է իրականացվի գյուղատնտեսության նախարարության միջոցների հաշվին: Այդպիսի աշխատանքներ կարող են կատարել նաև ինքնաֆինանսավորվող տեղեկատու միջնորդական ծառայությունները:

8.3. ԻՐԱՑՄԱՆ ԾԱՌԱՅՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԿԱՏԱՐԵԼԱԳՈՐԾՈՒՄԸ

Հանրապետությունում ժողովրդական տնտեսության անցումը դեպի շուկայական հարաբերություններ պահանջում է տնտեսության պետական ներգործության մեթոդների և պլանավորման եղած համակարգի շրջադարձային ձևափոխում: Տնտեսության կառավարումը պետք է իրագործվի առավելապես տնտեսական լծակներով՝ ազատ շուկայի պահանջներով շերտավորված հարկազանձմամբ, վարկային քաղաքականությամբ, պատվերներով՝ զուգակցելով դրանք դիրեկտիվ բաշխման ու կարգավորման պայմանների հետ: Վերջիններս ունեն ընդգծված կարևորություն՝ համապետական մի շարք սոցիալական խնդիրների լուծման, երկրի պաշտպանության ամրապնդման, տնտեսական անկախության ապահովման համար:

Բարեփոխումներից հետո փլուզվեց ագրոարդյունաբերական համալիրի ծառայությունների, այդ թվում՝ գյուղմթերքի մթերման ու գնման համակարգը: Ստեղծվեցին բազմաթիվ մանր գյուղացիական, գյուղացիական կոլեկտիվ տնտեսություններ, որոնք չգիտեն՝ ում, երբ և ինչ գնով կարող են վաճառել դժվարությամբ արտադրած մթերքները: Ուստի այժմ օբյեկտիվ անհրաժեշտություն է դառնում պետգնման համակարգի հիմնարար կատարելագործումը:

Հաշվի առնելով էներգետիկ պաշարների գների անընդհատ աճը, գյուղացիական մանր տնտեսությունների առկայությունը, դրանց արտադրանքի փոքր ծավալը և գյուղմթերքի փոխադրման ընթացքում

կորուստների անխուսափելիությունը, ճյուղի արդյունավետության բարձրացման համար անհրաժեշտ է կազմակերպել գյուղմթերքի գնումները, պահպանումը և վերամշակումը հիմնականում արտադրության վայրերում:

Վերամշակող ձեռնարկություններն իրենց հումքով ապահովելու համար առաջին պլան պետք է մղեն պայմանագրային հարաբերությունների զարգացումը՝ սահմանելով կայուն երաշխիքներ: Այդ նպատակի համար անհրաժեշտ է օգտագործել շուկայական գործող գները, կանխավճարի և բարտերային գործարքների համակարգը՝ անպայման հաշվի առնելով արժեզրկման գործոնը:

Առաջիկայում գյուղմթերքի շուկայական ֆոնդի հիմնական զանգվածի գնման, պահպանման և մեծածախ ու մանրածախ իրացման համար հանրապետությունում անհրաժեշտ է ակտիվացնել խոշոր, մասնագիտացված մեծածախ բորսայի ստեղծման աշխատանքները, իսկ մարզերում ունենալ դրա մասնաճյուղերը: Այդպիսի կազմակերպության գործարկումը կբարելավի գյուղացիական տնտեսություններից արտադրանքի՝ ժամանակին ու անկորուստ գնման ու պահպանման և մթերքով բնակչությանը մատակարարելու գործը:

8.4. ԳՅՈՒՂԱՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ԵՎ ՍՆՆԴԱՐԴՅՈՒՆԱԲԵՐԱԿԱՆ ՍՈՒՐՔՆԵՐԻ ՊԱՅԵՍՏԱՎՈՐՄԱՆ ԵՎ ՏԱՐԱՆԵՐԻ ՏՆՏԵՍՈՒԹՅԱՆ ԶԱՐԳԱՑՄԱՆ ՈՐՈՇ ԴԻՄՆԱՅՐԱՅԵՐ

Գյուղատնտեսությունը նյութական արտադրության մյուս ճյուղերից տարբերվում է որոշակի առանձնահատկություններով, որոնք պայմանավորում են դրա առաջանցիկ զարգացման անհրաժեշտությունը: Օրինակ՝ բարենպաստ տարիներին բերքը հաճախ գերազանցում է կանխատեսված ծավալները: Ուստի պետք է ստեղծվեն համապատասխան հնարավորություններ այդ տարիներին գյուղատնտեսական արտադրության արդյունքները պահպանելու, վերամշակելու և սպառողին հասցնելու համար:

Գյուղատնտեսական արտադրության ներուժը կարող է առավելագույնս օգտագործվել այն դեպքում, երբ սպասարկող ծառայություններն առաջանցիկ զարգացում ունենան՝ մթերումների, տրանսպորտի, վերամշակման, պահեստային տնտեսության, սառնարանների և այլ կառույցների թողունակությունը գերազանցի գյուղատնտեսության արտադրանքի ծավալին:

Հանրապետության յուրահատուկ բնատնտեսական պայմաններում գյուղմթերքների արտադրության, պահպանման և իրացման ճիշտ կազմակերպման, գների փոխկապակցված համակարգի կիրառման, տարվա ընթացքում աշխատանքի հավասարաչափ բաշխման դեպքում հնարավոր է բնակչությանն ըստ մոմենտի ապահովել կարտոֆիլով,

բանջարեղենով և մրգով ամբողջ տարի: Այդ նպատակով խիստ կարևոր է ունենալ անհրաժեշտ ծավալներով ու ժամանակակից տեխնոլոգիաներով հագեցված և պահպանման առաջավոր մեթոդներով ու ձևերով ապահովված ձմեռային պահեստարաններ:

Ըստ վիճակագրական տվյալների՝ ներկայումս հանրապետությունում բոլոր տեսակի ձմեռային պահպանման պահեստարանները կազմում են 189,9 հազ. տոննա միանվագ տարողություն: Բուսաբուծական համալիրում դրանց տարողությունը հասնում է 152,5 հազ. տոննայի, որից կարտոֆիլի համար հատկացված տարողությունը կազմում է 81 հազ. տոննա (այդ թվում՝ կարտոֆիլի տնկանյութի համար՝ 40-50 հազ. տ): Բանջարապահեստարաններինը կազմում է 43,3, մրգի պահեստարանները՝ 28,2 հազ. տոննա: Մինչև բարեփոխումները հանրապետության մի շարք մասնագիտացված տնտեսություններ ունեին կարտոֆիլի և պտուղ-բանջարեղենի պահպանության փոքր տարողությամբ (մինչև 20 տոննա) պահեստարաններ: Այդ տնտեսությունները գտնվում են հիմնականում Արարատի, Արմավիրի, Արագածոտնի, Գեղարքունիքի մարզերում:

Բոլոր մեծ ու փոքր պահեստարանները ներկայումս հիմնականում չեն օգտագործվում կամ օգտագործվում են մասամբ:

Հանրապետության ձմեռային պահպանության պահեստարանների վիճակի ուսումնասիրությունը ցույց է տալիս, որ դրանց մեծ մասը չի համապատասխանում մթերքի պահպանության տեխնոլոգիական նորմերին, պահանջում է տեխնիկական վերազինում, սարքավորումների նորացում, վերակառուցում կամ փոխարինում նորերով: Այսպես, միայն 12 կարտոֆիլապահեստարան (պահեստարանների մոտ 30 %-ը) ապահովված է ակտիվ օդափոխման, բնական և արհեստական սառեցման համապատասխան սարքավորումներով: Ավելի վատ է վիճակը մրգի ձմեռային պահպանության պահեստարաններում: Բավական է նշել, որ դրանց միայն 15 %-ն է ապահովված զազային միջավայրով, արհեստական սառեցման, ջերմաստիճանի և խոնավության ավտոմատ կարգավորման սարքավորումներով: Այսպիսի պահեստարաններում գյուղմթերքի պահպանման ընթացքում լինում են զգալի կորուստներ: Կարտոֆիլը, կաղամբը, զազարը, սոխը պահվում են իրար վրա թափված, ինչը պահեստավորված բերքի 35-40 %-ի կորստի պատճառ է դառնում: Ընդհանուր առմամբ՝ սառնարանային և պահեստարանային տնտեսությունները ի վիճակի չեն ապահովելու սեփական արտադրության մթերքների ողջ ծավալի նորմալ, երկարատև և որակյալ պահպանությունը: Դա ավելի բարդացավ հանրապետության էներգետիկ ճգնաժամի հետևանքով: Ներկայումս նկատվում են կարգավորման միտումներ:

Գյուղատնտեսական մթերքների ձմեռ-գարնանային պահպանության պահեստարանների անհրաժեշտ տարողությունների կամ հզորությունների պահանջարկի որոշման համար հիմնականում հաշվի են առնվում բնակչության քանակը, սննդաբաժնի կառուցվածքը, երաշխավորված ռացիոնալ նորմերը, պահպանման տևողությունը, գյուղացիական տնտեսություններում բերքի պահպանման հնարավորությունները: Պետք է հաշվի առնել նաև տեղական արտադրությամբ բնակչության ապահովվածությունը:

Օրինակ՝ եթե կարտոֆիլի մշակությամբ զբաղվող շրջանները կամ տնտեսությունները հիմնականում ապահովված են այդ մթերքի ձմեռային և գարնանային պաշարներով, ապա այլ շրջանների և հատկապես քաղաքային բնակչությունն օգտվում է պահեստավորված պաշարներից: Ներկայումս ձևավորվող նոր արտադրահարաբերությունների պայմաններում բնակչությանը կարտոֆիլով, պտուղ-բանջարեղենով և մնացած գյուղմթերքներով մատակարարումը հիմնականում կատարվում է շուկայի միջոցով: Հաշվի առնելով ձմեռ-գարուն շրջանում կարտոֆիլի օգտագործման չափը՝ տարեկան նորմայի շուրջ 60 %-ը կամ մեկ մարդու հաշվով 48 կգ-ն անհրաժեշտ է պահեստավորել: Նման հաշվարկներով հիմնավորվում է, որ մեկ մարդու հաշվով անհրաժեշտ է պահեստավորել շուրջ 56 կգ բանջարեղեն և միրգ: Հետևաբար՝ ըստ նորմերի մեկ մարդու հաշվով անհրաժեշտ է ունենալ շուրջ 104 կգ միանվագ պահպանության պահեստարաններ այն դեպքում, երբ 2010 թ. պահեստավորման հնարավորությունը հանրապետությունում կազմել է մոտավորապես 50 կգ, այն էլ, ինչպես նշեցինք, գրեթե չի օգտագործվել: 1991 թ. պահեստավորվել է ընդամենը 7,0 հազ. տոննա կամ առկա տարողությունն օգտագործվել է միայն 19,8 %-ով, բանջարեղենից պահեստավորվել է 7,2 հազ. տոննա (օգտագործվել է տարողության 16,6 %-ը), իսկ մրգի պահեստարաններն օգտագործվել են միայն 3,5 %-ով կամ պահեստավորվել է ընդամենը հազար տոննա միրգ:

Հանրապետությունում քաղաքային բնակչությունը կազմում է 66-70 %: Դա պայմանավորում է գյուղմթերքների ձմեռային պահպանման քանակի զգալի ծավալների պահանջարկը, որն անհրաժեշտ է դարձնում պահեստավորման բազայի ընդլայնումը: Ըստ մեր հաշվարկների՝ հեռանկարում պահեստարանների պահանջարկը հանրապետությունում կկազմի տարեկան ավելի քան 300 հազ. տոննա միանվագ պահեստավորման հզորություն, որը 2010 թ. հնարավորությունները կգերազանցի ավելի քան 1,6 անգամ:

Բացի դրանից՝ անհրաժեշտ է կատարելագործել նաև ճյուղի նյութատեխնիկական բազան: Երևանում 2010 թ. եղել է միայն մեկ՝ մինչև 38 հազ. տոննա հզորությամբ պտուղ-բանջարեղենի

պահեստավորման բազա, որը կարող էր բավարարել ձմեռային պահեստավորման պահանջարկի ընդամենը 26 %-ը:

Մինչև 1991 թ. պահեստարաններն ու սառնարանները գտնվում էին հանրապետության մի քանի կազմակերպությունների իրավասության ներքո: Հատկապես մեծ բաժին ուներ գյուղատնտեսության նախարարությունը, իսկ շրջկենտրոններում տեղաբաշխված համեմատաբար փոքր ծավալների պահեստարանները հիմնականում պատկանում էին «Հայկոտպին»:

Գյուղատնտեսության մեջ իրականացված բարեփոխումներից հետո պահեստարանները մնացել են պետական սեփականության հատվածում: Փոխվել է դրանց և գյուղացիական տնտեսությունների տնտեսական շահերի շրջանակը: Մեր կարծիքով՝ այստեղ ևս անհրաժեշտ է իրականացնել տնտեսական բարեփոխումներ և, առաջին հերթին, պահեստարանների սեփականաշնորհում և ապապետականացում, որը կնպաստի դրանց բարձիթողի վիճակն արագորեն շտկելուն և ժողովրդին գյուղմթերքով մատակարարելուն:

Խոշոր պահեստարանային և սառնարանային օբյեկտներն անհրաժեշտ է ապապետականացման հիման վրա վերափոխել բաց բաժնետիրական ընկերությունների, որոնց բաժնետոմսերի 51 %-ը սկզբում նպատակահարմար է թողնել պետության տնօրինության տակ, իսկ հետագայում այն կարելի է վաճառել ներդրումներ կատարելու համար միջոցներ հայթայթելու նպատակով: Օգտակար կլինի նպաստել նաև կոոպերատիվների և մասնավոր սեփականության այլ ձևերի տնտեսությունների ստեղծմանը: Չպետք է անտեսել արտասահմանյան ներդրողների մասնակցության հնարավորությունը, ինչը կարող է նպաստել օբյեկտների տեխնիկական վերազինմանը, պահեստարանների և սառնարանների օգտագործման առաջավոր տեխնոլոգիաների և պարենային մարկետինգի արմատավորմանը: Նպատակահարմար է կարտոֆիլի, բանջարեղենի, մրգի պահպանումը կազմակերպել տեղերում՝ օգտագործելով թեթև մետաղյա կառուցվածքի հավաքովի պահեստներ, դրանք կառուցելու համար գյուղացիական և գյուղացիական կոլեկտիվ տնտեսություններին ու անհատ ձեռներեցներին տրամադրել պետական արտոնյալ վարկեր:

Գյուղատնտեսական մթերքների ձմեռագարնանային պահպանումն ունի բարձր արդյունավետություն, քանի որ դրանց գներն այդ ժամանակահատվածում երկու և ավելի անգամ բարձր են լինում զանգվածային բերքահավաքի ժամանակ եղած գներից: Դա բարձր շահութաբերություն է ապահովում՝ նպաստելով կապիտալ ներդրումների արագ հատուցմանը: Մեր հաշվարկները ցույց են տալիս, որ այն կկազմի 2-3 տարուց ոչ ավելի:

Պտուղ-բանջարեղենի, խաղողի և կարտոֆիլի որակի պահպանումը մեծապես կախված է տարաների տնտեսության վիճակից, գյուղացիական տնտեսությունների և մթերող կազմակերպությունների՝ տարաներով և փաթեթավորման նյութերով ապահովվածությունից: Հանրապետությունում գրեթե բացակայում է գյուղատնտեսական մթերքների փոխադրումը և պահպանումը բեռնարկղերում: Առհասարակ մթերող կազմակերպություններն ու վերամշակող ձեռնարկությունները չեն օգտագործում բեռնարկղեր, իսկ երկարատև պահպանման համար դրանք անհրաժեշտ են: Գործնականում բեռնարկղերով տեղափոխման ձևը մթերքի կորուստը հասցնում է նվազագույնի, բարձրացնում պահեստարանների օգտագործման արդյունավետությունը մինչև 20 % և 2,5-3 անգամ կրճատում բեռնաթափման աշխատանքների համար ծախսումները:

Հանրապետության տարային տնտեսության բնագավառում տեխնիկական առաջադիմության հիմնական ուղղությունը պետք է լինի քիմիացումը: Ուժեղացված ծակոտկենությանը պլաստմասսայից արկղերի և այլ՝ ժամանակակից սինթետիկ նյութերով ջերմակարգավորիչ տարաների լայն կիրառումը հնարավորություն կտա մեքենայացնել պահպանման և փաթեթավորման գործընթացները, ստեղծել նոր ձևերով ու հատկություններով տարաներ՝ դրանով իսկ նպաստելով արտադրանքի փոխադրման ժամկետների ու մթերքի կորուստների կրճատմանը: Հանրապետությունում անհրաժեշտ է կազմակերպել թիթեղյա տուփերի ժամանակակից արտադրություն, փաթեթավորման համար կիրառել այլումինե բարակ փայլաթիթեղներ, տուփակատիպ տարաներ: Ուշադրության է արժանի նաև շերտավորված ստվարաթղթե, խոնավադիմացկուն արկղերի արտադրության կազմակերպումը:

8.5. ՄԱՐԿԵՏԻՆԳԸ ԵՎ ԱՐՏԱԴՐԱՆՔԻ ԻՐԱՑՈՒՄԸ

Նյութատեխնիկական սպասարկումն արտադրության անխափան գործընթացն ապահովելու համար իրականացվող արտադրական միջոցների պլանաչափ բաշխման մեխանիզմն է: Այն ներկայումս փլուզվել է, սակայն մնացել է ագրոարդյունաբերական համալիրի կառավարման համակարգում: Կազմակերպությունները, որոնք կոչված են իրագործելու տնտեսություններին նյութատեխնիկական միջոցներ մատակարարելու գործը, մտնում են ճյուղի ենթակառուցվածքային ծառայությունների մեջ և չեն բավարարում ներկայացված պահանջներին:

Արտադրանքի իրացումը կամ ձեռքբերումը արտադրամիջոցների և արտադրանքի պլանաչափ տեղափոխման ու բաշխման գործընթացն է արտադրողից դեպի սպառող, ապրանքի ձևով: Այն կատարվում է

նշված կազմակերպությունների օգնությամբ, տնտեսական կապերի ամրապնդման և պայմանագրային հարաբերությունների զարգացման միջոցով: Ներկայումս որոշ չափով գործում է ՀՀ գյուղատնտեսության նախարարության մատակարարման համակարգը, սկսել է աշխատել նաև մասնավոր սեփականության հիման վրա գործող ենթակառուցվածքային սպասարկող ձեռնարկությունների ցանցը: Այն ունի առաջիկայում հզորանալու բոլոր նախադրյալները: Սպասարկող ձեռնարկություններն արտադրանքը ձեռք են բերում և իրացնում առանց սահմանափակումների (լիմիտների) մեծածախ ու մանրածախ առևտրի հիման վրա, շուկայից ազատ առքուվաճառքի, արտադրող ձեռնարկությունների, պայմանագրերի միջոցով: Այսինքն՝ գործում է շուկայական ազատ առքուվաճառքի մեխանիզմը: Այդ ծառայությունները կարող են իրականացվել պատվերների միջոցով՝ գյուղացիական տնտեսություններին և վերամշակող ձեռնարկություններին մատակարարելով տրակտոր, հուքային գիծ, հաստոցներ, բեռնատար ավտոմեքենա, գյուղմեքենաներ, կոմպլեկտավորվող մասեր, պահեստամասեր, հումք, սերմեր, պարարտանյութեր, կերեր, պատրաստի արտադրանք: Այս բոլորն իրականացնելու համար խիստ անհրաժեշտ է դառնում մարկետինգային ծառայությունների զարգացումը:

Մարկետինգը մարդկային գործունեության ձև է՝ ուղղված փոխանակման միջոցով բավարարելու կարիքներն և պահանջմունքները: Այն բաղկացած է «Կարիք», «Պահանջմունք», «Ցանկություն», «Ապրանք», «Փոխանակում», «Գործարք» և «Շուկա» տնտեսագիտական հասկացություններից:

Կարիքը մարդու զգացմունքն է որևէ արժեքի նկատմամբ: Այն կարող է լինել ֆիզիոլոգիական, բարոյական, ինքնահաստատման և այլն:

Պահանջմունքը կարիք է, որն ունի մասնավոր բնույթ՝ ըստ տվյալ անձի առանձնահատկության, զարգացածության: Մեկը մեքենա է երագում, մյուսը՝ հեծանիվ, մեկը գումավոր հեռուստացույց է ցանկանում, մյուսը դրա ֆիրմային տարբերությունն է հաշվի առնում և այլն:

Ցանկությունը պահանջմունք է, որը հաստատվում է գնելու հնարավորություններով: Բազմաթիվ ապրանքների ու ծառայությունների առկայության պայմաններում, ըստ գնողի վճարունակության, ցանկությունները կարող են տարբեր լինել:

Ապրանքն այն ամենն է, ինչը կարող է բավարարել պահանջմունքը կամ ցանկությունը: Առաջարկվում է շուկայում ուշադրություն գրավելու, ձեռք բերելու, օգտագործելու կամ սպառելու համար:

Փոխանակումը ցանկալի օբյեկտի ստացման գործողությունն է՝ փոխարենն առաջարկելով մեկ ուրիշ արժեք: Փոխանակման համար անհրաժեշտ է 5 պայման: Դրանք են՝

1. նվազագույնը երկու կողմի ներկայություն,
2. յուրաքանչյուր կողմ պետք է ունենա ինչ որ արժեք՝ մյուսին առաջարկելու համար,
3. յուրաքանչյուր կողմ պետք է ապահովի իր ապրանքի մատուցումը,
4. ամեն կողմ իր որոշումը կայացնելիս պետք է ազատ լինի ընդունելու կամ մերժելու մյուս կողմի առաջարկությունը,
5. յուրաքանչյուր կողմ պետք է համոզված լինի մյուս կողմի հետ գործ ունենալու նպատակահարմարության մեջ: Փոխանակման համաձայնությունը բոլոր կողմերի շահավետության արգասիքը պետք է լինի, քանի որ որոշումն ինքնուրույն է կայացվում:

Գործարքը երկու կողմի միջև արժեքների կոմերցիոն փոխանակումն է: Ներկայումս իրականացվում է նաև բնամթերային (բարտերային) փոխանակում:

Շուկան ապրանքի ներկա ու պոտենցիալ գնորդների ու վաճառողների համակցությունն է:

Մարկետինգի կառավարումը նպատակային գնողների օգտավետ փոխանակումների ամրապնդման և աջակցության համար միջոցառումների իրականացումն է վերլուծության, պլանավորման և կյանքում դրանց իրագործման ու վերահսկման որոշակի խնդիրների լուծման միջոցով: Իրականացվում է շուկայի տեղի ու դերի մեծացման, սպառման աճի ու շահույթի ստացման նպատակով:

Պահանջարկի դրությունը. Այն կարող է հանդես գալ տարբեր ձևերով:

Բազասական պահանջարկ. հիմնախնդիրն է՝ փոխել բազասական կարծիքն այդ ապրանքի, մթերքի մասին (գովազդել, իջեցնել գինը և այլն):

Պահանջարկի բազակայում. նպատակն է՝ բարձրացնել հետաքրքրությունն այդ ապրանքի, մթերքի, ծառայության նկատմամբ:

Թողարկված պահանջարկ. անհրաժեշտ է հայտնաբերել և բավարարել, օրինակ, անվճար սիգարետների նկատմամբ, էկոլոգիապես մաքուր սննդի նկատմամբ պահանջարկը:

Նվազող պահանջարկ. պետք է գտնել պատճառը և վերացնել:

Անկանոն պահանջարկ. վերաբերում է, օրինակ, սեզոնային սպառմանը:

Լիարժեք պահանջարկ. այդպիսին է, օրինակ, հացի նկատմամբ պահանջարկը: Այստեղ որակի հարցը պետք է լինի առանցքային:

Անչափ պահանջարկ. պետք է նվազեցնել հետաքրքրությունն այդ մթերքի, ապրանքի, ծառայության նկատմամբ հակագովազդով:

Ոչ ռազիոնալ պահանջարկ. այդպիսին է, օրինակ, հետաքրքրությունը ծխելու նկատմամբ թուլացնելը:

Սարկենտինգի հիմնախնդիրները: Դրանք են՝

- արտադրության կատարելագործում,
- ապրանքի որակի բարձրացում,
- կոմերցիոն ջանքերի ինտենսիվացում,
- շուկայի ուսումնասիրում,
- սոցիալ-էթիկական հիմնախնդրի ուսումնասիրում:

Սարկենտինգի նպատակները: Դրանք են՝

- առավելագույն սպառում,
- ընտրության առավելագույն հնարավորությունների ապահովում,
- սպառողական բավարարման ավելացում,
- կյանքի որակի բարելավում:

Վաճառահանումը շուկայական տնտեսության պայմաններում:

Շուկան, ինչպես արդեն նշել ենք, ապրանքի ներկա ու պոտենցիալ գնորդների ու վաճառողների համակցությունն է: Շուկան ունի իր օբյեկտիվ գործոններն ու մասնակիցները: Այն կարող է ձևավորվել, երբ առկա են այդ բոլոր գործոններն ու մասնակիցները:

Շուկայի հիմնական գործոններն են՝

- սեփականության տարբեր ձևերի առկայություն,
- տարբեր սուբյեկտների (արտադրող, վաճառող, պահեստավորող, գնորդ և այլն) առկայություն,
- գների ազատականացում,
- մրցակցության առկայություն,
- գնողունակ պահանջարկ:

Վերջինն ապրանքների այն քանակությունն է, որը սպառողները կարող են գնել գների տարբեր մակարդակների պայմաններում: Այն բնորոշվում է արժեքներով, որոնք գնողը տեսնում է ապրանքների մեջ: Դրանցից հարկ ենք համարում առանձնացնել շահույթի մեծությունը, սովորությունները, մոդան, ժլատությունը, եզակիությունը, վստահելիությունը, հարմարավետությունը: Այս բոլորը կոչվում են **օգտակարության ֆունկցիա**: Այն պետք է հաշվի առնել շուկա ստեղծելիս:

Դեպի շուկա տանող տասը քայլերը: Շուկան շատերի համար պարզունակ «առուտուր» է: Սակայն շուկա պետք է մուտք գործել՝ հաստիկ մոտեցումներից ու պահանջներից ելնելով: Անհրաժեշտ է՝

1. **գնահատել ապագա վաճառահանումը:** Պարզել՝ ով է լինելու ապրանքի գնորդը, ինչպես են փոխվելու գները, մրցակիցները,

իրադրությունը, մարդկանց պայմանները, սպասելիքները, ինչու պետք է գնեն այդ ապրանքը:

2. *Գնահատել ձեռնարկության վիճակը և հնարավորությունները:* Իմանալ շուկայի տվյալ հատվածը գրավելու արտադրական տեխնոլոգիական կարողությունները, կադրերը, արտադրական ներուժը, վիճակը, նորացման հնարավորությունները: Պարզել հեռանկարային ապրանքների բնութագրիչները՝ հատկությունը, որակը, արտաքին տեսքը, փաթեթավորումը և այլն:
3. *Որոշել ձեռնարկության ռեսուրսների ստացման աղբյուրները և պայմանները:* Այս քայլը կատարելու համար պետք է պարզաբանել՝
 - ինչ է արտադրելու ձեռնարկությունը,
 - որտեղից է վերցնելու ռեսուրսները և որքան, ինչպիսին է ռեսուրսապահովվածությունը,
 - ինչ արժեն ռեսուրսները,
 - որքան է սարքերի նորոգման և փոխարինելու անհրաժեշտությունը:
4. *Մշակել շուկայում ձեռնարկության ռազմավարությունը:* Այստեղ պետք է հստակեցնել՝
 - արտադրության հեռանկարային քաղաքականությունը,
 - հեռանկարային շուկաները, հաղորդակցության ուղիները, մրցակիցներին, հեռանկարային գները:
5. *Առևտրային հեռանկարային ռազմավարությունը համաձայնեցնել արհմիությունների հետ, որպեսզի ապահովվի «Կոլեկտիվ - անհատ - պետություն» շահերի զուգակցումը:*
6. *Կնքել պայմանագրեր մատակարարների և գնորդների հետ:* Այստեղ մեծ նշանակություն են ձեռք բերում երկարատև ծրագրերը, որոնք պետք է կնքվեն գործընկերներին և մրցակիցներին լավ ուսումնասիրելուց հետո:
7. *Բանկի հետ ունենալ փոխհամաձայնության երաշխիքներ:* Բանկը պետք է դառնա ձեռնարկության «դաշնակիցը»: Անհրաժեշտ է ապացուցել բիզնեսի հաջողությունը, երաշխավորել վարկերի վերադարձելիությունը:
8. *Կատարել գործունեության կազմակերպման ձևի և սեփականության ձևի ընտրություն:* Պարզաբանել՝ ինքնուրույն եք գործելու թե միավորումների ձևով: Սեփականության ինչ ձև եք ընտրելու՝ մասնավոր, կոլեկտիվ, պետական թե խառը:
9. *Որակավորել տնտեսագիտական ծառայության աշխատակիցներին:* Կադրերի որակավորման բարձրացումը պետք է դառնա անընդհատ գործընթաց՝ պատրաստում, որակավորման բարձրացում, վերապատրաստում (նաև արտասահմանում):

10. *Ստեղծել շուկայի ուսումնասիրության ծառայություն:* Մարկետինգային նոր ծառայությունը կուսումնասիրի «Արտադրություն–խորացում–սպառում» շղթան:

**8.6. ԳՅՈՒՂԱՑԻԱԿԱՆ ՏՆՏԵՍՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ, ՎԵՐԱՄՇԱԿՈՂ
ՁԵՌՆԱՐԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԵՎ ՄՊԱՍԱՐԿՈՂ ԿԱԶՄԱԿԵՐՊՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ
ԱՐՏԱԴՐԱՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ՓՈԽՅԱՐԱՐԵՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ
ԿԱՏԱՐԵԼԱԳՈՐԾՄԱՆ ՀԻՄՆԱԿԱՆ ՈՒՂԻՆԵՐՆ ՈՒ
ՄԵԽԱՆԻՋՄԵՐԸ ՀՀ ԱԳՐՈՊԱՐԵՆԱՅԻՆ ՀԱՄԱԿԱՐԳՈՒՄ**

Շուկայական տնտեսության ներկա պայմաններում բարդացել են գյուղատնտեսությամբ զբաղվող տնտեսությունների փոխհարաբերություններն իրացնող, վերամշակող, փոխադրող, պահեստավորվող և արտադրությանը սպասարկող կազմակերպությունների հետ: Շատ չլուծված խնդիրներ կան ագրոհամալիրի և պետության փոխհարաբերությունների ոլորտում:

Շուկայական տնտեսության մասնակիցների վարքը կանոնավորվում է շահույթ ստանալու շարժառիթներով: Արտադրողը, վաճառողը և սպառողը, մասնակցելով այդ գործընթացին, իրենք են որոշում իրենց փոխհարաբերությունները՝ ղեկավարվելով փոխշահավետության սկզբունքով:

Որպեսզի տվյալ հարաբերություններում որոշ գործընկերների շահը մյուսների համար վնասի պատճառ չդառնա, պետությունը, ելնելով ընդհանուր նպատակից, տնտեսական լծակների միջոցով իրականացնում է տնտեսական գործընթացների կարգավորում, որը սովորաբար արտահայտվում է պետական շահավետ պատվերներով, նպատակային ինվեստիցիոն քաղաքականությամբ, կադրերի պատրաստման, ռեսուրսների տիրապետման, տնօրինման և օգտագործման, օրենսդրական դաշտի կարգավորման, մաքսային և ագրոպարենային նպատակաուղղված քաղաքականության իրականացման մարտավարությամբ և ռազմավարությամբ:

Շուկայական պայմաններում յուրաքանչյուր սուբյեկտի արտադրական գործունեությունն իր մեջ ներառում է իրավական, սոցիալ-տնտեսական, կառավարման ու կազմակերպական հարաբերություններ, որոնց փոխադարձ կապերի և պայմանավորվածությունների ամբողջությունը կազմում է այն տնտեսական մեխանիզմը, որի պայմաններում դրանք գործում են: Ընդհանուր տնտեսական մեխանիզմի մեջ հիմնականը արտադրասոցիալական հարաբերություններն են՝ չնայած իրավական հարաբերությունները ձևավորվում են տնտեսական հարաբերություններից առաջ և ներուժային հնարավորություն կամ խոչընդոտներ են ստեղծում սոցիալ-տնտեսական հարաբերությունների իրականացման համար: Ընդհանուր տնտեսական հարաբերու-

թյունների մեջ արտադրական սուբյեկտները գործում են ինքնուրույն և իրենց բոլոր վճիռները կայացնում՝ ելնելով իրենց հնարավորություններից ու ռեսուրսներից:

Շուկայական հարաբերությունների արմատավորումը համապետությունում զուգակցվում է համապատասխան փոփոխություններով ագրոարդյունաբերական համալիրի բոլոր ոլորտներում: Ինչպես գյուղատնտեսության մեջ, այնպես էլ վերամշակող, սպասարկող ու ծառայություն մատուցող ոլորտներում գործունեության վերջնական նպատակը պարենի արտադրությունն է ու նվազագույն կորուստներով, ծախսումներով այն սպառողին հասցնելը: Ուստի շատ կարևոր է բարձրացնել արտադրանքի արտադրության, փոխադրման, պահեստավորման, վերամշակման և իրացման ժամանակ բոլոր տնտեսությունների շահագրգռվածությունը գյուղատնտեսական հումքի կորուստների կանխման գործում: Սակայն դա դեռևս դժվար իրականանալի է, քանի որ գյուղատնտեսությունը, ինչպես արդեն նշել ենք, գործում է մասնավոր սեփականությանը հատուկ արտադրական հարաբերությունների օրենքներով, իսկ մյուս ճյուղերի մի մասը չի փոխել սեփականության հին կարգավիճակը և գտնվում է քայքայված վիճակում կամ բոլորովին չի գործում: Անընդհատ բարձրանում են էներգառեսուրսների և արտադրամիջոցների գները, հետևաբար՝ անհրաժեշտ է մշակել նոր, ճկուն, կոնկրետ իրավիճակից բխող տնտեսական մեխանիզմ՝ գործող սուբյեկտների արտադրատնտեսական փոխհարաբերությունների նոր համակարգով:

Համապետությունում շուկայական արտադրական հարաբերություններին անցման այս շրջանում առանձնացվում են գյուղատնտեսությունում տնտեսական հարաբերությունների պետական կարգավորման ուղղությունները և մշակվում համապատասխան մեխանիզմներ: Գների ազատականացումն ուղեկցվում է պետական կարգավորող միջոցառումներով: Դրանց թվին են դասվում ագրարային քաղաքականության հեռանկարի ռազմավարության ու մարտավարության ծրագրավորումը և դրանց իրականացման մեխանիզմների մշակումը, գյուղատնտեսության նկատմամբ տարվող ինվեստիցիոն քաղաքականության կատարելագործումը: Այն հնարավորություն է տալիս կանոնակարգել ոլորտի զարգացման գերադասելի առաջնահերթությունները՝ համակարգի վարման գիտական ծրագրերի մշակումը, գիտատար արտադրանքի (նոր սորտեր, ցեղեր, տեխնոլոգիաներ և այլն) տրամադրումը, տեղեկատվության ապահովումը, կադրերի պատրաստումը, շուկայի անուղղակի կարգավորումը, ռեսուրսների (էներգակիրներ, ջուր) տրամադրումը և դրանց սակագների սահմանումը, ռազմավարական ապրանքների (հաց, էլեկտրաէներգիա, գազ) գնային քաղաքականության իրագործումը,

ռեսուրսների (հող, ջուր, արտադրական կապիտալ) տիրապետման, օգտագործման և տնօրինման կանոնակարգումը, ժամկետների սահմանումը, հաստատագրումը և այլն:

Ներկայիս բարդ պայմաններում հանրապետության պարենամթերքի շուկայի ձևավորման համար անհրաժեշտ է մշակել ագրո-համալիրում արտադրատնտեսական հարաբերությունների կատարելագործման միջոցառումների ամբողջական համակարգը և դրանց իրականացման մեխանիզմը: Այս առումով կարևոր նշանակություն ունի գյուղատնտեսության և տնտեսության մյուս ճյուղերի տնտեսական հարաբերությունների բարելավումը:

Գյուղատնտեսական սպասարկող, մատակարարող, վերամշակող և իրացնող ձեռնարկությունների արտադրատնտեսական փոխհարաբերությունները հիմնականում անհրաժեշտ է ձևավորել կոոպերացիայի և պայմանագրերի հիման վրա: Դրանք պետք է պաշտպանեն մասնակից կողմերի շահերը, նպաստեն անհրաժեշտ ապրանքների արտադրության (ըստ նախատեսված ժամկետի, ծավալի, տեսականու) ապահովմանը և խախտումների համար սահմանեն համապատասխան նյութական պատասխանատվություն և այլն: Պայմանագրերի միջոցով պետք է ապահովվեն նաև ագրոարդյունաբերական համալիրի տնտեսավարող սուբյեկտների կարողությունների համամասնությունները և հաշվեկշռվածությունը:

Սակայն այս ճանապարհին ձևավորվել են արգելքներ: Գյուղացիական տնտեսությունը դուրս է մնացել ագրարային բարեփոխումներից: Զարգացած երկրների փորձի ուսումնասիրումը ցույց է տալիս, որ աշխատանքի հասարակական բաժանման շնորհիվ հստակ կերպով տարանջատվում են արտադրության, վերամշակման, առևտրի ու սպասարկման ոլորտների դերերը ապրանքի իրացման վերջնական գնի կառուցվածքում: Հետևաբար՝ յուրաքանչյուր օղակ վերջնական արդյունքի մեջ իր համապատասխան բաժինն ունի: Թարմ վիճակում իրացվող գյուղատնտեսական ապրանքների գներում ֆերմերի բաժինը տարբեր երկրներում տատանվում է 30-47, իսկ վերամշակված արտադրանքի մանրածախ գներում՝ 30-31 %-ի սահմաններում: Գյուղացիական տնտեսությունների աշխատանքի փորձը ցույց է տալիս, որ դրանք իրենց հնարավորությունների սահմաններում ի վիճակի են արդյունավետորեն վարելու գյուղատնտեսական արտադրությունը: Գյուղացիական տնտեսությունները ձգտում են արտադրական և տնտեսական կապերի մեջ մտնել ռեսուրսների ու տեխնիկայի մատակարարների, բազմապիսի այլ ձեռնարկությունների ու կազմակերպությունների շուկայական տնտեսության համակարգի տարբեր սուբյեկտների հետ: Սակայն այդ կապերը նույնպես նորմալ չեն գործում: Փլուզված ենթակառուցվածքն ի գործու չեն նոր պայմաններում

արդյունավետ գործելու: Բազմաթիվ չլուծված խնդիրների շարքում առավել ցայտուն է դրսևորվում արտադրանքի իրացման գործընթացի արդյունավետությունը: Ձարգացած շուկայական տնտեսություն ունեցող բոլոր երկրներում էլ ձևավորվել են այդ գործընթացն առավել արդյունավետորեն իրականացնող ծառայությունների ինստիտուտներ, քան դա կաներ ֆերմերը:

ՀՀ-ում շուկայական հարաբերությունների պայմաններում գյուղատնտեսական ապրանք արտադրողը իրացման հետ կապված լուրջ խնդիրներ ունի և այդ՝ հատուկ գործառույթը շատ ավելի մեծ տեսակարար ծախսերով է իրականացնում, քան դա կանեին մասնագիտացված ծառայությունները:

Մարկետինգի ծախսերն առանձին դեպքում մանրածախ գների մեջ հասնում են 40-50 %-ի (իրացման փոքր ծավալների, շուկաներից մեծ հեռավորությունների, արտադրանքի բնույթի հետ կապված): Իրենց լուծմանն են սպասում հուլիսի վերամշակման խորության, երկրորդային ռեսուրսների և թափոնների օգտագործման խնդիրները: Այժմ անցյալի հետ համեմատած զգալիորեն պակասել են գյուղատնտեսական մթերքի և, հատկապես, անասնաբուծական մթերքի արտադրությունը, պահածոների, զինու, կաթի, մսի գործարանների արտադրանքի ծավալները: Իրենց հզորության 12-15 %-ով են գործում համակցված կերի գործարանները, դադարեցվել է խորդենու յուղի և շաքարի արտադրությունը:

Գյուղացիական տնտեսությունների և վերամշակող ձեռնարկությունների միջև փոխադարձ վստահությունն ամրապնդելու, տնտեսական հարաբերությունների կայացման, վերջնական արդյունքի ստեղծման գործում նյութական շահագրգռվածությունը բարձրացնելու նպատակով անհրաժեշտ է կիրառել քաղաքակիրթ երկրներում լայն տարածում ստացած հետևյալ մեխանիզմը. արտադրողը փոխհամաձայնությամբ, սահմանված գներով վերամշակող ձեռնարկությանն է մատակարարում գյուղատնտեսական հումք, միաժամանակ պայմանագրում որոշվում են վերամշակումից ստացվելիք արտադրանքի մեծածախ և մանրածախ գները և սահմանվում է, որ շուկայում իրավիճակի փոփոխման դեպքում վերջնական արդյունքն ավելի բարձր գներով իրացնելիս ստացված լրացուցիչ եկամուտը որոշակի համամասնությամբ կբաշխվի վերամշակողի և հումքն արտադրողի միջև: Ընդ որում՝ վերջինս, որպես կանոն, ստանում է լրացուցիչ եկամտի գերակշռող մասը:

Բազմաթիվ մանր գյուղացիական տնտեսությունների առկայության պայմաններում վերամշակման համար գյուղատնտեսական հումքի ռիթմիկ մատակարարումը հնարավոր է իրականացնել միայն կոոպերացման ու պայմանագրի կնքման միջոցով՝ հավասարապես ապա-

հովելով մատակարարի և գնորդի շահերը: Հունքի գնումն անհրաժեշտ է իրականացնել հենց արտադրող տնտեսություններում և փոխադրումը կազմակերպել մթերողների մասնագիտացված փոխադրամիջոցներով, ինչը կնպաստի մթերքի որակի պահպանմանը: Գործնականում վաղուց արդեն ապացուցված է իրացման այդ ձևի բարձր արդյունավետությունը, ինչը, սակայն, մեզ մոտ կրկնակի և եռակի վերաբեռնման է ենթարկվում:

Պայմանագրերի հիման վրա կազմակերպված ուղղակի կապերի հիմնական առավելություններից մեկը արտադրողից մինչև սպառող արտադրանքի շարժման արագացումն է:

Պայմանագրերով սահմանված պարտավորությունները չկատարելու դեպքում պատասխանատվությունը դրսևորվում է տուգանքների վճարման ձևով: Սակայն ՀՀ գյուղատնտեսության նախարարության Գյուղատնտեսության էկոնոմիկայի ԳՀ ինստիտուտի կողմից Արարատի, Արմավիրի և Տավուշի մարզերի մի շարք տնտեսություններում կատարված ուսումնասիրություններից ելնելով՝ կարելի է հաստատել, որ այդպիսի տուգանքների կիրառումը դեռ չի ապահովում ստանձնած պարտավորությունների լիարժեք կատարում: Անհրաժեշտ է տնտեսական փոխհարաբերությունների համակարգում նախատեսել այնպիսի պայմաններ, որոնք միմյանց նկատմամբ միատեսակ տնտեսական կախվածություն կսահմանեն որակի, քանակի և ժամկետի պայմանագրային պարտավորությունների կատարման համար: Իրենց պարտավորությունները չկատարելու դեպքում գյուղատնտեսությանը զբաղվող տնտեսությունները գնորդներին չվաճառած մթերքի դիմաց պետք է հատուցեն վնասավճարը գնման վայրում գործող շուկայական գներով: Նույն կարգով էլ պետք է հատուցի գնորդը պայմանագրային գրաֆիկի համաձայն վաճառքի ներկայացված արտադրանքը գնելուց հրաժարվելու դեպքում: Գյուղացիական տնտեսությունների շահագրգռվածությունը բարձրացնելու նպատակով մթերող ձեռնարկությունները պետք է նախապես կանխավճարի ձևով գյուղատնտեսական մթերք արտադրողներին վճարեն պայմանագրում նշված արտադրանքի արժեքի մի մասը, օրինակ՝ 30-40 %-ը՝ վերջնական վճարումների ժամանակ դրանք տվյալ ժամկետում գործող շուկայական գներով վերահաշվարկելու պայմանով: Կանխավճարը հնարավորություն կտա ավելի քիչ դիմելու վարկերի օգնությամբ՝ ազատելով վարկերի տոկոսադրույքների վճարումից: Մթերողը նույնպես իր հետաքրքրությունն ունի, քանի որ որոշ ժամանակով սառեցնելով միջոցառումների մի մասը՝ ժամանակին ու որակով հումք ստանալու ակնկալիքներ կունենա:

Ներկա փուլում պայմանագրերում կարելի է նախատեսել ապրանքափոխանակման (բարտերային) ձևը, այսինքն՝ գյուղմթերքը

փոխանակել բեռնատար և մարդատար ավտոմեքենայի, սարքավորումների, վառելիքի, պահեստամասերի, շինանյութի, պարարտանյութի, համակցված կերերի և այլնի հետ տվյալ ժամկետում գործող շուկայական գների հարաբերակցությամբ:

Ձեռնարկությունների տնտեսական փոխհարաբերությունների կատարելագործման առաջնությամբ խնդիրը գների փոխկապակցված համակարգի ստեղծումն է, որը բոլոր օղակների համար կապահովի վերջնական բարձր արդյունք: Ռեսուրսների մեծածախ և գյուղմթերքների իրացման գները պետք է ունենան համարժեքության սկզբունքը, և առաջինների փոփոխման ժամանակ գների համակշիռը պահպանելու նպատակով անհրաժեշտ է նպաստել իրացման գների համապատասխան փոփոխությանը: Հաշվի առնելով այն հանգամանքը, որ հանրապետության գյուղատնտեսության մեջ օգտագործվող արտադրամիջոցների գերակշիռ մասը ձեռք է բերվում դրսից, այդ գույքակշռության պահպանման գործընթացում որոշակի միջամտություն պետք է ունենա պետական բյուջեն: ՀՀ-ում գյուղատնտեսական արտադրությունը խիստ մանրացված է, գերիշխում է ձեռքի աշխատանքը, այն ենթակա է բնական տարերքին, այստեղ չի գործում ապահովագրման համակարգը, լիարժեք չեն իրականացվում նյութատեխնիկական ապահովումը և ագրոտեխնիկական ծառայությունները: Այս համակարգում նկատվում են նաև մի շարք այլ թերություններ, որոնք առանց մեծ ծախսերի կարելի է վերացնել: Օրինակ՝ վերամշակող գործարանները հաճախ կանխիկ չեն վճարում գյուղացիական տնտեսություններին, գնած հումքի դիմաց վճարում են պատրաստի ապրանքով (կոնյակ, օղի, գինի, տարբեր պահածոներ և այլն), որի իրացումը դժվարությունների հետ է կապված: Կամ գործարանը հումքը գնելուց հետո գյուղացուն վճարում է բավական ցածր գներ: Օրինակ՝ վերջին տարիներին լուլիկի գնման գինը եղել է մինչև 30, խնձորինը՝ 50, խաղողինը՝ 100 դրամ: Իսկ գյուղացին այլընտրանք չունի: Այդպիսի անցանկալի իրավիճակը վերացնելու նպատակով պետությունը իր ձեռքում եղած տնտեսական լծակներով պետք է միջամտի արտադրության և իրացման փուլերի տարբեր օղակների տնտեսական փոխհարաբերություններում ստեղծված անցանկալի իրավիճակների վերացմանը: Դեռ ավելին՝ պետությունը պետք է ֆինանսական օժանդակություն ցույց տա գյուղացիական տնտեսություններին նրանց պարենի ավելցուկները գնելու, սեզոնային գերարտադրությունը մեղմելու համար: Դրա իրացման լավագույն ձևը գյուղատնտեսական արտադրանքների պետական պաշարներ ստեղծելու նպատակով պետական պատվերների ինստիտուտի վերաստեղծումն է: Դա ոչ միայն պետական անվտանգության ապահովման (տարերային, տնտեսական, աշխարհաքաղաքական,

սոցիալական աղետների դեպքում) պարտադիր պայմանն է, այլև սոցիալական ապահովության և ապահովագրության խնդիրների լուծման ուղին: Օրինակ՝ պետությունը կարող է ժամ պարեն գնել և հետագայում նպաստավորել անապահով սոցիալական խմբերի՝ դրանով իսկ մեղմացնելով սոցիալական բևեռացումը, պետության նկատմամբ ձևավորված անվստահությունը:

Այդ մթերքը պետությունը կարող է թողնել ֆերմերի մոտ և օգտագործել անհրաժեշտության դեպքում, ինչպես դա անում են շատ երկրներում:

Գյուղատնտեսությունում տնտեսական հարաբերությունների պետական կարգավորման հիմնական ուղղություններից մեկը հարկային համակարգի կատարելագործումն է: Սեփականության և տնտեսավարման բազմաձևության պայմաններում պետությունն այժմ գյուղատնտեսական արտադրությամբ զբաղվող բոլոր տնտեսությունների համար միասնական համակարգ է մշակել և դրանով աշխատում է հավասար տնտեսական պայմաններ ստեղծել եկամուտների ստացման ու վերաբաշխման ուղղությամբ: Այդ համակարգում գլխավորը հարկային համակարգի կատարելագործումն է: Այսօր խոսքը ոչ այնքան հարկային բեռը թեթևացնելու, որքան այն սահմանելու արդարացիության մասին է: Հարկն այսօր գյուղացու աչքում ունի ֆիսկալ ուղղվածություն և հարկադրանքի պատկեր: Անհասկանալի է որոշ հարկեր սահմանելու սկզբունքը: Մեր կարծիքով՝ գյուղացիական տնտեսությունը պետք է վճարի միայն ռեսուրսահարկի (հողի և կապիտալի) համար՝ ելնելով հողի տեսական զնահատման բալերից, սահմանելով մեկ բալի գինը: Ներկայումս կիրառվում է հողի հարկ կադաստրային գուտ եկամտի 15 %-ի չափով:

Հետագայում, երբ կծանվորվեն կայուն ֆերմերային տնտեսություններ և կկարգավորվի եկամուտների ու ծախսերի հաշվառման համակարգը, հնարավոր կլինի անցնել շահութահարկի կիրառմանը, ինչպես դա իրականացվում է գյուղատնտեսական պետական ձեռնարկություններում և առաջարկվում է օգտագործել գյուղացիական տնտեսություններում: Գյուղատնտեսական հարկերի ընդհանուր գումարի 50-60 %-ը պետք է բաժին ընկնի շահութահարկին, 15-20 %-ը՝ գույքահարկին և այլ հարկերին: Հաշվի առնելով այն հանգամանքը, որ արմատապես փոխվում են ագրոհամալիրի արտադրատնտեսական հարաբերությունները, և դրանց համապատասխան չեն վերանայվել ֆինանսավարկային հարաբերությունները, խիստ կարևորվում են այդ ոլորտում պետական ֆինանսավարկային նոր քաղաքականության մշակման և իրականացման հարցերը: Կարծում ենք՝ առաջին հերթին անհրաժեշտ է կատարելագործել գյուղացիական տնտեսությունների վարկավորման ձևերը, իրականացնել նպատակային, արտոնյալ և

տարբերակված վարկավորման մեխանիզմներ՝ հաշվի առնելով գյուղատնտեսական ճյուղերի գոտիական առանձնահատկությունները: Պետության կողմից հատկացվող վարկը պետք է լինի նպատակային և շերտավորված: Գյուղատնտեսական արտադրություն կազմակերպելու համար վարկի տոկոսադրույքը պետք է լինի արտոնյալ, ունենա վերադարձման միջին ժամկետ (ոչ պակաս, քան 2-3 տարի):

Գյուղատնտեսության առջև ծառացած արտադրատնտեսական փոխհարաբերությունների կատարելագործման հիմնախնդիրների լուծման գրավականներից մեկը ապահովագրության համակարգի ստեղծումն ու հետագա կատարելագործումն է: Նպատակահարմար է ստեղծել ինչպես պետական, այնպես էլ մասնավոր բնույթի կոոպերատիվ և բաժնետիրական ապահովագրական կազմակերպություններ, որոնց գործունեությունը մեծ օգուտ կբերի Հայաստանի գյուղատնտեսությանը՝ նկատի ունենալով այստեղ ռիսկի բարձր աստիճանը:

Գյուղատնտեսության առջև ծառացած խնդիրների լուծման բնագավառում կարևորվում է իրավական համապարփակ դաշտի ստեղծումը: Այդ նպատակով անհրաժեշտ է ընդունել օրենսդրական և ենթօրենսդրական այնպիսի ակտեր, որոնք կնպաստեն գյուղում արտադրատնտեսական հարաբերությունների զարգացմանն ու կոոպերացման կարգավորմանը, գյուղացու սեփականատիրական իրավունքների ամրապնդմանը:

Այսպիսով՝ ագրոարդյունաբերական համալիրի արտադրատնտեսական կապերի կարգավորման ձևը պետք է դառնան կոոպերացումն ու պայմանագիրը, իսկ մասնակից կողմերի տնտեսական փոխհարաբերությունների կատարելագործումը բարենպաստ պայմաններ կստեղծի դրանց գործունեության տնտեսական արդյունավետությունը բարձրացնելու և բնակչությանը պարենով ապահովելու խնդրի լուծումն արագացնելու համար: Անցումային շրջանի դժվարությունները հաղթահարելուց հետո, երբ մեր հանրապետությունում հղկվեն տնտեսական մեխանիզմները, հաստատվեն ազատ շուկայական հարաբերություններ, արտադրության զարգացմանը զուգընթաց առավել արդյունավետ միջտնտեսային կապերի հաստատման և կոոպերացման կատարելագործման անհրաժեշտություն կառաջանա:

ԹԵՄԱ 9

ԳԻՏԱՏԵԽՆԻԿԱԿԱՆ ԱՌԱՋԸՆԹԱՑԻ (ԳՏԱ) ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ՀԻՄՆԱԳԱՐՑԵՐԸ

9.1. ԳԻՏԱՏԵԽՆԻԿԱԿԱՆ ԱՌԱՋԸՆԹԱՑԻ ԴԵՐԸ ԵՎ ՆՇԱՆԱԿՈՒԹՅՈՒՆԸ

ԳՏ առաջընթացը աշխատանքի միջոցների ու առարկաների զարգացման, արտադրության կազմակերպման ու կառավարման կատարելագործման անընդհատ գործընթացն է գիտության, տեխնիկայի, տեխնոլոգիայի նվաճումների հիման վրա: Այն նաև սոցիալ-տնտեսական խնդիրների լուծման կարևորագույն միջոց է, քանի որ հնարավորություն է ստեղծում նվազեցնելու հասարակական անհրաժեշտ ծախսերը միավոր արտադրանքի արտադրման հաշվով, բարձրացնում է դրա որակը, բարելավում աշխատանքի պայմանները, օգնում շրջակա միջավայրի պահպանման գործին և, ի վերջո, նպաստում բնակչության բարեկեցության բարձրացմանը: Հնարավորություն է ստեղծվում նաև արտադրությունն իրականացնել ինտենսիվ եղանակով, բարձրացնել դրա արդյունավետությունը:

9.2. ԳԻՏԱՏԵԽՆԻԿԱԿԱՆ ԱՌԱՋԸՆԹԱՑԻ ԶԵՎԵՐՆ ԱՐՏԱԴՐՈՒԹՅԱՆ ԶԱՐԳԱՑՄԱՆ ԵՎ ԻՆՏԵՆՍԻՎԱՑՄԱՆ ՊԱՅՄԱՆՆԵՐՈՒՄ

ԳՏԱ-ն իր զարգացման ընթացքում դրսևորվել է երկու փոխկապակցված ձևով՝ էվոլյուցիոն (աստիճանական) և հեղափոխական (թռիչքային):

էվոլյուցիոն (աստիճանական) զարգացման ձևը բնութագրվում է տեխնիկական միջոցների և տեխնոլոգիաների ավանդական ձևերի անընդհատ կատարելագործմամբ և դրանց կուտակմամբ: Այդպիսի գործընթացը կարող է ապահովել զգալի տնտեսական արդյունք հատկապես զարգացման սկզբնական փուլում:

Հեղափոխական (թռիչքային) ձևն առաջանում է տեխնիկական կատարելագործման որոշակի փուլում, երբ ընթանում է դրանց կուտակում, որը ստեղծում է անհրաժեշտ հիմք արտադրողական ուժերի հիմնարար վերափոխումների համար: Այդպիսի պայմաններում գիտատեխնիկական հեղափոխության ազդեցության ներքո կատարվում են արտադրության նյութատեխնիկական բազայի կտրուկ որակական փոփոխություններ:

ԳՏԱ-ի այս ձևերը հիմնվում են գիտության ու տեխնիկայի զարգացման վրա: Դրանք բնութագրվում են նոր էներգետիկ աղբյուրների օգտագործմամբ, էլեկտրոնային տեխնիկայի կիրառմամբ, նոր տեխնոլոգիաների ներդրմամբ, որոնք էլ, իրենց հերթին, ապահովում են ճյուղի արագ զարգացումն գիտատեխնիկական առաջընթացի նոր փուլը:

Հանրապետության տնտեսության՝ շուկայական հարաբերություններին անցման շրջանում գիտատեխնիկական առաջընթացը որոշակիորեն տուժել է: Սակայն դա ժամանակավոր երևույթ է: Արևմտյան երկրների տնտեսության զարգացման փորձը ցույց է տալիս, որ գիտատեխնիկական առաջընթացի ներգործությունը արտադրողական ուժերի զարգացման վրա ճանապարհ կհարթի նաև Հայաստանում:

9.3. ԳԻՏԱՏԵԽՆԻԿԱԿԱՆ ԱՌԱՋՆԹԱՑԻ ՀԻՄՆԱԿԱՆ ՈՒՂՂՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ

Գիտատեխնիկական առաջընթացի հիմնական ուղղություններն են արտադրության մեքենայացումը, քիմիացումը և էլեկտրիֆիկացումը:

Արտադրության մեքենայացումը ձեռքի աշխատանքի դուրս մղումն է, դրա փոխարինումը մեքենաներով: Այս գործընթացի զարգացումն անցել է որոշակի փուլեր՝ հիմնական տեխնոլոգիական գործընթացների մեքենայացումից մինչև բոլոր գործընթացների մեքենայացում, այսինքն՝ համալիր մեքենայացում և ավտոմատացում: Այն արտադրությունը դարձնում է ավելի կատարելագործված:

Արտադրության համալիր մեքենայացումը փոխկապակցված և իրար լրացնող սարքավորումների, մեքենաների և ապարատների համակարգի ներդրումն է արտադրական բոլոր տեղամասերում, գործողություններում և ձևերում: Այն բարձրացնում է աշխատանքի արտադրողականությունը, նպաստում արտադրության ինտենսիվացմանը, թեթևացնում մարդու ֆիզիկական աշխատանքը:

Արտադրության ավտոմատացումը մարդու աշխատանքի լրիվ կամ մասնակի փոխարինումն է տեխնիկական միջոցներով: **Արտադրության ավտոմատացումը կատարվում է մասնակիորեն և համալիր ձևով:** Առաջինի դեպքում կատարվում է առանձին գործողությունների և գործընթացների ավտոմատացում: Երկրորդի դեպքում արտադրության ավտոմատացումն իրականացվում է լրիվ՝ առանց մարդու մասնակցության: Ներկայումս այս ասպարեզում կիրառվում են տեխնոլոգիական գործընթացների կառավարման ավտոմատացված համակարգեր (ՏԳԿԱՀ):

Արտադրության ավտոմատացման տեխնիկակազմակերպական միջոցառումները հնարավորություն են տալիս բավարարել հետևյալ պահանջները.

- արտադրության կատարելագործում և տեխնոլոգիաների անընդհատ կիրառում,
- բանվորների աշխատանքային պայմանների և բնույթի բարելավման անհրաժեշտություն,

- տեխնոլոգիական համակարգերի կիրառում, որոնց կառավարումն առանց ավտոմատացման համակարգերի անհնար է դրանցում կատարված գործընթացների արագ ընթացքի կամ բարդությունների պայմաններում,
- բարդ արտադրական գործընթացների օպտիմալացում, որը հնարավոր է միայն ավտոմատացման միջոցների ներդրման պայմաններում:

Համալիր (կոմպլեքսային) ավտոմատացումը ենթադրում է արտադրության բոլոր հիմնական և օժանդակ աշխատանքների ավտոմատացում:

Այստեղ էլեկտրոնային հաշվիչ մեքենաների (ԷՀՄ) կամ համակարգիչների օգտագործմամբ հոսքային գծերի, տեխնիկայի կիրառումը բազմապատիկ բարձրացնում է աշխատանքի արտադրողականությունը: Այսպիսի պայմաններում մեծանում է հաշվիչ տեխնիկայի օգտագործման անհրաժեշտությունը: Դրանց օգտագործումը հնարավորություն է տալիս զարգացնել արտադրության համակարգչայնացումը (կոմպյուտերիզացիան):

Մեքենայացման մակարդակը գնահատվում է՝

- արտադրության մեքենայացման գործակցով, որի մեծությունը չափվում է մեքենաների օգնությամբ արտադրված արտադրանքի ծավալի հարաբերմամբ արտադրանքի ընդհանուր ծավալին,
- աշխատանքների մեքենայացման գործակցով, որի մեծությունը չափվում է մեքենաներով կատարված աշխատանքի քանակի հարաբերմամբ այդ արտադրանքի արտադրության վրա ծախսված աշխատանքի ընդհանուր գումարին:

Ներկայումս գիտատեխնիկական առաջընթացի խնդիրն է լուծել արտադրության համալիր մեքենայացման և ավտոմատացման խնդիրները:

Արտադրության քիմիացումը նախատեսում է արտադրության կատարելագործում քիմիական տեխնոլոգիաների, հումքի, արտադրանքի ներդրման, ընդլայնման հաշվին: Արդյունքում՝ ինտենսիվացնելով արտադրությունը՝ հնարավոր է դառնում ստանալ արտադրանքի նոր տեսակներ, բարձրացնել դրանց որակը: Արտադրության քիմիացումը ենթադրում է քիմիական տեխնոլոգիաների իրականացում, պլաստմասսաների օգտագործման ընդլայնում, տեխնոլոգիական գործընթացները բարելավող քիմիական նյութերի օգտագործում և այլն:

Արտադրության քիմիացման առանձնահատկությունն այն է, որ զգալիորեն արագանում են տեխնոլոգիական գործընթացները, հնարա-

վոր է դառնում անընդհատ տեխնոլոգիաների իրականացում, ինչի արդյունքում բարձրանում է արտադրության արդյունավետությունը:

Քիմիացման մակարդակի ցուցանիշներն են քիմիացման մեթոդների տեսակարար կշիռը տվյալ արտադրանքի արտադրության տեխնոլոգիայի կառուցվածքում և քիմիական նյութերի օգտագործման միջոցով արտադրված արտադրանքի տեսակարար կշիռը արտադրված ամբողջ արտադրանքի արժեքի կառուցվածքում:

Էլեկտրիֆիկացում. Էլեկտրիֆիկացիայի հիման վրա կատարվում է արտադրության մեքենայացում, ավտոմատացում, ներդրվում են առաջավոր տեխնոլոգիաներ, ընդլայնվում է էներգիայի նորագույն աղբյուրների օգտագործումը, օրինակ՝ արևի ճառագայթների, քամու, ջրածնային, բիոլոգիական և այլընտրանքային էներգիաների օգտագործումը:

9.4. ՄԱՆՂԱՐԴՅՈՒՆԱԲԵՐՈՒԹՅԱՆ ՉՏԱ ՈՒՂՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ

Նոր տեխնիկայի և տեխնոլոգիայի ստեղծում ու կատարելագործում. Միջոցառումների այս խմբի հիմնական ուղիները ներկայացված են ստորև:

- **Հացամթերքի արտադրությունում** հացի խմորի պատրաստման համար կենսաքիմիայի, մանրէակենսաբանության, ֆիզիկական և կոլոիդ քիմիայի գիտական նվաճումների օգտագործումը և նոր տեխնոլոգիաների իրականացման համար ծրագրային ղեկավարման մեքենաների ու սարքավորումների կիրառումը. օրինակ՝ հացաթխման արդյունաբերությունում կաթի սիժուկի օգտագործումը բարելավում է խմորի պատրաստման գործընթացը, բարձրացնում հացամթերքի որակը:

- **Հրուշակեղենի արտադրությունում** բարակ շերտով զանգվածի ստացում ու նոր տեխնոլոգիաների ներդրում, շաքարի կարամելացված հալվածքի մշակման միջոցով արտադրության կազմակերպում:

- **Գարեջրի արտադրությունում** նոր տեխնոլոգիաներով սարքավորումների կիրառում, տեղական հումքի օգտագործման ընդլայնում:

- **Սպիրտի ստացման ոլորտում** առաջատար տեխնոլոգիայի մշակում և կիրառում նոր տեխնիկական սարքավորումների օգտագործմամբ (հացահատիկից, շաքարի ճակնդեղից, կարտոֆիլից ասեպտիկ պայմաններում սպիրտի արտադրության զարգացում):

- Սննդարդյունաբերության նոր տեխնոլոգիաների իրականացման միջոցառումների շրջանակներում շարքում *սննդի խտածոների արտադրության կատարելագործում, սննդամթերքի չորացման և սառեցման տեխնոլոգիաների կիրառում.*

Արտադրության համալիր մեքենայացում և ավտոմատացում. նվազեցնում կամ վերացնում է ձեռքի աշխատանքը: Հանրապետությունում սննդարդյունաբերության մեջ ձեռքի աշխատանքով զբաղված

է աշխատողների զգալի մասը՝ հացաթխման ոլորտում՝ մինչև 20, գինու արդյունաբերությունում՝ 15, կաշվի և մորթու արտադրությունում՝ 25 %-ը և այլն: Այս ուղղությամբ առաջին հերթին պետք է մեքենայացնել բեռնման ու բեռնաթափման աշխատանքները:

Անհրաժեշտ է նաև՝

- *Նոր տեսակի հումքի և նյութերի օգտագործում.* ընդլայնում է արտադրանքի տեսականին, բարձրացնում արտադրանքի որակը, տնտեսում դժվար հայթայթվող հումքը, բարձրացնում ճյուղի արդյունավետությունը:
- *Արտադրանքի նոր տեսակների ստեղծում:* Այն ընդգրկում է՝
 - մանկական և դիետիկ սննդի արդյունաբերությունը, մայրնեզների արտադրությունը,
 - ոչ ալկոհոլային խմիչքների արտադրությունում նոր տիպի հյութերի, օշարակների արտադրությունը,
 - գարեջրի արտադրությունում չպաստերիզացված, բայց երկար պահվող գարեջրի արտադրությունը,
 - կաթնարդյունաբերությունում 1% յուղայնությամբ սպիտակուցային կաթի արտադրությունը և այլն:
- *Հումքի և պատրաստի արտադրանքի պահպանման ունակության բարձրացում, նոր տեսակի տարայի և փաթեթավորման օգտագործում.* լայն կիրառում պետք է ստանան արագ, ցածրաստիճան սառեցման և պաղեցման, գազային միջավայրում, ակտիվ օդափոխման պայմաններում հումքի և պատրաստի արտադրանքի պահպանման եղանակները: Մեծ նշանակություն ունի նաև փաթեթավորումը, որը հեշտացնում է պահպանման, տեղափոխման, առաքման գործը:
- *Անթափոն և քիչ թափոն ունեցող տեխնոլոգիաների մշակում և շրջակա միջավայրի պահպանում.* այստեղ կարևորվում է հումքի և երկրորդային ռեսուրսների լրիվ օգտագործումը, որն ունի նաև բնապահպանական նշանակություն:
- *Արտադրության կառավարման և պլանավորման մեթոդների կատարելագործում, կառավարման ավտոմատացված համակարգերի կիրառում.* օրինակ՝ Երևանի «Նոյան» հյութերի ձեռնարկությունում արտադրությունը լրիվ ավտոմատացված է և իրականացվում է նախապես մշակված չափորոշիչներով:

9.5. ԳԻՏԱՏԵԽՆԻԿԱԿԱՆ ԱՌԱՋՆԹԱՑԻ ԱՐԴՅՈՒՆԱՎԵՏՈՒԹՅՈՒՆԸ ԵՎ ՑՈՒՑԱՆԻՇՆԵՐԸ

Գիտության և տեխնիկայի օգտագործումն արտադրությունում արդյունավետության բարձրացման հզոր լծակ է: Լրացուցիչ արտադրանքի արտադրության 85-90 %-ը զարգացած երկրներում ապահովվում է գիտության ու տեխնիկայի առաջընթացի ներդրման հաշվին: Հանրապետությունում նախատեսվում է ճյուղում նոր տեխնիկայի և տեխնոլոգիայի իրացման հաշվին ապահովել աշխատանքի արտադրողականության աճ ($2/3$ մասով) և զգալիորեն իջեցնել արտադրանքի ինքնարժեքը:

Գիտատեխնիկական առաջընթացը բարելավում է բնական ռեսուրսների՝ հումքի, նյութերի, վառելիքի օգտագործումը, դրանց օգտագործման բոլոր փուլերում կարգավորում է նյութատարության, մետաղատարության, էներգատարության իջեցման գործընթացը: Հիմնական միջոցների ռացիոնալ օգտագործումը և տեխնոլոգիայի բարելավումը հնարավորություն կտա անխափան բարելավել արտադրանքի որակը, բարձրացնել դրանց մրցունակությունը շուկայում:

Մեծ է ԳՏԱ սոցիալական նշանակությունը աշխատանքի թեթևացման, ծանր ֆիզիկական աշխատանքը մեքենայացվածով փոխարինելու գործում:

Գիտատեխնիկական առաջընթացի ներդրումը զարգանում է համապատասխան շրթայական եղանակով: Այն բաղկացած է «Գիտություն», «Արտադրություն», «Ապառում» օղակներից:

«Գիտություն» օղակը բաղկացած է հիմնարար և կիրառական ուսումնասիրություններից, նախագծահաշվային ու տեխնոլոգիական մշակումներից:

Արտադրությունն ունի երկու փուլ՝ ա) նոր արտադրանքի յուրացում, բ) այդ արտադրանքի սեփական զանգվածային արտադրություն՝ մինչև նորի ի հայտ գալը գիտության օղակում:

Ապառումը նույնպես ունի երկու փուլ՝ ա) նոր արտադրանքի վաճառք, բ) նոր արտադրանքի շահագործում: Առաջինի ժամանակ կատարվում է նոր արտադրանքի իրացում: Երկրորդ՝ շահագործման փուլը վերջնականն է. օգտագործվում է նոր տեխնիկան, պարզաբանվում են դրա թերությունները, որոնց մասին տեղյակ է պահվում գիտությանը՝ խթանելով գիտության ու արտադրության հետագա զարգացումը:

ԳՏԱ արդյունավետությունը ծախսերի և դրանից ստացված արդյունքի հարաբերությունն է: Արդյունավետության չափանիշը տվյալ ծախսերից արդյունքի մաքսիմալացումն է կամ նշված արդյունքին

հասնելու համար ծախսերի մինիմալացումը միավոր արտադրանքի հաշվով:

Գիտատեխնիկական առաջադիմության ծախսերը ռեսուրսների արդյունավետ օգտագործման համար կատարվածներն են: Տարբերակվում են ԳՏԱ արդյունավետության հետևյալ ձևերը.

- տնտեսական արդյունավետություն. բնութագրվում է ծախսերի և արդյունքի հարաբերությամբ հանրապետության տնտեսության մակարդակով,
- ձեռնարկության արդյունավետություն. բնութագրվում է ծախսերի և արդյունքի հարաբերությամբ ձեռնարկության մակարդակով (հաճախ արտահայտվում է արտադրության շահութաբերության ցուցանիշով),
- լրիվ արդյունավետություն. ընդգրկում է արդյունավետության վերոնշյալ արդյունքները,
- համեմատական արդյունավետություն. ցույց է տալիս միայն կատարելագործված գործընթացի համեմատական առավելությունն առանձին տարբերակների համադրման ժամանակ,
- բացարձակ արդյունավետություն. բնութագրում է վերջնական տնտեսական արդյունքը տվյալ տարբերակի ծախսերի նկատմամբ՝ հաշվի առնելով դրանց արդյունավետության մաքսիմալացումը:

Անկախ արդյունավետության նշված ցուցանիշներից՝ դրանց հաշվարկման ժամանակ ընդունված է ուսումնասիրման միատեսակ մեթոդական կարգ՝

- սկզբնական տվյալների հավաքագրում,
- տարբերակների համադրելիության ապահովում,
- ամենաարդյունավետ տարբերակի որոշումը ըստ կատարված ծախսերի մինիմալացման կամ համեմատական արդյունավետության մաքսիմալացման:

ԳՏԱ տնտեսական արդյունավետության գնահատման կարևոր հանգամանք է նաև *ժամանակի գործոնը*:

Տարբեր միջոցառումներ կարող են իրականացվել տարբեր ժամանակահատվածներում, տալ երկարատև և կարճատև արդյունքներ: Դա առաջ է բերում ծախսերի և դրանց տնտեսական արդյունավետության խնդրի լուծման առաջնահերթությունը գնահատելու անհրաժեշտություն:

ԳՏԱ-ն գնահատվում է ցուցանիշների համակարգով: Դրանք լինում են մասնավոր և ընդհանրացնող:

Մասնավորները ձեռնարկության արտադրատնտեսական մակարդակը ցույց տվող, տեխնիկատեխնոլոգիական գործունեությունը բնութագրող ցուցանիշներն են: Օրինակ՝ արտադրության մեքենայացման մակարդակը, տեխնոլոգիական մակարդակը և այլն:

Ընդհանրացնողները արտադրության տեխնիկատնտեսական և կազմակերպատեխնիկական մակարդակի ցուցանիշներն են արտադրության մակարդակը, արտադրանքի որակի մակարդակը, աշխատանքի արտադրողականությունը, շահութաբերությունը, զուտ եկամուտը, ինքնարժեքը, նյութական ռեսուրսների օգտագործման արդյունավետությունը:

Այս ցուցանիշների միջոցով սննդարդյունաբերության մեջ ձեռնարկության ատեստավորման ժամանակ որոշվում է արտադրության կազմակերպատեխնիկական մակարդակը (ԱԿՏՄ): Այն որոշելիս լուծվում են հետևյալ խնդիրները.

- տրվում է ձեռնարկության ընդհանրացնող որակական բնութագիրը և առաջադիմության կատեգորիան,
- լուծվում են ձեռնարկության լիկվիդացման, վերակառուցման և տեխնիկական վերասարքավորման խնդիրները,
- որոշվում են ձեռնարկության դժվարությունները և ցույց տրվում դրանք հաղթահարելու արդյունավետ ուղիները,
- մշակվում են ձեռնարկության զարգացման և արտադրության կատարելագործման կազմակերպատնտեսական միջոցառումներ,
- որոշվում է տվյալ ձեռնարկության արտադրության կազմակերպատեխնիկական մակարդակի գնահատականը:

Արդյունքում՝ ձեռնարկությունները բաժանվում են առաջադիմության երեք կարգի՝ բարձր, առաջին և երկրորդ: *Բարձրը* միջազգային մակարդակ ունեցողներն են, *առաջինը*՝ ճյուղի՝ միջինից բարձր ցուցանիշ ունեցողները, իսկ *երկրորդ* կարգին են դասվում ցածր մակարդակ ունեցողները, որոնք պետք է վերակառուցվեն կամ լիկվիդացվեն:

9.6. ԳԻՏԱՏԵԽՆԻԿԱԿԱՆ ԱՌԱՋԸՆԹԱՑԻ ՄԻՋՈՑԱՌՈՒՄՆԵՐԻ ԱՐԴՅՈՒՆԱՎԵՏՈՒԹՅԱՆ ՈՐՈՇՈՒՄԸ

ԳՏԱ վերջնական նպատակը արտադրության արդյունավետության բարձրացումն է: Այն գնահատվում և որոշվում է հետևյալ կերպ.

- հաշվի են առնվում միջոցառումների դրական և բացասական արդյունքները սոցիալական, բնապահպանական, տնտեսական ուղղություններով,
- կատարվում է տնտեսական համալիր արդյունավետության հաշվարկ ԳՏԱ միջոցառումների իրականացման բոլոր օղակների համար,
- կատարվում է կապիտալ ներդրումների արդյունավետության հաշվարկ՝ տարբերակելով դրանք ըստ բնական և աշխատանքային ռեսուրսների, տնտեսական և նորմատիվային օգտագործման եղանակների:

ԳՏԱ միջոցառումների տնտեսական արդյունավետության հանրագումարն ըստ հաշվարկային տարիների որոշվում է հետևյալ բանաձևով.

$$ԳS_{\omega} = U_{\omega} - \bar{O}_{\omega},$$

որտեղ $ԳS_{\omega}$ -ն ԳՏԱ միջոցառումների տնտեսական արդյունավետությունն է հաշվարկային ժամանակահատվածում, U_{ω} -ն՝ ԳՏԱ միջոցառումների արդյունքների արժեքային գնահատականը հաշվարկային ժամանակահատվածում, դրամ, $\bar{O}_{\omega}$ -ն՝ ԳՏԱ միջոցառումների ծախսերի արժեքային գնահատականը հաշվարկային ժամանակահատվածում, դրամ:

9.7. ԳԻՏԱՏԵՆՆԻԿԱԿԱՆ ԱՌԱՋՆԹԱՑԸ ԵՎ ՇՈՒԿԱՆ

Հանրապետության՝ տնտեսական շուկայական հարաբերություններին անցման պայմաններում սպասվելիք ԳՏԱ տեղի չունեցավ: Դեռ ավելին՝ սննդարդյունաբերական ձեռնարկությունները սկսեցին քայքայվել: Արդեն մի քանի տարի է, ինչ նոր տեխնիկա հանրապետություն գրեթե չի ներմուծվում: Այդ ուղղությամբ ձեռնարկությունների ցուցանիշների անկման միտումը դեռ շարունակվում է: Անհրաժեշտ է իրականացնել համապատասխան միջոցառումներ, որոնք կնպաստեն՝

- տեխնիկայի օգտագործման մակարդակի բարձրացմանը,
- նոր տեխնիկայի միջոցով արտադրանքի թողարկման տեսակարար կշռի ավելացմանը,
- թողարկվող արտադրանքի ինքնարժեքի իջեցմանը,
- հումքի, էներգիայի և մյուս ռեսուրսների օգտագործման տնտեսմանը,
- փոքր ու միջին ձեռնարկությունների զարգացմանը, ձեռնարկությունների միջև մրցակցության դերի բարձրացմանը,
- սեփականության տարբեր ձևերի զարգացմանը:

ԹԵՄԱ 10

ԱՐՏԱԴՐԱՆՔԻ ՈՐԱԿԸ ԵՎ ԴՐԱ ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ՆՇԱՆԱԿՈՒԹՅՈՒՆԸ

10.1. ՈՐԱԿԻ ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆԸ

Արտադրանքի որակը սպառողական հատկությունների համակցությունն է, որը որոշում է դրա՝ ըստ նշանակության օգտագործման պիտանիության մակարդակը:

Ապրանքի որակը հատկությունների այն ամբողջությունն է, որը պայմանավորում է ապրանքների պիտանիությունը՝ բավարարելու համար բնակչության պահանջմունքները ներկայումս և ապագայում՝ համապատասխան դրա նշանակության, շահագործման և սպառման որոշակի պայմանների:

Որակն ուղղակիորեն կապված է սպառողական արժեքի հետ:

Սննդամյութերի որակը բնութագրվում է սպառողական հատկությունների բազմազանությամբ, որը ձևավորվում է սննդամթերքի նկատմամբ մարդկանց տարբեր պահանջմունքներով: Առանց պահանջարկի չկա արտադրություն: Սակայն սպառումն է վերարտադրում պահանջմունք:

Սննդամյութերի սպառողական բազմաձևությունը պայմանավորված է հումքի բնույթով: Իսկ սննդամթերքի համար հումք է հանդիսանում հիմնականում գյուղմթերքը, որի հատկությունները ձևավորվում են բազմաթիվ գործոններով: Դրանցից են բուսաբուծության և անասնաբուծության համակարգերը, նոր տեխնոլոգիան և տեխնիկական առաջընթացը:

Պարենամթերքի որակն ունի հարաբերական բնույթ: Մինչդեռ հստակ է, որ այն պետք է համապատասխանի տվյալ արտադրանքին ներկայացվող պահանջներին: Այսպես, սպիտակուցի քիչ քանակ ունեցող ալյուրը լավորակ հումք է թխվածքաբլիթ արտադրելու համար, սակայն հացի համար այն այդպիսին չէ:

Որակի բարձրացումը արտադրության արդյունավետության բարձրացման առաջնահերթ ռեզերվն է: Բացի դրանից՝ որակը ՊՏԱ ցուցանիշն է՝ աշխատանքային և նյութական ռեսուրսների տնտեսման աղբյուրը: Օրինակ՝ խաղողի շաքարայնության 1% բարձրացումը պայմանականորեն հանրապետությունում կարող է տնտեսել տարեկան շուրջ 1,5-2 հազ. տոննա շաքար: Մթերքի ցածր որակը ավելացնում է դրա քանակը պահեստներում և խանութներում ու դառնում հսկայական աշխատանքային, նյութական ռեսուրսների կորուստների պատճառ:

Մարդը սննդի հետ ստանում է էներգիա, վիտամիններ, սպիտակուցներ: Վիտամիններով և միկրոտարրերով սննդի հարստացումը

առաջնահերթ նշանակություն ունի սննդարդյունաբերությունում արտադրանքի որակը բարձրացնելու գործում:

Խիստ անհրաժեշտ է նաև որոշ դեպքերում սննդի կալորիականության իջեցումը՝ գիրացումը կամ սրտանոթային հիվանդությունները կանխելու համար:

Մեծ նշանակություն ունի բուժիչ, դիետիկ, մանկական, մարզիկների, զբոսաշրջիկների համար հատուկ սննդի արտադրությունը:

Մարդկանց ժամանակը տնտեսելու համար անհրաժեշտ է դարձել պատրաստելիության բարձր մակարդակի կիսապատրաստուկների, խոհարարական մթերքի արտադրության զարգացումը, որը հեշտացնում է տանը սննդի պատրաստման գործը:

Նշված և շատ այլ սոցիալական հանգամանքներ բերում են տնտեսական արդյունավետության բարձրացման առաջադեմ հանգուցալուծումների ագրարային վերամշակման ոլորտում:

10.2. ԱՐՏԱԴՐԱՆՔԻ ՈՐԱԿԻ ՑՈՒՑԱՆԻՇՆԵՐԸ

Արտադրանքի որակի ցուցանիշները դրսևորվում են երեք խմբով՝ սպառողական հատկություններով, որակի որոշման մեթոդներով, որակի բովանդակությամբ:

Սպառողական հատկություններով որակի բնութագրման ժամանակ առանձնացվում են՝

ա) սոցիալական նշանակության ցուցանիշները. արտադրանքը բնութագրվում է այդ արտադրանքի նկատմամբ սպառողների կոնկրետ խմբի (օրինակ՝ բանվորների, ծառայողների) պահանջմունքներին արտադրանքի համապատասխանությամբ,

բ) գործառնական (ֆունկցիոնալ) ցուցանիշները, որոնք բնութագրում են արտադրանքի համապատասխանությունը նպատակային նշանակությամբ (օրինակ՝ կալորիականությունը, սննդարարությունը և այլն),

գ) պահպանվող հատկությունների ցուցանիշները. բնութագրում են մթերքի պահպանվող հատկություններն օգտագործման, տեղափոխման և պահեստավորման ժամանակ,

դ) գեղագիտական (էսթետիկական) ցուցանիշները. բնութագրում են արտադրանքը ապրանքային ցայտուն տեսքով, արտահայտականությամբ, ձևավորման մանրակրկիտությամբ և այլն,

ե) էրգոնոմիկական ցուցանիշները. արտադրանքի բնութագրումը կատարվում է ֆիզիոլոգիական և հոգեբանական գործոններով (օրինակ՝ հաճույքով զնվում են ցայտուն գույներով ձևավորված ապրանքները),

գ) անվտանգության ցուցանիշները, որոնք բնութագրվում են պետիցիտների, ծանր մետաղների պարունակությամբ. յուրաքանչյուր մարդ պետք է համոզված լինի, որ ապրանքը կամ մթերքն անվտանգ է:

Որոշման մեթոդներով որակի բնութագրման ժամանակ օգտագործվում են ֆիզիկաքիմիական և զգայաբանական մեթոդները:

- Ֆիզիկաքիմիական մեթոդը բնութագրում է մթերքի որակն ըստ դրա կազմի: Չափիչ տեխնիկական ապարատներով, հատուկ լաբորատորիաներում որոշվում է, օրինակ, սպիրտի, շաքարի, սպիտակուցի, ճարպի պարունակությունը, աղտոտվածությունը և այլն:
- Զգայաբանական մթերքի գնահատումն է ըստ համի, գույնի, հոտի, ձևի, ֆիզիկական վիճակի: Այս մեթոդը մարդու զգայական ապարատի, տեսողության, լսողության, հոտառության, համտեսի վրա է հիմնված: Որոշվում է բալերով, և շատ դեպքում որոշման ճշտությունը կախված է համտեսողի որակավորումից:

Որակի բովանդակությամբ պայմանավորված ցուցանիշները լինում են առանձին, համալիր և ընդհանրացնող:

- Առանձինը բնութագրում է արտադրանքի որևէ հատկությունը: Օրինակ՝ օդու մեջ՝ սպիրտի, կարամելի մեջ՝ շաքարի, կաթի մեջ՝ յուղի քանակը:
- Համալիրը միավորում է արտադրանքի մի քանի կարևոր հատկություն: Գնահատումը կատարվում է բալերով: Գնահատվում են տարբեր հատկություններ: Հատկություններին տրվում են գործակիցներ, և բալերը, բազմապատկվելով գործակիցներով, գումարվում են և տալիս որակի համալիր գնահատականը:
- Ընդհանրացնող ցուցանիշները բնութագրում են արտադրանքի որակի մակարդակը՝ անկախ դրա տեսակից և նշանակությունից: Դրանք օգտագործվում են ճյուղի վերլուծության, պլանավորման նպատակներով: Օրինակ՝ բարձրորակ արտադրանքի արտադրության և ձեռնարկության տնտեսական բարձր արդյունավետության մակարդակը սննդարդյունաբերությունում բնութագրում է տվյալ ճյուղի տնտեսական բազմաթիվ դրական հատկություններ (բարձրորակ արտադրանք, օպտիմալ կալորիականություն, փաթեթավորման լավ վիճակ, մեծ պահանջարկ, բարձր հեղինակություն և այլն):

10.3. ԱՐՏԱԴՐԱՆՔԻ ՈՐԱԿԻ ԲԱՐՋՐԱՑՄԱՆ ԳՈՐԾՈՆՆԵՐԸ

Հանրապետությունում արտադրվող պարենամթերքի որակը պայմանավորվում է հետևյալ գործոններով.

ա) գյուղատնտեսությունում արտադրված հումքի որակով: Այն շատ դեպքերում չի համապատասխանում վերամշակող արդյունաբերության պահանջներին: Օրինակ՝ ալրադացները բավարար չափով չեն ստանում կարծր սորտերի հացահատիկ: Բանջարեղենի, պտղի որակը միշտ չէ, որ համապատասխանում է պահածոների արդյունաբերության պահանջներին: Խաղողի ցածր որակը հանգեցնում է ցածրորակ գինիների արտադրության: Կաթի աղտոտվածության և բարձր թթվայնության պատճառով բարձրորակ կաթնամթերք պատրաստելը դժվար լուծելի խնդիր է դառնում և այլն:

բ) ճյուղում կիրառվող սարքավորումների և տեխնոլոգիայի վիճակով: Սննդարդյունաբերությունում հիմնական արտադրական ֆոնդերի արժեքի կառուցվածքում մեծ է ֆիզիկական ու բարոյական մաշվածությամբ սարքավորումների տեսակարար կշիռը: Սարքավորումների միայն 15-20 %-ն է օժտված որակի բարձր գնահատականով:

գ) ենթակառուցվածքների վիճակով: Ցածր է պահեստարաններով, սառնարաններով, տարային տնտեսություններով ապահովվածության մակարդակը:

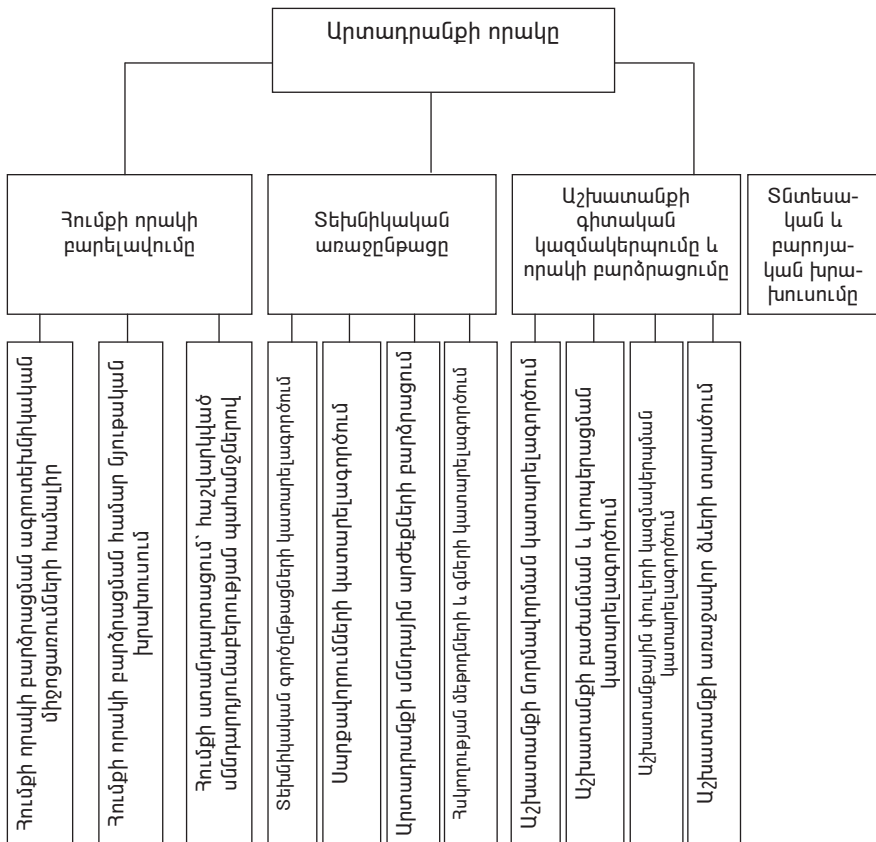
Հետևաբար՝ որակի բարձրացման հիմնական միջոցառումները պետք է ուղղված լինեն հումքի որակի բարձրացմանը, սննդարդյունաբերության ԳՏԱ-ի և ենթակառուցվածքների ու մնացած օղակների կատարելագործմանը: Դրանցից անհրաժեշտ է առանձնացնել՝

- գյուղատնտեսական արտադրության վարման՝ գիտականորեն հիմնավորված համակարգերի պահանջների պահպանումը, ճիշտ տեղաբաշխումն ու մասնագիտացման խորացումը.
- սննդարդյունաբերության մեջ գիտատեխնիկական առաջադիմության ապահովումը և տեխնոլոգիական զարգացումը: Նոր տեխնիկայի ստեղծումն ու զարգացումը կախված է այդ ասպարեզում իրականացվող առաջընթացից, համալիր մեքենայացումից, ավտոմատացումից, իսկ նոր տեխնոլոգիաների մշակումը՝ քիմիական և կենսաբանական գիտությունների զարգացումից: Նոր տեխնոլոգիաները հնարավորություն են տալիս արտադրել կենսաբանորեն բարձրարժեք մթերք՝ հարստացված սպիտակուցներով, վիտամիններով, միկրոտարրերով, օգտագործել ոչ ավանդական հումք, արտադրել շուտ պատրաստվող սնունդ (մակարոնեղեն և ձավար, որոնք եփելու կարիք չեն զգում), պատրաստել մանկական սննդախառնուրդներ: Օգտագործվում են շուտ սառեցման տեխնո-

լոգիաներ, որոնք պահպանում են մթերքի սկզբնական կառուցվածքը, համը և այլն.

- մթերքի հիգիենիկ վիճակի բարելավման, պեստիցիդների, միկրոտոքսիների, ծանր մետաղների, նիտրատների պակասեցման ուղղությամբ աշխատանքները.
- ենթակառուցվածքների կատարելագործումը:

ճյուղում արտադրանքի որակի բարձրացման գործոնները բերված են գծապատկեր 12-ում:

Գծ. 12. Սննդի արդյունաբերության մեջ արտադրանքի որակի բարձրացման գործոններն ու ուղիները:

10.4. ՈՐԱԿԻ ԲԱՐՁՐԱՑՄԱՆ ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ԱՐԴՅՈՒՆԱԿԵՏՈՒԹՅՈՒՆԸ

Որպես կանոն՝ որակի բարձրացումը պետք է նպաստի շահույթի ավելացմանը: Տարեկան տնտեսական արդյունքը որակի բարելավումից որոշվում է հետևյալ բանաձևով.

$$\Delta_K = (\Delta\Pi - E_H \cdot K) \cdot A,$$

որտեղ Δ_K -ն տարեկան տնտեսական արդյունքն է որակի բարելավումից, $\Delta\Pi$ -ն՝ շահույթի աճը որակի բարելավումից, դրամ, E_H -ն՝ արդյունավետության նորմատիվային գործակիցը, 0,16, K -ն՝ միջոցառումների իրականացման համար կատարված տեսակարար կապիտալ ներդրումները, A -ն՝ բարձրորակ արտադրանքի ծավալը բնեղեն միավորումներով:

Սակայն որակի բարձրացումն ունի ավելի մեծ սոցիալական նշանակություն, քանի որ դրականորեն է ազդում առողջության և աշխատունակության վրա: Հետևաբար՝ որակի արդյունավետությունը միշտ չէ, որ կարելի է որոշել ուղղակի՝ հաշվարկներով և արտահայտել դրամներով:

10.5. ԱՐՏԱԴՐԱՆՔԻ ՈՐԱԿԻ ԿԱՌԱՎԱՐՈՒՄԸ ԵՎ ՇՈՒԿԱՆ

Որակի պահպանման և կարգավորման գործում մեծ դեր են կատարում ստանդարտացումն ու ատեստավորումը (սերտիֆիկացումը):

Ստանդարտացումը սահմանված նորմերի, կանոնների և պահանջների համակարգն է ստանդարտացվող օբյեկտի նկատմամբ: Ստանդարտում ամրագրված որակի ցուցանիշները համապատասխանում են գիտության, տեխնիկայի և սպառողների պահանջներին: Ստանդարտով նորմավորված որակի ցուցանիշները պարենամթերքի նկատմամբ երաշխավորում են սննդային արժեքը, դրա համային, ֆիզիկական հատկությունները, թարմությունը և անվտանգությունը: Ստանդարտը չպահպանելն օրենքով պատժվում է: Ստանդարտին չհամապատասխանող ապրանքի արտադրանքը ձեռնարկության պլանում չի հաշվարկվում, իսկ ստացված եկամուտը կարող է բռնագանձվել:

Հանրապետությունում գործում է Ստանդարտի պահպանման պետական գործակալություն, որը համապատասխան կազմակերպությունների հետ հաստատում ու վերանայում է ստանդարտները, մշակում ստանդարտացման համալիր ծրագիր՝ ՍՀԾ՝ նախատեսելով հունքի և նյութերի համապատասխան որակ, առաջատար տեխնոլոգիայի կիրառում, չափող տեխնիկայի ապահովում: ՍՀԾ-ն գործում է մեր հանրապետությունում հացամթերքի արտադրության, ոչ ալկոհոլային խմիչքի, պտուղ-բանջարեղենի, մսի պահածոների, կաթնամթեր-

քի, գինու, կաշվի արտադրության և այլ ոլորտներում: Սակայն դա դեռ բավարար չէ: Ստանդարտը որակի կառավարման միջոց է:

Որակի կառավարման համակարգը կարգավորվում է շուկայական հարաբերություններով և պետական համապատասխան մարմինների միջոցով: Սակայն այս հարցում մեծ դեր ունեն կատարելու սպառողների միություններն ու ընկերությունները. վերջիններս ուսումնասիրում են տվյալ մթերքի որակի մասին հասարակական կարծիքը և մշակում առաջարկություններ որակի բարձրացման ուղղությամբ, ապա դրանք ներկայացնում որակի կառավարման պետական մարմիններին և արտադրող ձեռնարկություններին:

Սպառողը պետք է համոզված լինի, որ սննդանյութերը, դեղորայքը, կոսմետիկան չեն վնասելու առողջությանը, որ կան օրենքներ սպառողի իրավունքները պաշտպանելու համար, որոնք նյութական և իրավական պատասխանատվության կենթարկեն ձեռնարկությանը, որն անորակ ապրանք է թողարկել ու թունավորումների կամ այլ վնասի պատճառ դարձել:

Խոշոր միավորումներին, ագրոկոմբինատներին, ֆիրմաներին իրավունք է տրված մշակելու և հաստատելու տեխնիկական փաստաթղթեր կոնկրետ մթերքի որակի ուղղությամբ: Սակայն դրանցով նախատեսված պահանջները պետք է ցածր չլինեն պետական ստանդարտից: Բացի պետական վերահսկողությունից՝ որակը կարող են վերահսկել ճյուղային և տեխնիկական հսկող մարմինները՝ հատուկ ինսպեկցիաների միջոցով: Տեխնիկական հսկողությունը ներառում է հաշվառումը, անորակ արտադրանքի համար նախագուշացումը, դրանց վերացմանն ուղղված միջոցառումների մշակումը: Տեխնիկական վերհսկման բաժինները (ՏՎԲ) կատարում են ձեռնարկությունում արտադրված ապրանքների տեխնիկական վերահսկում: Այստեղ գործում են անձնական կնիքները, որոնք վերահսկման այդ մեթոդը դարձնում են ավելի արդյունավետ:

Մեր կարծիքով՝ բարձրորակ մթերք արտադրող ձեռնարկությունների աշխատանքը գնահատում է շուկան: Այսինքն՝ *հումքի, իրացվող ապրանքի և այլնի որակի վերահսկման կարգավորումը հիմնականում պատկանում է շուկային, կատարվում է շուկայում գործող տնտեսական մեխանիզմների միջոցով:*

Հայաստանի Հանրապետության ստանդարտացման և սերտիֆիկացման համակարգը պետք է համաձայնեցվի միջազգային, ազգային, տարածաշրջանային համակարգերի հետ և ապահովի՝

- նյութատեխնիկական և աշխատանքային ռեսուրսների օգտագործման տնտեսում և արտադրական ցուցանիշների բարելավում,
- տեխնիկական խոչընդոտների վերացում արտադրության և վաճառքի մեջ, ապրանքի մրցունակության ապահովում շուկայում,

աշխատանքի բաժանման միջազգային գործընթացին ակտիվ մասնակցություն,

- սոցիալ-տնտեսական խոշոր ծրագրերի համար նորմատիվա-տեխնիկական բազայի ստեղծում,
- երկրի տնտեսական պաշտպանություն և շրջակա միջավայրի բարելավում:

Ստանդարտները պետք է ապահովեն երկու պահանջ՝

ա) չպետք է արգելեն գիտության ու տեխնիկայի առաջընթացը,

բ) պետք է ունենան անփոփոխ պահանջներ որոշակի ժամանակահատվածի համար, հատկապես՝ հիմնարար տեխնիկական ստանդարտների համար:

Ստանդարտացումը հիմնվում է մի շարք սկզբունքների վրա: Դրանք են՝

ա) կրկնություն. այն որոշում է օբյեկտների շրջանակը, որոնց համար ընդունելի է իրերի, գործընթացների, հարաբերությունների կրկնությունը ժամանակի կամ տարածության մեջ.

բ) տարբերակայնություն. ապահովում է ստանդարտ տարրերի նվազագույն, ռացիոնալ տարատեսակներ, որոնք մտնում են ստանդարտացվող օբյեկտի մեջ.

գ) համակարգվածություն. որոշում է ստանդարտը՝ որպես համակարգի տարր, երբ այդ տարրերը կապված են միմյանց հետ կոնկրետ օբյեկտի ներքին բնույթով (օրինակ՝ գրիչն ու միջուկը).

դ) փոխադարձ փոխարինելիություն. նախատեսում է տարբեր վայրերում և ժամանակներում պատրաստված միատեսակ մասերի փոխարինելիություն:

Ստանդարտացման ժամանակ կազմվում են նորմատիվային փաստաթղթեր: Դրանք բաժանվում են հետևյալ խմբերի.

- պետական ստանդարտներ,
- ճյուղային ստանդարտներ,
- տեխնիկական պայմաններ,
- միավորումների, ֆիրմաների, ընկերությունների, խոշոր ձեռնարկությունների ստանդարտներ:

Ստանդարտացվող օբյեկտի առանձնահատկությունների հետ կապված՝ դրանք կարող են լինել՝

- հիմնարար ստանդարտներ,
- գործընթացների ստանդարտներ,
- արտադրության և ծառայության ստանդարտներ,
- վերահսկման, փորձարկման, չափման, վերլուծության մեթոդների ստանդարտներ:

Արտադրանքի սերտիֆիկացումը (ատեստավորումը) թույլ է տալիս գնման ժամանակ ստուգել ապրանքի համապատասխանությունը

ստանդարտի պահանջներին, հաստատել, որ ապրանքը փորձարկված և ստուգված է օբյեկտիվորեն: Սերտիֆիկացումը միջազգային հասկացություն է, մշակվել է ստանդարտացման միջազգային կազմակերպության կողմից:

Այն երրորդ կողմի գնահատական է, որն անհրաժեշտ է ապացուցելու համար, որ ապրանքը, ծառայությունը համապատասխանում է կամ չի համապատասխանում ստանդարտին կամ նորմա-տիվային փաստաթղթին: Այն կատարում է վերահսկում ի շահ սպառողի և ստուգում արտադրանքը բնութագրող յուրաքանչյուր ցուցանիշ: Հետևաբար՝ սերտիֆիկացումը նույնպես, ինչպես ստանդարտացումը, որակը բնութագրող ու վերահսկող արդյունավետ կառավարման միջոց է: Այն օգտագործվում է պետական և ոչ պետական մարմինների կողմից: Պետությունը վերահսկում է որակի ապահովումը, սպառողի հետաքրքրությունը, սպառողի առողջության պահպանումը, շրջակա միջավայրի պահպանումը, արտադրության ազգային հետաքրքրությունները, պաշտպանում խարդախներից, զոլագային կեղծիքներից և տեղեկատվության անճշտություններից: Դա հնարավորություն է տալիս պաշտպանել սեփական շուկան անորակ և ստանդարտին չհամապատասխանող ապրանքներից:

Սերտիֆիկացման աշխատանքները հիմնված են հետևյալ սկզբունքների վրա.

- չափանիշների ընտրություն, որոնցով կարելի է որոշել՝ ապրանքը համապատասխանում է՞ սպառողի հետաքրքրություններին, ներմուծող երկրի օրենքներին, արտադրողի հնարավորություններին թե ոչ,
- սերտիֆիկացման համակարգի ընտրություն, որը կախված է սերտիֆիկացնող մարմնի հեղինակությունից, որովհետև վերջինս պետք է ապահովի անաչառություն, իրազեկություն և վստահելիություն,
- սերտիֆիկացման աշխատանքների իրականացման արդյունքների անկախություն. սերտիֆիկացված արտադրանքը պետք է ունենա մասնավոր նշան, պիտակ, դրոշմ, կից փաստաթուղթ՝ հավաստագիր (սերտիֆիկատ-ատեստատ):

Սերտիֆիկացումը լինում է՝ պարտադիր ստուգման ձևով, որը ստուգում է արտադրանքի որակը բնապահպանության և սպառողների անվտանգության հարցերը կարգավորելու նպատակով և ոչ պարտադիր՝ ֆակուլտատիվ, որը վերահսկում է այնպիսի ցուցանիշներ, որոնք բարձրացնում վստահությունը սպառողի և առաքողի միջև, բարձրացնում են ապրանքի մրցունակությունը:

Զարգացած երկրներում որակի կառավարման և սպառողների իրավունքների պաշտպանության հարցերը կարգավորվում են պետության

կողմից սահմանված օրենքներով: ՀՀ-ում այդ ուղղությամբ կատարվում են առաջին քայլերը: Ընդունված են հետևյալ օրենքները՝ «Ստանդարտացման մասին», «Սպառողների իրավունքների պաշտպանության մասին», «Արտադրանքի և ծառայությունների սերտիֆիկացման մասին», «Զափման միասնության ապահովման մասին»:

ԹԵՄԱ 11

ՄՆՆԴԱՐԴՅՈՒՆԱԲԵՐՈՒԹՅԱՆ ՀԱՄԱԿԵՆՏՐՈՆԱՑՈՒՄԸ, ՍԱՄՆԱԳԻՏԱՑՈՒՄԸ, ԿՈՈՊԵՐԱՑՈՒՄԸ ԵՎ ԿՈՄԲԻՆԱՑՈՒՄԸ, ԴՐԱՆՑ ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ՆՇԱՆԱԿՈՒԹՅՈՒՆԸ

11.1. ԱՐՏԱԴՐՈՒԹՅԱՆ ՀԱՄԱԿԵՆՏՐՈՆԱՑՈՒՄ 11.1.1. ԱՐՏԱԴՐՈՒԹՅԱՆ ՀԱՄԱԿԵՆՏՐՈՆԱՑՄԱՆ ՀԱՍԿԱՑՈՒԹՅՈՒՆԸ, ՁԵՎԵՐԸ

Արտադրության համակենտրոնացումը խոշորացման գործընթացն է, այսինքն՝ արտադրամիջոցների, աշխատանքային ուժի և արտադրանքի արտադրության միավորումը: Արտադրության խոշորացումը հասարակական արտադրողական ուժերի զարգացման կարևորագույն օրինաչափություններից մեկն է: Այն իրագործվում է տեխնիկական և տնտեսական ցուցանիշների բարելավմանը համընթաց:

Ձեռնարկության չափերը բնութագրվում են աշխատողների թվաքանակով, հիմնական արտադրական ֆոնդերի արժեքի մեծությամբ, թողարկող արտադրանքի ծավալով: Սակայն համակենտրոնացումը չի կարելի գնահատել մեկ ցուցանիշով: Այն պետք է գնահատել ցուցանիշների համակարգով: Դրանք լինում են բնեղեն և արժեքային ցուցանիշներ (բնեղենը՝ կգ, ցեմտներ, տոննա, պայմանական տուփ, դեկալիտր և այլն, արժեքայինը՝ դրամ, դոլար և այլն): Ավելի հաճախ կիրառվում են արժեքային ցուցանիշները:

Համակենտրոնացումն իրականացվում է տարբեր կերպ՝

- ագրեգատային ձևով. իրականացվում է առանձին ագրեգատների հզորության մեծացման կամ ճյուղի մեքենայական պարկում այդ ագրեգատների տեսակարար կշռի ավելացման միջոցով: Այստեղ արտադրանքի արտադրության հոսքային գծի արտադրողականությունը մի դեպքում կարող է ավելանալ (3-24 հազ. շիշ ժամում), իսկ մյուս դեպքում հոսքային գծերի քանակը զգալիորեն ավելանում է (տվյալ դեպքում՝ 8 անգամ):
- Արտադրության տեխնոլոգիական ձևով. իրականացվում է արտադրության ավելացում հիմնական և օժանդակ արտադրության առանձին արտադրամասերի խոշորացման հաշվին: Սա կատարվում է էքստենսիվ (տեղակայվում են առկա մեքենաների մակնիշներով մեքենաներ) և ինտենսիվ եղանակներով (ցածր արտադրողականությամբ մեքենաները փոխարինվում են բարձր արտադրողականություն ունեցող մեքենաներով):

- Գործարանային ձևով. հանդես է գալիս նոր ձեռնարկությունների ստեղծման կամ հնի վերակառուցման ու վերասարքավորման միջոցով:
- Կազմակերպատնտեսական ձևով. իրականացվում է ագրոարդյունաբերական միավորումների, արտադրագիտական կազմակերպությունների, ֆիրմաների ստեղծմամբ:
- Տարածքային ձևով. համակենտրոնացումն ի հայտ է գալիս մեկ մասնագիտացված արտադրանքի ուղղությամբ (աղի, ջերմուկի, պահածոների և այլն):

Սննդարդյունաբերությունում համակենտրոնացման մակարդակը բնութագրում են հետևյալ ցուցանիշները.

- մեկ ձեռնարկության հաշվով արտադրանքի ծավալը (միջին հզորությունը),
- ինտենսիվ հիմքերով գործող խոշոր ձեռնարկությունների տեսակարար կշիռը ձեռնարկությունների ընդհանուր թվի մեջ,
- ինտենսիվ հիմքերով գործող խոշոր ձեռնարկությունների արտադրանքի տեսակարար կշիռն ընդամենը թողարկվող արտադրանքի կառուցվածքում,
- ինտենսիվ հիմքերով գործող ձեռնարկությունների հզորությունների գումարի տեսակարար կշիռն ամբողջ հզորությունների կառուցվածքում,
- խոշոր ձեռնարկությունների հիմնական արտադրական ֆոնդերի արժեքի տեսակարար կշիռը ճյուղի հիմնական արտադրական ֆոնդերի կառուցվածքում,
- ինտենսիվ հիմքերով գործող ձեռնարկությունների աշխատուժի տեսակարար կշիռը ճյուղի աշխատուժի կառուցվածքում,
- խոշոր ձեռնարկությունների կողմից օգտագործված էլեկտրաէներգիայի տեսակարար կշիռը ճյուղի օգտագործված ողջ էլեկտրաէներգիայի կառուցվածքում:

11.1.2. ԽՈՇՈՐ ԶԵՆԱՐԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ԱՈՎԱԵԼՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐՆ ՈՒ ԹԵՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ

Փոքր և միջին ձեռնարկությունների համեմատությամբ խոշոր ձեռնարկություններին բնորոշ են մի շարք առավելություններ՝
ա) դրանցում ստեղծվում է հնարավորություն աշխատանքի առավել կատարելագործված միջոցների (նոր տեխնիկայի ու տեխնոլոգիայի) օգտագործման համար,

բ) կապիտալ ներդրումների տեսակարար կշիռը (ոչ արտադրական նպատակների համար) ընդհանուր կապիտալ ներդրումների կառուցվածքում համեմատաբար փոքր է,

գ) նպատակահարմարության դեպքում հնարավոր է դառնում աշխատողներին ու տեխնիկան տեղափոխել մի տեղից մյուսը,

դ) թափոնների օգտագործման հնարավորությունները մեծ են, կարելի է ստեղծել օժանդակ արտադրամասեր դրանց վերամշակման համար,

ե) հնարավորություն ունեն կազմակերպել աշխատանքը միջազգային ստանդարտներին համապատասխան,

զ կարող են լուծել սոցիալական շատ խնդիրներ՝ կառուցել բնակելի տներ, առողջապահական, կուլտուր-կենցաղային օբյեկտներ:

Համակենտրոնացումը, սակայն, ունի իր սահմանը, քանի որ ունի նաև բացասական կողմեր՝

- երկարում է շինարարության նորմատիվային ժամկետը,
- մեծանում են միավորի հաշվով տրանսպորտային (հումքի ձեռքբերման և պատրաստի ապրանքի առաքման համար) ծախսերը,
- դժվարանում է նոր տեխնիկայի և տեխնոլոգիայի ընկալման ճկունությունը և այլն:

11.1.3. ԶԵՆԱՐԿՈՒԹՅԱՆ ԶԱՓԵՐԻ ՎՐԱ ԱԶԴՈՂ ԳՈՐԾՈՆՆԵՐԸ

Դրանք լինում են տնտեսական, ճյուղային և ներճյուղային:

Տնտեսական գործոններն են տեխնիկական առաջընթացն ընդհանուր տնտեսությունում (էլեկտրիֆիկացման, քիմիացման, մեքենայացման ասպարեզում) և տնտեսության մյուս ճյուղերում (տեխնիկայի ու տեխնոլոգիայի զարգացման նպատակով), որտեղ արտադրվում են սննդարդյունաբերական հիմնական միջոցներն և աշխատանքի առարկաները:

Ճյուղային գործոնը ճյուղի զարգացումն է գյուղատնտեսական արտադրության մեջ: Այն խթանում է սննդարդյունաբերության տվյալ ճյուղի զարգացումը: Օրինակ՝ Հայաստանում գինեգործության զարգացումը խաղողագործության զարգացման հետևանք է:

Ներճյուղային այն գործոններն են, որոնք կապված են հումքի առանձնահատկության հետ: Օրինակ՝ խաղողը պետք է վերամշակել բերքահավաքից հետո 4 ժամվա ընթացքում, տոմատը երկար պահել չի կարելի, երկար պահելուց բարձրանում է կաթի թթվայնությունը և այլն:

11.1.4. ԶԵՆԱՐԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՕՊՏԻՄԱԼ ԶԱՓԵՐԻ ՈՐՈՇՄԱՆ ՄԵԹՈԴԱԲԱՆՈՒԹՅՈՒՆԸ

Զեռնարկության չափերը կախված են ստույգ պայմաններից, շուկայի պահանջարկից ու առաջարկից: Սննդարդյունաբերական ձեռնարկությունների չափերի որոշման մեթոդաբանությունը հիմնվում է հզորության և ծախսերի միջև քանակական փոխադարձ կապերի

որոշման վրա: Ծախսերը՝ կախված ձեռնարկության հզորությունից, լինում են տարբեր.

ա) մեկ միավոր արտադրանքի հաշվով ձեռնարկությունների տարբեր չափերի դեպքում մնում են անփոփոխ,

բ) մեկ միավոր արտադրանքի հաշվով ձեռնարկության մեծացման դեպքում փոքրանում են,

գ) մեկ միավոր արտադրանքի հաշվով ձեռնարկության մեծացման դեպքում մեծանում են: Օրինակ՝ տրանսպորտային ծախսերը և այլն:

Սննդարդյունաբերության մեջ ձեռնարկության օպտիմալ չափ է համարվում այն մեծությունը, որն ապահովում է նվազագույն ընդհանուր ծախսեր միավոր արտադրանքի հաշվով (տեղաբաշխման, տարածքում հունքի տեղափոխման, ձեռնարկության կառուցման, մթերքի արտադրության և սպառողին առաքման համար):

Նվազագույն ընդհանուր ծախսերը ($\bar{D}_G$) հաշվարկվում են հետևյալ բանաձևով.

$$\bar{D}_G = S_h + h + Q_G \cdot Y_G + S_{պա} \rightarrow \text{նվազագույնի,}$$

որտեղ S_h -ն և $S_{պա}$ -ն հունքի և պատրաստի արտադրանքի տրանսպորտային ծախսերն են, h -ն՝ արտադրական ծախսերն առանց տրանսպորտային, Q_G -ն՝ կապիտալ ներդրումների արդյունավետության նորմատիվային գործակիցը (0,16), Y_G -ն՝ ձեռնարկության կառուցման կապիտալ ներդրումները:

Այսինքն՝ օպտիմալ չափը ձեռնարկության համար այն է, երբ ընդհանուր ծախսերը ամենացածրն են միավոր արտադրանքի հաշվով:

Շուկայական հարաբերությունների ներկա պայմաններում հանրապետությունում անհրաժեշտ է զուգակցել խոշոր, միջին և մանր ձեռնարկությունների գործունեությունը: Գյուղացիական տնտեսությունների հնարավորություններն առայժմ նպաստում են մանր և միջին հզորությունների ձեռնարկությունների զարգացմանը: Սակայն համակենտրոնացման օրինաչափությունների օբյեկտիվ գործընթացը հեռանկարում ստեղծելու է խոշոր ձեռնարկություններ կամ նոր ուժ է տալու գործող հզոր ձեռնարկություններին: Խոշոր, միջին և փոքր վերամշակող ձեռնարկությունների զարգացումն անհրաժեշտ է զուգակցել համապատասխան հզորություններով:

11.2. ԱՐՏԱԴՐՈՒԹՅԱՆ ՄԱՍՆԱԳԻՏԱՑՈՒՄ

11.2.1. ԱՐՏԱԴՐՈՒԹՅԱՆ ՄԱՍՆԱԳԻՏԱՑՄԱՆ ՀԱՍԿԱՑՈՒԹՅՈՒՆԸ, ՁԵՎԵՐԸ

Մասնագիտացումը արտադրության կազմակերպման ձևն է, որը պայմանավորված է աշխատանքի բաժանմամբ և ճյուղային կառուցվածքի փոփոխմամբ հանրապետության, մարզի, մարզային տարածք-

ների, ֆիրմայի, ձեռնարկության մակարդակով: Այն իրականացվում է տարբեր տնտեսական ճյուղերի (արդյունաբերության, գյուղատնտեսության, տրանսպորտի և այլնի) միջև:

- տնտեսական ճյուղերում, արդյունաբերությունում, ինչպես նաև մեքենաշինության, սննդարդյունաբերության, թեթև արդյունաբերության մեջ,
- սննդարդյունաբերական ճյուղերում (շաքարի, հրուշակեղենի, հացաթխման, գինու, պահածոների արտադրության մեջ),
- սննդարդյունաբերության յուրաքանչյուր ենթաճյուղում՝ ըստ առանձին արտադրատեսակի,
- սննդարդյունաբերական ձեռնարկությունում՝ ըստ արտադրամասերի մասնագիտացման:

Մասնագիտացված արտադրությունն ունի ընդհանուր յուրահատկություններ՝ արտադրանքի միատարրություն, տեխնոլոգիական գործընթացների ընդհանրություն, յուրահատուկ մեքենաներ և խիստ մասնագիտացված կադրեր:

Սննդարդյունաբերությունում մասնագիտացումն իրականացվում է երեք հիմնական ուղղությամբ՝ միատարր արտադրանքի արտադրության կամ առարկայական, արտադրանքի որոշակի մասի արտադրության կամ տարադետալային և արտադրանքի պատրաստման համար առանձին տեխնոլոգիական տարրերի կատարման կամ փուլային, տեխնոլոգիական:

Գոյություն ունի նաև ճյուղային ու տարածքային մասնագիտացման ուղղություն, որը կախված է գյուղատնտեսական հունքի արտադրությունից, բնակլիմայական առանձնահատկություններից:

11.2.2. ԱՐՏԱԴՐՈՒԹՅԱՆ ՄԱՍՆԱԳԻՏԱՑՄԱՆ ՄԱԿԱՐԴԱԿԻ ՑՈՒՑԱՆԻՇՆԵՐԸ

Մասնագիտացումը որոշվում է ցուցանիշների համակարգով: Այդ ցուցանիշներից են՝

ա) մասնագիտացված արտադրանքի տեսակարար կշիռը ճյուղի ապրանքային արտադրանքի կառուցվածքում, %.

$$Y_{cn} = \frac{Be}{Bo} \cdot 100,$$

որտեղ Y_{cn} -ը մասնագիտացված ճյուղի տեսակարար կշիռն է, %, Be -ն՝ մասնագիտացված ճյուղի արտադրանքի ծավալը, դրամ, Bo -ն՝ տնտեսական ճյուղում արտադրված արտադրանքի ընդհանուր ծավալը, դրամ:

բ) Հիմնական մթերքի տեսակարար կշիռը ճյուղում արտադրված համախառն արտադրանքի ընդհանուր ծավալում, Bo .

$$Y_o = \frac{B_{np}}{B_o} \cdot 100,$$

որտեղ B_{np} -ն հիմնական մթերքի արտադրության ծավալն է, դրամ:

11.2.3. ՄԱՆԱԳԻՏԱԳԵՐՈՒԹՅԱՆ ՃՅՈՒՂԵՐԻ ԱՐՏԱԴՐԱԿԱՆ ՄԱՍՆԱԳԻՏԱՑՄԱՆ ԱՐԴՅՈՒՆԱՎԵՏՈՒԹՅՈՒՆԸ

Մասնագիտացման արդյունավետության հիմնական ցուցանիշներն են՝

- արտադրանքի ինքնարժեքի մեծությունը,
- տրանսպորտային ծախսերի մեծությունը,
- մասնագիտացման համար կապիտալ ներդրումների ետգնման ժամկետը կամ կապիտալ ներդրումների արդյունավետության գործակիցը:

Մենդարյունաբերությունում գործում են արդեն մասնագիտացված բազմաթիվ ճյուղեր՝ հացաթխման, գինեգործության, պահածոների, հրուշակեղենի, աղի, հանքային ջրերի, ծխախոտի և այլն: Նպատակահարմար մասնագիտացման արդյունավետության որոշման համար անհրաժեշտ է հաշվի առնել մասնագիտացմանը նպաստող և խոչընդոտող գործոնները: Օրինակ՝ տրանսպորտային ծախսերի նվազումը միավորի հաշվով դրական երևույթ է:

Արտադրության մասնագիտացման տնտեսական արդյունավետությունը, որտեղ կապիտալ ներդրումներ հարկավոր չեն, որոշվում է հետևյալ բանաձևով.

$$\Theta = [(C_1 + T_1) - (C_2 + T_2)] \cdot B_2,$$

որտեղ Θ -ն արտադրության մասնագիտացումից տարեկան պայմանական տնտեսումն է, դրամ, C_1 -ը, C_2 -ը՝ միավոր արտադրանքի լրիվ գործարանային ինքնարժեքը մինչև մասնագիտացումը և դրանից հետո, դրամ, T_1 -ը, T_2 -ը՝ միավոր արտադրանքի հաշվով սպառողին պատրաստի արտադրանքի առաքման ծախսերը մինչև մասնագիտացումը և հետո, դրամ, B_2 -ը՝ մասնագիտացումից հետո տարեկան արտադրանքի թողարկումը բնեղեն արտահայտությամբ:

Արտադրության մասնագիտացման արդյունավետությունը, որտեղ պահանջվում են կապիտալ ներդրումներ, որոշվում է բերված ծախսերի բանաձևով՝

$$\Theta = [(C_1 + E_{\text{K}} K_1 + T_1) - (C_2 + E_{\text{K}} K_2 + T_2)] \cdot B_2,$$

որտեղ K_1 -ը և K_2 -ը մասնագիտացումից առաջ և հետո կատարված կապիտալ ներդրումների ծավալն են, դրամ, E_{K} -ը՝ կապիտալ ներդրումների նորմատիվային արդյունավետության գործակիցը, 0,16, B_2 -ը՝ մասնագիտացումից հետո արտադրանքի թողարկման տարեկան ծավալը բնեղեն միավորներով:

Կապիտալ ներդրումների ետգնման ժամկետը որոշվում է հետևյալ կերպ.

$$T = \frac{K}{\Delta\Pi},$$

որտեղ T -ն ետգնման ժամկետն է, տարի, K -ն՝ կապիտալ ներդրումները, որոնք կապված են արտադրության մասնագիտացման իրականացման հետ, դրամ, $\Delta\Pi$ -ն՝ տնտեսումը արտադրության մասնագիտացումից, դրամ:

11.3. ԱՐՏԱԴՐՈՒԹՅԱՆ ԿՈՈՊԵՐԱՑՈՒՄ: ԿՈՈՊԵՐԱՑՄԱՆ ՀԱՍԿԱՑՈՒԹՅՈՒՆԸ, ՁԵՎԵՐԸ

Արտադրական կոոպերացումը արտադրության հասարակական կազմակերպման ձևն է, որն արտահայտվում է առանձին ձեռնարկությունների միջև անընդհատ արտադրական կապերի հաստատմամբ որոշակի արտադրանքի միասնական պատրաստման նպատակով:

Սննդարդյունաբերությունում կոոպերացման հիմնական հատկանիշներն են ձեռնարկությունների միջև արտադրական կապերի երկարատև պայմանագրային հարաբերությունների ստեղծումը և պատրաստող ձեռնարկությունների արտադրական ծրագրերի ձևավորումը առաքող ձեռնարկությունների պատվերների ներգործության ազդեցությամբ:

Արտադրության կոոպերացումը սերտորեն կապված է մասնագիտացման ու համակենտրոնացման հետ և հանդես է գալիս՝

1. առարկայական կոոպերացման ձևով, երբ հիմնական ձեռնարկությունը ստանում է պատրաստի մթերք, կիսաֆաբրիկատներ, տարա, օժանդակ նյութեր, որոնք օգտագործվում են վերջնական արտադրանքի ստացման համար:
2. Տեխնոլոգիական (փուլային) կոոպերացման ձևով. հիմնված է տեխնոլոգիական գործընթացի փուլային բնույթի վրա միևնույն ճյուղի սահմաններում: Օրինակ՝ երկրորդային գինու գործարանների և սկզբնական վերամշակման ձեռնարկությունների միջև ստեղծվում են արտադրական կապեր, վերջիններում պատրաստվում է գինեմյուսը, իսկ դրանից երկրորդային վերամշակման ձեռնարկություններն արտադրում են աղանդերային գինիներ, կոնյակ, կատարում հնեցում, շշալցում և այլն:
3. Արտադրական ենթակառուցվածքների կոոպերացման ձևով. կազմակերպվում է պոմպակայանների, տրանսֆորմատորների, մաքրման կառույցների, ջրավազանների օգտագործումը:

4. Ճյուղային կոոպերացման ձևով. բաժանվում է՝ ներճյուղայինի՝ միևնույն ճյուղում գործողների և միջճյուղայինի՝ տարբեր ճյուղերի միջև գործողների:
5. Տարածքային կոոպերացիայի ձևով. լինում է ներտարածաշրջանային և միջտարածաշրջանային: Առաջինը նպաստում է տրանսպորտային ծախսերի կրճատմանը, ավելի լավ է օգտագործում բնակլիմայական պայմանները, իսկ երկրորդը խթանում է շուկայական հարաբերությունների զարգացումը տարածաշրջանների միջև:

11.4. ԱՐՏԱԴՐՈՒԹՅԱՆ ԿՈՍԲԻՆԱՑՈՒՄ

11.4.1. ԱՐՏԱԴՐՈՒԹՅԱՆ ԿՈՍԲԻՆԱՑՄԱՆ ՀԱՍԿԱՑՈՒԹՅՈՒՆԸ, ԶԵՎԵՐԸ

Կոմբինացումը մի ձեռնարկության մեջ արդյունաբերության տարբեր ճյուղերի միացումն է, որոնք կամ հումքի վերամշակման տարբեր փուլեր են, կամ մեկը մյուսի նկատմամբ ունեն օժանդակ բնույթ:

Սննդարդյունաբերության մեջ կոմբինացման յուրահատկությունն այն է, որ մի ձեռնարկությունում կարող են միավորել երկու և ավելի արտադրություն, որոնք նախկինում գործում էին առանձին: Դրանք կարող են լինել մի ճյուղում կամ տարբեր ճյուղերում գործող ձեռնարկություններ: Այստեղ մի ճյուղի պատրաստի արտադրանքը հանդիսանում է հումք մյուսի համար: Հետևաբար՝ սննդարդյունաբերությունում ձեռնարկության կոմբինացման հիմնական սկզբունքը տարբեր բնույթի տեխնիկատնտեսական և տեխնոլոգիական ճյուղերի միասնությունն է, որոնք կապված են ելքային հումքի նույնությամբ մի քանի տեսակի արտադրանքի արտադրության ժամանակ:

Կոմբինացումն ունի երեք ձև՝

- հումքի վերամշակման հերթականություն,
- հումքի համալիր (կոմպլեքսային) վերամշակում,
- արտադրական թափոնների օգտագործում:

Ըստ հումքի վերամշակման հերթականության՝ գործարանում միավորվում են արտադրություններ, որոնք իրար լրացնում են տեխնոլոգիապես և տեխնիկատնտեսապես: Օրինակ՝ շաքարի գործարանում շաքարի ճակնդեղից ստացվում է շաքարավազ և ապա՝ շաքար-ռաֆինադ: Հումքի համալիր (կոմպլեքսային) վերամշակման ձևը կապված է հիմնական և հարակից մթերքների ելքի հարաբերակցության հետ: Դրանց վերամշակումը կազմակերպվում է միևնույն ձեռնարկությունում: Արտադրական թափոնների օգտագործման ձևը կազմակերպվում է անթափոն արտադրություն ունենալու նպատակով: Օրինակ՝ շաքարի արտադրությունում թափոններից արտադրվում է լիմոնաթթու, էթիլային սպիրտ, խմորիչներ և այլն:

11.4.2. ԿՈՄԲԻՆԱՑՄԱՆ ՆԱԽԱԴԴՅԱԼՆԵՐԸ

Կոմբինացման օբյեկտիվ նախադրյալներն են ձեռնարկությունների մասնագիտացումը, համակենտրոնացումը և կոոպերացումը: Բացի դրանից՝ օգտագործվում է գյուղատնտեսական հումք, որն ունի վերամշակման բազմաթիվ փուլեր և համալիր օգտագործման հնարավորություններ: Օրինակ՝ հացահատիկից ստացվում է ալյուր, ապա՝ հացամթերք, հրուշակեղեն, համակցված կեր, սպիրտ և այլն:

Սննդարդյունաբերությունում մնացորդներն ու թափոնները շուտ փչացող են, ուստի նպատակահարմար է մի ձեռնարկությունում կազմակերպել դրանց վերջնական վերամշակումը:

Սննդարդյունաբերությունում կոմբինացման գործընթացի զարգացմանը նպաստում է նաև արտադրության սեզոնային բնույթը: Օրինակ՝ հիմնական աշխատանքի կողքին տարվա քիչ ժամրաբեռնվածությամբ ժամանակաշրջանում արտադրվում են փաթեթավորման առարկաներ ու նյութեր:

Խոշոր ձեռնարկություններում հարակից և օժանդակ նյութերն ունեն մեծ ծավալ, և դրանց վերամշակումը դառնում է տնտեսապես արդյունավետ և անխուսափելի:

11.4.3. ԿՈՄԲԻՆԱՑՄԱՆ ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ԱՐԴՅՈՒՆԱՎԵՏՈՒԹՅՈՒՆԸ

Արտադրության կոմբինացման պայմաններում իջնում են տեսակարար ծախսերը մեկ միավորի հաշվով, քանի որ դրանք կատարվում են նույն կամ մոտավորապես միևնույն արտադրական պայմաններում: Այստեղ ավելանում է պատրաստի արտադրանքի թողարկման ծավալը հումքի միևնույն քանակից: Հետևաբար՝ բարձրանում է արտադրության արդյունավետությունը: Օրինակ՝ 1 տ խաղողի վերամշակման թափոնից կարելի է արտադրել 2,13 կգ գինեթթու, 0,81 դալ էթիլային սպիրտ, 20 գրամ էնատի եթերայուղ, 2,8 կգ խաղողի յուղ, 1,65 կգ տանին, 0,89 դալ հեղուկ էնոներկիչ, 2,13 կգ ֆուրֆուրոլա, 47,56 կգ կերային խմորիչներ, 20 կգ ածխաթթու գազ: Եթե հաշվի առնենք, որ հանրապետությունում ամեն տարի կարող է վերամշակվել շուրջ 100 հազ. տոննա և ավելի խաղող, ապա դժվար չէ կռահել, որ այդ լրացուցիչ արտադրանքի արժեքն ահռելի գումար կկազմի:

Հունքի անթափոն օգտագործումը շրջակա միջավայրի պահպանության լավ հնարավորություններ է ստեղծում:

Արտադրության կոմբինացումը կատարվում է կամ մոր շինարարության, կամ գործող ձեռնարկությունների վերակառուցման միջոցով: Հետևաբար՝ դրա արդյունավետության ցուցանիշները նույնն են, ինչ կա-

պիտալ ներդրումների: Այսինքն՝ կոմբինացման արդյունավետությունը որոշվում է՝

- ընդհանուր և տեսակարար կապիտալ ներդրումներով միավոր արտադրանքի և միավոր արտադրական հզորության հաշվով,
- միավոր արտադրանքի ինքնարժեքով, շահութաբերությամբ, աշխատանքի արտադրողականությամբ, դրա արտադրանքի որակով, կապիտալ ներդրումների փոխհատուցման ժամանակով, դրանց արդյունավետության գործակցով և այլն:

ԹԵՄԱ 12

ՄՆՆՂԱՐԴՅՈՒՆԱԲԵՐԱԿԱՆ ՁԵՌՆԱՐԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՏԵՂԱԲԱՇԽՈՒՄԸ, ԱԳՐՈԱՐԴՅՈՒՆԱԲԵՐԱԿԱՆ ԻՆՏԵԳՐՈՒՄԸ ԵՎ ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ԱՐԴՅՈՒՆԱՎԵՏՈՒԹՅՈՒՆԸ

12.1. ՁԵՌՆԱՐԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՏԵՂԱԲԱՇԽՈՒՄ

12.1.1. ՄՆՆՂԱՐԴՅՈՒՆԱԲԵՐԱԿԱՆ ԱՐՏԱԴՐՈՒԹՅԱՆ ՏԵՂԱԲԱՇԽՄԱՆ ՍԿԶԲՈՒՆՔՆԵՐԸ

Արտադրության ճիշտ տեղաբաշխումը ձեռնարկության արդյունավետ գործունեության, ռեսուրսների ռացիոնալ օգտագործման, տրանսպորտային փոխադրումների արդյունավետ կազմակերպման, բնակչության պահանջմունքների բավարարման մակարդակի բարձրացման հիմնահարցերից է:

Արտադրության ճիշտ տեղաբաշխումը հնարավորություն է տալիս տնտեսավարման և պլանավորման գիտական հիմնավորված ի հայտ բերել արտադրության զարգացման օբյեկտիվ օրինաչափությունները՝ հաշվի առնելով բնական, տնտեսական, ժողովրդագրական և այլ գործոնները:

Սննդարդյունաբերության տեղաբաշխման հիմնական սկզբունքներն են՝

- արտադրության մոտեցում հումքի աղբյուրներին և/կամ արտադրանքի սպառման շրջաններին,
- բնական հարստությունների համալիր, տնտեսապես նպատակահարմար և առաջնահերթ օգտագործում,
- արդյունաբերության տարածքային հավասարաչափ տեղաբաշխում և տարածաշրջանների տնտեսական զարգացման հնարավոր հավասարեցում,
- աշխատողների աշխատանքային և կենցաղային կանոնավոր պայմանների ապահովում,
- արդյունաբերական արտադրության սահմանափակում խոշոր քաղաքներում և շրջակա միջավայրի պահպանություն,
- հանրապետության մարզերի միջև աշխատանքի ճիշտ բաժանում, արտադրության մասնագիտացման խորացում:

12.1.2. ԱՐՏԱԴՐՈՒԹՅԱՆ ՏԵՂԱԲԱՇԽՄԱՆ ԳՈՐԾՈՆՆԵՐԸ

Դրանք տարածքային և ռեսուրսային պայմանների հանրագումարն են, որոնց հաշվառումն ու իրացումը թույլ են տալիս հասնել լավագույն արդյունքի նվազագույն ծախսումներով: Գյուղի տեղաբաշխման գոր-

ծոններն են՝ բնական, տեխնիկական, սոցիալ-ազգագրական և տնտեսական:

- 1) **Բնական գործոնը** բնութագրում է տեղաբաշխման բնակլիմայական, քանակական և որակական հատկանիշները: Բնակլիմայականը հիդրոերկրաբանական պայմաններն են՝ հողային կազմը, օդի ջերմաստիճանը և այլն: Քանակականը հումքի ծավալներն են, իսկ որակականը՝ կազմը, խորքայնությունը (օրինակ՝ աղի, հանքային ջրերի):
- 2) **Տեխնիկական գործոնը** ընդգրկում է տվյալ ճյուղի տեխնիկա-տեխնոլոգիական նվաճումները և դրանց զարգացման հնարավորությունները:
- 3) **Սոցիալ-ազգագրական** արտահայտում է բնակչության սովորույթները, տարածաշրջանի բնակեցվածությունը, ապահովվածությունը աշխատանքային ռեսուրսներով, սոցիալական ենթակառուցվածքների վիճակը:
- 4) **Տնտեսականը** բնութագրում է տրանսպորտային կապի առկայությունը, շինարարության և կապիտալ ներդրումների վիճակը, հումքի և պատրաստի արտադրանքի որակը, համակենտրոնացման, մասնագիտացման, կոմբինացման և կոոպերացման մակարդակը և այլն:

12.1.3. ՍՆՆԴԱՐԴՅՈՒՆԱԲԵՐԱԿԱՆ ՁԵՆԱՐԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՏԵՂԱԲԱՇԽՄԱՆ ԱՌԱՆՁՆԱԴԱՏԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ

Հայաստանում հացաթխման, մակարոնի և թթխմորի արդյունաբերության տեղաբաշխման առանձնահատկությունը սպառողների առկայությունն է: Ընդգրկում է 37 հացաթխման գործարան, 6 խոշոր ալրահաց և հացաընդունման կետեր: Ավելացել է արտոնագրված մասնավոր հացաթխման ձեռնարկությունների թիվը: Ճկուն արտադրություն կազմակերպելու համար հրատապ է դարձել փոքր ալրահացների, հացի փոքր ձեռնարկությունների և լավաշի փռերի ստեղծումը: Գործում է թթխմորի մեկ գործարան, որն ապահովում է հացաթխման պահանջները:

Հրուշակեղենի արդյունաբերությունը ազգաբնակչությանը սննդամթերքով ապահովելու անհրաժեշտ ճյուղերից է: Ճյուղի ընդհանուր տարեկան հզորությունն այժմ կազմում է 42,2 հազ. տ: Պակասել է 6-7 ամգամ: Տորթերի, խմորեղենի արտադրությամբ զբաղվում են բազմաթիվ մարդիկ (մասնագետ և ոչ մասնագետ):

Պտուղ-բանջարեղենի պահածոների արդյունաբերությունը հիմնականում կազմակերպվում է այն վայրերում, որտեղ արտադրվում է տվյալ հումքը, քանի որ դրա տեղափոխումը և պահպանումը

դժվար լուծելի խնդիր է: Հունքը մի քանի օրվա կամ ժամվա ընթացքում կարող է որակազրկվել: Հանրապետությունում կա պահածոների 16 գործարան: Պահածոներն արտադրվում են հիմնականում 0,5-3 լ տարողությամբ ապակյա (լծակային հարմարանքով բացվող) տարաներով, որոնք սպառողական շուկայում այնքան էլ մրցունակ չեն: Հեռանկարում արտադրանքն ընդլայնվելու է և ուղղված է լինելու արտահանմանը:

Յուղածարպային արդյունաբերություն. հանրապետությունում գործում է Ձեթ-օճառի կոմբինատը: Արտադրությունն անհրաժեշտ է տեղաբաշխել հունքի բազայում, քանի որ հունքի տեղափոխումը 35-50 %-ով թանկացնում է արտադրանքը: Սակայն որոշ դեպքերում այս արտադրությունը կարելի է կազմակերպել սպառողի շրջաններում: Երևանի այս գործարանը բավարարել է հանրապետության բնակչության պահանջարկը: Արտադրվել է մարգարին, օճառ, ձիթածարպ, բուսական յուղ և այլն: Ներկայումս հունքի (սոյայի) ներկրման պակասը համապատասխանաբար պակասեցրել է արտադրության քանակը:

Գարեջրի և ոչ ոգելից խմիչքի արդյունաբերություն. տեղաբաշխվում է սպառման շրջաններում, զարգանում է ամենուր: Հանրապետությունում գործում է 7 գործարան: Սարքավորումների 50 %-ը հնացած է, արտադրանքն ունեցել է 40-ից ավելի տեսակ, որոնց 30 %-ն ազգային արտադրատեսակներ էին (ուրցից, դաղձից, թաթխունից պատրաստված խմիչքներ): Անհրաժեշտ է աջակցել գարեջրի գործարանների արդյունավետության բարձրացմանը: Նախկին ոչ ալկոհոլային խմիչքների գործարանի հիմքի վրա գործում է «Կոկա-կոլա բոթլերս Արմենիա» ընկերությունը, որի արտադրությունը համապատասխանում է միջազգային ստանդարտներին:

Գինեգործական արդյունաբերություն. գինեգործության առաջնային գործարանները տեղաբաշխվում են հունքային գոտում: Մնացած՝ գինու, կոնյակի և այլ գործարանները կարող են լինել նաև սպառման գոտիներում: Այսինքն՝ կատարվում է տեխնոլոգիական մասնագիտացում: Շշալցումը հիմնականում կատարվում է սպառման գոտում: Շամպայնի արտադրությունը նույնպես կատարվում է սպառման գոտում, եթե այն շատ հեռու չէ հունքի բազայից:

Այս ճյուղը մեծ նշանակություն ունի հանրապետության պետական բյուջեի եկամուտների համալրման գործում: Ընդգրկում է 22 առաջնային գործարան, խաղողի վերամշակման 26 կետ, 7 երկրորդային գործարան: Համատեղ ձեռնարկությունները կբարելավեն իրավիճակը նոր տեխնոլոգիաների ներդրման պայմաններում:

Ծխախոտի արդյունաբերություն. Ծխախոտի ֆերմենտացիոն գործարանները տեղաբաշխվում են հունքի գոտում, իսկ ծխախոտի արտադրությունը՝ խոշոր քաղաքներում:

Սսի և մսամթերքի արդյունաբերություն: փոքր ձեռնարկությունները լինում են հումքի գոտում, խոշորները՝ սպառման: Հանրապետությունում ներկայումս գործում է 5 կոմբինատ՝ Գավառինը, Վանաձորինը, Երևանինը, Գյումրիինը և Կապանինը: Անհրաժեշտ է զարգացնել փոքր և միջին ձեռնարկությունները:

Կաթի և կաթնամթերքի արդյունաբերություն: փոքր գործարանները տեղաբաշխվում են հումքի գոտում: Այստեղ են նաև սկզբնական վերամշակման (սառեցման) հզորությունները: Խոշոր գործարանները գտնվում են սպառման գոտում:

Հանքային ջրերի արտադրություն: ՀՀ-ում կատարվում է հումքային գոտում: Հանրապետությունում կա շուրջ 500 անուն հանքային ջուր: Հանքային ջուր է արտադրում 11 գործարան: Համատեղ ձեռնարկությունները հեռանկարային են: «Ջերմուկը», «Լիճքը», «Բջին», «Արզնի» միջազգային ստանդարտներին համապատասխանող հանքային ջրեր են:

Աղի արտադրությունը կազմակերպվում է հումքային գոտում մոտ, որպեսզի չկատարվեն ավելորդ տրանսպորտային ծախսեր: Ավանի աղի կոմբինատը բավարարում է «Էքստրա» աղի պահանջարկը: Անհրաժեշտ է կազմակերպել նաև Արամուսի աղի հանքի շահագործումը:

Ձկնամթերքի արտադրությունը տեղաբաշխվում է հումքային գոտում: Հանրապետությունում արտադրվում է ձկան պահածո և ծխեցված ձկնամթերք:

Կաշվի վերամշակում: նախնական վերամշակման արտադրամասերը տեղադրվում են հումքային գոտում, իսկ ավելի խորը վերամշակման գործարանները՝ սպառման գոտիներում:

12.1.4. ՏԵՂԱԲԱՇԽՄԱՆ ՕՊՏԻՄԱԼ ՏԱՐԲԵՐԱԿԻ ԸՆՏՐՈՒԹՅՈՒՆ

Կատարվում է ձեռնարկությունների տեղաբաշխման ու զարգացման տնտեսական արդյունավետության գնահատում՝ ըստ իրականացված ծախսերի մեծության: Այդ ծախսերն ընդգրկում են տրանսպորտային ծախսերը՝ հումքի տեղափոխման և պատրաստի արտադրանքի առաքման համար: Հաշվարկը կատարվում է հետևյալ բանաձևով.

$$3_{np} = T_1 + C + E_H K + T_2 \rightarrow \text{նվազագույն},$$

որտեղ 3_{np} -ն ծախսերի օպտիմալ քանակն է, T_1 -ն, T_2 -ն՝ հումքի ձեռքբերման և պատրաստի արտադրանքի առաքման համար տրանսպորտային ծախսերի գումարը, E_H -ն՝ կապիտալ ներդրումների տնտեսական արդյունավետության նորմատիվային գործակիցը, K -ն՝ տարբերակի ուղղակի կապիտալ ներդրումների գումարը, C -ն՝

տարբերակի ինքնարժեքի (առանց տրանսպորտային ծախսերի) գումարը:

Այն տարբերակը, որն ապահովում է բերված ծախսերի նվազագույն գումարը, հաշվվում է որպես օպտիմալ:

12.2. ԱՐՏԱԴՐՈՒԹՅԱՆ ԱԳՐՈԱՐԴՅՈՒՆԱԲԵՐԱԿԱՆ ԻՆՏԵԳՐՈՒՄ

12.2.1. ԱԳՐՈԱՐԴՅՈՒՆԱԲԵՐԱԿԱՆ ԻՆՏԵԳՐԱԿԱՆ

ՀԱՍԿԱՑՈՒԹՅՈՒՆԸ, ՁԵՎԵՐԸ

Այն գյուղատնտեսական և արդյունաբերական արտադրական ճյուղերի մերձեցման և ներաճի գործընթացն է՝ ուղղված այդ ոլորտների միացմանը և սոցիալ-տնտեսական ներդաշնակ զարգացմանը: Այն կատարվում է երկու ձևով՝ կոոպերացման և կոմբինացման:

Ագրոարդյունաբերական ինտեգրման արդյունքում ձևավորվում են կազմավորումներ, որոնք ներկայացնում են գյուղատնտեսական և արդյունաբերական ձեռնարկությունների կազմակերպական ու տեխնոլոգիական համակցությունը:

Դրանք իրականացնում են գյուղատնտեսական հումքի արտադրություն, վերամշակում և մատակարարում են այն սպառողին:

Ըստ գործունեության բնույթի՝ ագրոարդյունաբերական կազմավորումները, միավորումները լինում են՝ ա) ագրոարդյունաբերական, բ) ագրոարդյունաբերական-առևտրային, գ) ագրոարդյունաբերական գիտաարտադրական:

Ըստ ճյուղային կազմի՝ ագրոարդյունաբերական միավորումները լինում են ճյուղային և միջճյուղային: Օրինակ՝ ճյուղային են համարվում խաղողի և գինու արտադրության միավորումները և այլն: Միջճյուղայինը միավորում է տարբեր ճյուղեր, հաճախ՝ ըստ տարածաշրջանային սկզբունքի:

Ըստ սեփականության ձևի՝ ագրոարդյունաբերական միավորումները կարող են լինել մասնավոր, պետական և կոլեկտիվ (կոոպերատիվ, բաժնետիրական, համատեղ):

Իսկ ըստ կառավարման ձևի՝ դրանք կարող են լինել ագրոարդյունաբերական ձեռնարկություններ, ագրոարդյունաբերական համալիրներ, ագրոարդյունաբերական կոմբինատներ, ագրոարդյունաբերական ֆիրմաներ և այլն:

Սրանց բոլորի հիմնական նպատակն է՝

- ապահովել արտադրության անխափան աճ,
- տալ արտադրանքի բարձր արդյունք,
- բարելավել բնակչությանը սննդամթերք մատակարարելու գործը:

12.2.2. ԱԳՐՈՒՐԴՅՈՒՆԱԲԵՐԱԿԱՆ ԿԱԶՄԱՎՈՐՈՒՄՆԵՐԻ ԶԱՐԳԱՑՄԱՆ ԱՌԱՎԵԼՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ

Ագրոարդյունաբերական համալիրը տնտեսագիտական երևույթ է, որը զարգանում է իրեն հատուկ տնտեսական օրենքներով ու օրինաչափություններով:

Գյուղատնտեսության զարգացումը ստեղծում է հումքի արտադրության ծավալի ընդլայնման հնարավորություններ: Անհրաժեշտ է դառնում խոշորածավալ հումքի պահպանումը, վերամշակումը և արդյունաբերական հիմունքներով կազմակերպումը: Գյուղատնտեսության ճյուղային մասնագիտացումը նույնպես նպաստում է մասնագիտացված վերամշակման արդյունաբերության ստեղծմանը: Սակայն դրանց գործունեությունն առանձին-առանձին ցածր արդյունավետ է: Արդյունավետությունը բարձրացնելու նպատակով գյուղատնտեսությունն ու վերամշակող արդյունաբերությունը պետք է մերժենան, ինտեգրվեն:

Վերջերս իրականացված տնտեսական բարեփոխումների հետևանքով փոխվել է սեփականության ձևը: Ծյուղում հիմնականում գործում են մասնավոր սեփականության արտադրական հարաբերությունները, որոնք, սակայն, չեն խոչընդոտում ագրոարդյունաբերական համալիրի՝ օբյեկտիվ գործող զարգացման օրինաչափություններին, այլ, ընդհակառակը, նպաստում են զարգացմանը, քանի որ սեփականատերն ավելի է շահագրգռված վերջնական դրական արդյունքի ստացման մեջ: Ագրոարդյունաբերական միավորումներն առանձին գործող ձեռնարկությունների համեմատությամբ ունեն տնտեսական առավելություններ՝

ա) ապահովում են ճկուն կառավարում. մի քանի ձեռնարկությունների ենթակայությունը մեկ վարչական մարմնի ղեկավարությանը մոտեցնում է բուն արտադրությանը, հնարավորություն ստեղծում կարգավորել մասնագետների ծանրաբեռնվածությունը, կրճատել վարչակառավարչական ապարատը.

բ) ստեղծում են նպաստավոր պայմաններ նոր տեխնիկայի ու տեխնոլոգիայի օգտագործման համար.

գ) հնարավոր է դառնում բեռնատար ավտոմեքենաների, տրակտորների, սարքերի ու այլ տեխնիկայի տեղափոխումը մի արտադրությունից մյուսը և մի ճյուղից մյուսը՝ բարձրացնելու համար դրանց օգտագործման արդյունավետությունը.

դ) հնարավոր են դարձնում աշխատանքային ռեսուրսների տեղափոխումը մի տեղամասից մյուսը՝ հատկապես ենթակառուցվածքներում օգտագործելու նպատակով, բարձրացնում են դրանց օգտագործման արդյունավետությունը՝ նվազեցնելով սեզոնայնության դերը.

ե) կենտրոնացվում են որոշակի արտադրատնտեսական գործառույթներ, օրինակ՝ հաշվապահությունը, համակարգչային և այլ ծառայությունները: Արդյունքում՝ կրճատվում է այդ ոլորտում զբաղվածների թիվը:

Ագրոարդյունաբերական ինտեգրման արդյունավետությունն արտահայտվում է ցուցանիշների համակարգով՝ համախառն և ապրանքային արտադրանքների կառուցվածքում դրանց կողմից արտադրված արտադրանքի մեծությամբ, ինքնարժեքով, կապիտալ ներդրումների հատուցմամբ, աշխատանքի արտադրողականության բարձրացմամբ:

ԹԵՄԱ 13

ԱՐՏԱՊՐԱՆՔԻ ԻՆՔՆԱՐԺԵՔԸ ԵՎ ԴՐԱ ԻՋԵՑՄԱՆ ՈՒՂԻՆԵՐԸ: ՇԱՐՈՒՅԹ ԵՎ ՇԱՐՈՒԹԱԲԵՐՈՒԹՅՈՒՆ

13.1. ԱՐՏԱՊՐԱՆՔԻ ԻՆՔՆԱՐԺԵՔԻ ՀԱՍԿԱՑՈՒԹՅՈՒՆԸ, ՆՇԱՆԱԿՈՒԹՅՈՒՆԸ, ԴԱՍԱԿԱՐԳՈՒՄԸ, ՀԱՇՎԱՐԿՄԱՆ ԵՂԱՆԱԿՆԵՐԸ, ՏԵՍԱԿՆԵՐԸ, ԿԱՌՈՒՑՎԱԾՔԸ, ԻՋԵՑՄԱՆ ՏԵԽՆԻԿԱՏՆԵՍԱԿԱՆ ԳՈՐԾՈՆՆԵՐԸ

13.1.1. ԱՐՏԱՊՐԱՆՔԻ ԻՆՔՆԱՐԺԵՔԻ ՀԱՍԿԱՑՈՒԹՅՈՒՆԸ

Արտադրական գործընթացում օգտագործված աշխատանքի առարկաների (հումքի, նյութերի, էներգետիկ ռեսուրսների և այլն), արտադրական միջոցների (շենքերի, կառույցների, սարքավորումների) այն մասը, որի արժեքը տեղափոխվում է նոր ստեղծված արտադրանքին, աշխատանքի արժեքը (աշխատողների աշխատավարձը) և արտադրության կազմակերպման ու կառավարման ծախսերը միավոր արտադրանքի հաշվով կազմում են ***ինքնարժեքը***:

Ինքնարժեքը ձեռնարկության արդյունավետության գնահատման պլանային ու փաստացի տեխնիկատնտեսական հաշվարկների հիմնավորման տարրերից մեկն է: Այն հաշվարկվում է հետևյալ բանաձևով:

$$\frac{C + V}{A},$$

որտեղ C-ն նյութական ծախսերն են, V-ն՝ աշխատանքային ծախսերը, A-ն՝ արտադրանքի ծավալը:

Արտադրանքի «ինքնարժեք» և «արժեք» հասկացությունները միմյանցից տարբերվում են: Արտադրանքի ինքնարժեքը որոշվում է տվյալ ձեռնարկությունում կատարված ծախսերի անհատական մեծությամբ, իսկ արժեքը՝ հասարակական անհրաժեշտ աշխատանքի ծախսերով:

Ինքնարժեքն արտահայտում է ձեռնարկության արտադրատնտեսական գործունեության վիճակը: Այն կազմում է գնի հիմքը: Ինքնարժեքի իջեցումը կնպաստի գնի իջեցմանը, իսկ գինն ազդում է ինքնարժեքի մեծության վրա:

Առանձնացվում են արտադրանքի «Անհատական ինքնարժեք» և «Ելուդային ինքնարժեք» հասկացությունները: Անհատական ինքնարժեքն արտահայտում է հումքի ու նյութերի ձեռքբերման, արտադրության ու իրացման համար կատարված ծախսերն առանձին ձեռնարկությունում: Ելուդային ինքնարժեքն այդ ճյուղի ձեռնարկությունների անհատական ծախսերի միջին հաշվեկշռված ծախսն է:

13.1.2. ԻՆՔՆԱՐԺԵՔԸ ԿԱԶՄՈՂ ԾԱԽՍԵՐԻ ԴԱՍԱԿԱՐԳՈՒՄԸ

Սննդարդյունաբերության մեջ ինքնարժեքը դասակարգվում է երկու հիմնական հատկանիշներով՝ ծախսերի առաջնային տարրերով կամ տնտեսական բովանդակությամբ և ի հայտ գալու բնույթով կամ հաշվարկման հոդվածներով:

Առաջնային տարրերով կամ տնտեսական բովանդակությամբ ծախսերը պետք է կատարվեն՝ անկախ արտադրանքի տեսակից: Դրանք են՝ ա) հումքի և հիմնական նյութերի համար ծախսերը, բ) օժանդակ նյութերի, գ) էլեկտրաէներգիայի և վառելիքի ծախսերը, դ) աշխատողների աշխատավարձը, ե) հիմնական ֆոնդերի շահագործման և պահպանման ծախսերը (ամորտիզացիան), զ) տրանսպորտային ծախսերը, է) սոցիալական ապահովագրության հատկացումները, ը) հարկերը և այլն (գծապատկեր 13):

Ի հայտ գալու բնույթով ու նշանակությամբ ծախսերը դասակարգվում են հաշվարկման յուրատեսակ հոդվածներով: Այդպիսի հաշվարկը կոչվում է **կալկուլյացիա**: Այստեղ կրկնվում են վերը նշված բոլոր ծախսերը, ավելացվում են տվյալ արտադրանքին հատուկ ծախսերի հոդվածները: Այս տարրերի ուսումնասիրությունը թույլ է տալիս որոշել ծախսերի հիմնական հոդվածները, դրանց դրական ու բացասական տեղաշարժերը և այս կամ այն միջոցառման անհրաժեշտությունը:

Ներկայումս արտասահմանյան երկրներում կիրառվում է ծախսերի առավել սահմանափակ հոդվածների անվանացանկ՝

- նյութական ծախսեր,
- աշխատանքային ծախսեր,
- այլ ուղղակի ծախսեր,
- կառավարման ծախսեր,
- սպասարկման ծախսեր:

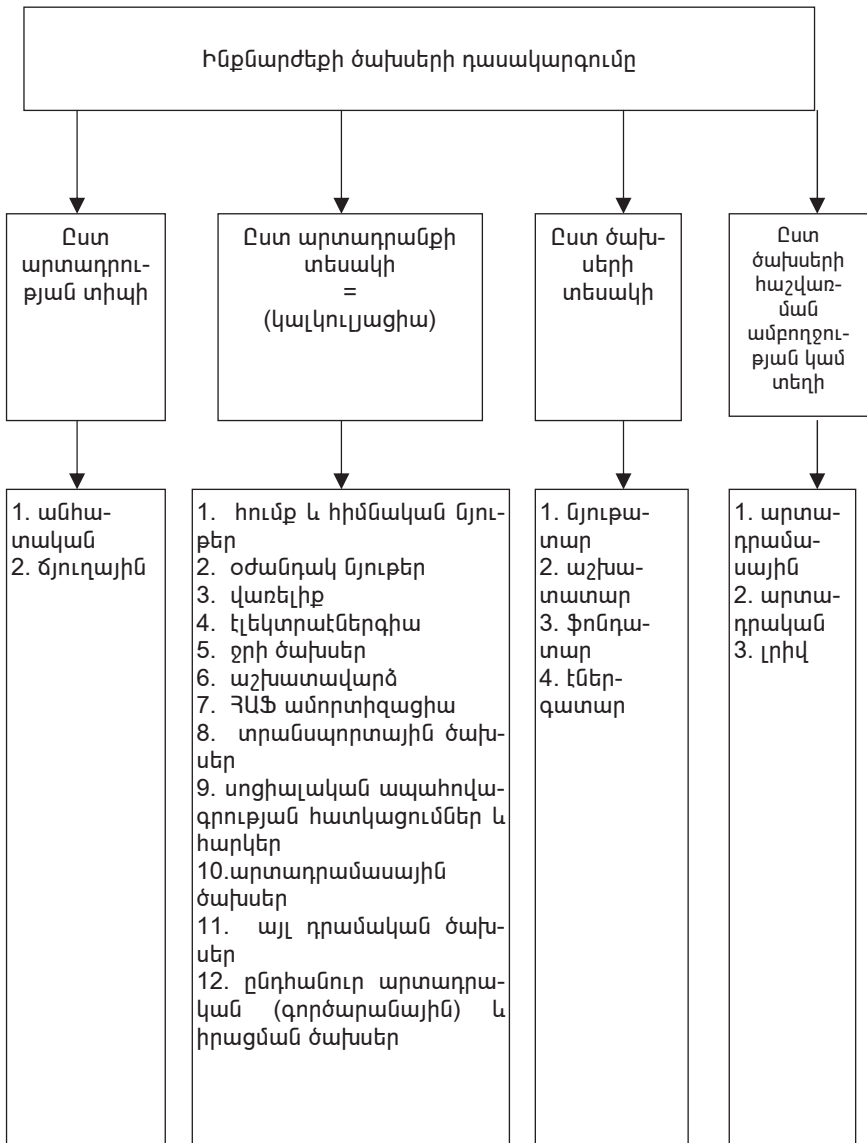
Այստեղ շուկայի առաջարկի ու պահանջարկի դրությունը հաշվի առնելով՝ կարող են խիստ տատանումներ արձանագրվել բոլոր հոդվածների մեծություններում և հատկապես «Աշխատանքային ծախսեր» և «Սպասարկման ծախսեր» հոդվածներում: Առաջինը տվյալ արտադրությունը խթանելու համար է, երկրորդը՝ գովազդի ակտիվացման:

Ըստ արտադրությանը մասնակցելու բնույթի՝ ծախսերը լինում են հիմնական և վերադիր (գծապատկեր 14): Հիմնականը կապված է բուն արտադրական ծախսերի հետ, իսկ վերադիրն առնչվում է կառավարման, կազմակերպման, սպասարկման ծառայություններին:

Ինքնարժեքի մեջ ընդգրկվելու մեթոդով ծախսերը լինում են ուղղակի և անուղղակի, փոփոխվող և անփոփոխ:

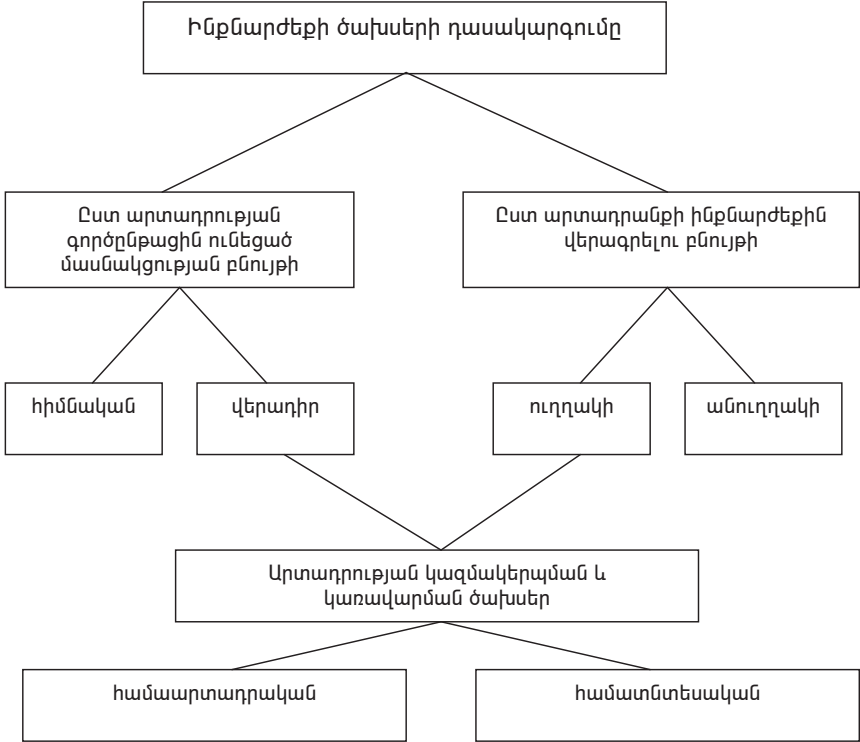
Ուղղակի ծախսերը արտադրական գործընթացում կատարվող այն ծախսերն են, որոնք ուղղակիորեն կախված են արտադրանքի թողարկման ծավալից կամ դրա պատրաստման վրա ծախսված ժամանակից: Դրանք ներառում են առանձին տեսակի արտադրանքի ինքնարժեքի մեջ ուղղակիորեն ներդրված բոլոր ծախսերը: Օրինակ՝ հումքի և նյութերի համար ծախսերը, աշխատանքային ուղղակի ծախսերը, սոցիալական ապահովագրության հատկացումները և այլն:

Անուղղակի ծախսերն ունեն ավելի ընդհանուր բնույթ, և դրանց մակարդակը միշտ չէ, որ ուղղակիորեն կախված է արտադրանքի ծավալից կամ դրա վրա ծախսված ժամանակից: Օրինակ՝ ձեռնարկության ղեկավարի, գրասենյակային աշխատողների, կոմերցիոն աշխատողների, արտադրական գործընթացը վերահսկողների, օժանդակ բանվորների աշխատավարձը, վարձակալման ծախսերը, ապահովագրման ծախսը և այլն: Անուղղակի ծախսերը բաժանվում են ըստ արտադրանքի տեսակների պայմանական համապատասխանության, տվյալ ճյուղում ընդունված մեծություններով, օրինակ՝ համախառն արտադրանքի արժեքում կամ ապրանքային արտադրանքի արժեքի կառուցվածքում զբաղեցրած տեսակարար կշռի մեծությամբ:

ՊՃ. 13. Ինքնարժեքի ծախսերի դասակարգումը:

Անփոփոխ կամ մշտական կոչվում են այն ծախսերը, որոնք չեն փոխվում արտադրական պայմանների փոփոխումից: Եթե արտադրության ծավալը մեծանում է առկա հզորությունների օգտագործման բարելավման հաշվին, ապա ամորտիզացիոն հատկացումները մնում են անփոփոխ: Իսկ եթե դա տեղի է ունենում լրացուցիչ սարքերի հաշվին, ապա ամորտիզացիոն հատկացումները կարող են դառնալ փոփոխական: Փոփոխական են հումքի և նյութերի ձեռքբերման վրա կատարվող ծախսերը և այլն:

Պճ. 14. Ինքնարժեքի ծախսերի դասակարգումը:

13.1.3. ԻՆՔՆԱՐԺԵՔԻ ՏԵՍԱԿՆԵՐԸ

Հաշվարկվող ծախսերի ամբողջությամբ ինքնարժեքի տեսակները բաժանվում են՝ ա) արտադրամասայինի, բ) գործարանայինի (արտադրականի), գ) լրիվ ինքնարժեքի: *Արտադրամասայինը* տվյալ արտադրամասում այդ արտադրանքի թողարկման համար կատարված ծախսերի գումարն է միավոր արտադրանքի հաշվով:

Գործարանային (արտադրական) ինքնարժեքը տվյալ ձեռնարկությունում կատարված ծախսերն են տվյալ արտադրանքի թողարկման համար միավոր արտադրանքի հաշվով: Սա նախորդից տարբերվում է գործարանում կատարված ընդհանուր ծախսերի ավելացմամբ:

Լրիվ ինքնարժեքի մեջ են մտնում արտադրական ինքնարժեքը (արտադրական ծախսերը) և ձեռնարկության կողմից կատարված իրացման (առևտրային՝ գովազդի, փաթեթավորման, տեղափոխման, պահեստավորման) և այլ ծախսերը:

Ըստ տեղեկատվական բնույթի՝ ինքնարժեքը դասակարգվում է *փաստացի ծախսերի, պլանայինի, հաշվետվականի, նորմատիվայինի, նախագծայինի*: Փաստացին ձևավորվում է փաստացի ծախսերով: Պլանայինն օգտագործվում է պլաններ կազմելիս: Դրանք կարող են լինել կարծաթամկետ և երկարաժամկետ կամ հեռանկարային պլաններ մշակելու համար: Հաշվետվականը ձևավորվում է հաշվետվություններ կազմելիս հատուկ՝ տվյալ ժամանակահատվածի ցուցանիշներով: Այն կարող է փաստացիից հետո շեղումներ ունենալ: Նորմատիվայինը վերցվում է մշակված նորմերից: Նախագծայինը մշակվում է ձեռնարկության ստեղծման տեխնիկատնտեսական հիմնավորումների համար:

13.1.4. ԻՆՔՆԱՐԺԵՔԻ ԳՆԱՀԱՏՄԱՆ ՑՈՒՑԱՆԻՇՆԵՐԸ

Ինքնարժեքը գնահատելիս օգտագործվում են հետևյալ ցուցանիշները.

- ինքնարժեքի ծախսերի հոդվածները,
- ապրանքային արտադրանքի լրիվ ինքնարժեքը,
- արտադրանքի միավորի լրիվ ինքնարժեքը,
- ծախսերը մեկ միավոր ապրանքային արտադրանքի հաշվով: Վերջինս հաշվարկվում է հետևյալ բանաձևով.

$$\bar{\sigma} = \frac{h_i}{\text{ԱԱ}},$$

որտեղ $\bar{\sigma}$ -ն ծախսերն են միավոր ապրանքային արտադրանքի արտադրության համար, h_i -ն՝ ապրանքային արտադրանքի լրիվ ինքնարժեքը, ԱԱ-ն՝ ապրանքային արտադրանքի արժեքը գործող գներով:

13.1.5. ՍՆՆԴԱՐԴՅՈՒՆԱԲԵՐՈՒԹՅՈՒՆՈՒՄ ԱՐՏԱԴՐԱՆՔԻ ԻՆՔՆԱՐԺԵՔԻ ԿԱՌՈՒՑՎԱԾՔԻ ՅՈՒՐԱՅԱՏՎՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ

Արտադրանքի արտադրության վրա կատարված ծախսերի տարրերի հարաբերությունը այդ ծախսերի ընդհանուր գումարին կոչվում է *ինքնարժեքի կառուցվածք*: Ինքնարժեքի կառուցվածքը կարող է որոշվել նաև կալկուլյացիայի ծախսային հոդվածներով: Այն արտահայտվում է տոկոսներով:

Արդյունաբերությունում ինքնարժեքի կառուցվածքն ըստ ծախսային տարրերի հարաբերության բաժանվում է հետևյալ խմբերի՝ նյութատար, աշխատատար, էներգատար և ֆոնդատար (կապիտալատար): Էներգատար և ֆոնդատար ճյուղերին են պատկանում քիմիական արդյունաբերության, էլեկտրաէներգետիկական, հանքահումքային ոլորտները: Աշխատատար ճյուղերին են պատկանում այն ճյուղերը, որոնց ինքնարժեքի կառուցվածքում մեծ են աշխատանքի ծախսերը: Օրինակ՝ գյուղատնտեսական արտադրությունը, հատկապես՝ ծխախոտի, խաղողի, բանջարեղենի արտադրությունը, նաև՝ աղի արտադրությունը, հանքային ջրերինը և այլն:

Նյութատար ճյուղերի ինքնարժեքի կառուցվածքում զգալի է հումքի և նյութերի ծախսերի տեսակարար կշիռը: Սննդարդյունաբերական ճյուղերի հիմնական մասը այս խմբին է պատկանում:

Ռեսուրսափրությունների հիման վրա կարելի է առանձնացնել ծախսային հիմնական հոդվածները, գտնել արդյունավետ և ոչ արդյունավետ գործող հոդվածներն ու տարրերը և մշակել համապատասխան միջոցառումներ արդյունավետ գործողների ավելացման, ոչ արդյունավետների վերացման ուղղությամբ:

Ինքնարժեքի կառուցվածքի վրա զգալի ազդեցություն են թողնում գիտատեխնիկական առաջընթացը, արտադրության ինտենսիվացումը, արտադրության կազմակերպման կատարելագործումը: Այս միջոցառումներն առաջին հերթին նպաստավոր են «Յուսմ և նյութեր», «Աշխատավարձ» հոդվածների բարելավման, համապատասխան ծախսերի նվազեցման համար:

13.1.6. ԱՐՏԱԴՐԱՆՔԻ ԻՆՔՆԱՐԺԵՔԻ ԻՋԵՑՄԱՆ ՏԵԽՆԻԿԱՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ԳՈՐԾՈՆՆԵՐԸ ՍՆՆԴԱՐԴՅՈՒՆԱԲԵՐՈՒԹՅԱՆ ՄԵՋ

Ինքնարժեքի իջեցումը արտադրանքի որակի պահպանման կամ բարձրացման պայմաններում արտադրության արդյունավետության բարձրացման հիմնական ուղիներից մեկն է: Դրանց աղբյուրները ցույց են տալիս՝ որտեղ դրանք փնտրել, իսկ գործոնները որոշում են պայմանները, որոնք ապահովում են այդ աղբյուրների հաջող օգտագործումը:

13.1.6.1. ԻՆՔՆԱՐԺԵՔԻ ԻՋԵՑՄԱՆ ՈՒՂԻՆԵՐԸ

ա) **Հումքի և նյութերի օգտագործման բարելավումը** հիմնականում կատարվում է կորուստների կրճատման միջոցով տեխնոլոգիական շղթայի բոլոր օղակներում (անթափոն արտադրությունը դրա լավագույն ապացույցն է): Հումքն ու նյութերն անհրաժեշտ է օգտագործել միավոր արտադրանքի համար սահմանված նորմաներով: Նոր տեխնոլոգիաների կիրառումը ամենանպաստավոր ուղին է հումքի և նյութերի օգտագործման բարելավման համար:

բ) **Արտադրական ծառայությունների համար ծախսերի պակասեցումը** կարելի է իրականացնել ենթակառուցվածքների արդյունավետ օգտագործման, օրինակ՝ էլեկտրաբաշխման, ջրաբաշխման կայանների, վերանորոգման արտադրամասերի կոլեկտիվ օգտագործման միջոցով:

գ) **Արտադրանքի աշխատատարության իջեցումը** աշխատանքի արտադրողականության բարձրացմանը նպաստող միջոցառումն է, որը պակասեցնում է աշխատավարձի ծախսերն ինքնարժեքի կառուցվածքում: Օրինակ՝ աշխատողների քանակի կրճատումը, նրանց որակավորման բարձրացումը:

դ) **Արտաարտադրական ծախսերի տնտեսում.** անհրաժեշտ է պայմաններ ստեղծել արտադրանքի իրացման, տրանսպորտի արդյունավետ օգտագործման և սակագների կարգավորման միջոցառումների իրականացման ուղղությամբ:

13.1.6.2. ԻՆՔՆԱՐԺԵՔԻ ԻՋԵՑՄԱՆ ԳՈՐԾՈՆՆԵՐԸ

Ինքնարժեքի իջեցման տեխնիկատնտեսական գործոնները բաժանվում են հետևյալ խմբերի.

- արտադրության տեխնիկական մակարդակը բարձրացնողներ,
- աշխատանքի կազմակերպումը բարելավողներ,
- արտադրանքի ծավալն ու կառուցվածքը փոխարինողներ,
- ճյուղային գործոնները բարելավողներ:

Առաջին խմբին են պատկանում արտադրական գործընթացների մեքենայացումն ու ավտոմատացումը, առաջավոր տեխնոլոգիաների և կառավարման ավտոմատացված համակարգերի ներդրումը, տեխնիկայի արդիականացումը, տեխնոլոգիայի բարելավումը, արտադրանքի որակի բարձրացումը, հումքի, նյութերի, վառելիքի, էներգիայի օգտագործման տեխնիկական մակարդակի բարձրացումը և այլն:

Երկրորդ խմբին են պատկանում արտադրության կառավարման կատարելագործումը, աշխատանքի կազմակերպման բարելավումը, նյութատեխնիկական մատակարարման կարգավորումը, ոչ արտադրական ծախսերի լիկվիդացումը:

Երրորդ խմբի մեջ են մտնում արտադրանքի ծավալի աճի հետ կապված պայմանականորեն մշտական ծախսերի համեմատական կրճատումը, ամորտիզացիոն հատկացումների ծախսերի կարգավորումը, արտադրված արտադրանքի կառուցվածքի փոփոխումը:

Չորրորդ խմբին են պատկանում նոր արտադրամասերի գործարկումը, անշահութաբեր արտադրությունների լիկվիդացումը, արտադրության մասնագիտացումը, համակենտրոնացումը, կոմբինացումը, կոոպերացումը և այլն:

Նշված առանձին գործոնների ազդեցությունն ինքնարժեքի վրա կարելի է որոշել հետևյալ կերպ. հաշվել արտադրության տեխնիկական մակարդակի միջոցառումներից զոյացած տնտեսումն ուղղակի ծախսերի մեծությունների տարբերությամբ դրանց իրականացումից առաջ և հետո՝ բազմապատկելով ստացված տարբերությունն արտադրանքի ծավալով: Տնտեսման գումարը որոշվում է հետևյալ բանաձևով.

$$S_q = (\bar{\sigma}_1 - \bar{\sigma}_2) \cdot U_p,$$

որտեղ S_q -ն տնտեսման գումարն է, դրամ, $\bar{\sigma}_1$ -ը, $\bar{\sigma}_2$ -ը՝ ընթացիկ ուղղակի ծախսերը միջոցառումից առաջ և հետո, դրամ, U_p -ն՝ արտադրանքի քանակը միջոցառման իրականացման սկզբից մինչև պլանավորված ժամանակահատվածի ավարտը, բնեղեն:

Հումքի, նյութերի, վառելիքի և էներգիայի գործոնի ազդեցության բարելավումից հետո նյութական ծախսերի տնտեսումը հաշվարկվում է հետևյալ բանաձևով.

$$S_G = (b_1 \cdot Q - b_2 \cdot Q) \cdot U_p,$$

որտեղ S_G -ն նյութական ծախսերի տնտեսումն է, b_1 -ը, b_2 -ը՝ հումքի և նյութական ռեսուրսների ծախսերի նորման միավոր արտադրանքի հաշվով միջոցառման իրականացումից առաջ և հետո, Q -ն՝ միավոր հումքի, նյութերի վառելիքի և էներգիայի գինը, դրամ, U_p -ն՝ արտադրանքի քանակը, որը թողարկվել է միջոցառման սկզբից մինչև պլանավորվող ժամանակահատվածի ավարտը, բնեղեն:

Այսպիսով՝ կարելի է հաշվարկել բոլոր գործոններից ստացվող տնտեսական օգուտը և ինքնարժեքի վրա դրանց ազդեցության չափը՝ վերջինիս իջեցման կամ բարձրացման տեսանկյունից:

13.2. ՇԱՀՈՒՅԹ ԵՎ ՇԱՀՈՒԹԱԲԵՐՈՒԹՅՈՒՆ

13.2.1. ՇԱՀՈՒՅԹԻ ՀԱՍԿԱՑՈՒԹՅՈՒՆԸ, ԳՆԱՀԱՏՄԱՆ ՀԱՏԿԱՆԻՇՆԵՐԸ, ՈՐՈՇՄԱՆ ԿԱՐԳԸ

Շահույթը արտադրանքի արտադրության և իրացման ընթացքում ձեռնարկության ստացած դրամամուտքն է՝ ձեռնարկությունում արտադրված արտադրանքի մեծածախ գնի և լրիվ ինքնարժեքի տարբերությունը: Այն ձեռնարկության գործունեության գնահատման հիմնական ցուցանիշներից մեկն է: Շահույթը բնութագրում է ձեռնարկության աշխատանքի քանակական (որքան արտադրանք է թողարկվել ու իրացվել), որակական (ինչպես են օգտագործվել աշխատանքային, նյութական, դրամական ռեսուրսները) կողմերը:

Շահույթի գնահատման հատկանիշներն են ինքնահատուցումը (ինքնածախսածածկումը) և ինքնաֆինանսավորումը:

Ինքնահատուցումը նախատեսում է արտադրության ու իրացման ծախսերի լրիվ հատուցում և շահույթի ստացում շահութաբերության նորմաների սահմաններում:

Ինքնաֆինանսավորումը նախատեսում է նաև տեխնիկական զարգացման արտադրության կատարելագործման, նյութական խրախուսման, սոցիալական զարգացման ծախսերը կատարել ձեռնարկության դրամական եկամուտների, միջոցների հաշվին:

Ձեռնարկության շահույթի ընդհանուր գումարը կոչվում է ***հաշվեկշռային շահույթ***: Այն կազմված է ապրանքային արտադրանքի իրացումից ստացված շահույթից, այլ իրացումներից ու արտաիրացումային եկամուտներից ստացված շահույթից: Շահույթի զանգվածը որոշվում է հետևյալ բանաձևով.

$$\text{Շ} = \text{Գմ} - \text{Ի}_\text{Լ},$$

որտեղ Շ-ն շահույթի մեծությունն է, դրամ, Գմ-ն՝ արտադրանքի մեծածախ գինը, դրամ, Ի_Լ-ն՝ իրացված արտադրանքի լրիվ ինքնարժեքը, դրամ: Շահույթի զանգվածը հաշվարկվում է նաև առանձին արտադրանքի նկատմամբ: Ինչքան մեծ է շահույթի զանգվածը, այնքան շատ միջոցներ կարող է տրամադրել ձեռնարկությունն ընդլայնված վերարտադրություն կազմակերպելու և պետական բյուջեն համալրելու համար: Շահույթի զանգվածի ծավալը կախված է այնպիսի գործոններից, ինչպիսիք են հիմնական արտադրական ֆոնդերի և շրջանառու միջոցների մեծությունը, դրանց օգտագործման ինտենսիվությունը, աշխատանքային ռեսուրսների ռացիոնալ օգտագործումը, աշխատանքի արտադրողականությունը: Հետևաբար՝ արդյունավետության բնութագիրն ավելի ճիշտ կլինի արտահայտել համեմատական այնպիսի ցուցանիշներով, որոնք կկարողանան արտահայտել շահութաբերության մակարդակը:

13.2.2. ՎԵՐԱՄՇԱԿՈՂ ԱՐԴՅՈՒՆԱԲԵՐՈՒԹՅԱՆ ԵԿԱՄՏԱԲԵՐՈՒԹՅՈՒՆԸ, ՇԱՅՈՒԹԱԲԵՐՈՒԹՅՈՒՆԸ

Արդյունավետությունը տնտեսագիտական երևույթ է, արտահայտում է արտադրության արդարացված լինելը, շահավետությունը: Եկամուտը (շահույթը) ձեռնարկության ծախսերը հատուցելուց հետո մնացած տարբերությունն է: Սննդարդյունաբերական ձեռնարկություններում այդ տարբերությունը հայտնի է «Զուտ եկամուտ», «Շահույթ» հասկացությունների ձևով: Սակայն ձեռնարկության համար կարևոր է ոչ միայն շահույթի զանգվածը, այլև ծախսերի նկատմամբ դրա հարաբերական մեծությունը: Դրա համար շահույթի զանգվածը պետք է համադրել ծախսումներին և պարզել, թե ինչ է բերել ծախսած յուրաքանչյուր դրամական միավորը: Այդ նպատակի համար օգտագործվում է «Շահութաբերության մակարդակ» հարաբերական ցուցանիշը:

Շահութաբերության մակարդակը ($\bar{C}_d$) հաշվեկշռային կամ առանձին արտադրանքի շահույթի ($\bar{C}$) հարաբերությունն է իրացված արտադրանքի լրիվ ինքնարժեքին ($\bar{C}_l$), արտահայտվում է տոկոսներով: Այն ներկայացվում է հետևյալ բանաձևով.

$$\bar{C}_d = \frac{\bar{C}}{\bar{C}_l} \cdot 100:$$

Այն կարելի է հաշվարկել ինչպես արտադրանքի մեկ միավորի, այնպես էլ ամբողջ զանգվածի, ամբողջ տնտեսության, դրա առանձին ճյուղերի համար:

Նույն ցուցանիշը հաշվարկվում է նաև համախառն արտադրանքի համար և կոչվում է եկամտաբերության մակարդակ: Այս դեպքում ստացված զուտ եկամուտը հարաբերվում է արտադրանքի արտադրական ինքնարժեքին:

Որոշվում է նաև շահույթի նորման. այն հաշվարկվում է ընդհանուր արտադրության համար՝ որպես հաշվեկշռային շահույթի գումարի հարաբերությունն հիմնական շրջանառու ֆոնդերի միջին տարեկան արժեքի գումարին՝

$$\bar{C}_n = \frac{\bar{C}}{\Phi_h + \Phi_2} \cdot 100,$$

որտեղ $\bar{C}_n$ -ն շահույթի նորման է, $\bar{C}$ -ն՝ ստացվելիք հաշվեկշռային շահույթը, Φ_h -ն՝ հիմնական ֆոնդերի արժեքը, Φ_2 -ն՝ շրջանառու ֆոնդերի արժեքը:

Հաշվեկշռային շահութաբերության նորման որոշվում է հաշվեկշռային շահույթի գումարի հարաբերությամբ (այն փոքրացված է արտադրական ֆոնդերի ամորտիզացված գումարով, աշխատանքային ու բնական ռեսուրսների և բանկային կարճաժամկետ վարկերի տոկոսա-

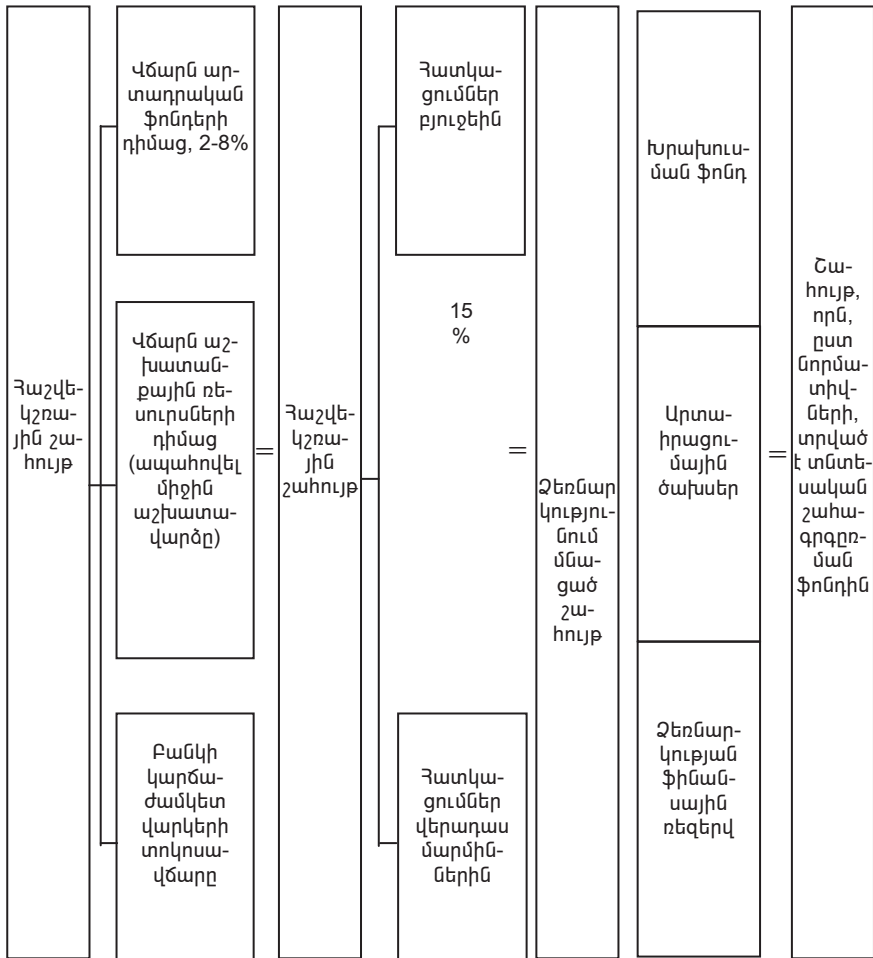
դրույքների վճարի գումարով) հիմնական արտադրական ֆոնդերի և նորմավորվող շրջանառու միջոցների միջին տարեկան արժեքին: Դա հաշվարկվում է հետևյալ բանաձևով.

$$C_{\text{G}} = \frac{C - (\text{Ամորտիզացիա} + \text{աշխատավարձ} + \text{բն.ռես.} + \text{բանկի կարճաժամկետ տոկոսադրույք})}{\Phi_{\text{h}} + \Phi_2} \cdot 100,$$

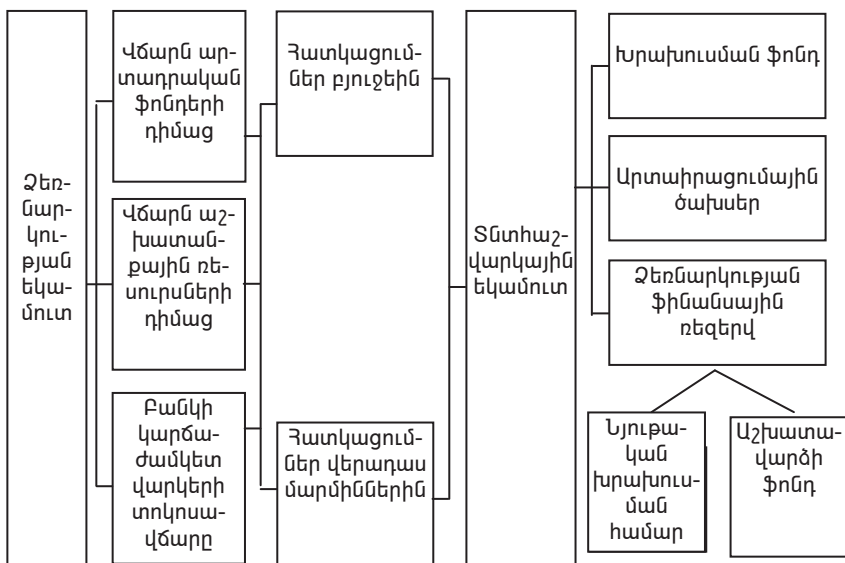
որտեղ C -ն հաշվեկշռային շահույթն է, Φ_{h} -ն՝ հիմնական արտադրական ֆոնդերի արժեքը, Φ_2 -ն՝ շրջանառու ֆոնդերի արժեքը:

13.2.3. ՇԱՀՈՒՅԹԻ ԶԱՆԳՎԱԾԸ ԵՎ ՆՈՐՄԱՆ

Շահույթի զանգվածը պետք է լինի այնպիսին, որ հնարավոր լինի ըստ նորմատիվների դրանք բաշխել պահանջվող բոլոր հոդվածներով: Այն, մասնագետների կարծիքով, պետք է ապահովի պետական հարկերի ժամանակին վճարում և ձեռնարկության ընդլայնված վերարտադրություն: Շահութաբերության մակարդակը ներկայիս շուկայական հարաբերությունների պայմաններում պետք է կազմի 30-40 %: Այդ դեպքում հնարավոր կլինի սեփական միջոցների հաշվին ապահովել կուտակման ու սպառման ֆոնդերի արդյունավետ ձևավորումը (զծապատկերներ 15, 16):

Գծ. 15. Շահույթի նորմայի բաշխումը:

Գծ. 16. Շահույթի նորմայի բաշխումը:

ԹԵՄԱ 14

ՄՆՆԱՐԴՅՈՒՆԱԲԵՐԱԿԱՆ ՁԵՌՆԱՐԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ԱՐԴՅՈՒՆԱՎԵՏՈՒԹՅՈՒՆԸ, ՀԱՄԱԽԱՈՒՆ ՈՒ ԱՊՐԱՆՔԱՅԻՆ ԱՐՏԱԴՐԱՆՔԸ, ՀԱՄԱԽԱՈՒՆ ԵԿԱՍՈՒՏԸ ԵՎ ՎԵՐՋՆԱԿԱՆ ԱՐԴՅՈՒՆՔԸ

14.1. ԱՐՏԱԴՐՈՒԹՅԱՆ ԱՐԴՅՈՒՆԱՎԵՏՈՒԹՅԱՆ ՀԱՍԿԱՑՈՒԹՅՈՒՆԸ

Արդյունավետությունը ցույց է տալիս հասարակական արտադրության արդյունքայնությունը: Դրանում արտացոլվում են օբյեկտիվ տնտեսական օրենքների դրսևորումն ու հասարակության կողմից վերջիններիս օգտագործման կարողությունը: Արդյունավետությունը (հատկապես մասնավոր սեփականության պարագայում) արտադրության նպատակի դրսևորման արտահայտությունն է: Պետք է տարբերել «Արդյունք» և «Արդյունավետություն» հասկացությունները: Արդյունքը նախագծվող կամ ներդրված միջոցառման հետևանքն է: Օրինակ՝ նոր տեխնոլոգիայի հետևանքով ավելացել է միավոր հումքի հաշվով վերամշակված արտադրանքի ելքը: Սակայն դա լրիվ պատկերացում չի տալիս միջոցառման շահավետության, ձեռնտու լինելու վերաբերյալ: Այսպես, եթե նոր տեխնոլոգիայի վրա ծախսվել է 100 միավոր, իսկ արտադրանքի ելքը 90 միավոր է, ապա արդյունքն առկա է, սակայն արդյունավետությունը՝ բացասական:

Արտադրության արդյունավետության բարձրացման հրատապությունը թելադրվում է Հանրապետության սննդարդյունաբերության ներկա վիճակով: Այստեղ տարեցտարի պակասում է արտադրության մեջ ներդրումների արդյունավետությունը: Այսօր դա առավել անհրաժեշտ է ամեն մի ձեռներեցի, որը գործ ձեռնարկելուց առաջ պետք է հաշվարկի վերջնական սպասվելիք շահը: Այն անհրաժեշտ է հանրապետության ազգային տնտեսական քաղաքականությանը համապատասխան երկարաժամկետ ծրագիր մշակելու, միջազգային շուկա դուրս գալու, ռեսուրսների արդյունավետ օգտագործման համար:

Արտադրության արդյունքային գլխավոր ցուցանիշը նոր ստեղծված արդյունքն է (երկրի առումով՝ ազգային եկամուտը): Հետևապես՝ հանրապետության առումով վերամշակող արտադրության արդյունավետությունը պետք է դիտել մեկ աշխատողի, բնակչության մեկ շնչի հաշվով ազգային եկամտի մեծության տեսանկյունից: Գլխավոր ցուցանիշներից մեկն է երկրի համախառն ներքին արդյունքը, որը ստեղծվում է հանրապետության ռեսուրսներով, սեփական ուժերով:

Այսպիսով՝ ինչպես ամբողջ տնտեսության, այնպես էլ սննդարդյունաբերության արտադրության արդյունավետությունը հանգում է հասարակության պահանջմունքի առավելագույն բավարարման նպատակով ազգային եկամտի ավելացմանը միավորի հաշվով նվազագույն ծախսումներով:

Արդյունավետության ցուցանիշները դեռևս հեռու են կատարյալ լինելուց, դրանք հաճախ հակասական են, իրարամերժ: Հաճախ որոշ վերամշակող ձեռնարկություններում աշխատանքի արտադրողականությունն աճում է, սակայն ինքնարժեքը, ֆոնդատարությունը, կապիտալատարությունը չեն նվազում:

Այսինքն՝ ցուցանիշներից մեկը ցույց է տալիս, որ արտադրության արդյունավետությունը բարձրացել է, մյուսները՝ հակառակը: Բացի այդ՝ հակասություններ կան արդյունավետության ցուցանիշներն առանձին կտրվածքով դիտարկելու գործընթացում: Առանձին ցուցանիշներ (ինքնարժեք, աշխատանքի արտադրողականություն, ֆոնդահատույց) դեռևս լրիվ չեն համապատասխանում իրենց տնտեսական բովանդակությանը: Սննդարդյունաբերությունում արտադրության արդյունավետությունը, բացի տնտեսական գործոններից, կախված է նաև հումքի արտադրության բնական-կենսաբանական գործոններից, որի մեղմացման համար հաճախ կատարվում են վիթխարի ծախսումներ, որոնք ևս պետք է հատուցում ստանան: Հաճախ այդ ծախսումները կատարվում են պետական բյուջեի հաշվին և հաշվի չեն առնվում ինքնարժեքում, ինչը խեղաթյուրում է արդյունավետության իրական պատկերը:

Տարբերակվում են տնտեսական, ճյուղային, ձեռնարկության միջոցառման արդյունավետության հասկացությունները: Դրանք գնահատելու համար օգտագործվում է ցուցանիշների համակարգ:

14.2. ԱՐՏԱԴՐՈՒԹՅԱՆ ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ԱՐԴՅՈՒՆԱՎԵՏՈՒԹՅԱՆ ՀԻՄՆԱԿԱՆ ՑՈՒՑԱՆԻՇՆԵՐԸ

Տնտեսական առումով սննդարդյունաբերության արդյունավետությունը որոշելու համար օգտագործվում է ցուցանիշների համակարգ՝ ինքնարժեք, աշխատանքի արտադրողականություն, ֆոնդահատույց, ֆոնդատարություն, էներգատարություն, աշխատատարություն, համախառն արտադրանք, ապրանքային արտադրանք, համախառն եկամուտ, զուտ եկամուտ, շահույթ և այլն: Դիտարկենք նշվածներից մի քանիսը:

Համախառն արտադրանքն արտադրամասում, ձեռնարկությունում, ֆիրմայում, միավորումում, մարզում, համրապետությունում արտադրված արտադրանքի ու ծառայությունների ողջ քանակն է միավոր ժամանակահատվածում (տարի, ամիս, օր): Չափվում է բնեղեն (կգ, ցենտներ, տոննա, դեկալիտր, պայմանական տուփ և այլն) և

արժեքային (դրամ, դոլար, ռուբլի և այլն) միավորներով: Համախառն արտադրանքն արտահայտվում է հետևյալ բանաձևով.

$$C + V + m,$$

որտեղ C -ն նյութական, առարկայացված ծախսերն են, V -ն՝ աշխատանքային ծախսերը՝ աշխատավարձը, m -ը՝ զուտ եկամուտը:

Ապրանքային արտադրանքը համախառն արտադրանքի իրացված, վաճառված մասն է: Նույնպես չափվում է բնեղեն և արժեքային ցուցանիշներով:

Ապրանքային արտադրանքը (հասույթը) արտահայտվում է $C + V + m$ բանաձևով, որտեղ m -ը շահույթն է:

Հասույթներով են ձևավորվում ձեռնարկության դրամական հոսքերը:

Համախառն եկամուտը կենդանի աշխատանքով ստեղծված նոր արդյունքն է և հայտնի է $v + m$ բանաձևով, որտեղ v -ն աշխատավարձն է, m -ը՝ հավելյալ արդյունքի արժեքը:

Համախառն եկամուտը որոշվում է՝ համախառն արտադրանքի արժեքից հանելով նյութական ծախսերը՝ հումքի, վառելիքի, քսայուղերի, հիմնական միջոցների մաշվածքի, փոքրարժեք արագամաշ առարկաների և այլնի արժեքը:

Ձուտ եկամուտը հավելյալ աշխատանքով ստեղծված նոր արդյունքի արժեքն է: Հաշվարկվում է՝ համախառն արտադրանքի արժեքից հանելով արտադրական ծախսերը՝ $(C + V + m) - (c + v) = m$: Կամ համախառն եկամտից հանում են աշխատանքի վարձատրությունը՝ $(v + m) - (v) = m$:

Շահույթը *զուտ եկամտի* այն մասն է, որն իրացվում է և դրամական տեսք է ընդունում: Այն ապրանքային արտադրության երևույթ է և ձեռնարկության արդյունավետության գլխավոր ցուցանիշներից մեկը: Շահույթը որոշվում է՝ ապրանքային արտադրանքի արժեքից հանելով այդ արտադրանքի լրիվ ինքնարժեքը՝ $(c + v + m_1) - (c + v) = m_1$:

Արդյունավետության ցուցանիշների բարելավումն առաջիկայում հանրապետության սննդարդյունաբերության հիմնական խնդիրը պետք է լինի: Հետևաբար՝ ճյուղի զարգացման մախապայման է հանդիսանալու հետևյալ միջոցառումների իրականացումը.

- արտադրամիջոցների հետագա կատարելագործում, այդ ուղղությամբ առաջացած հակասությունների ու խոչընդոտների մեղմացում, բարեփոխումների խորացում.
- արտադրության ինտենսիվացում, նորագույն տեխնիկայի ու տեխնոլոգիաների ներդրում.

- կառավարման ապարատի համակարգի ժամանակակից պահանջներին համապատասխան վերափոխում, մենեջմենթի ծառայության արմատական վերակառուցում.
- ագրոսերվիսի ծառայությունների բարելավում, արտադրական ու սոցիալական ենթակառուցվածքների զարգացում.
- շուկայական հարաբերությունների և մարկետինգի ուսուցման կազմակերպում, այդ ուղղությամբ կադրերի որակավորման բարձրացում:

Այս միջոցառումների իրականացումը հնարավորություն կտա բարձրացնել հանրապետության՝ պարենով ինքնապահովվածության մակարդակը և տնտեսել միջոցներ՝ ընդլայնված վերարտադրություն կազմակերպելու համար:

14.3. ԸՆԴԱՅՆՎԱԾ ՎԵՐԱՐՏԱԴՐՈՒԹՅՈՒՆԸ

ՍՆՆԴԱՐԴՅՈՒՆԱԲԵՐՈՒԹՅԱՆ ՄԵՋ

14.3.1. ԸՆԴԱՅՆՎԱԾ ՎԵՐԱՐՏԱԴՐՈՒԹՅԱՆ ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ՆՇԱՆԱԿՈՒԹՅՈՒՆ ԵՎ ԱՌԱՆՁՆԱԳԱՏԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ

Արտադրությունը իր մշտական կրկնելիության մեջ վերարտադրություն է: Դրա հիմնական փուլերն են՝ **արտադրություն-բաշխում-փոխանակություն-սպառում**: Այդ փուլերը կազմում են մեկ ամբողջություն և եթե դրանցից որևէ մեկում ընդհատվի գործընթացը, վերարտադրություն տեղի չի ունենա: Սննդարդյունաբերության մեջ վերարտադրությունը կարող է լինել պարզ և ընդլայնված. պարզի դեպքում արտադրական փուլերը կրկնվում են առանց քանակական կամ ծավալային փոփոխության, իսկ ընդլայնվածի դեպքում արտադրության հաջորդ փուլը ավելի մեծ ծավալի արտադրություն է ապահովում:

Ընդլայնված վերարտադրության նպատակն է ապահովել՝

- ա) հասարակական ամբողջական արդյունքը և դրա բաղկացուցիչ մասերի ($c + v + m$) հարաբերական, արժեքային և բնեղեն հարաճուն վերարտադրությունը,
- բ) արտադրության նյութաիրային տարրերի վերարտադրությունը,
- գ) աշխատանքային ռեսուրսների վերարտադրությունը,
- դ) արտադրահարաբերությունների համապատասխանեցումը կյանքի առաջադրած խնդիրների պահանջներին,
- ե) շահույթի ավելացումը, դրա հաշվին՝ նորարարության իրականացումը:

14.3.2. ՀԱՍԱՐԱԿԱԿԱՆ ԱՄԲՈՂՋԱԿԱՆ ԱՐԴՅՈՒՆՔԻ (ՀԱՄԱՆԱՌՆ ԱՐԴՅՈՒՆՔԻ) ՎԵՐԱՐՏԱԴՐՈՒԹՅՈՒՆԸ ԵՎ ԲԱՇԽՈՒՄԸ

Նյութական բարիքների (այդ թվում՝ սննդամթերքի) ընդլայնված վերարտադրությունը, հասարակության պահանջմունքների բավարարումը և շահույթի ստացումը յուրաքանչյուր արտադրության նպատակն է, տնտեսական ու սոցիալական արդարացվածությունը: Սննդարդյունաբերության համախառն արտադրանքը ($c+v+m$) պարունակում է այնպիսի բաղադրամասեր, ինչպիսիք են առարկայացած նյութականացված ծախսումները (C), որոնք բնաիրային ձևով հանդես են գալիս որպես արտադրամիջոցներ (վառելիք, մաշվածք, հումք, փոքրարժեք ու արագամաշ առարկաներ և այլն): Այլ կերպ՝ դրանք հանդես են գալիս որպես սպառված արտադրամիջոցների արժեք, որն էլ կազմում է *փոխհատուցման ֆոնդը*:

Երկրորդ կարևոր տարրը աշխատանքի վարձատրությունն է (V), որը աշխատուժի վերարտադրության կարևորագույն տարրերից է: Այդ երկուսի միասնությունը ($c+v$) կազմում է պարզ վերարտադրության պարտադիր պայմանը:

Համախառն արտադրանքի մյուս կարևոր բաղադրիչ մասն է կազմում ընդլայնված վերարտադրության գլխավոր պայմանը՝ *զուտ եկամուտը* կամ *շահույթը*:

Համախառն արտադրանքից փոխհատուցման ֆոնդի՝ ամորտիզացիայի համար առանձնացումից հետո մնում է համախառն եկամուտը, որն էլ *կուտակման և սպառման* ֆոնդերի գոյացման հիմքն է: Համախառն եկամտից վարձատրության ֆոնդի առանձնացումից հետո մնում է զուտ եկամուտը կամ շահույթը:

Այս գործընթացը կարևոր է սպառման և կուտակման միջև ճիշտ համամասնություն սահմանելու համար: Վերամշակող ձեռնարկություններում այն կախված է արտադրության հետագա ընդլայնման ծրագրից, սպառման միջին մակարդակից և սպառողական զամբյուղի արժեքից, հարկային քաղաքականությունից, շուկայի իրավիճակից և այլն:

Համախառն եկամտից կատարվում են նաև հարկային մասհանումներ տեղական և կենտրոնական բյուջեներին, որից հետո մնում է ձեռնարկության *տնտեսաշարկային եկամուտը*, որն օգտագործվում է կուտակման և սպառման ֆոնդերի ձևավորման, ինչպես և զանազան վճարումների համար:

Ապառման ֆոնդը ներառում է աշխատանքի վարձատրությունը (անհատական սպառում), հատկացումները սոցիալական ապահովության ֆոնդերին և այլն:

Կուտակման ֆոնդերին են պատկանում հիմնական և շրջանառու ֆոնդերի լրացման համար կատարված հատկացումները, պահեստային

ֆոնդերի լրացումները, տեղական և կենտրոնական համայնքների բյուջեներին կատարվող հատկացումները և այլն: Այդ գումարի մի մասը կարող է նաև կուտակվել ու սպառվել:

Կուտակման ֆոնդի հիմքը զուտ եկամուտն է: Բայց քանի որ ձեռնարկություններում սպառման և կուտակման ֆոնդերի ձևավորումն առայժմ պայմանական բնույթ է կրում, կուտակման ֆոնդի ձևավորման աղբյուր պետք է համարել համախառն եկամուտը ($v + m$):

Ինչպիսին էլ լինեն նորմատիվային մասհանումները, համախառն եկամտի բաշխման ժամանակ պետք է հմտորեն զուգակցել սպառումը, կուտակումը և հարկային մասհանումները, հաճախ դրանք փոխադարձաբար պետք է զիջեն մեկը մյուսին՝ ելնելով ընդլայնված վերարտադրության շահերից, որը, ի վերջո, սպառողի շահն է արտահայտում:

ԹԵՄԱ 15 ԳԻՆ ԵՎ ԳՆԱԳՈՅԱՑՈՒՄ

15.1. ԳՆԻ ԳՈՐԾԱՌՈՒՅԹՆԵՐԸ ԵՎ ԴԵՐԸ

ՌԵՍՈՒՐՍՆԵՐԻ ԲԱՇԽՄԱՆ ՄԵՋ

15.1.1. ԳՆԻ ՀԱՍՎԱՑՈՒԹՅՈՒՆԸ ԵՎ ԴԵՐԸ ՌԵՍՈՒՐՍՆԵՐԻ ԲԱՇԽՄԱՆ ՄԵՋ

Գինն ապրանքի արժեքի դրամական արտահայտությունն է: Այն որոշվում է ապրանքի արտադրության վրա կատարված հասարակական անհրաժեշտ աշխատանքի ծախսերով՝ հաշվի առնելով շուկայում առաջարկի ու պահանջարկի վիճակը: Գինը նաև դրամի այն քանակն է, որը սպառողը տվյալ ապրանքի համար պատրաստ է վճարել՝ ելնելով շուկայում առաջարկի ու պահանջարկի վիճակից:

Շուկայական գործունեության գլխավոր շարժառիթը գինն է: Դրանից է կախված ինչպես արտադրական ծախսերի հատուցումը, այնպես էլ ձեռնարկության եկամուտը: Գինը կարգավորում է ռեսուրսների ուղղումը կոնկրետ արտադրությանը: Այն ձևավորվում է պահանջարկի և առաջարկի ազդեցությամբ:

Տնտեսություններում ցածր գինը ձևավորվում է այն դեպքում, երբ արտադրական ծախսերը ցածր են լինում:

Ազատ մրցակցության պայմաններում գինը ձգտում է հավասարվել սահմանային ծախսերին: Պահանջարկի նվազման պայմաններում գինն աստիճանաբար իջնում է և կանգնում մթերքի այն խմբաքանակի սահմանային ծախքերի մակարդակի վրա, որի համար կա պահանջարկ: Իսկ պահանջարկն իր հերթին կախված է որոշակի գործոններից: Այսպիսով՝ գնորդը միջոցները ծախսում է սեփական պահանջներն առավելագույնս բավարարելու համար: Այդ դեպքում միջոցների ծախսը համեմատվում է ծախսերի այլընտրանքային տարբերակների հետ: Հավասարակշռված գնի հաստատումը պահանջարկի ազդեցության ներքո նպաստում է ռեսուրսների ռացիոնալ բաշխմանը արտադրական տարբեր ծյուղերի միջև:

Միատեսակ ապրանքի վրա տարբեր գների հաստատումը և վաճառքը սպառողներին կոչվում է *գնի խտրականություն*:

15.1.2. ԳՆԻ ԳՈՐԾԱՌՈՒՅԹՆԵՐԸ

Շուկայական հարաբերությունների զարգացման պայմաններում գնի տնտեսական բովանդակությունը բացահայտվում է մի շարք կարևոր գործառնություններով: Դրանք են՝

1. *հաշվառման կամ չափման*. արտահայտում է կենդանի և առարկայացված աշխատանքի ծախսը հասարակությանն անհրաժեշտ

տարբեր արտադրանքների արտադրության և իրացման վրա: Ներկա շուկայական հարաբերությունների պայմաններում գնի այս գործառույթը վերածվում է նորմատիվայինի, որպեսզի պլանային ժամանակահատվածում արտահայտի արտադրության որոշակի, անփոփոխ և համադրելի արդյունք և բնութագրի այն ծախսերը, որոնք անհրաժեշտ են հասարակությանն այդ արտադրանքի թողարկման համար: Գների միջոցով հնարավոր է հաշվարկել ագրոպարենային համակարգի արժեքային այնպիսի ցուցանիշներ, ինչպիսիք են համախառն և ապրանքային արտադրանքը, նյութական և աշխատանքային ծախսումները, ինքնարժեքը, և դրանց հիման վրա հաշվարկվում է համախառն ու զուտ եկամուտը, շահույթը, շահութաբերությունը, ռեսուրսները՝ հիմնական և շրջանառու կապիտալը, աշխատանքը և դրանց օգտագործման արդյունավետությունը, տնտեսական միջոցառումների (տնտեսավարման համակարգի հիմնավորման, ռեսուրսների տեղաբաշխման, ներդրումների ռիսկայնության գնահատման, հարկի, վարկի, ապահովագրման համակարգերի կարգավորման) արդյունավետությունը և այլն: Գների միջոցով որոշվում է ագրոպարենային համակարգի արտադրական ծավալը, տեղը երկրի տնտեսության մեջ, տնտեսական վիճակը, զարգացման միտումները և այլն:

2. Շահագործման կամ խթանման. արտահայտվում է գնի՝ խրախուսող և արգելակող ներգործությամբ: Վերարտադրության, կառավարման և տնտեսավարման բոլոր գործընթացների միջոցով (օրինակ՝ լավորակ արտադրանքի թողարկման համար) կարող են օգտագործվել խրախուսող վերադիրներ և հակառակը: Շահն է շուկայի շարժիչ ուժը:

3. Վերաբաշխման (բաշխիչ). արտահայտվում է եկամուտների վերաբաշխմամբ տարբեր ճյուղերի, ձեռնարկությունների, ապրանքը գնորդների խմբերի միջև արժեքից գնի գիտակցաբար շեղմամբ: Գների փոփոխությունը նպաստում է, որ ռեսուրսների հոսքն արտադրության մի ճյուղից, սոցիալական մի խմբից փոխադրվի դեպի մյուսը: Այստեղ կարևորվում են փոխարինող ապրանքների գները: Ագրարային ոլորտի արտադրանքների գների այս գործառույթը սահմանափակված է շուկայի տարողությամբ և սպառողական արժեքների փոխարինելիության փոքր շրջանակներով: Օրինակ՝ հացի շատ բարձր գները չեն նպաստի, որ գնողի դրամական միջոցներն ուղղվեն բուսական յուղի կամ մրգի ձեռքբերմանը: Մինչդեռ մսի, կաթնամթերքի պակասը լրացվում է հացով, կարտոֆիլով, բանջարեղենով: Խնդիրն այն է, որ փոխատեղումը լինի նպատակահարմար: Բաշխիչ գործառույթը լուրջ գործոն է ինքնարժեքի կառավարման համար: Այս գործառույթը, ընդհանուր

առնամբ, ենթադրում է վերաբաշխել ստեղծված արժեքն արտադրողների և սպառողների միջև:

4. Կարգավորող և կանոնավորող. գների բարձրացման կամ իջեցման միջոցով կարգավորվում, հավասարակշռվում են պահանջարկն ու առաջարկը, նորմավորվում տնտեսական ռեսուրսները: Դրանցով կարգավորվում են շուկայի առանձին հատվածի սպառման մասնաբաժինը, սպառողների պատասխան ռեակցիան և ապրանքարտադրողների հետագա քայլերը:

5. Վերահսկիչ (Audit). գները միջոց են նյութաիրային և բնական ռեսուրսների ծախսի, շարժի և պահպանության վերահսկման համար:

6. Պլանային (նախագծման, պրոգնոզային). գների օգնությամբ սահմանվում և նախագծվում են արտադրանքի արտադրության, բաշխման, փոխանակության և սպառման ծավալները, շարժը, ռեսուրսների պահանջները, ինքնարժեքը, շահույթը և այլն:

7. Սոցիալական. գների բարձրացման միջոցով շուկան բևեռացնում է տնտեսական բարիքների բաշխումը հոգուտ մեծահարուստների, այնուհետև այն որոշ չափով կարգավորում: Ոսկեդենի, թանկարժեք քարերի, պերճանքի առարկաների վրա սահմանվում է բարձր գին, դրանք վաճառվում են հարուստներին, և արդյունքը բաժանվում է աղքատներին թոշակների և սոցիալական ֆոնդերի միջոցով:

15.2. ԳՆԱԳՈՅԱՑՄԱՆ ԽՆԴԻՐՆԵՐԸ, ՍԿԶԲՈՒՆՔՆԵՐԸ

Ագրոարդյունաբերական համալիրի նպատակային ֆինանսավարկային ներգործությունը պետք է ուղղված լինի գնագոյացման ասպարեզում հետևյալ խնդիրների լուծմանը.

ա) երկրի պարենային ինքնապահովման և պարենային ազգային անվտանգության ամրապնդում.

բ) տնտեսական մյուս ճյուղերի և գյուղատնտեսության արտադրանքների համարժեքային փոխանակում.

գ) ԱԱՀ ստորաբաժանումների՝ գյուղատնտեսության վրա թողած բացասական գնային ներգործության նվազեցում. հաշվարկները ցույց են տալիս, որ գնային տեղաշարժերը գյուղատնտեսության օգտին չեն: Պատահական չէ, որ ներդրողներն այսօր հիմնում են ոչ թե գյուղացիական տնտեսություն, ֆերմա, այգի, այլ բենզալցակայաններ կամ ոչ գյուղատնտեսական ձեռնարկություններ.

դ) ագրոպարենային համակարգում ընդլայնված վերարտադրությունն ապահովելու համար եկամուտների ստացման ավելացում. այսօր գների միջոցով գյուղատնտեսական և սննդարդյունաբերական ձեռնարկություններում ստեղծված շահույթի ճնշող մասը դուրս է բերվում այդ ոլորտից, որն էլ կասեցրել է դրանց տեխնիկական վերազինումը.

ե) երկրի ներսում միասնական տնտեսական տարածքի ձևավորում, ելք դեպի արտաքին շուկա.

զ) գնային ֆինանսավարկային մեխանիզմների միջև փոխկապակցվածության ապահովում: Տնտեսապես հիմնավորված գները նպաստում են ապրանք արտադրողների վճարունակության բարձրացմանը, որը, իր հերթին, վարկային ինստիտուտի գոյության և բարգավաճման նախապայմանն է.

է) ձեռնարկությունների կենսունակության ապահովում.

ը) շուկայում առաջնության գրավում.

թ) որակի ցուցանիշների բարձրացում:

Գնագոյացման հիմնական սկզբունքներն են՝

- գնագոյացման ազատության զուգակցում գների պետական կարգավորման հետ: Խնդիրը շուկայի «անտեսանելի ձեռքի» և պետական կարգավորման մասնաբաժնի հարաբերակցության մեջ է: Շուկայական տնտեսությանն անցման պայմաններում պետական միջամտությունը (ուղղակի և անուղղակի) պետք է զգալի լինի: Դասական շուկայի պայմաններում այն պակասում է: Չի բացառվում նաև նպատակային ուղղակի գնային քաղաքականությունը ռազմավարական ապրանքների, միասնական տարիֆային սակագների, թոշակների ու նպաստների, պետական հիմնարկների աշխատողների աշխատավարձի ուղղությամբ և այլն.
- պահանջարկի և առաջարկի փոխազդեցություն ու հավասարակշռված գների ձևավորում,
- առաջարկի գների հաշվարկման գործընթացում նորմատիվային մեթոդի օգտագործում,
- ապրանքարտադրողների շահութաբերության և դրա երկարատևության ապահովում,
- արտադրության տեսակարար ծախսերի կրճատման խթանում,
- գիտատեխնիկական առաջադիմության խթանում,
- գնային և ֆինանսավարկային համակարգի փոխհարաբերությունների օպտիմալացում,
- գյուղատնտեսական արտադրանքի և ժողտնտեսության մյուս ճյուղերի ապրանքների ու ծառայությունների գների համարժեքության պահպանում,
- գների տարբերակում ըստ արտադրանքի՝ մյուսներից տարբեր օգտակար հատկանիշների, ժամանակի, տեղի, մատուցման ձևի և այլն:

15.3. ԳՆԱԳՈՅԱՑՄԱՆ ԱՌԱՆՁՆԱԴԱՏԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ, ՄԵԹՈԴԱԲԱՆՈՒԹՅՈՒՆ ԵՎ ՄԵԽԱՆԻԶՄԸ

Վերամշակող ձեռնարկությունները որպես հույժ օգտագործում են գյուղատնտեսական արտադրանքը, ինչպես նաև գյուղատնտեսական հումքից պատրաստված մթերքը: Այսպիսի պայմաններում գյուղատնտեսական հումքի գնի մեծությունն օբյեկտիվորեն դառնում է վերամշակվող արտադրանքի գինը կազմավորող հիմնական հոդվածը: Այն կարող է կազմել գնի մինչև 70 %-ը:

Գնի սահմանման ժամանակ հաշվի է առնվում արտադրանքի արտադրության, իրացման և պլանային ծախսերի լրիվ հատուցումը, որն անհրաժեշտ է ձեռնարկության տնտեսական շահագրգռվածության ֆոնդերի ստեղծման, պետական բյուջեի եկամուտների ապահովման համար:

Գործնականում կիրառվում են գնագոյացման մի շարք մեթոդներ: Դրանցից է գների (Գ) սահմանումը՝ ելնելով արտադրության միջին ծախսերից (Ծմ) և նորմատիվային շահույթի (Շ) ապահովումից: Որոշվում է հետևյալ կերպ. $G = \text{Ծմ} + \text{Շ}$, այսինքն՝ կախված է ծախսերի հատուցումից և նպատակային շահույթի ապահովումից՝ ելնելով ապրանքի իրական արժեքից:

Գների սահմանումը հետապնդում է բազմաթիվ շուկայական խնդիրներ՝ մրցակցային պայքար, առավելագույն շահույթի ստացում, շուկայական գոյատևում, դեմպինգի քաղաքականություն և այլն:

Արտադրանքի արտադրության և իրացման պլանային ծախսերը բաժանվում են հիմնականում նյութական ծախսերի և աշխատանքի վարձատրության ծախսերի, որոնք ձեռնարկության տնտեսական գործունեությունում արտահայտվում են ինքնարժեքով: Քանի որ ինքնարժեքը տարբեր ձեռնարկություններում տարբեր է, գնի ելակետային բազա է վերցվում միավոր արտադրանքի միջին ճյուղային հաշվեկշռված ինքնարժեքի ցուցանիշը: Գնի մեջ արտադրանքի ինքնարժեքի հետ միասին կազմավորող տարր է զուտ եկամուտը: Այն մտնում է գնի մեջ շահույթի և շրջանառության հարկի ձևով: Շահույթը կատարում է երկու դեր՝ դրսևորվում է իբրև կուտակումների աղբյուր և տնտեսական օղակների գործունեության շահագրգռման լծակ:

Այսպիսով՝ գնի հիմնական տարրերն են միավոր արտադրանքի հաշվով միջին ճյուղային ինքնարժեքը, զուտ եկամուտը, շահույթը և տարբեր հարկերը: Բացի դրանից՝ գնի մեջ են մտնում նաև մթերող, մատակարարող և առևտրային կազմակերպությունների ծախսերն ու շահույթը:

Շուկայական տնտեսության պայմաններում գնագոյացման գլխավոր գործոններն են ինքնարժեքը, պահանջարկի ու առաջարկի հարաբերակցությունը, ապրանքի պահանջարկի բավարարվածության

աստիճանը, գնորդների վերաբերմունքը, իրացման խթանումը, մրցակիցների կողմից սահմանված գների ընդունումը և այլն: Հենց այդ պահանջումն էլ ընկած է պահանջարկի ձևավորման և իրացումը խթանելու մարկետինգային գործելակերպի հիմքում:

Մրցակիցների գները հիմք ընդունելու պարագայում ապրանք-արտադրողներն անտեսում են սեփական ծախսերի հատուցման սկզբունքը, նրանք պարտադրված են այդ անուն: Այս դեպքում գները կողմնորոշվում են դեպի արտադրանքի հիմնական զանգվածը, գների մակարդակը, որն առկա է շուկայում:

Ագրարային ոլորտի արտադրանքի և գյուղի մատակարարվող արտադրամիջոցների գները գործում են տնտեսական ամբողջական գների համակարգում: Սակայն գնագոյացումը ու դրա մեխանիզմն այստեղ ունեն սկզբունքային առանձնահատկություններ, որոնց մեծ մասն աշխատանքի այս բաժնում արդեն քննարկվել է:

15.4. ԱԳՐԱՐԱՅԻՆ ՈԼՈՐՏԻ ԱՐՏԱԴՐԱՆՔԻ ԳՆԵՐԻ ՀԱՄԱԿԱՐԳ

Գործնականում կիրառվում են գնի տարբեր ձևեր: Հիմնականներն են՝

- **ազատ կամ պայմանագրային գին.** սահմանվում է՝ հաշվի առնելով գնողի և արտադրողի տնտեսական հետաքրքրությունները, որոշվում պահանջարկի և առաջարկի մեխանիզմով,
- **կարգավորվող.** գների մակարդակը և շարժը կարգավորվում է պետության կողմից,
- **մեծածախ գնով** արտադրող տնտեսությունները վաճառում են արտադրանքը պատվիրող տնտեսություններին,
- **մանրածախ գնով** իրացնող տնտեսությունները վաճառում են արտադրանքը մանրածախ առևտրում՝ անկախ նրանից՝ ով է գնորդը,
- **համադրելի գին.** օգտագործվում է համադրելիություն ապահովելու համար,
- **գնման գին.** պետությունը գնում է արտադրանքն իր կարիքների համար,
- **երաշխավորված.** գնով կատարվում են գնումներ պետական կենտրոնացված ֆոնդի համար,
- **գրավական գին.** օգտագործվում է գրավով գնումների ժամանակ,
- **տրանսֆերտային.** տրանսագգային կորպորացիաների շրջանակներում գնված ապրանքի դիմաց օգտագործվող գինն է,
- **բնամթերային կամ բարտերային գին.** օգտագործվում է արդյունաբերական արտադրանքի դիմաց գյուղմթերքի փոխանակման ժամանակ,

- **հեռակետային կամ բազիսային.** նախնական գործարքների ժամանակ օգտագործվող գինն է, որը կարող է ճշտվել ավելացնելու կամ պակասեցնելու միջոցով,
- **մենաշնորհային գին,**
- **տեղեկատվական.** տվյալ ապրանքի նկատմամբ ձևավորված գների համակարգն է անցյալ ու ներկա ժամանակահատվածում, որի մասին տեղյակ լինելով՝ կարելի է ճիշտ գին սահմանել կամ ճշտել տվյալ ապրանքի գինը,
- **համաշխարհային գին.** համաձայնեցվում է արտասահմանյան առաջատար կազմակերպությունների գների կամ համապատասխան շուկայի հետ,
- **կադաստրային գին:**

Գների համակարգի կարգավորման գործում շուկայի «անտեսանելի ձեռքի» և պետության անելիքները տարբեր են լինում: Այստեղ գործում են շուկայական և պետական կարգավորիչ ինստիտուտները, մեխանիզմներն ու լծակները: Օրինակ՝ վարչահրամայական հասարակարգում գնագոյացումն ուներ ուժեղ և թույլ կողմեր: Ուժեղ կողմն այն էր, որ պետությունը ղեկավարում և ձևավորում էր գների ու գնագոյացման բոլոր ասպեկտները: Թույլ կողմը գների ցածր մակարդակն էր (առանց հաշվի առնելու տնտեսությունների արդյունավետությունը), ազատ շուկայի և մրցակցության բացակայությունը, ապրանքի հանձնումը (ոչ թե վաճառքը) և այլն:

Շուկայական տնտեսության պայմաններում էապես նվազում է պետության մասնակցությունը գնագոյացման գործընթացին: Այն ձևավորվում է շուկայական պահանջարկի և առաջարկի հիման վրա:

Սակայն եթե նախկինում դա սահմանվում էր պլանային ձևով, ապա այսօր այն կատարում է շուկայի «անտեսանելի ձեռքը»: Ապրանքարտադրողն իր ծախսերը համեմատում է շուկայական գների հետ: Եթե կա արտադրանքի պահանջարկ, ապա սպառողը թանկ է վճարում արտադրված արտադրանքի համար, ուրեմն մինչև այդ սահման գներն աճում են (մինչև պահանջարկն ու առաջարկը հավասարակշռվում են):

Սննդարդյունաբերական ձեռնարկությունների կողմից արտադրված արտադրանքի արժեքի հիմքում, ինչպես արդեն նշել ենք, գյուղատնտեսական հումքի արժեքն է, որը կազմում է այդ մթերքի և ֆիզիկական ու գնագոյացման շուրջ 60-70 %-ը: Ուստի այդ մթերքի հասարակական արժեքի օբյեկտիվ հիմքը գյուղատնտեսական հումքի գնի մեծությունն է: Հետևաբար՝ այս ոլորտում նույնպես կարելի է օգտագործել գների նշված համակարգը:

Պարենի համեմատական գնի մեծության որոշման գործում մեծ տեղ է հատկացվում սպառողական հատկություններին՝ համային որակ-

ներին, էսթետիկական մակարդակներին: Իսկ այն արտադրանքի համար, որը պահանջարկ ունի, սակայն վնասակար է առողջությանը (ալկախոլ, ծխախոտ), կարելի է բարձր գին սահմանել, որը որոշ չափով կարող է նվազեցնել դրանց օգտագործումը: Նույն նպատակով դրանց և այլ արտադրատեսակների մեծածախ ու մանրածախ գնի մեջ են մտնում ակցիզային հարկը, ավելացված արժեքի հարկը:

15.5. ԳՆԱԳՈՅԱՑՄԱՆ ԿԱՏԱՐԵԼԱԳՈՐԾՈՒՄԸ ՇՈՒԿԱՅԱԿԱՆ ՏՆՏԵՍՈՒԹՅԱՆ ՊԱՅՄԱՆՆԵՐՈՒՄ

Գնագոյացումը համալիր և իրարամերժ գործընթաց է: Այստեղ անհրաժեշտ է հաշվի առնել գործոնների մեծ թիվը և փոխզիջման գնալ՝ հաշվի առնելով արտադրության խնդիրները, մարկետինգային ու ֆինանսական ուսումնասիրությունների արդյունքները, մրցակիցների գործունեությունը, սպառողների վիճակը, օրենսդրական դաշտի իրավիճակը: Գնագոյացման գործընթացը պետք է կոնկրետ ձևով սահմանի տեղեկատվության հավաքագրման ու մշակման փուլերը և վերջնական որոշման ընդունումը: Դրա արդյունավետությունը կախված է մրցակիցների մասին ստույգ տեղեկատվություն ունենալուց, սպառողների գործողությունների ուսումնասիրությունից, ներքին գործունեության արդյունքների ճիշտ վերլուծությունից:

Գների սահմանման մասին որոշման գլխավոր նպատակը շահույթի ավելացումն է:

Գնագոյացման գործընթացի վրա զգալի ազդեցություն է թողնում շուկայի տիպը (ձևը), որտեղ գործում է տվյալ տնտեսությունը: Դրանք են՝

1. **մաքուր կամ կատարյալ մրցակցության շուկա.** կազմված է բազմաթիվ վաճառողներից, որոնցից ոչ մեկը գնի վրա զգալի ներգործություն չի կարող ունենալ: Օրինակ՝ պարենամթերքի շուկան:

2. **Մենատիրական շուկա,** որի պայմաններում ենթադրվում է, որ գոյություն ունի մեկ վաճառող, և արտադրվում են այնպիսի ապրանքներ, որոնք չունեն փոխարինողներ: Արտադրողը կարող է լրիվ հսկել ապրանքի առաջարկի ծավալը և սահմանել ցանկացած հնարավոր գին ու ստանալ առավելագույն շահույթ:

3. **Երկտիրություն (երկմենատիրություն)՝ դուոպոլիա.** բացառիկ երևույթ է: Արտադրվում է միատեսակ ապրանք երկու ընկերության կողմից, և մրցակցությունը շարունակվում է այդ երկուսի միջև, վերանում է ապրանքի գնի լրիվ վերահսկողությունը: Որոշ դեպքերում ընկերությունները գների ասպարեզում համաձայնության են գալիս, կիսում տարածքային շուկաները՝ սեզմենտավորելով այն:

4. **Մենատիրական մրցակցության շուկա.** այստեղ գործում են արտադրանքներ (վաճառողներ), որոնք առաջարկում են նման, բայց ոչ

նույնական ապրանքներ և իրենց գործարքները կատարում են գների լայն տատանման պայմաններում: Այդ ապրանքները կարող են տարբերվել գույնով, ֆիրմային առանձնահատկությամբ, որակով, տարբերակներով և այլն:

5. Օլիգաշնորհային շուկա՝ օլիգոպոլիա. Ժամանակակից շուկայական կառուցվածքի գերիշխող ձևն է: Շուկայում գործում են ընկերություններ՝ որոնցից յուրաքանչյուրը հսկում է շուկայի որոշակի մասը: Մրցակցում են մի քանի խոշոր ընկերություն, և նորերի մուտքը տվյալ շուկա համեմատաբար դժվար է: Ապրանքները կարող են լինել միատեսակ և տարբերակված: Վաճառողները փոխադարձ զգայուն են միմյանց գնազույսման քաղաքականության և մարկետինգային ռազմավարության փոփոխությունների նկատմամբ: Օլիգաշնորհը համոզված չէ, որ կարող է երկար ժամանակ հաջողություն ունենալ գների մակարդակի հերթական փոփոխությունից:

6. Մաքուր մենաշնորհային շուկա. կազմված է մեկ վաճառողից, որը թելադրում է գնողին իր պայմանները: Սակայն մաքուր մենաշնորհային շուկայի վաճառողը միշտ չէ, որ կարող է առավելագույն (հնարավոր) գին սահմանել, քանի որ զգուշանում է պետական կարգավորող միջոցառումներից ու բարձր շահույթով գալթակղված մրցակիցներից:

Երկրի գնային և ֆինանսավարկային քաղաքականությունը պետք է ուղղված լինի սեփական ազրոպարենային համակարգի և տեղական շուկայի զարգացմանը:

Առաջին հերթին այն պետք է լուծի հետևյալ խնդիրները.

- երկրի ինքնասպասարկման մակարդակի բարձրացում, սեփական մթերքի արտադրության խթանում և պարենային անվտանգության ապահովում,
- գյուղատնտեսության և արդյունաբերության միջև հավասարակշռված փոխհարաբերությունների ձևավորում,
- գյուղատնտեսության ու սննդարդյունաբերության զարգացման վրա ազրոարդյունաբերական համալիրի մյուս ոլորտների բացասական ազդեցության նվազեցում,
- սննդարդյունաբերական մթերք արտադրող տնտեսությունների եկամուտների պահպանում այնպիսի մակարդակի վրա, որը կապահովի ընդլայնված վերարտադրության կազմակերպում,
- պետության ներսում միասնական տնտեսական մթնոլորտի ստեղծում, որը կապահովի հավասար պայմաններ և կօգնի դուրս գալ սեփական արտադրանքով արտասահմանյան շուկա:

Շուկայական հարաբերություններում գնային հարաբերությունները պետք է հիմնվեն հետևյալ սկզբունքների վրա.

- ազատ գնային քաղաքականության զուգակցում պետական կարգավորման հետ,
- շուկայական գների ձևավորում պահանջարկի և առաջարկի ազդեցության ներքո,
- առաջարկի գների հաշվարկում՝ օգտագործելով գնագոյացման նորմատիվային մեթոդները,
- ապրանքարտադրողների եկամտաբերության ապահովում,
- գիտատեխնիկական առաջադիմության խթանում,
- գնային, ֆինանսավարկային կապերի և հարաբերությունների օպտիմալացման ապահովում:

15.6.ՊԱՅԱՆՋԱՐԿԻ ԵՎ ԱՌԱՋԱՐԿԻ ՀԱՐԱԲԵՐՈՒԹՅԱՆ, ԳՆԵՐԻ ՀԱՐԺԻ ՈՒ ՏԱՏԱՆՈՒՄՆԵՐԻ (ՓՈՒԼԱՅՆՈՒԹՅԱՆ) ԱՊԱՅՈՎՈՒՄԸ ՊԱՐԵՆԱՄԹԵՐՔԻ ՇՈՒԿԱՅՈՒՄ

Երբ շուկայում գնողունակ պահանջարկը գերազանցում է առաջարկը, տեղի է ունենում գների աճ, իսկ երբ առաջարկն է գերազանցում գնողունակ պահանջարկը, ապա գներն իջնում են:

Շուկայական տնտեսությունն այստեղ հանդես է գալիս դրանց համահարթեցման դերում: Անհրաժեշտ է նշել, որ գնողունակ պահանջարկը և ֆիզիոլոգիական պահանջարկը հաճախ իրարից տարբերվում են: Մեզ մոտ որոշ պարենամթերքների (կաթնամթերք, մսամթերք և այլն) միջին գնողունակ պահանջարկը զգալիորեն ցածր է ֆիզիոլոգիականից: Դա է վկայում կաթնամթերքի և մսամթերքի շուկայի առատությունը և բնակչության մեկ շնչի հաշվով դրանց փաստացի սպառումը:

Գնողունակության բարձրացմանը զուգընթաց մթերքի փաստացի սպառումը կծգտի հավասարվել ֆիզիոլոգիական նորմերին:

Գների տատանումը շուկայում կարող է պայմանավորված լինել նաև ուրիշ հանգամանքներով, օրինակ՝ սեզոնային գործոնով (գնի շարժն է, որը փուլ-փուլ կարող է կրկնվել տարվա ընթացքում): Գնի շարժը կամ փուլային տատանումները պայմանավորված են նաև այլ հանգամանքներով՝

1. միաժամանակյա խոշոր կապիտալ ներդրումներով (օրինակ՝ տեխնիկայի ձեռքբերումով, շենքերի շինարարությամբ, բազմամյա տնկարկների հիմնումով և այլն): Տեխնիկական վերազինումը կարող է առաջացնել արտադրանքի ժամանակավոր անբավարարություն և գնաճ:
2. Գների փոփոխությամբ պայմանավորված առաջարկի տատանումներով. դա պահանջարկի և առաջարկի հավասարակշռության խախտման հետևանք է, որը արտաքին գործոնի կամ ապրանքա-

րտադրողների համար ցանկալի գների պահանջի հետևանք կարող է լինել:

3. Շուկայի իրավիճակով. ագրարային շուկան մնացածների համեմատ քիչ է ենթակա շուկայական փոփոխություններին: Սննդամթերքի նկատմամբ պահանջարկը փոփոխվում է ավելի դանդաղ, քան մնացած ապրանքներինը:
4. Բնական և այլ պայմանների ազդեցությամբ:

ԹԵՄԱ 16

ԱԳՐՈՊԱՐԵՆԱՅԻՆ ՀԱՄԱԼԻՐԻ ՊԱՐԵՆԱՅԻՆ ՃՅՈՒՂԱՅԻՆ ԵՆԹԱՀԱՄԱԼԻՐՆԵՐԻ ԷԿՈՆՈՄԻԿԱ

16.1. ՊԱՐԵՆԱՅԻՆ ԱՆԿՏԱՆԳՈՒԹՅԱՆ ՀԻՄՈՒՆՔՆԵՐԸ ԵՎ ԴՐԱ ԼՈՒԾՄԱՆ ՈՒԴԻՆԵՐԸ ՀՀ-ՈՒՄ

Բոլոր երկրների տնտեսության հիմնախնդիրը պարենային անվտանգության ապահովումն է: Պարենային անվտանգությունը տնտեսության այնպիսի վիճակն է, երբ անկախ համաշխարհային շուկայի իրավիճակից՝ երաշխավորվում է բնակչության կայուն մատակարարումը պարենով: Պարենային անվտանգության գլխավոր նպատակը բնակչությանը պարենով և վերամշակող ձեռնարկություններին հույսով մատակարարելն է՝ անկախ արտաքին ու ներքին անբարենպաստ ազդեցություններից:

Պարենային անվտանգության կարևորագույն պայմաններից են՝

- յուրաքանչյուր անձի համար սննդամթերքի ֆիզիկական հասանելիության ներուժային հնարավորությունների ստեղծում,
- բնակչության բոլոր սոցիալական խմբերի (այդ թվում՝ չքավորների) համար պարենամթերքի ձեռքբերման տնտեսական հնարավորությունների ապահովում,
- բարձրորակ մթերքի՝ անհրաժեշտ քանակով օգտագործում:

Իրագործվող գործառույթների և սուբյեկտների առումով տարբերակվում է պարենային անվտանգության 7 ձև՝ ***գլոբալ, ռեգիոնալ, միջպետական, պետական, տեղական, ըստ բնակչության խմբերի և ընտանեկան:***

Գլոբալ պարենային հիմնախնդիրները լուծվում են համաշխարհային մասշտաբով համապատասխան միջազգային կազմակերպությունների (FAO, պարենային անվտանգության կոմիտե և այլն) կողմից: Ստեղծվում են հատուկ ֆոնդեր, պահուստներ՝ անբարենպաստ տնտեսական և էկոլոգիական դեպքերի համար:

Ռեգիոնալը նպաստում է միությունների և բլոկների ստեղծմանը տարբեր երկրների միջև՝ պարենային ապահովման խնդիրներն արդյունավետ լուծելու համար: Օրինակ՝ Եվրոպական միությունը:

Միջպետական մակարդակն ապահովվում է տարբեր պետությունների միջև համաձայնությունների, պայմանագրերի կնքման միջոցով որևիցե ապրանքի կամ ապրանքների խմբի գնի, որակի, ստանդարտացման, փոխադարձ մատակարարումների ուղղությամբ:

Պետական մակարդակն ապահովվում է ներքին պարենային շուկայի կայունացման և տնտեսական զարգացման, պետական ֆոնդերի ձևավորման հաշվին:

Տեղական պարենային անվտանգությունը վերաբերում է այդ ուղղությամբ տարածքային հարցերի կարգավորմանը մարզերի, շրջանների, քաղաքների մակարդակով:

Ըստ բնակչության խմբերի՝ պարենային անվտանգությունը որոշվում է՝ հաշվի առնելով սոցիալական այս կամ այն խմբի առկայությունը, որպեսզի նրանք ապահովվեն գիտականորեն հիմնավորված, պահանջվող նորմերին համապատասխան զանազան սննդամթերքներով:

Ընտանեկանը որոշում է պարենային անվտանգությունը տնային տնտեսության մակարդակով, որտեղ հաշվի է առնվում սննդամթերքի ձեռքբերումը, օգտագործումը հաշվեկշռված սնունդ կազմակերպելու համար:

Այս հարցի պարզաբանումը նախատեսում է լուծել մի շարք խնդիրներ, որոնցից հիմնականներն են՝

- կայուն տնտեսական պայմանների ստեղծում,
- արդյունավետ ագրարային քաղաքականության վարում,
- բոլոր տնտեսական սուբյեկտների համար հավասար տնտեսական պայմանների ստեղծում,
- բնակչության զբաղվածության աստիճանի բարձրացում,
- աղքատության վերացման քաղաքականության մշակում ու իրականացում,
- տարբեր պարենամթերքների տեղական արտադրության ավելացում,
- վերամշակման նոր տեխնոլոգիաների ներդրում, հումքի և պարենի պահպանման հնարավորությունների կարգավորում,
- արտահանման ու ներկրման հավասարակշռման և կարգավորման գործունեության ակտիվացում,
- ագրարային ոլորտի ֆինանսավորման բարելավում:

Հետևաբար՝ հիմնախնդրի լուծումը ենթադրում է ոչ միայն երկրի սոցիալ-տնտեսական կայուն զարգացում, այլ նաև դրանք կապում է համաշխարհային տնտեսության զարգացման հետ:

Պարենային անվտանգության կարևոր նախապայման է բնակչության համար պարենի հասանելիությունը: Այն լինում է ֆիզիկական և տնտեսական.

- **ֆիզիկականը** երաշխավորում է պարենի բավարար քանակի առկայությունն առևտրի ցանցում,
- **տնտեսական հասանելիությունը** ապահովվում է, երբ պարենի համապատասխան ծախսերը կազմում են ընտանիքի բյուջեի եկամտի 50 %-ից ոչ ավելին, իսկ արտադրության կայունացման պայմաններում դրանք կարող են նվազել մինչև 30 %:

Պարենային անվտանգության ապահովման համար կազմվում է պարենային ռեսուրսների հաշվեկշիռ: Վերջինս կազմվում է հիմնական մթերքների համար՝ հաշվի առնելով դրանց պահանջարկի նորմատիվները: Այդ հաշվարկները կարող են ճյուղի հեռանկարային զարգացման ռազմավարական պլանների հիմքը դառնալ:

16.2. ՊԱՐԵՆԱՅԻՆ ՀԱՄԱԼԻՐԸ, ԴՐԱ ԴԵՐԸ, ԽՆԴԻՐՆԵՐԸ, ՋԵՎԱՎՈՐՄԱՆ ՉԱՓԱՆԻՇՆԵՐԸ ԵՎ ՃՅՈՒՂԱՅԻՆ ԿԱՌՈՒՑՎԱԾՔԸ ՀՀ-ՈՒՄ

Պարենային համալիրը պարենով բնակչությանն ապահովող տնտեսության փոխկապակցված ճյուղերի համալիրն է: Այն երկրի ագրոարդյունաբերական համալիրի բաղադրամասն է: Բնութագրվում է գյուղատնտեսական հույճ արտադրելու համար ծախսերի բարձր տեսակարար կշռով (մինչև 70 %): Պարենային համալիրի գործառույթաճյուղային (ֆունկցիոնալ) կառուցվածքը չի տարբերվում ագրոարդյունաբերական համալիրի կառուցվածքից: Այն կազմված է 4 ոլորտից՝

- ա) արտադրամիջոցներով ագրոարդյունաբերական համալիրն ապահովող ոլորտ,
- բ) գյուղտնտեսական հույճ արտադրող, ձկնաբուծության, աղի, հանքային ջրերի արտադրության ոլորտ,
- գ) վերամշակող ձեռնարկությունների ոլորտ,
- դ) արտադրական ենթակառուցվածքների ոլորտ (արտադրատեխնիկական ծառայություններ ու սպասարկումներ, ագրոքիմիական, անասնաբուժական, տրանսպորտային, ինֆորմացիոն, շինարարական և այլն):

Էկոնոմիկայի այլ ոլորտներին գյուղատնտեսության ինտեգրումը պայմանավորում է պարենային ենթահամալիրների ստեղծումը, հետևաբար՝ ագրոարդյունաբերական համալիրում տարբեր ենթահամալիրների ձևավորումը:

Ենթահամալիրը վերջնական արտադրանք արտադրելու գործընթացում տնտեսական և տեխնոլոգիական իմաստով փոխկապակցված ճյուղերի, ենթաճյուղերի և գործունեության ձևերի միավորումն է: Պարենային ենթահամալիրների առանձնացումն իրականացվում է հետևյալ չափանիշների հիման վրա.

- այս կամ այն ճյուղի զարգացման տարածաշրջանային առանձնահատկություն,
- վերջնական արտադրանքի միատարրության մակարդակ, որը կապված է արտադրանքի տնտեսական հույճն օգտագործելու հետ,

- ինտեգրված ճյուղերի միջև տեխնոլոգիական և տնտեսական սերտ կապերի առկայություն,
- մեկ վերջնական արդյունքի ստացման կողմնորոշում,
- գյուղատնտեսության և վերամշակող արդյունաբերության զարգացման առանձնահատկություն:

Թվարկված հատկանիշների համաձայն՝ հանրապետությունում զարգանում են հացի և հացամթերքի ենթահամալիրը, գինեգործության, պահածոների, ծխախոտի, գարեջրի ենթահամալիրը, կաթի, մսի ենթահամալիրները և այլն:

Մինչև բարեփոխումները ագրոպարենային համակարգի համախառն արտադրանքի կառուցվածքում առաջատար տեղ էին զբաղեցնում գինեգործությունը՝ (30-33 %), պահածոյագործությունը՝ (20-22 %), կաթի վերամշակումը՝ (13-15 %), մսի վերամշակումը՝ (13-14 %), հացի և հացամթերքի արդյունաբերությունը՝ (12-13 %):

Ներկայումս հացի և հացամթերքի արդյունաբերությունը կատարված կառուցվածքային փոփոխությունների, մյուս ճյուղերի բացասական տեղաշարժերի հետևանքով բոլոր ճյուղերից առաջ է անցել և համախառն արտադրանքի կառուցվածքում զբաղեցրել առաջատար դիրք:

Պետության պարենային անվտանգությունը որոշվում է ագրոպարենային համակարգի զարգացման մակարդակով:

16.3. ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ԲԱՐԵՓՈԽՈՒՄՆԵՐԻ ՁԵՌՔԵՐՈՒՄՆԵՐԸ, ԿՈՐՈՒՄՏՆԵՐԸ, ՀԵՌԱՆԿԱՐԱՅԻՆ ԽՆԴԻՐՆԵՐԸ

Հանրապետությունում իրականացված տնտեսական բարեփոխումների արդյունքում դրական տեղաշարժերի կողքին տեղ են գտել նաև թերություններ: Ձեռքբերումների շարքին են դասվում հետևյալ փոփոխությունները.

- գյուղում մասնավոր սեփականության գերակայություն,
- գյուղատնտեսության և որոշ չափով վերամշակող արդյունաբերության ներուժի պահպանում:

Սակայն բարեփոխումներից հետո սպասելիքները մեծ մասամբ չարդարացան:

Խոշոր եղջերավոր անասունների գլխաքանակը կրճատվեց 40 %-ով, խոզերինը՝ 3-4, ոչխարներինը՝ 4, թռչուններինը՝ 2-3 անգամ: Պակասեցին ցանքատարածությունները: Ձգալիորեն կրճատվեցին պտղի և խաղողի այգիները: Վերացավ ծառայությունների և սպասարկումների հին ոլորտը:

Վերամշակող ձեռնարկությունների զգալի մասը դադարեց գործել, փլուզվեց արտադրական ենթահամալիրների համակարգը, հատ-

կապես՝ մատակարարման, գնման, իրացման, վերամշակման համակարգը: Ստեղծված իրավիճակը կարգավորելու նպատակով անհրաժեշտ է՝

- ստեղծել համապատասխան օրենսդրական դաշտ,
- կատարելագործել հարկային, ֆինանսավարկային համակարգերը,
- ակտիվացնել նոր տեխնիկայի առաջատար տեխնոլոգիայի ներդրման աշխատանքները,
- վերականգնել արտադրական ենթակառուցվածքները,
- վերականգնել գյուղատնտեսության և վերամշակող արդյունաբերության ներուժը:

ԹԵՄԱ 17

ՀՀ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԵՆԹԱՀԱՄԱԼԻՐԻ ԷԿՈՆՈՄԻԿԱ

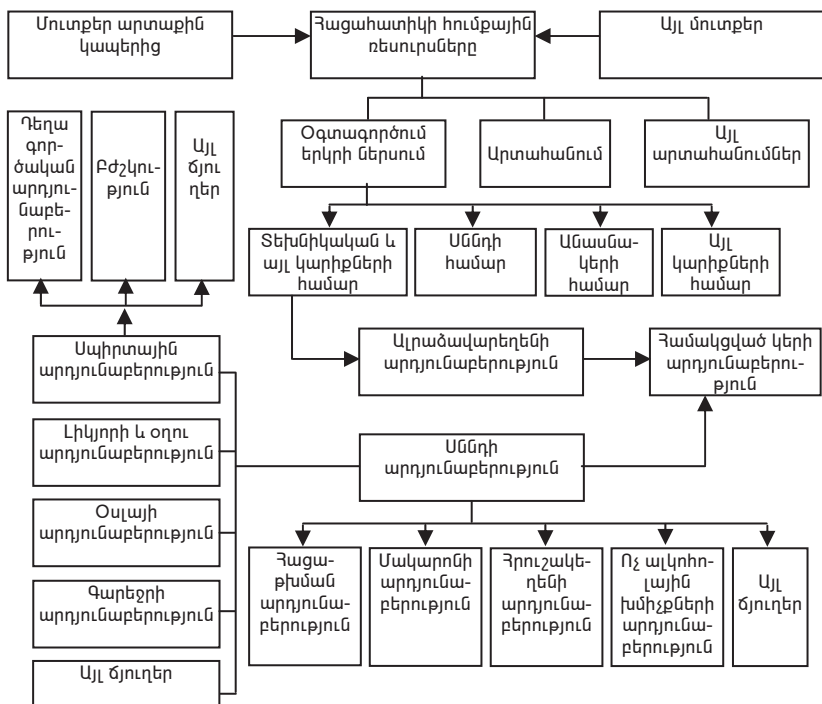
17.1. ՀԱՅԱՀԱՏԻԿԻ ԱՐՏԱԴՐՈՒԹՅԱՆ ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ՆՇԱՆԱԿՈՒԹՅՈՒՆԸ ՀՀ-ՈՒՄ

1. Հացը միշտ եղել և մնում է բնակչության առաջնային սննդամթերքը: Ցանկացած երկիր պետք է ունենա 2-3 ամսվա հացի պահուստային պաշար՝ արտակարգ իրավիճակների համար: ՀՀ-ում այն կազմում է օրական 1000 տոննա:

2. Հացահատիկը հզոր տնտեսական զենք է դրանով ապահովված երկրներում: Այն համաշխարհային պարենային շուկայում եղանակ է ստեղծում (զների մակարդակի փոփոխության և այլ առումներով):

3. Հացահատիկը շրջանառու միջոցների կարևոր բաղկացուցիչներից է: Օգտագործվում է որպես սերմացու, անաս-մակեր:

Վերամշակող ձեռնարկությունները դրանից պատրաստում են հաց, ալյուր, համակցված կեր, ձավարեղեն, մակարոն, հրուշակեղեն, սպիրտ, զարեջուր, օսլա, յուղ, թուղթ, օգտագործվում է նաև դեղագործական նպատակներով (գծապատկեր 17):

Գժ. 17. Հացահատիկային արտադրանքի օգտագործման արտադրական կապերը և ապրանքային շղթաները:¹¹

Հանրապետությունում նախկինում գործում էր հացաթխման 37 խոշոր գործարան, 6 ալրաղաց: Ներկայումս գործում են հազարավոր փոքր արտադրամասեր, փոեր և կազմակերպություններ: Գործում է համակցված կերի 5 գործարան (Երևանինը, Սևանինը, Սպիտակինը, Եղվարդինը, Բաղրամյանինը): Մեկ տոննա հացահատիկից ստացվում է 250-350 Լ բարձրորակ սպիրտ, 4-5 հազ. լիտր գարեջուր: Թողարկվում է 148 տեսակի՝ մինչև 300 հազ. տոննա հացաբուլկեղեն:

4 Հացահատիկն էժան կենսասննդի ստացման աղբյուր է: Հացից միավոր կալորիայի ստացման համար կարտոֆիլի, բանջարեղենի համեմատությամբ պահանջվում են 2-3 անգամ պակաս արտադրական ծախսեր և 5-10 անգամ պակաս աշխատանքային ծախսեր: 1կգ հացն

¹¹ Лешиловский П.В. Экономика предприятий и отраслей АПК.-Минск, 2007. – С. 326.

ունի 1800-2000, իսկ բարձրորակ ալյուրը՝ մինչև 3000 կիլոկալորիա: Վերջինս հավասար է տավարի մսի կալորիականությանը:

5. Հացահատիկը բարձրորակ կեր է կենդանիների համար: Չափվում է կերամիավորով: Մեկ կերամիավորը հավասար է 1 կգ վարսակի այրումից ստացված էներգետիկ արժեքին: Մեկ կգ հացահատիկը պարունակում է 1,1-1,3 կգ կերամիավոր:

6. Հացահատիկը ցանքաշրջանառության գլխավոր մշակաբույսերից է:

7. Հացահատիկի մշակությունը քիչ ծախսատար է և քիչ աշխատատար, հարմար է համալիր մեքենայացման համար:

Հացահատիկային ենթահամալիրի արտադրատնտեսական կապերը ձևավորվում են արտադրատնտեսական բոլոր այն ոլորտներում, որոնք մասնակցում են այդ գործընթացին՝ արտադրողից մինչև սպառող (ինչպես տարածաշրջանային, այնպես էլ ճյուղային կտրվածքով):

Հացահատիկի տեղափոխումն ավելի հեշտ է, քան ալյուրինը, համակցված կերինը, հետևաբար՝ վերջնական մթերքի արտադրության ձեռնարկությունները պետք է ավելի սերտ համագործակցեն առևտրային, սպասարկող ծառայությունների, մատուցող կազմակերպությունների հետ:

Հացամթերային ենթահամալիրը բաց համակարգ է, սերտորեն համագործակցում է ագրոարդյունաբերական համալիրի անասնաբուծական ենթահամալիրի և այլ ենթահամալիրների հետ:

17.7.2. ՀԱՅԱՍՏԵՐԱՅԻՆ ԵՆԹԱՀԱՄԱԼԻՐԻ ՏԵՂԸ ԵՎ ԴԵՐԸ ՊԱՐԵՆԱՅԻՆ ՀԱՄԱԿԱՐԳՈՒՄ, ՄՊԱՌՈՂԱԿԱՆ, ՊԱՐԵՆԱՅԻՆ ԶԱՄԲՅՈՒՂՈՒՄ

Մարդու սննդամթերքի էներգետիկ արժեքի պահանջարկի 25-28 %-ը բավարարվում է հացի և հացամթերքի միջոցով: Պետք է մեծ ուշադրություն դարձնել հացահատիկի արտադրության զարգացմանը:

Հացահատիկն անհրաժեշտ է նաև համակցված կերերի արտադրության մեջ: Հացահատիկի արտադրությունը ռազմավարական մշակություն ունի հանրապետության տնտեսության համար:

Վերջին տարիներին մեր գյուղատնտեսությունում տեղի ունեցած փոփոխությունների պատճառով տեղի ունեցավ ընդհանուր ցանքատարածությունների կրճատում: Սակայն հացահատիկի ցանքերը զգալիորեն ավելացան:

ՀՀ-ում 1991 թ. հողերի սեփականաշնորհման արդյունքում ձևավորվեց և հիմա էլ գործում է ավելի քան 339,2 հազ. գյուղացիական տնտեսություն, որից յուրաքանչյուրին բաժին է ընկնում միջին հաշվով 1,4 հա գյուղատնտեսական հող, այդ թվում՝ մոտավորապես 1 հա

վարելահող: Փաստորեն՝ գյուղատնտեսությունը հիմնված է մանր հողատարածքների վրա, որը հնարավորություն չի տալիս ունենալ ինտենսիվ և արդյունավետ արտադրություն: Ձեռնարկվող միջոցառումների անբավարարության հետևանքով դժվարությամբ է ձևավորվում հողի շուկան: Վերջին տարիներին (մեկ տարվա կտրվածքով) մշակությունից դուրս է մնացել շուրջ 160-170 հազ. հեկտար վարելահող կամ վարելահողերի շուրջ 36-38 %-ը: Սա վկայում է այն մասին, որ հողօգտագործման բնագավառում առկա են չօգտագործված մեծ ռեզերվներ: 1990 թ-ի համեմատ 2010 թ. հացահատիկի ցանքատարածությունները վերականգնվել են՝ գերազանցելով այդ ցուցանիշը 15,5 %-ով: Մինչդեռ դրանք 2005 թ. նկատմամբ պակասել են շուրջ 50,3 հազ. հեկտարով՝ կազմելով 159,3 հազ. հա (աղ.17):

Աղյուսակ 17

Հացահատիկի արտադրությունը և ինքնապահովման մակարդակը

Զ/Զ	Ցուցանիշներ	Զափի միավոր	1990 թ.	2000 թ.	2005 թ.	2010 թ.
1	Պահանջարկ, ընդամենը	հազ. տ	988	805	830	818
	այդ թվում՝ պարենի	-	486	410	410	410
	սերմի	-	42	55	60	60
	անասնակերի	-	400	280	300	300
	պահուստային ֆոնդ	-	60	60	60	60
2	Արտադրություն, ընդամենը	հազ. տ	271	224,8	396,2	326,4
	որից՝ պարենային	-	163	135	238	196
3	Ինքնապահովվածություն, ընդամենը	%	24,4	27,9	47,7	39,9
	որից՝ պարենային	%	33,5	32,9	58	47,8
4	Ցանքատարածություն	հազ. հա	138,2	181,1	209,6	159,3
5	Բերքատվություն մեկ հեկտարից	ց	19,6	13,7	19,4	20,7
6	Համախառն բերք	հազ. տ	271	224,8	396,2	326,4
7	Արտադրությունը մեկ բնակչի հաշվով	կգ	75,8	70,3	123,8	102
	այդ թվում՝ պարենային	կգ	45,5	42,02	74,4	61,2
8	Պարենային հացահատիկի տարեկան պահանջարկը մեկ բնակչի հաշվով	կգ	128	128	128	128

1990 թ. նկատմամբ հացահատիկի համախառն բերքն ավելացել է 55,4 հազ. տոննայով կամ ավելի քան 1,2 անգամ: Հացահատիկի բերքատվությունը 2010 թ. համեմատաբար բարձր է եղել՝ 20,7ց/հա: Հաշվարկները ցույց են տալիս, որ 1990 թ. համեմատ հացահատիկի

պահանջարկը 2010 թ. պակասել է շուրջ 17 %-ով: Դա տեղի է ունեցել երկու պատճառով. առաջին՝ պահանջարկը հաշվարկվել է 3,2 միլիոն բնակչության հաշվով 1990 թ. 3,6 մլն-ի փոխարեն, երկրորդ՝ պակասել է անասնակերի համար հացահատիկի պահանջը անասունների ու թռչունների գլխաքանակի նվազման պատճառով: Հացահատիկի նկատմամբ պահանջարկն ապահովվել է սեփական արտադրության հաշվին (1990 թ.՝ 24,4, 2000 թ.՝ 27,9, 2005 թ.՝ 47,7 և 2010 թ.՝ 39,9 %), պարենային ինքնապահովվածությունը ավելի բարձր է եղել՝ 33,5-58 %-ի սահմաններում: Նախորդ տարիների համեմատ զգալիորեն ավելացել է հացահատիկի արտադրությունը (մեկ բնակչի հաշվով):

Ծիշտ է, հացահատիկի ներմուծումներն անփոխարինելի են, սակայն դրանք ունեն նվազելու միտում: Եթե 1990 թ. ներմուծման ենթակա հացահատիկի ծավալը կազմել է 717, 2000 թ.՝ 580,2 հազ. տ, ապա 2005 թ. եղել է մոտավորապես 433,8 և 2010 թ.՝ 419,6 հազ. տ: Հացահատիկի արտադրության մնացած միտումների (սերմաբուծության, նոր տեխնոլոգիաների կիրառման, արտադրության ինտենսիվացման գործոնների ակտիվացման) պահպանման շնորհիվ առաջիկա տարիներին հացահատիկի արտադրության ծավալները նախատեսված է հասցնել 472 հազ. տոննայի, որը կարելի է համարել նվաճում երկրի պարենային անվտանգության ապահովման գործում:

ՀՀ գյուղատնտեսության նախարարության «Գյուղատնտեսության բարեփոխումների աջակցության ծրագրի» շրջանակներում 2002 թ.-ից շարունակվում են միջոցառումներ իրականացվել ճյուղի զարգացման նպատակով: Գյուղացիական տնտեսություններին ցուցաբերած աջակցությունը զնախատվել է 100 մլն ԱՄՆ դոլարի չափով: Արդյունքում՝ լուծվել են որոշ խնդիրներ: Սակայն դա դեռ քիչ է ագրոպարենային համակարգի կայուն գործունեության և արտադրության աճի ապահովման համար:

Ըստ Միավորված ազգերի կազմակերպության փորձագետների հաշվարկների՝ մեկ մարդու օրական սննդաբաժնի պահանջը միջինը կազմում է 2385 կկալ: Սակայն մարդկության միայն 1/3-ն է ապահովված սննդաբաժնի անհրաժեշտ կալորիականությամբ, սննդամյուսների պահանջվող բաղադրությամբ և քանակով:

ՀՀ բնակչության համար, հաշվի առնելով բնակլիմայական, ազգային և այլ յուրահատկություններ, մեկ շնչի օրաբաժնի կալորիականությունը նորմայով սահմանվել է 2804 կկալ: Այս հաշվարկները կատարվել են Ռուսաստանի բժշկական ակադեմիայի սննդի ինստիտուտի կողմից: ՀՀ առողջապահության նախարարությունը այդ նորման իջեցրել է մինչև 2412 կկալ: Եթե դա բազմապատկենք 365 օրով, ապա էներգետիկ պահանջը մեկ մարդու հաշվով տարեկան կկազմի միջինը 880 հազ. կկալ: Հացի և

հացամթերքի պահանջարկը մեկ մարդու հաշվով տարեկան կազմում է 128 կգ: Փաստացի՝ 2010 թ. կազմել է 140 կգ, այսինքն՝ 12կգ-ով ավելի: Հաց և հացամթերքի միջին կալորիականությունը կազմել է $140 \text{ կ} \times 1800 \text{ կկալ} = 252 \text{ հազ. կկալ}$:

Այսինքն՝ տարեկան էներգետիկ արժեքի մոտավորապես 28,6 %-ը կազմում են հացից ու հացամթերքից ստացված կալորիաները: Համապատասխանաբար մեծ է հացամթերքի բաժինը սպառողական ու պարենային զանրյուղում: Այն մեր հանրապետության համար կարևորվում է նաև հացի նկատմամբ ժողովրդի ունեցած մեծ պահանջարկով: Չնայած դրան՝ ՀՀ տնտեսության պահանջարկը հացի և հացամթերքի նկատմամբ տեղական արտադրության հաշվին չի ապահովվում: Ինքնապահովվածության մակարդակն առաջիկա տարիներին կունենա բարձրանալու միտում:

17.7.3. ՀԱՑԱՄԹԵՐՔԻ ՇՈՒԿԱՆ, ԱՊՐԱՆՔԱՏԵՍԱԿԱՆԻՆ: ՊԱՋԱՆՋԱՐԿԸ, ԱՌԱՋԱՐԿԸ ԵՎ ՍՊՈՌՏԻՎ

Հացահատիկը երկրի պարենային անվտանգությունը երաշխավորող հիմնական սննդամթերքներից է: Պարենային անվտանգությունը տնտեսության այնպիսի դրությունն է, երբ անկախ համաշխարհային շուկայի իրավիճակից՝ մի կողմից երաշխավորվում են գիտականորեն հիմնավորված սպառման նորմերով պարենամթերքի ծավալներն ու տեսակահին, մյուս կողմից հասարակության սոցիալական բոլոր շերտերի համար ապահովվում է պարենամթերքների սպառման մատչելիությունը: Դա կարող է ապահովվել պարենային հաշվեկշռի միջոցով. վերջինս որևէ ժամանակահատվածում պահանջարկի և առաջարկի ծավալի ու կառուցվածքի համակողմանի պատկերն է: Դրա բնութագրիչներն են սպառման մակարդակը, կառուցվածքը, սոցիալական նկարագիրը, պարենամթերքի մատչելիությունը: Օրինակ՝ մթերքը կարող է լինել, բայց չհամապատասխանել սպառման նորմերին:

Սպառումը մանրածախ առևտրում վաճառված, ապրանքաշրջանառության ոլորտը չանցած, սակայն ապրանքային շղթայում կարևոր տեղ զբաղեցրած ապրանքների և պարենամթերքի արտադրիչների միագումարն է: Պահանջումը օրգանների նորմալ կենսագործունեության համար պարենամթերքի բոլոր խմբերի՝ գիտականորեն հիմնավորված չափաբաժինն է:

Պահանջարկը պայմանավորված է գնողունակ հնարավորություններով և արտահայտում է դրանց սպառման իրական մակարդակն ու կառուցվածքը: ԱՄՆ-ում բնակչության սպառողական պահանջումն-

քներից սննդի համար ծախսվում է եկամտի մոտ 13-14 %-ը, ՀՀ-ում՝ 65-70 %-ը:

Ենթահամալիրի արդյունավետության գլխավոր ցուցանիշներն են համախառն և ապրանքային արտադրանքը, աշխատանքի արտադրողականությունը, հիմնական արտադրական ֆոնդերն ու դրանց արդյունավետությունը, միավոր արտադրանքի հաշվով ծախսումների մեծությունը, շրջանառելիության մակարդակը և այլն:

17.7.4. ՀԱՑԱՍԹԵՐՔԻ, ՀԱՍՆԱԿՑՎԱԾ ԿԵՐԵՐԻ ԱՐՏԱԴՐՈՒԹՅԱՆ ՎԻՃԱԿԸ ԵՎ ԶԱՐԳԱՑՄԱՆ ՀՆԱՐԱՎՈՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ

Օգտագործման բնույթով հացահատիկային մշակաբույսերը բաժանվում են երեք խմբի՝

1. պարենային (հացամթերք, ձավարեղեն, հատիկաընդեղեն),

2. խարային (կերային եգիպտացորեն, գարի, վարսակ, տարեկան կերային հատիկընդեղեն),

3. արդյունաբերական (գարի, եգիպտացորեն):

Հացահատիկային մշակաբույսերը մշակվում են հանրապետության բոլոր տարածաշրջաններում: 2010 թ. դրությամբ դրանք մշակվում են շուրջ 159,3 հազ. հա ցանքատարածություններում: Հանրապետության պահանջմունքները հացահատիկի նկատմամբ կազմում են շուրջ 818 հազ. տ: Անհրաժեշտ է բարձրացնել բերքատվությունը, բարձրացնել ինտենսիվության գործոնների դերը և կրճատել կորուստները:

Պետք է կարգավորել նաև կերային հացահատիկի բաժինը հացահատիկի ընդհանուր ծավալի մեջ:

Հացահատիկի օգտագործումը հացամթերքի արտադրության մեջ կազմում է շուրջ 410 հազ. տոննա: Առաջին հերթին այդ քանակությունը պետք է ապահովել տեղական արտադրության հաշվին՝ բարելավելով արդյունաբերական վերամշակման տեխնոլոգիաները:

Հացահատիկային մշակաբույսերն այնպիսի հիմնական սննդամթերքների արտադրության աղբյուրն են, ինչպիսիք են հացաբուլկեղենը, մակարոնեղենը, ձավարեղենը: Հացահատիկը վերամշակվում է ալրադացներում, ձավարեղենի արտադրությունում, սննդարդյունաբերությունում և կերային արդյունաբերությունում:

Ալրադացների խնդիրն է ամբողջությամբ օգտագործել եղած հզորությունները, կարգավորել դրանց տեխնիկական վերամշակումը, ներդնել նոր տեխնոլոգիաներ, օգտագործել արդյունավետ սարքավորումներ, արտադրել բարձրորակ և տարատեսակ արտադրանք:

Ձավարեղենի արտադրությունում պետք է ընդլայնել տեսականին, ամբողջությամբ օգտագործել հզորությունները, կիրառել նոր տեխնոլոգիաներ:

Սննդարդյունաբերության ճյուղերի զարգացումը հնարավորություն է տալիս ապահովել սննդի համար պատրաստի և բարձր պատրաստելիության մթերքի արտադրությունը, կատարելագործել տեխնոլոգիաները, բարձրացնել արտադրանքի որակը և այլն:

17.7.5. ԱՐՏԱԴՐՈՒԹՅԱՆ ՊԱՅՊԱՆՄԱՆ, ՎԵՐԱՄՇԱԿՄԱՆ, ԻՐԱՑՄԱՆ ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ԱՐԴՅՈՒՆԱՎԵՏՈՒԹՅՈՒՆԸ ԵՎ ԲԱՐՁՐԱՑՄԱՆ ՈՒՂԻՆԵՐԸ

Հացահատիկի տնտեսական արդյունավետությունը բնութագրվում է ցուցանիշների համակարգով: Դրանցից հիմնականներն են բերքատվությունը, աշխատանքի արտադրողականությունը, ինքնարժեքը, շահույթը, համախառն արտադրանքի արժեքը, համախառն եկամուտը: Արդյունաբերական ձեռնարկություններում պատրաստի արտադրանքի տնտեսական արդյունավետությունը նույնպես բնութագրվում է ցուցանիշների համակարգով: Դրանցից են աշխատանքի արտադրողականությունը (ապրանքային արտադրանքի արժեքն արդյունաբերաարտադրական անձնակազմի միջին տարեկան թվի հարաբերությամբ), ֆոնդահատույցը, ֆոնդատարությունը, նյութատարությունը) շրջանառելիության գործակիցը, շրջապտույտի տևողությունը, շահույթի նորման, շահույթը, շահութաբերության մակարդակը:

Արտադրության պահպանման և վերամշակման արդյունավետության բարձրացման հիմնական ուղիներն են՝

- բերքատվության բարձրացում,
- հումքային գոտու ստեղծում վերամշակող ձեռնարկության համար,
- նյութատեխնիկական բազայի ամրապնդում բարձրորակ վերջնական արդյունք ստանալու նպատակով, միավորի հաշվով ծախսերի նվազեցմամբ,
- անթափոն տեխնոլոգիաների կիրառում,
- գործող ձեռնարկությունների արդիականացում,
- փոքր և միջին ձեռնարկությունների կառուցում, զարգացում,
- վերամշակող, արտադրող և իրացնող ձեռնարկությունների միջտնտեսային փոխհարաբերությունների կատարելագործում,
- գրանցման արդյունավետ ուղիների ընտրում, մրցակցության կիրառում:

17.7.6. ՀԱՑԱՀԱՏԻԿԻ ՇՈՒԿԱՅԻ ՁԵՎԱՎՈՐՈՒՄԸ

Հացահատիկի շուկան հացահատիկային տնտեսության գործունեության այնպիսի ձևն է, որը բնեղեն փոխանակումների հետ միասին կատարում է բոլոր դրամաապրանքային գործողությունները: Դրանց միջոցով կարգավորվում է հացահատիկի արտադրությունը, իրացումն

ու սպառումը, ձևավորվում են հացահատիկային տնտեսության սուբ-
յեկտների կապերը:

Հացահատիկի շուկան հացամթերքի պահանջարկի և առաջարկի
գործունեության միջավայրն է: Ջարգացած շուկայի բնութագիրն են
համարվում բավարարված պահանջարկը, արտադրողների միջնորդ-
ների և առաքողների կազմակերպական միավորումը, «Արտադրող-
սպառող» համակարգի հարաբերությունների շղթայի ճկունությունը,
շուկայի սուբյեկտների ազատությունը և պետական կարգավորումը
երկրի մակարդակով:

Հայրենական հացահատիկային շուկայի ձևավորման առանձնա-
հատկությունը որոշվում է ՀՀ բնակլիմայական և տնտեսական
առանձնահատկություններով, գյուղացիական տնտեսությունների հող-
օգտագործմամբ, զարգացման ներուժ ունեցող անասնաբուծությամբ,
գյուղատնտեսության մասնագիտացման առանձնահատկություններով
և այլն:

Հացահատիկի պահանջարկի 70 %-ից ավելին մեզ մոտ ներկրվում
է, 2010թ. այն կազմել է 50 %: Հացահատիկի գնումը կատարում են
մասնավոր ձեռներեցները և պետական կառույցները, գներն ազատ են,
սակայն վերահսկվում են պետության կողմից: Հացահատիկի ազգային
շուկան ներկայացվում է վերամշակումներով, ապրանքային բորսա-
ներով, աճուրդներով, սեփականության իրավունք ունեցող միջնորդ-
ներով, ներմուծողներով:

ՀՀ-ում ագրոմարկետինգը հացահատիկի շուկայում ունի հետևյալ
նպատակները.

- պահանջարկի կանխատեսում և բավարարման ազգային ռազ-
մավարության մշակում.
- գյուղացիական տնտեսություններում ավելցուկային հացահա-
տիկի արդյունավետ իրացում, երկարատև ծրագրերի և դրանց
իրականացման մեխանիզմի մշակում.
- հայրենական ապրանքարտադրողների համար մակրո-
տնտեսական բարենպաստ մրցակցային միջավայրի ստեղծում.
- հացահատիկի շուկայի պետական և շուկայական կարգա-
վորման սահմանների հստակեցում.
- ապրանքային շղթաների ծավալների, տեղի, ժամանակի
իմացություն, փոխադրամիջոցների, իմվեստիցիաների պահան-
ջի և դրա բավարարման աղբյուրների հստակեցում.
- պարենային ազգային անվտանգության ձևավորում և սպառո-
ղական զամբյուղի մեջ հացամթերքի մասնաբաժնի նվազեցման
քաղաքականության մշակում.
- կորուստների կրճատում, որակի պահպանում.

- հացի շուկայի սուբյեկտների տեղեկատվության ապահովման ինտենսիվացում.
- հացահատիկի ազգային պաշարների ստեղծում, պահպանում, թարմացում:

Հունքի, էներգակիրների բարձր գները, հարկային բեռը ծանրացնում են վերամշակողների գործը, դժվարացնում օպտիմալ շահույթ ստանալու հնարավորությունը: Հանրապետությունում հացաբուկեղենի խոշոր արտադրության վերացումը և մանր արտադրամասերի ի հայտ գալը բարդացրեց հացի ինքնարժեքի և աշխատատարության հաշվարկը: Կարևորվեց նոր ուղիների որոնումը ինքնարժեքի իջեցման և արտադրողականության բարձրացման համար: Հունքի նյութերի, էլեկտրաէներգիայի, գազի, ջրի վաճառողները ոչ մի շահագրգռվածություն չունեն վերջնական արդյունքի ստացման մեջ: Այս ամենը կարգավորելու նպատակով անհրաժեշտ է ձեռնարկել հետևյալ միջոցառումները.

- խորացնել շուկայական հարաբերությունները,
- բարձրացնել ձեռնարկությունների հզորությունների օգտագործման մակարդակը,
- վերասարքավորել, վերակառուցել ձեռնարկությունները,
- զարգացնել փոքր և միջին ձեռնարկությունները,
- զարգացնել ենթակառուցվածքները,
- կարգավորել վերջնական արդյունքի իրացման հարցը,
- կատարելագործել միջտնտեսային փոխհարաբերությունները:

ԹԵՄԱ 18

ԿԱՐՏՈՖԻԼԱԲԱՆՋԱՐԱՅԻՆ ԵՆԹԱՀԱՄԱԼԻՐԻ ԷԿՈՆՈՄԻԿԱ

18.1.ԿԱՐՏՈՖԻԼԱՄԹԵՐԱՅԻՆ ԵՆԹԱՀԱՄԱԼԻՐ

18.1.1. ՃՅՈՒՂԱՅԻՆ ԿԱՌՈՒՑՎԱԾՔԸ ԵՎ ՋԱՐԳԱՑՄԱՆ ՄԻՏՈՒՄՆԵՐԸ

Կարտոֆիլամթերային համալիրը ագրոարդյունաբերական համալիրի կառուցվածքային օղակն է, որը ներառում է տնտեսապես փոխկապակցված այնպիսի ճյուղեր և արտադրություններ, որոնք ունեն միանման ռազմավարական խնդիրներ՝ հասնել բարձր արդյունավետության բոլոր ոլորտներում, լրիվ բավարարել բնակչության ու վերամշակող արդյունաբերության պահանջունքները և արտադրել բարձրորակ արտադրանք, որը մրցունակ կլինի արտաքին շուկայում:

Հանրապետությունում կարտոֆիլը պարենային երկրորդ մթերքն է՝ «Երկրորդ հացը»: Օգտագործվում է որպես սննդամթերք, դրանից պատրաստվում է 100-ից ավելի կերակրատեսակ ՀՀ բնակչության հաշվով դրա սպառման տարեկան նորման 58 կգ է, իսկ իրական սպառումը կազմում է 80 կգ: Մեկ կգ կարտոֆիլը պարունակում է 900 կկալ: Այն զբաղեցնում է տարեկան սննդաբաժնի 8 %-ը:

Կարտոֆիլը պարունակում է A, B, C, PP վիտամիններ, հանքային աղեր, յոդ, ծծումբ: Կիրառվում է բժշկության մեջ:

Օգտագործվում է նաև տեխնիկական նպատակով. մեկ տոննայից կարելի է ստանալ 112 լ սպիրտ, 55 կգ հեղուկ ածխաթթու, 1500 լ կաթ և այլն: Կարտոֆիլից արտադրվում է չիփս: Սպիրտն օգտագործվում է դեղագործության, օծանելիքի արտադրության մեջ: Պարունակում է 76,3 % ջուր, 23,7 % չոր նյութեր՝ 17,5 % օսլա, 0,5 % շաքար, 1-2 % սպիտակուց, 1 % թաղանթանյութ, 0,9 % մոխիր և 1,6 % այլ նյութեր: Կարտոֆիլի սպիտակուցը բարձր է գնահատվում սննդի, թեթև և այլ արդյունաբերություններում:

Այն կարող է լինել բարձրարժեք կեր: Պարունակում է 0,3 կերամիավոր (մեկ կգ կարտոֆիլի մեջ): Դրա վերամշակման թափոնները, փրերը նույնպես օգտագործվում են որպես կեր:

Ինտենսիվ մշակաբույս է, պահանջում է արտադրական և աշխատանքային մեծ ծախսեր, օգտագործվում է ցանքաշրջանառության մեջ: Որպես շարահերկ մշակաբույս՝ բարձրացնում է աշխատանքային ռեսուրսների զբաղվածության մակարդակը:

Օժտված է բարձր արդյունավետությամբ: Ջբաղեցնում է ցանքատարածությունների մոտավորապես 10 %-ը՝ ապահովելով հանրապետության բուսաբուծության համախառն արտադրանքի 15 %-ը: Բարձր շահութաբեր է (40-60 % և ավելի): Հասույթը մեկ հեկտարից

կազմում է 2,0-3,0 մլն դրամ կամ հացահատիկից 6-7 անգամ ավելի: Նյութատար է:

Ձեռքբերումներից անհրաժեշտ է նշել ցանքատարածությունների ընդլայնումը (մինչև 34,4 հազ. հեկտար) և համախառն բերքի ավելացումը:

Գները կախված են պահանջարկից, առաջարկից և որակից: Դրանք ապահովում են ծախսերի փոխհատուցումը և որոշակի շահույթի ստացումը: Մեկ կգ գինը եղել է 70-80 դրամ, ներկայումս այն 120-160 դրամ է:

18.1.2. ԿԱՐՏՈՖԻԼԻ ԱՐՏԱԴՐՈՒԹՅՈՒՆԸ, ՇՈՒԿԱՆ: ՎԵՐԱՄՇԱԿՈՂ ՁԵՌՆԱՐԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՀՁՈՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՕԳՏԱԳՈՐԾՈՒՄԸ

Կարտոֆիլի արտադրության զարգացումը կատարվել է ինտենսիվ և էքստենսիվ եղանակներով: ՀՀ-ում արտադրված կարտոֆիլը բավարարում է պահանջումները: Շուկան ձևավորվում է ըստ առաջարկի և պահանջարկի: Առաջիկայում ցանքերը նպատակահարմար է կայունացնել 30-32 հազ. հա սահմաններում: Այն դժվար փոխադրունակ մթերք է, և ցանքերի ընդլայնումը կամ կրճատումը տրանսպորտային դժվարությունների կհանգեցնի: Անհրաժեշտ է բարձրացնել որակը, բերքատվությունը և արտադրության ծավալները:

Արմավիրի և Արարատի մարզերում կենտրոնացված է վաղահաս կարտոֆիլի արտադրությունը: Բերքատվությունը տատանվում է 90-160 (200-300) ց/հա-ի սահմաններում, որը ցույց է տալիս համախառն բերքի ավելացման հնարավորությունները: Կարտոֆիլի արտադրությունը զարգացած է Մարտունու, Գավառի, Գեղարքունիքի, Տաշիրի, Ստեփանավանի, Ախուրյանի և այլ տարածաշրջաններում:

Անհրաժեշտ է կատարելագործել մշակման տեխնոլոգիան, առաջնությունը տալ հողամղական սորտերին, մեքենայացնել մշակաշրջանը և բերքահավաքը, կիրառել հիվանդությունների ու վնասատուների դեմ պայքարի նոր մեթոդներ, զարգացնել սերմնաբուծությունը, ստեղծել բերքի պահպանման պահեստարաններ:

Կարտոֆիլը պետք է օգտագործել նաև չիփսի, օսլայի, սպիրտի արտադրության մեջ: Մարտունիում կա օսլայի արտադրության արտադրամաս, որը հաջողությամբ գործում է:

18.1.3. ԿԱՐՏՈՖԻԼԻ ՀՈՒՄՔ ԱՐՏԱԴՐՈՂ ԵՎ ՎԵՐԱՄՇԱԿՈՂ ՁԵՌՆԱՐԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ՓՈԽՀԱՐԱԲԵՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԿԱՐԳԱՎՈՐՄԱՆ ՄԵԽԱՆԻԶՄՆԵՐԸ

Կարտոֆիլն օգտագործվում է բնակչության կողմից հիմնականում թարմ վիճակում: Հանրապետությունում գործում է միայն մեկ՝ փոքր

հզորությամբ օսլա արտադրող ձեռնարկություն: Արտադրատնտեսական փոխհարաբերությունների կարգավորումն իրականացվում է արտադրող-վերամշակող-պահեստավորվող-իրացնող-սպառող շղթայի օղակներում, որը կատարվում է պայմանագրերի միջոցով, որտեղ նշված է արտադրանքի ծավալը, գինը, որակը, ժամանակը և այլն: Դա հնարավորություն է տալիս լուծել որոշակի սոցիալ-տնտեսական խնդիրներ՝ կարտոֆիլով և դրա վերամշակման մթերքներով բավարարել բնակչության պահանջմունքները, վերացնել մատակարարման ընդհատումները, ունենալ ռեզերվներ:

18.1.4. ՏԱՐԱՅԻ ԵՎ ՓԱԹԵԹԱՎՈՐՄԱՆ ՆԵՐԿԱ ՎԻՃԱԿՆ ՈՒ ԿԱՏԱՐԵԼԱԳՈՐԾՄԱՆ ՀԵՏԱԳԱ ՈՒԴԻՆԵՐԸ

Կարտոֆիլի, բանջարեղենի որակի պահպանումը մեծապես կախված է տարաների վիճակից, գնող, միջնորդ կազմակերպությունների կողմից կատարված փաթեթավորումից: Հանրապետությունում գրեթե բացակայում է գյուղատնտեսական մթերքների փոխադրումն ու պահպանումը բեռնարկղերում, իսկ երկարատև պահպանության համար դրանք անհրաժեշտ են, քանի որ դրանցով փոխադրումները մթերքի կորուստը հասցնում են նվազագույնի, և պահեստարանների արդյունավետությունը բարձրանում է 20 %-ով, 2-3 անգամ կրճատվում են բեռնման և բեռնաթափման աշխատանքները:

Հաշվի առնելով, որ հանրապետությունը անտառազուրկ է, տարաների տնտեսության տեխնիկական առաջադիմությունը պետք է ընթանա քիմիական նյութերի օգտագործման ուղղությամբ: Պոլիստիրոլի, պլաստմասսայից արկղերի, սինթետիկ նյութերից ջերմակարգավորիչ տարայի կիրառումը հնարավորություն կտա մեքենայացնել տեղափոխման, պահպանման, փաթեթավորման գործընթացները, ստեղծել նոր ձևերի և հատկությունների տարաներ, կնպաստի արտադրանքի փոխադրման ժամկետների և կորուստների կրճատմանը: Հանրապետությունում անհրաժեշտ է կազմակերպել թիթեյա տուփերի ժամանակակից արտադրություն, կիրառել այլումինե բարակ փայլաթիթեղներ, շերտավորված ստվարաթղթե, խոնավադիմացկուն արկղեր:

18.1.5. ԿԱՐՏՈՖԻԼԻ ԱՐՏԱԴՐՈՒԹՅԱՆ ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ԱՐԴՅՈՒՆԱԿԵՏՈՒԹՅՈՒՆԸ ԵՎ ԴՐԱ ԲԱՐՁՐԱՑՄԱՆ ՈՒԴԻՆԵՐԸ

Պարենային կարտոֆիլի արտադրության արդյունավետությունը որոշվում է ցուցանիշների համակարգով: Դրանցից են բերքատվությունը (մեկ հեկտարից), աշխատանքի արտադրողականությունը, աշխատանքի ծախսերը (1հա և 1ց հաշվով), ապրանքայնության

մակարդակը, ինքնարժեքը, շահույթը (1h և 1g հաշվով), շահութաբերության մակարդակը, արտադրական ծախսերի ետզնման ժամկետը, չոր նյութերի պարունակությունը, օսլայի պարունակությունը, հումքի ծախսը մեկ միավոր արտադրանքի արտադրության վրա, սպիրտի ելքը, միավոր արտադրանքի ինքնարժեքը և այլն:

Արտադրության տնտեսական արդյունավետության բարձրացման ուղիներն են՝

- արտադրության մասնագիտացում և համակենտրոնացում, որոնք հնարավորություն են տալիս մեծացնել ձեռնարկության տնտեսական հզորությունն իր բոլոր առավելություններով,
- սերմերի թարմացման և սորտափոխանակման գործընթացի բարելավում, որը հնարավորություն կտա ունենալ 3-4՝ տարբեր ժամանակներում հասունացող սորտեր,
- տեխնոլոգիական պահանջների կատարելագործում,
- ճյուղի տեխնիկական հագեցվածության բարձրացում,
- պահեստային տնտեսության զարգացում, արդյունաբերական հիմունքներով նոր պահեստարանների, սառնարանների կառուցում,
- վերամշակման կազմակերպում անթափոն արտադրության հիման վրա,
- մարկետինգային ծառայությունների կատարելագործում:

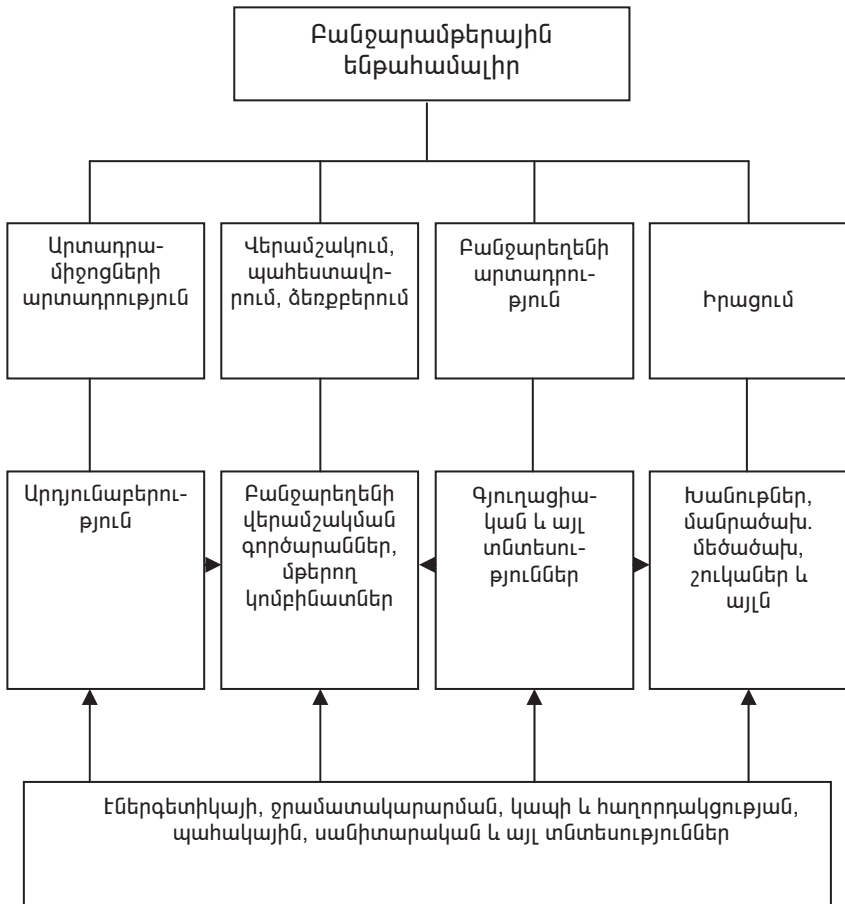
18.2. ԲԱՆՋԱՐԱՍԹԵՐԱՅԻՆ ԵՆԹԱՅԱՄԱԼԻՐ

18.2.1. ԲԱՆՋԱՐԱՍԹԵՐԱՅԻՆ ԵՆԹԱՅԱՄԱԼԻՐԻ ԲՆՈՒՅԹԸ, ԿԱՌՈՒՑՎԱԾՔԸ

Բանջարամթերային ենթահամալիրի արտադրական գործընթացը բաժանվում է չորս փոխկապակցված փուլի՝

6. բանջարեղենի արտադրություն,
7. դրա ձեռքբերում, վերամշակում և պահեստավորում,
8. բանջարեղենի իրացում թարմ և վերամշակված վիճակում,
9. բանջարեղենի արտադրության, վերամշակման, պահպանման և իրացման համար արտադրամիջոցների արտադրություն (վերջինս հանրապետությունում բացակայում է):

Նշված փուլերի գործունեությունը ձևավորում է ենթահամալիրի ֆունկցիոնալ կառուցվածքը: Արտադրությունից մինչև իրացում գործընթացն իրականանում է համապատասխան բազմաթիվ կազմակերպությունների կողմից: Դրանց համակցությունը կազմում է ենթահամալիրի կառուցվածքը (գծ.18):

ԳՃ. 18 Բանջարամթերային ենթահամալիրի ֆունկցիոնալ-ճյուղային կառուցվածքը: Արտադրատնտեսական հիմնական կապերի ուղղությունները:

18.2.2. ԲԱՆՋԱՐԱԲՈՒԾՈՒԹՅԱՆ ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ՆՇԱՆԱԿՈՒԹՅՈՒՆԸ

Բանջարաբուծությունը ՀՀ գյուղատնտեսության առաջատար ճյուղերից է: Բանջարեղենն օգտագործվում է որպես սնունդ, այն հարուստ է վիտամիններով, հանքային աղերով, օրգանական թթուներով, ածխաջրերով, որոշ չափով՝ սպիտակուցներով և ճարպերով: Կանոնավորում է մարդու մարսողական և նյարդային համակարգերի աշխատանքը:

Օգտագործվում է թարմ, թթու դրած, եփված, չորացված, պահածո-
յացված վիճակներում:

Այն օգտագործվում է որպես հումք՝ սննդի վերամշակման
արդյունաբերությունում:

Բանջարաբուծությունն ընդգրկում է ինտենսիվ մշակաբույսեր,
որոնք պահանջում են մեծ քանակությամբ ոռոգման ջուր, պարար-
տանյութ, տեխնիկա, փոխադրամիջոցներ, սառնարան-պահեստա-
րաններ, վերամշակող ձեռնարկություններ: Հետևաբար՝ նպաստում են
ագրոպարենային համակարգի ինտենսիվ զարգացմանը, ներդրում-
ների կատարմանը:

Բանջարաբուծությունը նպաստում է նաև աշխատանքային ռե-
սուրսների զբաղվածությանը:

Ունի բարձր ապրանքայնություն, համախառն արտադրանքի մեջ
ապրանքային արտադրանքի մեծ տեսակարար կշիռ: Ապահովում է
բարձր արդյունավետություն: Ջբաղեցնելով ցանքատարածությունների
մոտավորապես 8 %-ը՝ կազմում է բուսաբուծական համախառն արտա-
դրանքի 14-15 %-ը: Ապահովում է ծախսերի մեծ հատուցում, 1 դրամ
ծախսի հաշվով տալիս է 0,5-0,6 դրամի շահույթ:

Բանջարեղենն արտահանվում է ինչպես թարմ, այնպես էլ
վերամշակված վիճակում: 1990-ական թվականներին արտահանվել է
100-150 մլն պայմանական տուփ բանջարեղենի պահածո և 10-12 հազ.
տ թարմ բանջարեղեն:

Հայաստանում մշակվում է բանջարեղենի 17 տեսակ, դրանցից
հիմնականներն են լոլիկը, սմբուկը, պղպեղը, կաղամբը, վարունգը,
սոխը և այլն: Արտադրվող բանջարեղենի կեսից ավելին կազմում է
լոլիկը, որի զգալի մասը ենթարկվում է վերամշակման (մածուկ, հյութ
արտադրելու համար): Շուկան ըստ պահանջարկի ձևավորում է
բանջարեղենի տեսականու կառուցվածքը:

Հանրապետությունում հավանաբար կապակասի լոլիկի տեսակարար
կշիռը, կավելան սմբուկինը, պղպեղինը, վարունգինը, սոխինը,
սխտորինը, դդմիկինը, բամիայինը, լոբազգիների տարբեր տեսակների-
նը: Տեսականու փոփոխությունները կիրականաման բանջարեղենի
բոլոր տեսակների աճի պայմաններում:

Անհրաժեշտ է բարձրացնել բերքատվությունը: Միջին բերքա-
տվությունը եղել է 190-220 գ/հա սահմաններում, առաջավոր տնտե-
սություններում՝ 400-500 գ/հա և ավելի: Դա վկայում է չօգտագործված
ռեզերվների մասին:

Բանջարաբուծությունը բաժանվում է երկու մասի՝ բաց գրունտի և
փակ գրունտի բանջարաբուծություն:

Վերջին տարիներին գրեթե չեն գործել փակ գրունտի ջերմոցային
տնտեսությունները: Կայուն էլեկտրամատակարարման պայմաններում

դրանք ծնեռ-գարուն շրջանում կարող են զգալիորեն ավելացնել եկամուտները և թեթևացնել բնակչությանը բանջարեղենով ապահովելու գործը: Ջերմատները, ջերմոցները, սինթետիկ թաղանթի տակ տաքացվող գրունտը, հիդրոպոնիկան, սնկաբուծարանները կապիտալատար կառույցներ են և կարող են շատերին աշխատանքով ապահովել:

Հայաստանի բանջարավերամշակման կարողությունները լրիվ օգտագործելու համար պետք է շուրջ 200 հազ. տ բանջարեղեն: Նախկինում վերամշակողները հումքը ձեռք էին բերում մասնագիտացված, խոշոր փոքրաթիվ տնտեսություններից՝ նախօրոք կնքած պայմանագրերի հիման վրա: Ներկայումս հումք արտադրող տնտեսությունների թիվը բազմապատիկ ավելացել է:

Բանջարեղենի արտադրությունը հիմնականում բավարարում է հանրապետության բնակչության և վերամշակող արդյունաբերության պահանջումները: Դրանք դժվար փոխադրունակ ու շուտ փչացող մթերքների շարքին են դասվում և շատ կարևոր են բնակչության սննդաբաժնում: Դրանց արտադրությունը պետք է անընդհատ աճի (հիմնականում՝ բերքատվության բարձրացման և որոշ չափով՝ ցանքերի ընդլայնման հաշվին):

Պահածոների արտադրությունն ընդգրկում է պահածոների 16 գործարան: Ձեռնարկությունների արտադրական հզորությունների օգտագործման ներկայիս ցածր մակարդակը հիմնականում բացատրվում է ֆինանսական միջոցների սղությանը, տրանսպորտային դժվարություններով, օժանդակ նյութերի, վառելիքի անբավարարությամբ և իրացման խնդիրներով: Ճյուղում նվազել է թողարկվող արտադրանքի տեսականին: Արտադրված պահածոների մոտ 80 %-ը պտղային հյութեր են և տոմատի մածուկ: Նախկինում արտադրվել է 405-494 մլն պայմանական տոնի, իսկ ներկայումս՝ 4-5 անգամ պակաս: Պահածոները հիմնականում արտադրվել են 0,5-3 լիտրանոց ապակյա, լծակային հարմարանքով բացվող կափարիչներով, որը սպառողական շուկայում (արտասահմանում) մրցունակ չէ:

Նախկինում արտադրված պահածոների հիմնական շուկան Ռուսաստանն էր, որտեղ արտահանվում էր արտադրանքի շուրջ 80 %-ը, իսկ 20 %-ն իրացվում էր ներքին շուկայում: Ներկայումս արտասահմանյան երկրներում մեծ պահանջարկ է ձևավորվել հայկական տարատեսակ պահածոների նկատմամբ:

Առաջիկայում պահածոների արտադրությունը միաված է լինելու արտահանմանը: Դրա համար անհրաժեշտ է վերանայել արտադրանքի տեսականին, բարձրացնել մրցունակությունը, ստեղծել համատեղ փոքր ձեռնարկություններ, վերակառուցել, վերասարքավորել առկա հզորությունները, հատկապես՝ Արմավիրի, Արարատի, Արտաշատի,

Երևանի, Մասիսի, Ախթալայի, Էջմիածնի գործարաններինը (դրանց արտադրական հզորությունները կազմում են հանրապետության պահածոների գործարանների ընդհանուր հզորության 75 %-ը):

Խոշորների շարքին են դասվում Արմավիրի (88,3 մլն պայմանական տուփ), Արտաշատի (70,3), Էջմիածնի (58,1), Երևանի (46,7), Մասիսի (54,5), Ախթալայի (57,0) պահածոների գործարանները:

Ապագան, մեր կարծիքով, փոքր ձեռնարկություններինն է, որոնք կկարողանան սպասարկել որոշակի թվով գյուղացիական տնտեսությունների կամ մեկ գյուղական համայնքի: Խոշորների ապագան բաժնետիրացումն է կամ կոոպերացումը:

Նշված ձեռնարկություններն ունեն շուրջ 13 հազ. տոննա միանվագ տարողությամբ սառնարաններ և պահեստարաններ, որը շատ քիչ է: Պահածոների արտադրության 80 %-ից ավելին, ինչպես նշել ենք, նախկինում արտահանվել է: Դրանցում մեծ տեսակարար կշիռ ունեին տոմատի մածուկը, մրգերի պահածոները (հյութեր, կոմպոտներ), սմբուկի խավիարը և այլն:

Հեռանկարում պահածոների արտադրությունը կարելի է հասցնել 550-570 մլն տուփի: Դա կիրականացվի առկա գործարանների վերակառուցման, նորերի ստեղծման միջոցով: Անհրաժեշտ է ավելացնել սառնարանների և նորագույն տեխնոլոգիաներով պահեստարանների քանակը:

Հունքի հիմնական զանգվածը գնվում է վերամշակման համար հուլիս-հոկտեմբեր ամիսներին, հետևաբար՝ անհրաժեշտ է դառնում հատուկ նոր տեխնոլոգիաների կիրառումը (օգտագործել կիսաֆարիկատներ, պահպանել հատուկ միջավայրում, օգտագործել դրանց պահպանման նոր տարաներ և այլն):

Շատ երկրներում կիրառվում է արագ սառեցման եղանակը՝ որպես պտուղ-բանջարեղենի պահածոյացման հեռանկարային եղանակ:

Խիստ անհրաժեշտ է հունքային գոտիների և պահածոների գործարանների ճիշտ տեղաբաշխումը: Այդ պայմաններում կնվազեն տեղափոխման ծախսերը, նաև՝ հունքի փչացումը, որը հաճախ հասնում է 40 %-ի, կբարձանա արտադրության արդյունավետությունը: Անհրաժեշտ է ավելացնել հունքի տեղափոխումների քանակը մեծ տարաներով կամ առանց տարաների՝ կոնտեյներներով:

18.2.3. ԲԱՆՋԱՐԵԴԵՆԻ ԱՐՏԱԴՐՈՒԹՅԱՆ ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ԱՐԴՅՈՒՆԱՎԵՏՈՒԹՅՈՒՆԸ ԵՎ ԴՐԱ ԲԱՐՋԱՐԱՑՄԱՆ ՈՒՂԻՆԵՐԸ

Բանջարեղենի արտադրության տնտեսական արդյունավետությունը որոշվում է ցուցանիշներով, որոնք բաժանվում են երեք խմբի՝

1. արտադրության բացարձակ արդյունավետությունն արտահայտողներ. սրանք բնեղեն և արժեքային ցուցանիշներն են: Բնեղենին են առնչվում բերքատվությունը, համախառն և ապրանքային արտադրանքները:
2. Արտադրության միավորի հաշվով ծախսերի մեծությունն արտահայտողներ՝ ինքնարժեք, կապիտալ ներդրումների ցուցանիշներ և այլն:
3. Հարաբերական ցուցանիշներ, որոնք ցույց են տալիս արդյունքի և դրանց ստացման համար ծախսերի տարբեր հարաբերակցություն: Օրինակ՝ աշխատանքի արտադրողականությունը, շահութաբերությունը:

Կարևոր հիմնախնդիրներից է բանջարեղենի վերամշակման, պահպանման և իրացման արդյունավետության գնահատումը, որը որոշվում է արդյունքի և ծախսերի հարաբերությամբ: Պահպանման ժամանակ հիմնական ցուցանիշ է դառնում նաև պահպանման աստիճանը՝ հարաբերելով նորմատիվայինին:

Լուրջ հիմնախնդիր է մնում տեխնոլոգիայի բարելավումը, ձեռնարկություններում վերամշակման արդիականացումը, որը կխթանի հումքի ծավալի աճը, վաճառքի ակտիվացումը: Նոր տեխնոլոգիաներն արտասահմանյան մեքենաների ներդրման հետ են կապված: Մինչդեռ մեր ձեռնարկությունները ռուսական են և շատ հին:

Ձեռնարկությունների տնտեսական արդյունավետությունը բարձրացնելու համար անհրաժեշտ է՝

- խթանել փոքր ձեռնարկությունների կառուցումն ու զարգացումը,
- ապահովել վերամշակողներին և հումք արտադրողներին համապատասխան օրենսդրական դաշտով,
- բարձրացնել աշխատողների որակական մակարդակը,
- ընդլայնել պահածոների համար իրացման դաշտը:

18.2.4. ԲԱՆՋԱՐԱՅԻՆ ԵՆԹԱՀԱՍՏԱԽՐԻ ՇՈՒԿԱՅԱԿԱՆ ՀԱՐԱԲԵՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ

Այս ենթահամալիրի առաջընթացը պահանջում է ստեղծել մասնագիտացված հումքային, ապրանքային գոտիներ, որոնք կնպաստեն՝

- բանջարեղենի հումքային գոտիների կայուն զարգացմանը և շուկայի կարգավորմանը հանրապետությունում,

- արտադրանքի ինքնարժեքի իջեցմանը (դա հիմնավորվում է նաև տրանսպորտային ծախսերի նվազմամբ միավոր արտադրանքի հաշվով, կորուստների կրճատմամբ և այլն),
- Ճյուղի ներուժի ակտիվացմանը:

Այդ գոտիների ձևավորման գործում պետք է հաշվի առնել բնակլիմայական պայմանների առանձնահատկությունները, ինչպես նաև ձևավորված արտադրատնտեսական գործոնները՝ ապահովվածությունը տրանսպորտով, աշխատուժով և պահեստարաններով, վերամշակման հնարավորությունները, ճանապարհների դրությունը և սպառողների առկայությունը: Այս գործում մեծ դեր ունեն արտադրության կոոպերացումն ու ինտեգրումը և միջտնտեսային արտադրատնտեսական փոխհարաբերությունների կատարելագործումը: Նախ և առաջ պետք է կատարելագործել տնտեսավարման ձևերը, օրինակ՝ խթանել կոոպերացումը, բանջարեղենի արտադրության խոշորացումը, վերամշակող ձեռնարկությունների շուրջ հումքի բազայի կենտրոնացումը, խոշոր խանութների ձևավորումը, միավորումների, մասնագիտացված ընկերությունների ստեղծումը, դրանց գործունեության իրավական դաշտի կատարելագործումը:

Մարկետինգի համակարգի զարգացումը նույնպես կարևոր է՝ ստեղծելու համար հումքի իրացման երաշխավորված գոտիներ, ապահովելու արտադրության և իրացման անընդհատությունը, հումքի գոտու կայունությունը:

Բանջարային ենթահամալիրի շուկայի համար անհրաժեշտ է ուժեղացնել «արտադրություն-գնում-պահպանում-իրացում» միասնական շղթայի օղակների կապը: Ուշադրության կենտրոնում պահելով իրացման խնդիրները՝ պետք է զարգացնել շուկայական ենթակառուցվածքները՝ մեծածախ շուկաները, շուկայական կոոպերատիվները, տոնավաճառները, մանրածախ շուկաները, խանութները, մասնագիտացված խանութները և իրացումը՝ «դաշտ-խանութ», «դաշտ-գործարան» սխեմայով: Արտադրողի և սպառողի միջև արտադրատնտեսական կապերի ամրապնդումը պետք է կատարվի պայմանագրերի հիման վրա՝ նշելով պահանջվող բոլոր մանրամասները: Նշված աշխատանքների կատարման առումով մարկետինգը պետք է ընդգրկի մթերքի ողջ՝ դաշտից սպառող շարժը: Կարևոր է որոշել շուկայի տարրողությունը, արտադրողի հնարավորությունները, պահանջարկը, գովազդի վիճակը, արտադրանքի տեսականին, գինը, զարգացման հեռանկարները և այլն:

Որոշ պայմաններում պետք է հաշվի առնել նաև շուկայի պետական կարգավորումը, առանձին ապրանքների գնային քաղաքականությունը, հարկային և վարկային կարգավորումները, ապահովագրությունը և այլն:

ԹԵՄԱ 19

ՃԱԿՆԴԵՂԱՇԱՔԱՐԻ ԵՆԹԱՀԱՄԱԼԻՐԻ ԷԿՈՆՈՄԻԿԱ

19.1. ՇԱՔԱՐԻ ՇՈՒԿԱՆ ՀՀ-ՈՒՄ: ՊԱՀԱՆՋԱՐԿԸ, ՍՊԱՌՈՒՄԸ, ԱՌԱՋԱՐԿԸ, ՆԵՐԿՐՈՒՄՆԵՐԻ ՀԻՄՆԱԿՈՐՎԱԾՈՒԹՅՈՒՆԸ: ՀԱՎԱՆԱԿԱՆ ՇՈՒԿԱՆԵՐԸ: ԱՐՏԱԴՐՈՒԹՅԱՆ ԱՐԴՅՈՒՆԱՎԵՏՈՒԹՅԱՆ ԲԱՐՋՐԱՑՄԱՆ ՈՒՂԻՆԵՐԸ

Ճակնդեղաշաքարային ենթահամալիրը մեծ դեր է կատարում երկրի պարենային խնդրի լուծման գործում: Այս ենթահամալիրը կարելի է դիտել որպես շաքարի, շաքարի ճակնդեղի արտադրության, պահպանման և վերամշակման ճյուղերի համակցություն:

Շաքարը սննդամթերքի հիմնական բաղադրիչներից է: Հանրապետությունում մեկ բնակչի հաշվով դրա տարեկան նորման կազմում է 34 կգ: ՀՀ-ում ընդհանուր պահանջարկը կազմում է մոտավորապես 110 հազ. տ տարեկան: Մարդու էներգետիկ կալորիաների շուրջ 15 %-ից ավելին կազմում է շաքարից ստացված էներգիան: Բացի դրանից՝ շաքարը բարձր փոխադրունակ է, երկար պահպանվող և կարող է լինել երկրի պահպանվող (պահեստավորվող) պարենի կարևոր բաղադրիչներից մեկը:

Շաքարի պահանջարկի շուրջ 20 %-ն արտադրվում էր հանրապետության շաքարի ճակնդեղի արտադրության հաշվին: Այս ենթահամալիրն իր մեջ է ընդգրկում շաքարի ճակնդեղի և շաքարի արտադրությունները, որոնք կապված են բազմաթիվ արդյունաբերական ճյուղերի՝ արտադրամիջոցներ արտադրողների, հրուշակեղենի, կաթնապահածոյական, պտղաբանջարապահածոյական, ոչ ալկոհոլային խմիչքի, գինեգործական, հացամթերքի արտադրության, համակցված կերերի արտադրության հետ և դրանցում ամենակարևոր ու էժան բաղադրիչներից են:

Հանրապետությունում շաքարաճակնդեղային արտադրություն կազմակերպելիս պետք է հաշվի առնել դրությունը համաշխարհային շուկայում և տեղական արտադրության դերն այդ խնդրի լուծման գործում, որպեսզի հնարավոր լինի ապահովել ճյուղի զարգացումը, թուլացնել երկրներից կախվածությունն այդ ասպարեզում:

Նախկինում հանրապետությունն ուներ հումք՝ շաքարի ճակնդեղ (մշակվում էր 4,2-4,5 հազ. հեկտարի սահմաններում): Ունեինք Սպիտակի շաքարի գործարան, որը հիմնականում գործում էր ներմուծվող հումքի հիման վրա:

Ներկայումս շատ կարևոր է շաքարի արտադրության վերականգնումը: Շիրակի մարզում (Ախուրյանի տարածաշրջանում) կառուցվել է շաքարի գործարան՝ 200 հազ. տ տարեկան արտադրական

հզորությամբ: Նախատեսվում է վերականգնել նաև շաքարի ճակնդեղի մշակությունը: Ներքին շուկայի պահանջարկն ապահովելու համար հունքի մի մասը կներկրվի: Այս գործում հիմնական կատարողները սուբյեկտներն են: Սակայն պետությունը պետք է խթանի ու հովանավորի (հատկապես սկզբնական փուլում): Այդ օգնությունը պետք է արտահայտվի վարկային, հարկային, ապահովագրական քաղաքականությամբ, սահմանային դժվարությունների վերացման միջոցով և այլն:

Շաքարի շուկան արդյունավետ է գործում, երբ գյուղատնտեսական, վերամշակող և իրացնող կառույցների հետաքրքրությունները համընկնում են:

Այսպիսով՝ շաքարը հացամթերքի, կարտոֆիլի և կենսաբանական ծագում ունեցող ճարպերի հետ միասին մարդու սննդաբաժնի հիմնական սննդամթերքներից է, որով ավելի է հիմնավորվում շաքարի արտադրության վերականգնման անհրաժեշտությունը հանրապետությունում:

Շիրակի մարզում (Ախուրյանի, Արթիկի, Անիի, Ամասիայի և Սպիտակի շրջաններում) հնարավոր է շուրջ 10 հազ. հա վարելահող հատկացնել շաքարի ճակնդեղի մշակմանը, քանի որ այստեղ առկա են նպաստավոր բնատնտեսական պայմաններ:

Ճակնդեղաշաքարի ենթահամալիրի արդյունավետությունը որոշելու համար օգտագործվում են որոշ ցուցանիշներ՝ շաքարի ճակնդեղի բերքատվությունը (գ/հա), համախառն արտադրանքը (տ), ապրանքային արտադրանքը (տ), 1տ շաքարի ճակնդեղի և 1տ շաքարի իրացման գինը, 1տ շաքարի և շաքարի ճակնդեղի ինքնաթեքը, 1 հա ցանքից իրացված շաքարի ճակնդեղից ստացված շահույթը (դրամ), աշխատանքի արտադրողականությունը, աշխատատարությունը, ճակնդեղի շաքարայնությունը (%), շաքարի ելքը (%), 1 հեկտարից արտադրված արտադրանքի քանակը (գ), արտադրական հզորությունների ծանրաբեռնվածությունը (%) և այլն: Օրինակ՝ 300 գ/հա բերքատվության պայմաններում կարելի է ստանալ 40 գ շաքար, ճզմվածք և փրեր կամ շուրջ 72 գ կերամիավոր՝ 1,5 անգամ ավելի, քան հացահատիկից և կարտոֆիլից: Այստեղ առաջնահերթ խնդիր պետք է համարել բերքատվության բարձրացումը: Բերքի դիմաց վճարումը կատարվում է՝ հաշվի առնելով շաքարայնությունը: Բազիսային շաքարայնությունը կազմում է 16 %:

Որքան բարձր է հունքի շաքարայնությունը և ցածր հյուսիսի աղբուտվածությունն ու ալֆամինային ազոտի քանակը, այնքան բարձր է շաքարի ելքը:

Շաքարի ճակնդեղի շաքարայնությունն ըստ տարիների տատանվում է 14,5-17,6 %-ի սահմաններում, իսկ շաքարի ելքը՝ 11-12 %-ի:

Հումքը երկար պահելիս մեծանում է կորուստների տոկոսը, ընկնում են շաքարայնությունը և մյուս տեխնոլոգիական ցուցանիշները: Շաքարի միջին ելքը մեկ հեկտարից կազմում է 30-35 g, իսկ զարգացած երկրներում (Անգլիա, Շվեդիա, ԱՄՆ, Բելգիա) 50-80 g: Արդյունավետության բարձրացման համար պետք է կրճատել կորուստները վերամշակման, պահեստավորման, տեղափոխման ժամանակ: Ձեռնարկությունը տեղադրվում է հումքի բազային մոտ:

Հումքի վերամշակման ժամանակաշրջանը տևում է 90-100 օր: Այն կարելի է երկարացնել շաքարահումքի վերամշակման, սպիրտ, լիմոնադ, կերային մզուկ արտադրելու միջոցով:

Շաքար արտադրվում է նաև շաքարեղեգից:

Շաքարի և շաքարի ճակնդեղի արտադրության արդյունավետության բարձրացման հիմնական ուղիներն են՝

- շաքարի ճակնդեղի արտադրության նոր տեխնոլոգիաների ներդրում,
- շաքարի արտադրության փոքր ձեռնարկությունների ստեղծում,
- շաքարի ճակնդեղի բերքատվության բարձրացում և ավտոմատացում,
- արտադրական (հիմնական արտադրական և շրջանառու) ֆոնդերի արդյունավետ օգտագործում,
- աշխատանքային ռեսուրսների արդյունավետ օգտագործում,
- արտադրական ծաղքերի կրճատում և դրանց կառուցվածքի կատարելագործում, արտադրանքի որակի բարձրացում, որակի համար լրավճարների օգտագործում,
- մարկետինգային ծառայությունների (պատրաստի արտադրանքի ապրանքային տեսքի, փաթեթավորման) բարելավում,
- հումք արտադրողների և վերամշակողների արտադրատնտեսական փոխհարաբերությունների կատարելագործում,
- արտադրության մասնագիտացման խորացում և ճիշտ տեղաբաշխում,
- արտադրության ինտեգրում և կոոպերացում,
- պետական հովանավորության իրականացում:

ԹԵՄԱ 20

ՊՏՐԱՅԱՏԱՊՏՐԱՅԻՆ ԱՐՏԱԴՐՈՒԹՅԱՆ ԵՎ ԽԱՂՈՂԻ ՎԵՐԱՄՇԱԿՄԱՆ ԷԿՈՆՈՄԻԿԱ

20.1. ԽԱՂՈՂԻ ԵՎ ՊՏՐԻ ԱՐՏԱԴՐՈՒԹՅԱՆ ԶԱՐԳԱՑՈՒՄԸ

Այգեգործությունը Հայաստանի գյուղատնտեսության՝ պատմականորեն ձևավորված ու զոյատևած ճյուղն է, առաջիկայում էլ այն պետք է շարունակի իր ուրույն զարգացումը:

Խաղողագործության և պտղաբուծության՝ որպես հանրապետության գյուղատնտեսական արտադրության առաջատար ճյուղերի զարգացումը և արդյունավետ տեղաբաշխումը կնպաստի ոչ միայն բնական պայմանների (առաջին հերթին՝ հողի) առավել ինտենսիվ օգտագործմանը, այլև գյուղատնտեսության արդյունավետության զգալի աճին: Չնայած 2004–2010 թթ. խաղողի և պտղատու այգիներն աճելու միտում դրսևորեցին, սակայն դրանք բարեփոխումներից հետո խիստ պակասել են: Նոր ստեղծված գյուղացիական տնտեսությունները նյութապես դեռ պատրաստ չեն ծախսեր կատարել ու նոր այգիների հիմնման աշխատանքներն անհրաժեշտ մակարդակին հասցնել: Այգիները բերքատու կղաճնան 4-5 տարուց ոչ շուտ, այդ պատճառով գյուղացիներն ավելի շահագրգռված են ունենալ բերքատու վարելահողեր: Բացի դրանից՝ դժվարացել է բարձրորակ տնկանյութերի, թունաքիմիկատների, այգիները մշակող մեքենաների ձեռքբերման գործը: Կառավարությունը նպատակաուղղված որոշումներով պետք է շահագրգռի գյուղացուն նշված ճյուղերի կորցրած ներուժի վերականգնման և հետագա զարգացման համար:

20.2. ԽԱՂՈՂԱԳԻՆԵԳՈՐԾԱԿԱՆ ԵՆԹԱՀԱՄԱԼԻ

Հանրապետության տնտեսությունում խաղողի ենթահամալիրն ունի կարևոր նշանակություն:

- Խաղողը լիարժեք սննդամթերք է: Մեկ բնակչի հաշվով սպառման տարեկան միջին նորման 20 կգ է: Պարունակում է վիտամիններ, օրգանական թթուներ, հեշտ յուրացվող ածխաջրեր, հանքային աղեր և այլն: Թարմ խաղողն օգտակար է ստամոքսաղիքային, սրտանոթային, տուբերկուլյոզի, արյան հիվանդությունների դեպքում:
- Խաղողը լիարժեք հումք է վերամշակման համար: 20-29 % շաքարայնությամբ խաղողի 100 գ/հա բերքատվության դեպքում մեկ հեկտարից կարելի է ստանալ 650-750 դալ գինի կամ 250 դալ օղի: Անթափոն արտադրությունը մեծ հնարավորություններ ունի. մեկ

տոննա խաղողի վերամշակման թափոնից կարելի է արտադրել 2,13 կգ գինեթթու, 0,81 դալ էթիլային սպիրտ, 2 կգ էմանտի եթերայուղ, 2,8 կգ խաղողի յուղ, 0,89 դալ հեղուկ էնոներկիչ, 20 կգ ածխաթթու գազ և այլն:

- Թարմ խաղողը, կոնյակները, տեսակավոր գինիները, հյութերն արտահանվում են հանրապետությունից:
- Խաղողագործությունը երկրագործության ինտենսիվ ճյուղերին է դասվում: Ջբաղեցնում է մշակվող հողերի մոտ 3,5 %-ը, տալիս բուսաբուծական արտադրանքի 5-6 %-ը:
- Ենթահամալիրն աշխատանքային ռեսուրսների զբաղվածության գործում մեծ դեր ունի՝ զբաղված է շուրջ 200 հազ. մարդ:
- Խաղողի այգին (բերքատու) հիմնական արտադրական ֆոնդ է, իսկ տնկանյութը շրջանառու ֆոնդերի ակտիվ տարրերից է, և դրանց վրա ծախսերը կապիտալ ներդրումների կարևոր հոդվածներից են:
- Ճյուղն ունի բարձր ապրանքայնություն:

Խաղողի այգիներն աշխարհում զբաղեցնում են շուրջ 10 մլն հա, համախառն արտադրանքն է՝ 36–38 մլն տոննա: Խոշոր արտադրողներն են՝ Իսպանիան, Իտալիան, Ֆրանսիան: Հայաստանը 2010 թ. դրությամբ ունի 17,4 հազ. հա խաղողի այգի, այստեղ արտադրվում է 115,8-222,9 հազ. տ խաղող: Այն պատմականորեն զարգացած ճյուղ է, ունի 3 հազար տարվա պատմություն: Ստեղծվել են տեղական պայմաններին հարմարված սորտեր՝ *Ոսկեհատ*, *Ոկաջիտելի*, *Գառան դմակ*, *Սսխալի*, *Երևանի*, *Հաղիսի*, *Նազելի*: Նորերին են պատկանում *Արմենիա*, *Տոկուն*, *Հրազդան*, *Հաղթանակ*, *Կարմրահյուղ* սորտերը: Ճյուղի զարգացման համար կարևոր են՝

- շուկայի ուսումնասիրությունը,
- գույքագրումը,
- ճյուղի կայունացման և զարգացման առաջնային ուղղությունների որոշումը,
- ներդրումների արդյունավետության բարձրացումը,
- մասնագիտացման խորացումը և տեղաբաշխման կատարելագործումը:

Խաղողագործությունն առաջիկայում մնալու է հանրապետության գյուղատնտեսական արտադրության մասնագիտացման հիմնական ճյուղերից մեկը: Ճյուղին հսկայական վնաս է հասցնում այգետարածքների կրճատումը: Մոտակա տարիներին դրանց մի մասը կարելի է վերականգնել, հասցնել 30 հազ. հեկտարի:

Վերջին տարիներին խաղողի նոր այգիներ ստեղծելիս նախապատվությունը տրվում է սեղանի սորտերին: Մասնագետների կարծիքով՝ նոր այգիների ստեղծման և հների վերանորոգման ժամանակ արդյունավետ է օգտագործել բարձր շաքարայնությամբ և բերքա-

տվությամբ այնպիսի սորտեր, որոնք որակյալ հունք կհանդիսանան գինու և կոնյակի արտադրության համար: Ինչպես խաղողի այգիների տարածությունները, այնպես էլ խաղողի արդյունաբերական արտադրությունը կենտրոնացված են Արարատի և Արմավիրի մարզերի տնտեսություններում: Այստեղ են տեղաբաշխված հանրապետության խաղողի այգիների տարածության 71 %-ը և արտադրանքի 85 %-ը: Հետևաբար՝ խաղողի արտադրությունն ավելացնելու միջոցառումները պետք է նպաստեն հենց այդ շրջաններում ճյուղի վիճակի բարելավմանը: Այն, ապահովելով հանրապետության բնակչության պահանջարկը, կարող է ավելացնել նաև վերամշակող արդյունաբերության հունքի մատակարարման և խաղողի ու դրա վերամշակված արտադրատեսակների արտահանման ծավալները: Խաղողի համախառն արտադրանքը պետք է ավելացնել հիմնականում բերքատվության բարձրացման հաշվին: Այսպես, 1991-2010 թթ. խաղողի այգիների տարածությունների կրճատման պայմաններում համախառն տարեկան միջին բերքը 55,5 %-ով ավելի է եղել 1991թ.-ի և 35,6 %-ով ավելի՝ 2005 թ.-ի համապատասխան ցուցանիշից: Այդ ժամանակահատվածում մեկ հեկտարի բերքատվությունը շուրջ 3 անգամ բարձր է եղել 1990 թ.-ի և 26,6 %-ով բարձր՝ 2005 թ.-ի բերքատվությունից: Այս պայմաններում որոշ տարածաշրջաններում ապահովվել է հանրապետությունում տվյալ տարվա միջին բերքատվությունից շատ ավելի բարձր բերքատվություն: Օրինակ՝ 2010 թ. Արմավիրի տարածաշրջանում ստացվել է միջինը 186,3, Արարատում՝ 203,0 ց/հա բերք, որը հանրապետական միջին ցուցանիշից բարձր է համապատասխանաբար 23,0 և 34,0 %-ով: Միևնույն ժամանակ հանրապետությունում խաղողագործությամբ զբաղվող 9 մարզից 7-ում միջին բերքատվությունը ցածր է եղել հանրապետական միջինից: Բերքատվության այսպիսի խիստ տատանումներն ըստ տարիների և նույն տարվա ընթացքում, ըստ խաղողագործական շրջանների մատնանշում են չօգտագործված ռեզերվները: Ներկայումս դեռևս շատ են խաղողի ոռոգման ռեժիմի, բերքահավաքի, քիմիկատների կիառման ժամկետների խախտումները: Ագրոտեխնիկական ժամկետներից շուտ կատարված բերքահավաքն իջեցնում է շաքարայնությունը, գլյուկոզի և ֆրուկտոզի պարունակությունը, նվազեցնում բուրավետ նյութերի քանակը: Նվազում են նաև օրգանական թթուները, որոնք որոշիչ դեր են կատարում գինու և կոնյակի որակի, համային հատկանիշների ձևավորման գործում: Այդ պատճառով մեծ ուշադրություն պետք է դարձնել խաղողի մշակման տեխնոլոգիայի կատարելագործմանը: Նշված միջոցառումները պետք է զուգակցվեն խաղողի՝ ըստ սորտերի և շրջանների ճիշտ տեղաբաշխման խնդրի լուծման հետ: Արարատյան հարթավայրի շրջանները հիմնական բազա կհանդիսանան թունդ և աղանդերային գինիների

արտադրության և հանրապետության բնակչությանը խաղողի սեղանի սորտերով ապահովելու համար: Արտաշատի, Էջմիածնի և Արմավիրի տարածաշրջաններում խաղողագործությունը նպատակահարմար է զարգացնել սեղանի, շամպայն գինիների և կոնյակի գինեգործության արտադրության ապահովման ուղղությամբ: Արտաշատի և Նաիրիի տարածաշրջանները հունք կարտադրեն սեղանի գինիների, շամպայնի և կոնյակի գինեգործության համար: Մեղրու տարածաշրջանում խաղողագործությունը նախատեսվում է մասնագիտացնել աղանդերային և կիսաքաղցր գինիների, Եղեգնաձորում՝ սեղանի կարմիր (Արենի) և կիսաքաղցր գինիների ու շամպայնի, Տավուշի, Նոյեմբերյանի և Իջևանի տարածաշրջաններում՝ սեղանի թույլ, շամպայն գինիների և մասամբ՝ կոնյակի գինեգործության ուղղությամբ: Նշված տարածաշրջաններում, բացի Արտաշատից, նպատակահարմար է զարգացնել նաև խաղողի սեղանի սորտերի արտադրությունը: Մեծ տարածում ստացան խաղողի *Ոսկեհատ*, *Մսխալի*, *Գառան դմակ*, *Ռկացիթելի*, *Արենի* և *Կախեթի* տեխնիկական սորտերը: Անհրաժեշտ է ավելացնել սպիտակ և վարդագույն Մուսկատի և Սապերավի սորտերին հատկացվող տարածությունները: Սեղանի սորտերից անհրաժեշտ է զարգացնել *Արարատ*, *Նազելի*, *Թավրիզենի*, *Երևանի վարդագույն*, *դեղին* և այլ սորտերը: Ճյուղում նպատակահարմար է ներդնել հասունացման տարբեր ժամկետներ ունեցող խաղողի սեղանի և տեխնիկական նոր սորտեր, որոնք հունք կծառայեն բարձրորակ գինիների և կոնյակի արտադրության համար: Անհրաժեշտ է ավելացնել նաև ցրտադիմացկուն և երկարաժամկետ պահպանվող սորտերը, որի համար պետական տնկարանները կարող են մշակել և բազմացնել անհրաժեշտ տնկիներ և դրանք տրամադրել գյուղացիական տնտեսություններին:

խաղողագործության արդյունավետության բարձրացումը
պահանջում է աշխատանքներ այգեթաղի, այգեբացի, բերքահավաքի գործընթացները մեքենայացնելու ուղղությամբ: Անհրաժեշտ է նաև դիմացկուն սորտերի ստացման ու տարածման միջոցով բարձրացնել հիվանդությունների և վնասատուների դեմ պայքարի արդյունավետությունը: Շատ կարևոր է բարձրորակ թունաքիմիկատներով և բուժանյութերով մատակարարման կազմակերպման բարելավումը:

Խաղողի արտադրության և իրացման համակարգում կարևորվում է բերքը սպառողին հասցնելու գործընթացը: Այն իրացվում է վերամշակողներին վաճառելու, շուկայում թարմ սպառման և ապրանքափոխանակման միջոցով: Խաղողը շուտ փչացող, դժվար փոխադրունակ մթերք է, ուստի փոխադրման, վերամշակման ու պահեստավորման հարցերը նույնպես շատ կարևոր են: Այստեղ մեծ նշանակություն ունեն փաթեթավորումը, մակնշումը, ապրանքային տեսքը, գովազդը:

ՀՀ սակավահողության պայմաններում խաղողագործությունը պետք է զարգանա ինտենսիվ ճանապարհով, իսկ հեռանկարում խաղողի այգիների տարածքը կարող է հասնել 30 հազ. հա: Դա կարելի է իրականացնել՝

- ներդնելով մշակման առաջադիմական տեխնոլոգիաներ,
- կիրառելով քիմիացման նոր ձևեր, ոռոգման արդիական մեթոդներ,
- հիմնելով ինտենսիվ խաղողի այգիներ, ստեղծելով խնամքի, բուժման, բերքահավաքի մեքենայացման հնարավորություններ,
- ստեղծելով արդյունավետ փոխադրամիջոցներ, պահեստարաններ, սառնարաններ, վերամշակման կարողություններ, ինչպես նաև ճկուն ենթակառուցվածքներ և տեղեկատվական համակարգեր:

20.2.1. ԳԻՆԵԳՈՐԾՈՒԹՅՈՒՆ

Գինեգործությունն ագրոպարենային համալիրի ամենախոշոր ճյուղերից է: Դրան բաժին է ընկնում համակարգի արտադրության համախառն արժեքի մեկ երրորդ մասը: Արտադրում են գինիներ, կոնյակ, շամպայն, օղի և այլն: Գյուղի ընդհանուր հզորությունը 246 հազ. տ խաղողի վերամշակման հնարավորություններ ունի:

Այստեղ գործում է առաջնային գինեգործության 22 ձեռնարկություն՝ խաղողի վերամշակման գործարաններ: Դրանք վերամշակում են խաղող և թողարկում գինեյուրներ, որից հետո պատրաստվում է գինի: Սրանք հիմնականում տեղադրված են հունքային գոտում՝ Արարատյան հարթավայրի տարածաշրջաններում, ունեն մեքենայացված արտադրություն: Առաջնային խոշոր գործարանների թվին են դասվում Արմավիրինը, Էջմիածնինը, Արևշատինը՝ 19–20 հազ. տ խաղողի վերամշակման հզորությամբ մեկ տարվա ընթացքում:

Երկրորդական գինեգործության գործարանները մասնագիտացված են տարբեր տեսակի գինիների, կոնյակների արտադրության ուղղությամբ:

Գինեգործության հնարավորությունները լրիվ չեն օգտագործվում: Հզորությունների օգտագործման արդյունավետության բարձրացման աշխատանքները ուղղված են գրեթե բոլոր գործարաններին: Այպես, նախատեսվում է զարգացնել՝

- Երևանի շամպայն գինիների գործարանում խաղողի զագացված հյութերի արտադրությունը, կարմիր և սպիտակ՝ առանց ալկոհոլի կոկտեյլների արտադրությունը «Տոնական» պիտակով և այլն,
- Արևշատի և Արարատի գինու գործարաններում խաղողի հյութի արտադրությունը,
- Արմավիրի գինու գործարանում առանց ալկոհոլի խմիչքների արտադրությունը,

- Երևանի և Արտաշատի գինու գործարաններում օշարակների արտադրությունը,
- Արարատի գործարանում չամիչի արտադրությունը,
- խաղողի հյութի հիմքով կվասի արտադրության համար խտանյութի արտադրությունը:

Այս բոլորի հետ միասին ճյուղի զարգացման հիմնական ուղին պետք է լինի արտադրանքի որակի բարձրացումը մինչև միջազգային ստանդարտների մակարդակը: Միայն այդ պայմաններում ճյուղի ստեղծված ներուժը կաշխատի արդյունավետորեն:

Վերջին տարիներին սեփական շրջանառու միջոցների համալրման, հունքի ձեռքբերման և արտադրանքի իրացման հետ կապված դժվարությունները հանգեցրին ճյուղի արտադրության ծավալների խիստ անկման: Արդյունքում՝ վերամշակող արդյունաբերության համախառն արտադրանքի կառուցվածքում գինեգործությունը կազմում է ընդամենը 20-22 % նախկին 30-33 -ի փոխարեն:

Ներկայումս որոշ աշխուժություն է նկատվում գինեգործության զարգացման ասպարեզում: Արտադրությունում ներդրվել են նոր տեխնոլոգիաներով պատրաստված գինիներ, բազմատեսակ օղիներ, կոնյակի նոր արտադրատեսակներ:

Գինեգործության արտադրանքի մոտ 20 %-ն է իրացվում հանրապետությունում, մնացածը պետք է արտահանել: Սակայն նոր շուկաների ձեռքբերման ուղղությամբ կատարվող աշխատանքներն անբավարար են:

Հայաստանն իր խաղողի այգետարածքներով, գինեգործության, կոնյակի արտադրության ծավալներով դեռևս չի կարող մրցակցել շատ արտասահմանյան երկրների հետ: Սակայն թնդեցված աղանդերային գինիներն ու կոնյակը լայն ճանաչում ունեն: Պետք է պահպանել ձեռքբերումները և բարելավել գինու, կոնյակի որակը: Գինու արտադրության ձեռնարկություններում սկսվել է նոր շշերով և պիտակներով արտադրատեսակների թողարկման կազմակերպումը՝ պահպանելով սեղանի չոր, թունդ, կիսաքաղցր, շամպայն գինիների և օղու արտադրությունը: Վերջինս համալրվել է հատապտղային ըմպելիքներով՝ թթի, հոնի, սալորի, խնձորի, ծիրանի, տանձի օղիներով:

Անհրաժեշտ է, որ նոր տնտեսական հարաբերություններին համապատասխան հունք արտադրողների և վերամշակողների միջև կնքվեն փոխշահավետ և կայուն պայմանագրեր, ստեղծվեն անհրաժեշտ պայմաններ խաղողագործին գործնական օգնություն ցույց տալու համար: Այս տեսանկյունից ուշադրության են արժանի Երևանի շամպայն գինիների և կոնյակի գործարանների, Վեդի Ալկոյի, Այգեգարդի, Արևշատի, Ավշարի, Արմավիրի ՄԱԴ գինու գործարանների աշխատանքները, որոնք նոր, արդյունավետ արտադրատնտեսական

հարաբերություններ են ձևավորել իրացնող, վերամշակող, հումք արտադրող սուբյեկտների միջև: Ներկայումս Ճյուղի ձեռնարկությունների ամենալուրջ խնդիրը պատրաստի արտադրանքի իրացումն է:

Սովորական և տեսակավոր սեղանի անապակ, խերեսային և շամպայն գինիների արտադրությունը նախատեսվում է ներքին շուկայի պահանջները բավարարելու համար, իսկ հումքի մնացած մասը կենթարկվի թորման կոնյակի սպիրտ, սպիրտահումք, սպիրտ-ռեկտիֆիկատ արտադրելու համար: Կարտադրվեն նաև թնդեցված գինիներ, պորտվեյններ, ինչպես նաև աղանդերային (Գետաշեն, Արևշատ, Սապերավի, Կարմրահյուս) գինիներ՝ դրանք հասունացնելով տակառներում կամ բուտերում:

20.2.2. ԽԱՂՈՂԱԳԻՆԵԳՈՐԾԱԿԱՆ ԵՆԹԱՀԱՄԱԼԻՐԻ ԱՐՏԱԴՐՈՒԹՅԱՆ ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ԱՐԴՅՈՒՆԱՎԵՏՈՒԹՅԱՆ ԳՆԱՀԱՏՄԱՆ ՑՈՒՑԱՆԻՇՆԵՐԸ

Խաղողագինեգործական ենթահամալիրի արտադրության տնտեսական արդյունավետության գնահատման ցուցանիշներն են բերքատվությունը, համախառն բերքը, համախառն և ապրանքային արտադրանքը, հիմնական արտադրական ֆոնդերի և շրջանառու ֆոնդերի օգտագործման արդյունավետության ցուցանիշները, կապիտալ ներդրումների արդյունավետության ցուցանիշները, աշխատանքի արտադրողականությունը, համախառն եկամուտը, զուտ եկամուտը, շահույթը, շահութաբերության մակարդակը և այլն:

20.3. ՊՏՂԱՀԱՏԱՊՏՂԱՅԻՆ ԵՆԹԱՀԱՄԱԼԻՐ

20.3.1. ՆՇԱՆԱԿՈՒԹՅՈՒՆԸ, ԿԱԶՄԸ, ԿԱՌՈՒՑՎԱԾՔԸ

Այն ագրոարդյունաբերական համալիրի կառուցվածքային օղակ է, որն իր մեջ է ընդգրկում որոշակի Ճյուղեր և արտադրություններ, որոնց գլխավոր նպատակը այդ կառուցվածքների՝ առավելագույն շահավետությամբ օգտագործումն է ներքին շուկայի պահանջմունքների բարձրացման, տեղական արտադրությանը, վերամշակման մթերքներով ապահովման համար:

Պատմաբանները նշում են, որ դեռևս մ.թ.ա. 300 թ. Արգիշտի Երկրորդի որդի Ռուսա թագավորի ժամանակ Էրեբունուց ոչ հեռու կառուցվել է ջրանցք պտղատու և խաղողի այգիների ոռոգման համար:

Այժմ էլ ենթահամալիրը մեծ նշանակություն ունի հանրապետության տնտեսության համար, քանի որ՝

1. պտուղներն ու հատապտուղներն արժեքավոր սննդամթերք են: Սննդի համար սպառման տարեկան նորման մեկ բնակչի հաշվով կազմում է 72 կգ, որից 35-44 կգ կազմում են խնձորը, 11-14 կգ՝

- կորիզավորները, 4-8 կգ՝ ցիտրուսները և այլն, որոնք պարունակում են օրգանիզմի համար անհրաժեշտ բոլոր սննդատարրերը, վիտամինները, օրգանական թթուները, միկրոտարրերը և այլն:
2. Պտուղներն ու հատապտուղներն օգտագործվում են հումք վերամշակող արդյունաբերության մեջ (դրանցից պատրաստվում են հյութեր, գինիներ, մուրաբաներ, ջեմեր, կոնպոտներ, չրեր և այլն): Մինչև 1990 թվականը վերամշակվել է 100-110 հազ. տ պտուղ՝ բերքի կեսից ավելին, որից պատրաստվել է 80-100 մլն տոնի պահածո, 200-260 մլն տոնի բնական հյութ, մեծ քանակությամբ գինի: Դրանք պատրաստվում են նաև տնայնագործական եղանակով:
 3. Հումքը թարմ և վերամշակված վիճակում արտահանվում է: Օրինակ՝ ծիրանը, դեղձը, նուռը, թուզը արտահանման լավ հնարավորություններ ունեն:
 4. Կապիտալատար է, աշխատատար: Բազմամյա տնկարկները (պտղատու այգիները) հիմնական ֆոնդերի ակտիվ մասն են կազմում, իսկ տնկանյութերը շրջանառու ֆոնդերն են:
 5. Պտուղները և դրանցից վերամշակված որոշ նյութեր համարվում են դեղորայք: Ծիրանի, դեղձի կորիզներից ստացված յուղն օգտագործվում է դեղագործության մեջ:
 6. Պտուղների ճիշտ մշակումն ապահովում է բարձր շահութաբերություն: Դրանք դժվար փոխադրունակ են և շուտ փչացող, սակայն լավ պահպանվելու դեպքում ապահովում են բարձր արդյունավետություն: Դրանցից է ստացվում հանրապետության բուսաբուծական արտադրանքի 7-8 %-ը:
Պտղահատապտղային մշակաբույսերին են պատկանում՝
 - հնդավոր և կորիզավոր պտուղները (տանձ, խնձոր և այլն),
 - ընկուզավորները (ընկույզ, նուշ, տխիլ, շագանակ և այլն),
 - հատապտուղները (հաղարջ, մոշ, մորի, գետնամորի, ելակ, թուփ և այլն)
 - մերձարևադարձային և ցիտրուսային մշակաբույսերը (լիմոն, նարինջ, արքայանարինջ, թուզ, նուռ, արքայախնձոր, փշատ և այլն):

20.3.2. ՊՏՂԻ ԱՐՏԱԴՐՈՒԹՅՈՒՆԸ

Պտղատու այգիներ մշակվում են հանրապետության գրեթե բոլոր շրջաններում:

Հայաստանում 1921թ. պտղաբուծությունը զբաղեցրել է ընդամենը 1,5 հազ. հա տարածություն, իսկ 1996 թ.՝ 50,5 հազ. հա, որից 34,4 հա-գարը՝ մոտավորապես 60 %-ը, տեղաբաշխված է Արարատի, Արմավիրի, Արագածոտնի և մոտ 20 %-ը՝ Տավուշի մարզերում: 50 %-ը կորիզավոր պտուղների այգիներ են, 47-ը՝ հնդավորների, 3-ը՝ մերձարևադարձայինների, ընկուզավորների և հատապտուղների:

Պտղի ամենաբարձր բերքը հավաքվել է 2005 թ. (315,6 հազ. տ), իսկ ամենացածրը՝ 1993 թ. (49,6 հազ. տ): Համախառն արտադրանքի ձևավորման գործում կարևոր դերը պատկանում է բերքատվությանը, որը 2005 թ. միջինը կազմել է 104,9 ց/հա՝ 1993թ. 14,2 ց/հա փոխարեն: Խիստ տարբեր են միջին տարածաշրջանային բերքատվության մակարդակները, ըստ տարածաշրջանների այն տատանվել է 4,6 ց/հա-ից (Լոռի) մինչև 175,1 ց/հա (Արարատ): Նաիրիի նախկին վարչական շրջանների մասնագիտացված որոշ տնտեսություններ ապահովել են մինչև 200 ց/հա բերքատվություն: Այդ տարբերությունները մասամբ ճյուղի հնարավորությունների ոչ լրիվ օգտագործման հետևանքն են: Պտղաբուծությամբ մասնագիտացված շրջանները հիմնականում ճիշտ են ընտրել արտադրության ուղղությունները, որոնց հետագա զարգացումը պետք է հիմնվի ինտենսիվ գործունեության լայն օգտագործման վրա: Առաջիկայում նպատակահարմար է կատարել որոշ կառուցվածքային տեղաշարժեր, մասնավորապես՝ Արարատի և Արմավիրի մարզերում (Արարատյան հարթավայրում) առավելությունը տալ կորիզավոր պտուղներին (դեղձ, կեռաս, ծիրան, սալոր, բալ և այլն), իսկ հնդավորների (խնձոր, տանձ) արտադրությունը տեղափոխել Արագածոտնի և Կոտայքի մարզեր (նախալեռնային գոտի):

Պետք է նպաստել նաև հանրապետությունում վայրի պտուղների և հատապտուղների տարածմանը:

Ներկայումս պտղաբուծությունը դեռ ի վիճակի չէ ապահովել հանրապետության պահանջումները: Հաշվարկները ցույց են տալիս, որ հեռանկարում դա հնարավոր է իրագործել տեղական արտադրության հաշվին:

Առաջիկայում անհրաժեշտ է կայունացնել պտղատու այգիների տարածությունը, ապա զգալիորեն ընդլայնել այն՝ բարձրացնելով դրանց լիարժեքությունը: Մեծածավալ աշխատանքներ են սպասվում բերքատվության բարձրացման ուղղությամբ: Ելնելով յուրաքանչյուր շրջանի կոնկրետ բնակլիմայական պայմանների առանձնահատկություններից՝ շատ կարևոր է յուրացնել ճյուղի վարման՝ գիտականորեն հիմնավորված համակարգերը, կարգավորել ոռոգման,

քիմիացման խնդիրների լուծման աշխատանքները, զարգացնել համապատասխան տնկարանային տնտեսությունները, կազմակերպել բարձր բերքատու տնկիների ներմուծում: Ճյուղի վերականգնման և հետագա զարգացման համար նախատեսվող վերոհիշյալ և շատ այլ միջոցառումների իրականացման համար դեպի զարգացած շուկայական տնտեսություն անցման շրջանում անհրաժեշտ է բազմակողմանիորեն օգտագործել պետության ձեռքում գտնվող տնտեսական, ֆինանսավարկային, հարկային, ապահովագրական և այլ լծակները: Այլապես գյուղացիական մանր տնտեսություններն ինքնուրույն ի վիճակի չեն լինի լուծելու մեծ կամ փոքր նշանակության խնդիրներ:

Գյուղատնտեսության արտադրության ինտենսիվացումը ստեղծեց պտղաբուծության նոր հնարավորություններ: Ներկայումս ճյուղի զարգացման հիմնական ուղին պետք է լինի այգետարածքների վերականգնումը, բերքատվության բարձրացումը, այգիների կառուցվածքային բարելավումն ըստ բնակլիմայական գոտիների և մարզերի: Այս գործընթացը պետք է իրականացվի՝

- պտղի և հատապտղի նոր, հարմարեցված սորտերի ստեղծման միջոցով,
- տնկանյութի որակի բարձրացման և ավելացման, այգետարածքների վերականգնման ու բերքատվության բարձրացման, համախառն բերքի ավելացման միջոցով:

20.3.3. ՊՏԴԻ ԵՎ ՀԱՏԱՊՏԴԻ ՎԵՐԱՄՇԱԿԱՆ ՁԵՆԱՐԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԱՐՏԱԴՐՈՒԹՅԱՆ ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ԱՐՅՈՒՆԱՎԵՏՈՒԹՅՈՒՆԸ: ԱՐՏԱԴՐԱՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ՓՈԽՉԱՐԱԲԵՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԿԱՏԱՐԵԼԱԳՈՐԾՈՒՄԸ

Պահածոների գրեթե բոլոր գործարանները վերամշակում են պտուղ և հատապտուղ: Արտադրվող պտղի զգալի մասը վերամշակվում է, իսկ հեռանկարում այդ ծավալները հավանաբար կավելանան, կընդլայնվի դրանց արտադրատեսակահին: Սակայն պտղի և հատապտղի հիմնական մասն օգտագործվում է թարմ վիճակում:

Բնակչության և վերամշակող արդյունաբերության ապահովման մակարդակի ավելացման գործում մեծ դերը պետք է հատկացվի շուկայական հարաբերություններին, փոխշահավետ պայմանագրերի միջոցով հումքի ձեռքբերմանը, պատրաստի արտադրանքի իրացմանը, արտադրական ծառայությունների և սպասարկումների կարգավորմանը: Բոլոր սուբյեկտները պետք է լինեն ազատ իրենց որոշումները կայացնելիս:

Մեծ ուշադրություն պետք է դարձնել փոքր և միջին ձեռնարկությունների զարգացմանը: Դրանք նպատակահարմար է տեղաբաշ-

խել այնպես, որ հուճքի ձեռքբերման ու տեղափոխման տրամագիծը կազմի 30 կմ-ից ոչ ավելի: Անհրաժեշտ է միջոցներ ձեռնարկել հին ձեռնարկությունների արդիականացման, նոր տեխնոլոգիաների ձեռքբերման ուղղությամբ: Ռէադրության է արժանի պահեստարանների շինարարության ֆինանսավորման ակտիվացումը: Պտուղների վերամշակման որոշ աշխատանքներ կարելի է կատարել դրանց արտադրության տեղում, օրինակ՝ վերամշակել տեսակավորված և խոտանված հումքը, ստեղծել վերամշակող արտադրամասեր:

Ռէադրության է արժանի կոոպերացման զարգացումը հումք արտադրող-վերամշակող-սպառող հարաբերություններում:

Զարգացման ուղղություններից է նաև մասնագիտացման խորացումը և համակենտրոնացումը դրանց ինտենսիվացման նպատակով: Այդ գործընթացների հիմքն ագրոարդյունաբերական ինտեգրումն է: Ինտենսիվության մակարդակը բնութագրվում է մեկ միավորի համար միջոցների կենտրոնացման աստիճանը բնութագրող ցուցանիշների համակարգով:

Ինտենսիվության տնտեսական արդյունավետությունն արտահայտվում է լրացուցիչ ներդրումների տնտեսական հետևանքով, ներդրումների հետ չափակցող ցուցանիշներով:

Որպես կանոն՝ լրացուցիչ ստացվելիք արդյունքը պետք է գերազանցի ներդրումների աճը: Ներդրումները պետք է ուղղվեն ոռոգման ջրի ապահովմանը, պարարտանյութերի օգտագործմանը, տեխնոլոգիաների ներդրմանը, բերքատվության բարձրացմանը, ինտենսիվ այգիների հիմնմանը: Այս միջոցառումների իրականացումը սկզբից կապահովի ծախսերի հատույց, իսկ հաջորդական բաժիններով ներդրումների ավելացումը կարող է հանգել նվազող հատույցի օրենքին: Առանց արտադրության արդյունավետության չկա արտադրություն և ծառայություն: Արդյունավետությունը գնահատվում է բազմաթիվ ցուցանիշներով՝ արտադրանքի քանակով, ծախսումների և ներդրումների արդյունավետությամբ, արտադրանքի որոշակի ցուցանիշով, մրցունակությամբ: Առանձնացվում են շահույթի զանգվածը մեկ հեկտարի և միավոր արտադրանքի հաշվով, ինքնարժեքը, աշխատանքի արտադրողականությունը, բերքատվությունը, հիմնական արտադրական ֆոնդերի արդյունավետության ցուցանիշները, շրջանառու ֆոնդերի օգտագործման արդյունավետության ցուցանիշները, կապիտալ ներդրումների արդյունավետության ցուցանիշները, համախառն, ապրանքային արտադրանքը, համախառն եկամուտը, զուտ եկամուտը, շահույթը, շահութաբերության մակարդակը և այլն:

Անհրադրյունաբերությունում ինքնարժեքի ձևավորման առանձնահատկություններից մեկը հումքի և օժանդակ նյութերի բարձր

տեսակարար կշիռն է, իսկ հուճքի արտադրությունում (գյուղատնտեսության մեջ)՝ աշխատանքի վարձատրությունը:

Գինը մեծ դեր է խաղում վերջնական արդյունքի ստացման մեջ: Գինն ապրանքի արժեքի դրամական արտահայտությունն է, դրա մեծության ցուցանիշը, չափվում է ապրանքի արտադրության վրա կատարված հասարակական աշխատանքի անհրաժեշտ ծախսերով և հաշվի է առնում առաջարկի ու պահանջարկի վիճակը կամ գինը (վերջինս դրամի այն քանակն է, որը սպառողը պատրաստ է վճարել՝ ելնելով շուկայում առաջարկի ու պահանջարկի վիճակից): Հաշվարկման բանաձևը հետևյալն է.

$$Գ = Ծմ + Ծ,$$

որտեղ Ծմ-ն արտադրության միջին ծախսերն են, Ծ-ն՝ շահույթը:

Ներկայումս վերամշակվում է 80-100 հազ. տ պտուղ, որը շուրջ 2 անգամ պակաս է առկա հնարավորություններից: Հումքի ստացումը կանոնավորվում է շուկայական առուծախի կանոններով: Սակայն դա դժվարանում է մանր գյուղացիական տնտեսությունների ապրանքային սահմանափակ հնարավորությունների, տրանսպորտի պակասի, հումքի տեսականու բազմազանության, հումքի որակի արտադրության ծավալների կրճատման պատճառով: Օրինակ՝ մինչև սեփականաշնորհումը պտուղ-բանջարեղենի պահածոների արտադրությունը կազմում էր մոտավորապես 500 մլն պայմանական տուփ, ներկայումս այն պակասել է շուրջ 5 անգամ: Հայաստանը ծիրանի հայրենիքն է, սակայն քիչ է ծիրանից պատրաստված պահածոների քանակը: Դեռևս չեն բավարարում տարալի փաթեթավորման, գովազդի աշխատանքները: Հայկական ծիրանից և դեղձից ստացված հյութերը, կոնպոտները, ջեմերը կարող են մրցունակ լինել միջազգային շուկայում: Սակայն պակասել են ծիրանի ու դեղձի այգիների տարածքները, վերացել վերամշակող կարողությունների մի մասը, գործողներն աշխատում են առկա հզորությունների ոչ լրիվ ծանրաբեռնվածությամբ:

Դժվարացել ու թանկացել է էներգակիրների, շաքարի, կափարիչների, տարաների, նորագույն տեխնիկայի ձեռքբերումը և օգտագործումը, անբավարար է շուկայի մարկետինգային ուսումնասիրման վիճակը: Հիմնական խնդիրն է բարձրացնել շուկայի հագեցվածությունը և արտադրության արդյունավետությունը: Նաև կարևոր է՝

- տեխնոլոգիաների կատարելագործումը, արտադրանքի որակի համապատասխանեցումը միջազգային ստանդարտներին,
- ծիրանի, թզի չրի, մուրաբաների ու ջեմերի, փշարմավի յուղի, խաղողի հյութի արտադրության տեմպերի ավելացման ուղղությամբ աշխատանքների կատարումը, նաև մյուս արտադրանքների (տոմատի մածուկի, սմբուկի խավիարի) ծավալների ավելացումը,

- միջազգային շուկաների մարկետինգային հետազոտության զարգացումը,
 - արտադրատեսակների ստանդարտների պահպանումը, ենթաօրենսդրական ակտերի ընդունումը, կողմերի երաշխավորված գնումների և փոխշահավետ պայմանագրային հարաբերությունների կիրառումը,
 - նյութատեխնիկական ապահովման, սպասարկումների ու ծառայությունների զարգացումը, համապատասխանեցումը շուկայի տնտեսական կանոններին,
 - հումքի և պահածոների արտադրանքի՝ հիվանդություններով և վնասատուներով վարակվածությունից պաշտպանելու նպատակով նոր տեխնոլոգիաների մշակումը և ներմուծումը:
- Շուկան ուսումնասիրելիս նախ և առաջ պետք է՝

ա) որոշել՝ ինչ արտադրել և որքան արտադրել՝ հաշվի առնելով գնողունակ պահանջարկը,

բ) կարգավորել պտուղները սպառողին հասցնելու գործընթացը, (պտուղը շուտ փչացող մթերք է),

գ) կատարելագործել փաթեթավորումը, ապրանքային տեսքը, մակնշումը,

դ) կրճատել կորուստները տեղափոխման ժամանակ,

ե) կարգավորել մեծածախ ու մանրածախ շուկայի վիճակը:

Մանրածախ շուկայում բոլոր ֆունկցիաները կոչված են ծառայելու սպառողին վաճառողների միջոցով: Մեծածախ շուկայում կիրականացվեն այնպիսի ֆունկցիաներ, ինչպիսիք են ապրանքի առաջարկի և սպառողի պահանջարկի համապատասխանեցումը, ապրանքի ձեռքբերումը, պահեստավորումը, բաշխումը, տեղափոխումը մեծ խմբաքանակներով:

Պտղաբուծության վերականգնման ուղիներն են՝

- մշակել և իրագործել մասնագիտացման խորացման և արտադրության ճիշտ տեղաբաշխման ծրագրերը,
- ապահովել բերքատվության և պտղի արտադրության ծավալների աճ (առաջին հերթին՝ ծիրանի, դեղձի, խնձորի, տանձի արտադրության ավելացման հաշվին),
- վերականգնել տարածքները, արտադրության մեջ ներդնել նոր՝ ինտենսիվ այգիներ, ապահովել դրանք բարձրորակ տնկանյութով,
- արդյունավետ օգտագործել գյուղատնտեսական գոտիների բնական ռեսուրսների ներուժը,
- ձևավորել իրավական դաշտ գյուղացիական տնտեսությունների խոշորացման, դրանց և վերամշակող ձեռնարկությունների կոոպերացման համար ինտեգրման գործընթացներն արագացնելու ուղղությամբ,

- զարգացնել բազմամյա տնկարկների ապահովագրական համակարգը,
- ստեղծել արտադրող, վերամշակող, իրացնող սուբյեկտների արդյունավետ զուգակցման համակարգ,
- զարգացնել հարկային, վարկային, ապահովագրական համապատասխան լծակները:

Նախատեսված միջոցառումների իրականացման համար անհրաժեշտ ֆինանսական միջոցների աղբյուր կարող են լինել գյուղացիական տնտեսությունների և վերամշակող ձեռնարկությունների սեփական միջոցները, վարկերը, կոոպերատիվ միջոցները, օտարերկրյա ներդրումները և պետության աջակցությունը:

ԹԵՄԱ 21

ԿԱԹՆԱՄԹԵՐՔԻ ԵՆԹԱՀԱՄԱԼԻՐԻ ԷԿՈՆՈՄԻԿԱ

21.1. ՀՀ ԿԱԹՆԱՄԹԵՐՔԻ ՇՈՒԿԱՆ, ՏԵՐԱ ՄՊԱՌՈՂԱԿԱՆ ՁԱՄԲՅՈՒՂՈՒՄ: ՈԼՈՐՏՈՒՄ ՆԵՐԿՐՈՒՄՆԵՐԻ ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ՀԻՄՆԱՎՈՐՎԱԾՈՒԹՅՈՒՆԸ ԵՎ ՄԵՐՄԱՑՄԱՆ ՈՒՂԻՆԵՐԸ

Հայաստանի Հանրապետությունում կաթնարդյունաբերությունը ագրոպարենային համակարգում միշտ զբաղեցրել է առաջնային դիրքեր, սակայն վերջին տարիներին կառուցվածքային վերափոխումների հետևանքով հետին պլան է մղվել: Հանրապետության կաթնարդյունաբերությունն ունի 22 գլխամասային գործարան՝ բազմաթիվ ենթաճյուղերով (50-ից ավելի մասնավոր և կոոպերատիվ ձեռնարկություններ, արտադրամասեր): Կաթնարդյունաբերության ընդհանուր հզորությունը կազմել է տարեկան 450 հազ. տոննա, որի զգալի մասը ապահովվել է ներկրված հումքի հաշվին:

Կաթնամթերքի արդյունաբերությունը բավականին զարգացած է, սակայն չի բավարարում բնակչության պահանջումները: Հանրապետությունում այդ ոլորտն ունի մասնագիտացված ճյուղեր՝

ա) անբաշ կաթնամթերքի արտադրություն,

բ) պանրագործություն (կարագ գրեթե չի արտադրվում): ԽՍՀՄ միութենական հանրապետությունների շարքում Հայաստանը պանրի արտադրության ծավալներով գրավում էր չորրորդ տեղը: ԽՍՀՄ-ից արտահանված շվեյցարական բարձրորակ պանիրների (մեծ պանիրների) շուրջ 50 %-ն արտադրվել է Հայաստանում:

Կաթի շուկան ընդգրկում է կաթի ենթահամալիրի բոլոր սուբյեկտների և վերջնական սպառողների տնտեսական փոխհարաբերությունների համակարգերը, որոնք առուծախի միջոցով իրացնում են իրենց իրավունքն ապրանքի նկատմամբ: Հանրապետության կաթնարդյունաբերության ենթահամալիրի շուկան ուղղված է տեղական սպառողի պահանջումների բավարարմանը:

Ապրանքի նկատմամբ պահանջարկը և առաջարկն այն կարևորագույն գործոններն են, որոնք ազդում են շուկայի վրա: Եթե հասարակության պահանջումների մակարդակի արտահայտման ժամանակ ապրանքի նկատմամբ պահանջարկը սահմանափակվում է բնակչության գնողունակությամբ, ապա այս կամ այն ապրանքի պահանջարկը շուկայում կախված է նախ և առաջ դրա ռեսուրսների ծավալից:

Պահանջարկն օրգանիզմի նորմալ կենսագործունեության համար պարենամթերքի բոլոր խմբերի՝ գիտականորեն հիմնավորված չափաբաժինն է: Պահանջարկը պայմանավորված է գնողունակ հնարավորու-

թյուններով և արտահայտում է դրանց սպառման իրական մակարդակը և կառուցվածքը:

Առաջարկը շուկայում առկա հնարավորություններն են: Սպառումը փաստացի օգտագործված մասն է:

ՀՀ-ում կրճատվել է սպառման ֆոնդը: Մեկ շնչի հաշվով 2010 թ. արտադրվել է 184,5 կգ կաթ, միջդեռ նախքան տնտեսական վերափոխումներն օգտագործվել է շուրջ 450 կգ և ավելի կաթ՝ 392 կգ տարեկան նորմայի պայմաններում: Այդ անկումը կապված է ապրանքային առաջարկի նվազման և բնակչության հիմնական մասի ցածր գնողունակության հետ:

Հանրապետությունում կաթի և կաթնամթերքի շուկայում իրադրությունը որոշվում է հումքային ռեսուրսների ներուժի ներկա վիճակով և հեռանկարային զարգացմամբ: Ներկայումս կայունացել է կաթնամթերքի շուկան: Ըստ 1990-2010 թթ. տվյալների՝ կովերի գլխաքանակն ավելացել է մոտ 9,4 %-ով: Արդյունքում՝ ավելացել է կաթի արտադրությունը: Այն 1990 թ. եղել է 432 և 2010 թ.՝ 600,9 հազ. տոննա: Հիմնական արտադրողներն են գյուղացիական տնտեսությունները: Այդ գործընթացը դանդաղ է ընթանում, քանի որ ցածր են կաթի իրացման գները: Նշված գործընթացի վրա բացասաբար են անդրադարձել նաև վերամշակող ձեռնարկությունների և գյուղացիական տնտեսությունների արտադրատնտեսական փոխհարաբերությունների անբավարարությունը, սպասարկող (միջնորդ) ծառայությունների թերի աշխատանքը, պետական կարգավորման արդյունավետ մեթոդների բացակայությունը և այլն:

Հաշվարկները ցույց են տալիս, որ հեռանկարում հնարավոր է ավելացնել հանրապետությունում արտադրվող ապրանքների տեսակարար կշիռը, ընդլայնել կաթի արտադրությունը և վերամշակումը: Վերջին տարիներին կաթի և կաթնամթերքի շուկայում դիտվում է մրցակցության աճ հայրենական ապրանքարտադրողների միջև («Աշտարակ կաթ», «Շանթ», «Թամարա», «Մարիաննա», «Հրաշք» և այլն):

Խոշոր վերամշակող ձեռնարկությունները չեն գործում, իսկ փոքր և միջին ձեռնարկությունները զարգանում են: Դրան նպաստում է նաև փոքր գյուղացիական տնտեսությունների առկայությունը:

Կաթի և կաթնամթերքի շուկայի ձևավորումը, բացի կարագի արտադրությունից, պետք է իրականացվի սեփական արտադրության հաշվին: Կարագի հիմնական ներմուծող երկրներն են Նոր Զելանդիան, Ռուսաստանը, պամիր ներմուծվում է Ֆրանսիայից, Հոլանդիայից, Ֆինլանդիայից, իսկ խտացված կաթ՝ Բելառուսից, Ուկրաինայից, Ռուսաստանից, Ֆրանսիայից, Բելգիայից, յոգուրտ՝ Ռուսաստանից, Գերմանիայից:

Կաթնամթերքի սպառողական շուկայում իրադրությունը 1999-2010

թթ. բնութագրվում է գների դանդաղ կայունացման միտումով: Հանրապետությունում արտադրված կաթի քանակը բավարարում է տեսական պահանջարկի մոտավորապես կեսը (աղ. 18):

Աղյուսակ 18

Կաթի և կաթնամթերքի պահանջարկը ՀՀ-ում

Կաթնամթերքի անվանումը	Գիտականորեն հիմնավորված ֆիզիոլոգիական տարեկան նորման բնակչության մեկ շնչի հաշվով, կգ	Տարեկան պահանջարկը, ¹² հազար տոննա
Անքաշ կաթ	10,3	330
Կարագ	8,3	27
Կաթնաշոռ	5,1	16
Թթվասեր	3,2	10
Պանիր	7,3	23
Ջտած կաթ	18,1	58
Պաղպաղակ	5	16
Ընդամենը կաթ և կաթնամթերք	392	1254

Կաթի տարեկան պահանջարկը Հայաստանում կազմում է 1254 հազ. տոննա:

Աղյուսակից պարզ է դառնում կաթնամթերքի առանձին տեսակների պահանջարկը կաթնամթերքի շուկայում: Վերջին տարիներին կաթի արտադրությունը հանրապետությունում տատանվել է 431,9-600,9 հազ. տոննայի սահմաններում: Կաթի ձեռնարկություններում 1990-2010 թթ. վերամշակվել է 270-300 հազ. տոննա կաթ, այսինքն՝ գործարկվել է ձեռնարկությունների 55-57 %-ը: Սակայն ավելի մանրակրկիտ հաշվարկները ցույց են տալիս, որ գործարկվել է առկա հզորությունների միայն 8-12 %-ը: Լրիվ չեն օգտագործվում կաթնամթերքով ագրարային շուկայի բավարարման տեղական հնարավորությունները: Չնայած դրան՝ կաթի և կաթնամթերքի շուկան բավական

¹² Պահանջարկը հաշվարկված է ըստ 3,2 մլն բնակչության:

Рекомендуемые рациональные размеры потребления основных пищевых продуктов на душу населения Армянской ССР на 2005-2010 гг. 1803 зм, 26/03-87, для служебного пользования.

նին կայուն է և բնութագրվում է ապրանքների հագեցվածությամբ: Պարենային շուկայի վիճակը բնութագրվում է մաև կաթնամթերքի որակով: Նշված պայմաններում ինչպես ներմուծված, այնպես էլ հայրենական արտադրության ապրանքների որակը մնում է ցածր հիմնականում տեխնոլոգիական ռեժիմների խախտման, պահպանման, տեղափոխման, իրացման ժամանակ սանիտարական նորմերի խախտման հետևանքով:

Կաթի վերամշակման հզորությունների օգտագործման գործակիցը շատ ցածր է՝ անարատ կաթնամթերքինը՝ 8-12, պանիրինը՝ 22 %, կարագը ներմուծվում է, քանի որ կարագի բիզնեսն արդյունավետ չէ: 1 կգ կարագի ստացման համար օգտագործվում է 21-23 կգ կաթ, մինչդեռ պանրի համար 7-8 կգ կաթ է անհրաժեշտ:

Վերջին տարիներին սկսել է ավելանալ խոշոր եղջերավոր անասունների գլխաքանակը, իսկ կովերինն ավելացել է ավելի արագ տեմպերով: Չնայած դրան՝ կաթի արտադրությունը մնում է ցածր մակարդակի վրա: Տավարաբուծության մեջ համախառն արտադրանքի արժեքի մոտ 60 %-ը ստացվում է կաթից: Նման պայմաններում հանրապետությունում ցածր է մեկ կովի միջին տարեկան կաթնատվությունը: Այն նախկինում եղել է շուրջ 1880 կգ, իսկ հիմա կազմում է մոտավորապես 2204 կգ: Նույն ժամանակահատվածում որոշ տնտեսություններում այն եղել է 3000-4000 կգ: Ինչպես երևում է՝ կաթնատվության բարձրացման ուղղությամբ դեռևս կան խոշոր նեգերվներ:

Եյուղի անբավարար զարգացման հիմնական պատճառը կերային բազայի անմխիթար վիճակն է և ցածր մթերատվությունը: Անհրաժեշտ է ամրապնդել կերային բազան, ինչպես մաև բարելավել դաշտային և արոտային կերարտադրության վիճակը, բարձրացնել մթերատվությունը (ներմուծել բարձր մթերատու ցեղերի կովեր), բարձրացնել կաթնատվությունը՝ հասցնելով 3000-4000 (6000) կգ տարեկան մեկ կովի հաշվով: Օրինակ՝ Ֆինլանդիայում, Նիդեռլանդներում այն կազմում է 6000 կգ, ԱՄՆ Նյու Յորքի մարզում՝ 11000 կգ (1010 հազ. գլխաքանակի պայմաններում) և այլն: Հեռանկարում խոշոր եղջերավոր անասունների գլխաքանակը կարելի է հասցնել 600-700 հազարի և զգալիորեն բարձրացնել մթերատվությունը: Նման պայմաններում կաթի համախառն արտադրությունը կարելի է հասցնել 780-800 հազ. տոննայի:

Մակրոտնտեսական շուկան կարգավորում է մասնակի շուկաների գործունեությունը: Այդ շուկայական համակարգն արտադրողների և սպառողների փոխհամագործակցությունն է, որը ձևավորում է մակրո-շուկաների հիմքը:

Մակրոտնտեսական միջավայրի նպաստավոր լինելու հիմնական

նախապայմաններից է տվյալ տարում արտադրված ամբողջ արտադրանքի իրացումը: Ցանկացած արտադրություն կազմակերպելիս ձեռնարկությունների մակրոտնտեսական միջավայրի հիմնական խնդիրներից է ֆինանսավորումը: Բացի սեփական միջոցներից՝ ֆինանսավորման հիմնական աղբյուրներից է նաև վարկավորումը: Հանրապետությունում վարկավորումը մեծ նշանակություն ունի ձեռնարկությունների ֆինանսավորման գործում: Դա հիմք է ծառայում, որպեսզի ձևավորվեն գործարար հարաբերություններ գյուղացիական ու ֆերմերային տնտեսությունների, վերամշակող ձեռնարկությունների և բանկերի միջև: Ներկայումս Հայաստանում գործող բանկերի մի մասը (Հայագորբանկ, Արդշինբանկ, Հայգյուղփոխբանկ, Հայխնայբանկ) իրենց վարկային գործունեության մեջ են ներառում գյուղատնտեսական վարկերի սպասարկման ծրագրերը, որոնք իրականացվում են միջազգային վարկային հիմնադրամների (օրինակ՝ Լինսի հիմնադրամի) հետ համատեղ: Հայաստանում դրա ցայտուն օրինակը Հայխնայբանկն է, որն արդեն 5 տարի է՝ համագործակցում է տարբեր մարզերի ֆերմերային տնտեսությունների, վերամշակող ձեռնարկությունների հետ:

Բանկը ձեռնարկություններին տրամադրում է կարճաժամկետ, միջին և երկարաժամկետ վարկեր՝ համապատասխան տոկոսադրույքներով: Ագրոպարենային համակարգում կիրառվում են նաև հիպոտեկային վարկեր: Դա այն գրավն է, որի առարկան, լինի անկախ, թե շարժական գույք, մնում է գրավատուին կամ անցնում երրորդ անձի տրամադրության տակ: Ի տարբերություն այլ վարկերի՝ հիպոտեկային վարկի պայմաններում ֆերմերը, ձեռնարկատերը կարող է օգտագործել գրավ դրված հողակտորը, գույքը՝ շահույթ ստանալու նպատակով:

Այս վարկավորման ձևն արտասահմանում տարածված է, սակայն մեզ մոտ շատ ռիսկային է համարվում: Գրավ տվող բանկը ցածր զին է սահմանում, իսկ գրավ դնողը՝ գյուղացին, կարող է կորցնել ապրուստի վերջին միջոցը: Այս համակարգը կատարելագործման կարիք ունի, որպեսզի շահագրգռի և՛ բանկին, և՛ գյուղացուն, և՛ վերամշակող ձեռնարկությանը:

Հանրապետությունում գործում է նաև ոսկու գրավով (լոնբարդային) վարկի ձևը: Առաջին քայլերն են անում լիզինգային հարաբերությունները:

Միկրոմիջավայրի նպաստավոր լինելը պայմանավորված է նաև համապատասխան հարկային դաշտով: Մեզ մոտ զանձվում է շահութահարկ, եկամտահարկ, գույքահարկ, հողի հարկ, ավելացած արժեքի հարկ, ակցիզային հարկ:

Հարկման համակարգն անընդհատ կատարելագործվում է՝

- առանձին հարկատեսակների և պարտադիր վճարների դրույքաչա-

- փերի նվազեցման,
 - հարկային դրույքների, կանոնների ու մեխանիզմների պարզեցման,
 - հարկման համահավասար պայմաններ ստեղծելու ուղղությամբ:
- Ներկայումս կաթի և կաթնամթերքի շուկայում ներմուծման ծավալները, բացի կարագից, անհրաժեշտ է կրճատել, պաշտպանել հայրենական արտադրությունը ներմուծման հոսքից, մաքսային տուրքերի միջոցով դադարեցնել դրանց ներհոսքը և խթանել հայրենական արտադրությունը:
- Վերջին տարիներին դիտվում է կաթնամթերքի ապրանքատեսակա-նու ընդլայնում, որի շնորհիվ բարձրանում է մրցակցության դերը: Վերջինիս մակարդակը կախված է շուկայում ապրանքարտադրողների քանակից, մթերքների որակից: Մրցունակ ապրանքը պետք է ունենա՝
- բարձր որակ,
 - մրցակիցների նմանատիպ արտադրանքի գնից ցածր գին,
 - ժամանակակից դիզայն և փաթեթավորում,
 - գովազդի տարբեր ձևերի իրականացում:

21.2. ՀՈՒՄԲ ԱՐՏԱԴՐՈՂ ԳՅՈՒՂԱՑԻԱԿԱՆ ՏՆՏԵՍՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԵՎ ՎԵՐԱՄՇԱԿՈՂ ԶԵՌՆԱՐԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ՓՈԽՋԱՐԱԲԵՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԿԱՐԳԱՎՈՐՄԱՆ ՈՒՂԻՆԵՐԸ

Սեփականաշնորհման արդյունքում ձևավորվեցին և ներկայումս էլ գործում են գյուղացիական տնտեսություններ (339,2 հազար), որոնցից շուրջ 250 հազարը կաթ արտադրողներ են: Վերջիններիս վիճակը վատացել է՝ կախված կերային բազայի դրության վատթարացման հետ: Ութ անգամ նվազել է համակցված կերերի արտադրությունը, պակասել են դաշտային կերարտադրության ծավալները, արդյունավետ չեն օգտագործվում բնական կերահանդակները: Արդյունքում՝ պակասել է ամասնագլխաքանակը, իջել մթերատվությունը: Միայն կովերի գլխաքանակը չի կրճատվել: Ուստի վերջին տարիներին կաթի արտադրության ոլորտում դրական միտումներ կան:

Կաթ արտադրող տնտեսություններում, սակայն, չեն իրականացվում կաթի իրացման, տեղափոխման, պահպանման պահանջները: Կան խնդիրներ, որոնց լուծման համար անհրաժեշտ է ապահովել՝

- կերային բազայի վերականգնումն ու զարգացումը,
- ամասնապահական ֆերմաների տեխնիկական վերազինումը, ավտոմատ մեքենաների ներդրումը,
- ֆերմաներում և վերամշակող ձեռնարկություններում սանիտարական վիճակի բարելավումը,
- կաթի որակի բարձրացումը,
- գնային համակարգի կարգավորումը,
- արտադրող-վերամշակող օղակի արտադրատնտեսական փոխհա-

րաբերությունների կատարելագործումը:

ՀՀ-ում կաթի վաճառքի ժամանակ ձեռնարկությունը կատարում է վերահաշվարկ՝ 3,6 % հիմնային (բազիսային) յուղայնության վերածելով գնված կաթը:

Կաթը ձեռնարկությանը վաճառելիս պետք է պաղեցնել, որոշել յուղայնությունը, թթվայնությունը, աղբոսվածությունը, վերահաշվարկ կատարել՝ կաթի ծավալը բազմապատկելով փաստացի յուղայնությամբ, արդյունքը բաժանել բազիսայինի՝ 3,6 %-ի վրա: Կաթի վաճառքը կամ ձեռքբերումն իրականացվում է հիմնականում փոխաշահավետ պայմանագրերի, առձեռն վաճառքի հիման վրա: Մնացած հունքը, օժանդակ նյութերը, մեքենաներն ու սարքավորումները նույնպես ձեռք են բերվում նշված եղանակներով:

Ձեռնարկություններն օգտագործում են էներգետիկ ռեսուրսներ, տաք, սառը ջուր, շոգի: Այն ռեսուրսները, որոնք տեղափոխման ժամանակ ծախսատար են, մեծ կորուստներ են առաջացնում, ուստի դրանց արտադրությունը պետք է իրականացվի ձեռնարկություններում: Էլեկտրաէներգիան ստացվում է համապատասխան էլցանցից, ջուրը՝ ջրմուղից: Համապատասխան պայմանագրեր պետք է կնքել սանիտարահիգիենիկ, հակահրդեհային, պահակային ծառայությունների հետ: Փաթեթավորման համար պոլիէթիլենային թաղանթը հիմնականում ներմուծվում է արտասահմանից (օրինակ՝ Ռուսաստանից): Նշված բոլոր ծառայությունների դիմաց դրամաֆինանսական հատուցումները կատարվում են համապատասխան բանկերի միջոցով:

21.3. ԿԱԹԻ ԵՆԹԱՀԱՄԱԼԻՐԻ ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ԱՐԴՅՈՒՆԱՎԵՏՈՒԹՅԱՆ ԲԱՐՁՐԱՑՄԱՆ ՈՒՂԻՆԵՐԸ

Ճյուղի արդյունավետության բարձրացման ուղիներն են՝

- խոշոր եղջերավոր անասունների մթերատվության բարձրացում,
- գյուղացիական տնտեսությունների հետ փոխհարաբերությունների կատարելագործում, փոխաշահավետ պայմանագրային հարաբերությունների զարգացում,
- տեղափոխման և պահպանման բարելավում,
- կաթի որակի բարձրացում (հատկապես՝ յուղայնության), որը կավելացնի պանրի, կարագի և այլ մթերքների ելքը միավոր կաթից,
- մեխանիկական և մանրէական աղբոսվածության նվազեցում, օրինակ՝ հանրապետությունում առաջին տեսակի կաթը կազմում է 62 %, որը բարձր ցուցանիշ չէ,
- հեռավոր արտավայրերում կաթի ընդունում, կաթի սկզբնական պաղեցման (սառեցման) և որոշ չափով պանրի արտադրության կազմակերպում ու կաթի անթափոն օգտագործում:

Կաթնամթերքի իրացման գների վրա ավելացված արժեքի հարկի կիրառումը թանկացրեց կաթնամթերքը, դժվարացրեց դրանց իրացման գործը, պակասեցրեց սպառումը:

Կաթի և կաթնամթերքի արտադրության տնտեսական արդյունավետությունը որոշվում է հետևյալ ցուցանիշների համակարգով.

- կովերի գլխաքանակի խտություն 100 հա գյուղատնտեսական հողերի հաշվով, գլուխ,
- մեկ կովի տարեկան կաթնատվություն, կգ,
- կաթի արտադրություն մեկ միավոր գյուղատնտեսական հողատեսքի հաշվով, ց,
- աշխատանքային ծախսեր 1ց կաթի հաշվով, մարդ-ժամ,
- մեկ կգ կաթի հաշվով կերի ծախս, կերամիավոր,
- կաթի միավորի ինքնարժեք, դրամ,
- կաթի միավորի իրացման գին,
- շահույթ, համախառն արտադրանք, ապրանքային արտադրանք, համախառն եկամուտ,
- աշխատանքի արտադրողականություն,
- հիմնական ֆոնդերի, շրջանառու ֆոնդերի, կապիտալ ներդրումների արդյունավետության ցուցանիշներ:

ԹԵՄԱ 22

ՄՍԱՄԹԵՐԱՅԻՆ ԵՆԹԱՀԱՍԱԼԻՐԻ ԷԿՈՆՈՄԻԿԱ

22.1. ՀՀ ՄՍԱՄԹԵՐՔԻ ՇՈՒԿԱՆ, ՏԵՂԸ ՄՊԱՌՈՂԱԿԱՆ ԶԱՄՔՅՈՒՂՈՒՄ: ԿԱՌՈՒՑՎԱԾՔԱՅԻՆ ՏԵՂԱՇԱՐԺԵՐԻ ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ԳՆԱՀԱՏԱԿԱՆԸ

Հանրապետության բնակչության բարեկեցության մակարդակի բարձրացման միջոցառումների համակարգում սննդարդյունաբերությունն առաջնակարգ տեղ է զբաղեցնում: Այն հնարավորություն է տալիս տարվա բոլոր եղանակներին բնակչությանը մատակարարել տարատեսակ սննդով: Այս գործընթացում կարևորվում է պարենամթերքի ապահովումն օրական ու տարեկան նորմաներով: Զարգացած երկրների (ԱՄՆ, Գերմանիա, Շվեյցարիա, Ավստրիա, Հոլանդիա և այլն) օրինակով մեկ մարդու հաշվով օրական ծախսվում է շուրջ 3400-3600 կկալ: Այդպիսի հաշվարկ կատարվել է նաև մեր հանրապետության բնակչության համար: Ըստ Մոսկվայի բշկական ակադեմիայի Սննդի ինստիտուտի հաշվարկների՝ Հայաստանում մեկ բնակչի հաշվով սահմանվել է 2804 կկալ օրական սննդի նորմա: Օրաբաժնի կառուցվածքում սպիտակուցները պետք է կազմեն 88 գրամ, որոնցից 55 %-ը պետք է ունենա կենդանական ծագում, ճարպերը կազմեն 34 գրամ և ածխաջրերը՝ 395 գրամ: Սակայն մեր հանրապետության առողջապահության նախարարությունը այդ նորման իջեցրել է մինչև 2412 կկալ, այսինքն՝ պակասեցրել է 14,4 %-ով: Մեկ մարդու հաշվով սննդամթերքի կալորիականությունը տարեկան կկազմի միջինը 880,4 հազ. կկալ, որում բավական մեծ տեղ է զբաղեցնում միսը: Մեկ կգ մսի կալորիականությունը կազմում է 2900 կկալ: Մեր հաշվարկներով՝ պարենային զամբյուղի էներգետիկ արժեքի շուրջ 18 %-ը կազմում է միսը: Հետևաբար՝ մսի և մսամթերքի արտադրության կարգավորումն ունի կարևոր նշանակություն: Մինչդեռ մսի սպառումը շատ ցածր մակարդակի վրա է գտնվում: Մսի փաստացի սպառումը 2000 թ. և 2010 թ. կազմել է նորմայի միայն 31-35%-ը է: Մսի սպառման կառուցվածքում տավարի մսի տեսակարար կշիռն ըստ սահմանված նորմաների պետք է կազմի 40, խոզինը՝ 20, ոչխարինը՝ 14, թռչունինը՝ 24, այլ մսամթերքինը՝ 2 % և այլն:

Սպառողական զամբյուղի արժեքը հաշվարկվում է՝ մեկ բնակչի հաշվով համապատասխան մթերքների օրական նորմատիվը բազմապատկելով դրանց միջին արժեքներով և գումարելով միմյանց: Իսկ գյուղմթերքների պահանջարկը հաշվարկվում է՝ դրանց մեկ բնակչի հաշվով տարեկան պահանջարկը բազմապատկելով բնակչության թվաքանակով: Ընդհանրապես անասնաբուծական մթերքներով ապահովվածությունը սեփական արտադրության հաշվին (բացի ձվից)

խիստ ցածր մակարդակի վրա է գտնվում: Վերջերս բարելավվել է ձվի օգտագործման վիճակը:

Հաշվարկներից երևում է, որ մսի վճարունակ պահանջարկը լրացվում է ներկրման հաշվին: Ընդհանրապես մսի անբավարարությունն, ըստ մեր ուսումնասիրած տարիների, կազմում է 44-69 %, որը պահանջում է մեծ աշխատանքներ մսի արտադրության զգալի ավելացման ուղղությամբ: Չնայած դրան՝ հանրապետության շուկան լի է մսամթերքով, քանի որ բնակչության գնողունակությունը խիստ ցածր է: Անհրաժեշտ է տեղական արտադրության առաջարկի ավելացման հետ միասին բարձրացնել բնակչության գնողունակությունը:

Վերջին տարիներին խորացավ անասնաբուծության ճգնաժամը: 2010 թ. 1990 թ-ի համեմատությամբ տավարի գլխաքանակը պակաս է եղել մոտավորապես 3,0 %-ով: Այս ճյուղում միայն կովերի գլխաքանակն է բավարար դրական տեղաշարժ ունեցել. այն ավելացել է 9,4 %-ով: Պակասել է խոզերի և ոչխարների գլխաքանակը: Խոզերինը 2010 թ. 1990 թ. համեմատությամբ պակասել է 2,6, ոչխարներինը՝ 2,2, թռչուններինը՝ 2,7 անգամ: Համապատասխանաբար պակասել է մսի արտադրությունը: Եթե 1990 թ. արտադրվել է ավելի քան 88,3 հազ. տ միս, ապա ներկայումս այն կազմում է մոտավորապես 70 հազ. տ:

Տեղի ունեցած գործընթացները դարձել են սննդի արդյունաբերության ձեռնարկությունների թերբեռնված աշխատանքի կամ դրանց որոշ մասի անգործության պատճառ: Օրինակ՝ հանրապետությունում առկա մսի խոշոր կոմբինատները (Գավառի, Գյումրիի, Երևանի, Կապանի, Վանաձորի) գործում են իրենց հզորության 2-3 %-ի սահմաններում: Մսի և մսամթերքի արտադրության պլանային համակարգից անցումը դրանց գների ազատականացման (մասնավոր սեփականության հիման վրա) այսօր արդեն նախապայման է դարձել այդ գործընթացն ավելի արդյունավետ կազմակերպելու համար: Ստեղծվել են փոքր ձեռնարկություններ՝ «Աթենքը», «Բարի Սամարացին», «Գամման», որոնք գործում են բավական արդյունավետ: Այդ ձեռնարկություններում տեղադրվել են նոր սարքավորումներ, կիրառվում են նոր տեխնոլոգիաներ: Մսամթերքի տեսականին ընդլայնելու նպատակով մշակվել և իրականացվում են երշիկեղենի նոր բաղադրատոմսեր:

Հանրապետությունում նախկինում վերամշակվում էր 60-80 հազ. տ միս և մսամթերք, մինչդեռ այժմ այն կազմում է դրա մոտավորապես 10 %-ը: Համաշխարհային փորձը վկայում է, որ փոքր ձեռնարկությունները տնտեսապես արդյունավետ են գործում:

Այս բոլորը հնարավորություն է ստեղծում նվազագույն ծախսումներով ձեռք բերել առավելագույն արդյունք և հաջողությամբ դիմակայել շուկայի մրցակցությանը:

Հուկայական հարաբերությունների զարգացման և ձեռներեցության ակտիվացման պայմաններում անհրաժեշտություն է առաջանում կազմակերպելու այնպիսի արտադրություններ և ծառայություններ, որոնք կկարողանան արագ արձագանքել շուկայի սպառողական պահանջների անընդհատ փոփոխմանը, կարճ ժամկետում կապահովեն ծախսերի հետզմում և կառաջարկեն լրացուցիչ աշխատատեղեր: Դրանց ստեղծման հիմնական շարժառիթն ակտիվ տնտեսական նախաձեռնության շնորհիվ շահույթի ստացումն է:

Ազատ շուկայական տնտեսություն ստեղծելու նպատակով Հայաստանի՝ արևմտյան մոնոպոլիստական քաղաքականությանն անվերապահորեն ընդօրինակելը, տեղական պայմանների ու առանձնահատկությունների, մասնավորապես՝ ամբողջատիրական համակարգի օրոք ստեղծված պետական սեփականության առկայությունն անտեսելը բացասաբար անդրադարձան երկրի տնտեսության վրա: Որոշ դեպքերում ստեղծվեցին «կեղծ» շուկայական հարաբերություններ: Պետք է նշել, որ շուկա գոյություն ուներ նաև խորհրդային համակարգում, սակայն այն ժամանակ կար նաև այդ համակարգին հատուկ շուկայական տնտեսություն, որը խարսխված էր առկա տնտեսության պլանային համակարգի վրա: Այսօր այդ շուկան իր ստեղծած տնտեսությամբ վերացել է: Ստեղծվում է նորը, որում դեռ մեծ է ներկրված ապրանքների տեսակարար կշիռը: Ուստի անհրաժեշտ է ընդլայնել տեղական տնտեսության արտադրական հնարավորությունները: Ներկրված արտադրանքով երկար ժամանակ բնակչությանը կերակրել շատ դժվար է (եթե ոչ անհնար): Հետևաբար՝ արտասահմանյան երկրներից ներմուծվող ապրանքատեսակները պետք է ուղեկցվեն տեղական արտադրության ծավալների ավելացմամբ, պետք է նկատի ունենալ նաև աշխատանքի միջազգային բաժանումը:

Արդեն ժամանակն է մշակել ու կիրառել տնտեսական և իրավական այնպիսի միջոցառումներ, որոնք կմիջամտեն վերոնշյալ՝ մսի վերամշակման խոշոր կոմբինատների գործարկմանը: Մեր կարծիքով՝ դա կտրուկ կփոխի մսի ու մսամթերքի արտադրության ու վերամշակման հնարավորությունները:

Նյութատեխնիկական սպասարկումն արտադրության անխափան գործընթացն ապահովելու համար իրականացվող արտադրամիջոցների պլանաչափ բաշխման մեխանիզմն է, որը հնարավորություն է տալիս կատարել արտադրամիջոցների և արտադրանքի պլանաչափ տեղափոխման գործընթաց՝ արտադրողից դեպի սպառող ապրանքի ձևով: Նախկինում այն իրականացվում էր պլանաչափ մատակարարումների միջոցով: Ներկայումս մատակարարման համակարգը փլուզվել է, իսկ նորը դեռ լրիվ չի ձևավորվել, սակայն արդեն սկսել է գործել ազատ շուկայական մեխանիզմների միջոցով: Այս գործընթացը

զարգացնելու համար անհրաժեշտ է ստեղծել մարկետինգային ծառայություններ:

Մսի մարկետինգը բարդ, աշխատատար գործընթաց է, որի ժամանակ միսն անցնում է բազմաթիվ արտադրաառևտրային և միջնորդագործակալային համակարգով: Այն բաղկացած է բազմաթիվ օղակներից՝ արտադրողներից, տեղափոխողներից, պահեստավորողներից, վերամշակողներից, վաճառողներից, ներկրողներից, էլեկտրամատակարարներից, ջրամատակարարներից, ֆինանսական ծառայություններից, հարկային համակարգից, հրշեջից, սանիտարական և պահակային ծառայություններից, ապահովագրական համակարգից և այլն: Օղակներից յուրաքանչյուրն իր ուրույն տեղն ու նշանակությունն ունի այդ գործընթացում: Դրանք բոլորը փոխկապակցված են: Ներկրվող մսի և մսամթերքի հիմնական մասը ձեռք է բերվում Պարսկաստանից, Ռուսաստանից և այլ երկրներից: Ներկրվում է միջնորդների օգնությամբ: Վերջիններս մթերքը կուտակում են մեծածախ բազաներում, իսկ վերամշակողներն օգտագործում են վերամշակման նպատակով: Մսի որոշակի մասը վերամշակողները ձեռք են բերում գյուղացիական տնտեսություններից: Որոշ ձեռնարկություններ օգտվում են պայմանագրերից, որոնք կնքվում են գյուղացիական տնտեսությունների հետ կամ շուկայական եղանակով՝ ուղղակի առ ու ծախսի միջոցով: Վերամշակողներն ունեն հումք առաքող միջնորդներ: Միսը պահեստավորվում է սառնարաններում: Պատրաստի արտադրանքն իրացվում է երևանում և համրապետության մյուս քաղաքներում:

Մսի գործարանների ֆինանսական, հարկային ծառայությունները համապատասխան համրապետական, մարզային և թաղային բաժանմունքների հետ իրականացնում են էլեկտրամատակարարումը, ջրամատակարարումը, հրշեջ, սանիտարական ծառայությունները, որի համար ձեռնարկությունները պետք է կնքեն համապատասխան պայմանագրեր:

Մսամթերային ենթահամալիրն արտադրատնտեսական բազմաթիվ տնտեսությունների փոխադարձ կապակցված համակարգն է, որում գործում են գյուղատնտեսական, վերամշակող, ծառայությունների, սպասարկումների, իրացման կազմակերպություններ, որոնց վերջնական նպատակն է ապահովել բնակչության պահանջումները մսի և մսամթերքի նկատմամբ: Այս ենթահամալիրի հիմքն են կազմում համրապետության անասնաբուծական ու թռչնաբուծական տնտեսությունները:

Ներկայումս այդ ենթահամալիրի սուբյեկտները դեռևս միասնական չեն գործում, շուկան չի կարգավորել դրանց գործունեությունը, որպեսզի դրանք ծառայեն մի նպատակի՝ բարձրացնեն սպառողին մսամթերքով ապահովման մակարդակը տեղական արտադրության հաշվին: Շուկայական հարաբերությունների խորացման հետ գործող

օրենքներին համապատասխան կկարգավորվի մսի պահանջարկի ապահովման հարցը, որում իր դերը կարող է ունենալ պետական հովանավորությունը (հարկերի, վարկերի, ապահովագրության որոշակի մեխանիզմների միջոցով):

Հանրապետությունում անասնաբուժական ճյուղերի զարգացման գործընթացն ունի իր առանձնահատկություններն ու բարդությունները՝ կապված վարչական շրջանների ու մարզերի բնակլիմայական, տնտեսական յուրահատկությունների հետ: Զարգացման ձեռք բերված մակարդակը, ինչպես նշել ենք, բավարար համարել չի կարելի: Անբավարար է նաև կերարտադրության վիճակը: Թույլ է ինտենսիվացման գործոնների ազդեցությունը, ցածր է տոհմային աշխատանքի մակարդակը, անասունների մթերատվությունը: Ընդհանուր առմամբ՝ անասնաբուժությունում ներկայումս տեղի է ունենում անասնագլխաքանակի համապատասխանեցում սեփական կերարտադրությանը:

Հիմնահարցի էությունն այն է, որ հենվելով սեփականության բազմաձևության և բազմակացութաձև տնտեսավարման վրա՝ անհրաժեշտ է բարձրացնել ճյուղի արդյունավետությունը, զգալիորեն ավելացնել տեղական արտադրության անասնաբուժական մթերքով բնակչության մատակարարումների ծավալները: Խնդրի լուծումը ենթադրում է անասնաբուժության նպատակահարմար կառուցվածքային տեղաշարժերի իրականացում, արտադրության մոր տեխնոլոգիաների ներդրում և յուրացում, զարգացման համալիր ծրագրերի մշակում և իրականացում՝ հաշվի առնելով հանրապետության ռեսուրսային հնարավորությունները, ֆինանսավարկային և գիտատեխնիկական քաղաքականությունը: Մեր կանխատեսումներով՝ անասնաբուժության բոլոր ճյուղերը հեռանկարում ևս կմնան որպես ներհանրապետական շուկայի մատակարար: Ժամանակն է ընդունել անասնաբուժության և անասնաբուժական համակարգերի գործունեությունը համակարգող «Անասնաբուժության և տոհմային գործի», «Անասնաբուժության մասին» ՀՀ օրենքները և այլ նորմատիվ ակտեր:

Անասնաբուժության ներկա վիճակի պատճառն է գլխաքանակի անկումը, մթերատվության նվազումը և կերային բազայի անմխիթար վիճակը: Հանրապետությունն ունի 1104 հազ. հա բնական արոտ: Գիտականորեն հիմնավորված է, որ մեկ հեկտար բնական արոտի վրա կարելի է արդյունավետ պահել մեկ գլուխ խոշոր եղջերավոր և 2 գլուխ մանր եղջերավոր անասուն: Հետևաբար՝ խոշորի գլխաքանակը կարելի է հասցնել շուրջ 700 հազարի, իսկ ոչխարինը՝ 1,5 միլիոնի:

Անասնաբուժության վիճակի բարելավումը սերտորեն կապված է կերային բազայի ամրապնդման հետ: Հետևաբար՝ անհրաժեշտ է առաջին հերթին վերականգնել համակցված կերերի արտադրությունը:

Անհրաժեշտ է գործարկել Երևանի, Եղվարդի, Սևանի, Բաղրամյանի, Արմավիրի համակցված կերերի գործարանների հզորությունները, որոնք կազմում են տարեկան ավելի քան 750 հազ. տոննա:

Մեկ կիլոգրամ տավարի մսի վրա պետք է ծախսել 9-10, խոզի մսի վրա՝ 5-6, ոչխարի՝ 7-8, թռչնի՝ 3-4 կերամիավոր: Մեկ կերամիավորը 1 կգ վարսակի այրումից ստացված էներգիայի քանակն է: Ըստ գիտականորեն հիմնավորված հաշվարկների՝ առաջիկայում մսի արտադրության կառուցվածքում տավարինը պետք է կազմի 40, խոզինը՝ 20-22, թռչնինը՝ 20-22, ոչխարինը՝ 12-14 %, մնացածն այլ տեսակի միս պետք է լինի:

Հաշվարկները ցույց են տալիս, որ ամենաէժեք միսը թռչնի միսն է, այնուհետև՝ խոզինը, ոչխարինը և տավարինը:

Տավարաբուծությունը կմնա անասնաբուծության առաջատար ճյուղը: Հանրապետության խոշոր եղջերավոր անասունների շրջանացված հիմնական ցեղը կովկասյան գորշն է, որն ունի մսակաթնային արտադրական ուղղություն: Տավարաբուծության տեսակարար կշիռը անասնաբուծության համախառն արտադրանքի կառուցվածքում մինչև սեփականաշնորհումը 54-55 % էր: Բոլոր տեսակի անասունների և թռչնի պայմանական գլխաքանակի կառուցվածքում խոշոր եղջերավոր անասունների տեսակարար կշիռը եղել է ամենամեծը և տատանվել 60-62 %-ի սահմաններում: Վերջին տարիներին անասունների գլխաքանակի կրճատման պայմաններում այն ավելի է մեծացել՝ կազմելով ավելի քան 75 %: Մեր կարծիքով՝ գլխաքանակի վերականգնման քաղաքականությունն անհրաժեշտ է ուղղել նաև հոտի նախկին կառուցվածքի վերականգնմանը: Տվյալների վերլուծությունը ցույց է տալիս, որ խոշոր եղջերավոր անասունների գլխաքանակը կրճատվել է հանրապետության նախկին վարչական շրջաններից շատերի տարածքներում և առանձնապես՝ Շահումյանի (38 %), Էջմիածնի (24 %), Նաիրիի և Կոտայքի (23 %) շրջաններում: Կան նաև տարածաշրջաններ, որտեղ այն ավելացել է: Օրինակ՝ Արմավիրի նախկին վարչական շրջանում տավարի գլխաքանակը սեփականաշնորհումից հետո ավելացել է 10,3 %-ով, Բաղրամյանում՝ 15,9 %-ով: Դա նշանակում է, որ ճյուղում կան չօգտագործված ռեզերվներ:

Տավարաբուծության մեջ համախառն արտադրանքի արժեքի շուրջ 40 %-ը նախկինում ստացվում էր մսից, սակայն ցածր էին մսատվության ցուցանիշները:

Ինչպես արդեն նշել ենք՝ տավարաբուծության ներկա ծանր վիճակի հիմնական պատճառը գլխաքանակի անկումն ու կերային բազայի անմխիթար վիճակն է: Ուսումնասիրությունները ցույց են տալիս, որ հանրապետությունում կան բավարար հնարավորություններ խոշոր

եղջերավոր անասունների գլխաքանակն ավելացնելու և վերականգնելու համար:

Ճյուղի արդյունավետության բարձրացման առաջնահերթ խնդիրներից են կերային բազայի վիճակի բարելավումը, մթերատվության բարձրացման համալիր միջոցառումների իրականացումը հոտի վերարտադրության կարգավորման, բարձր մթերատու անասունների (կաթնատու և մսատու) ներմուծման ուղղությամբ: Այսպես, սևաբդետ ցեղի կովերի ներմուծումը կնպաստի միջին կաթնատվության զգալի ավելացմանը: Հանրապետության գիտնականների հաշվարկով՝ այդ ցեղի կովերի քանակը հոտում նպատակահարմար է հասցնել 30-35 %-ի այժմյան 5-7 %-ի փոխարեն: Մսի արտադրության ավելացումն անհրաժեշտ է կազմակերպել ինտենսիվ բուծման ճանապարհով՝ իրականացնելով նոր բուծման ժամկետի հիմնավորված կրճատում:

Թվարկված միջոցառումների իրականացումը հնարավորություն կտա բարելավել ճյուղի վիճակը: Կաթի և տավարի մսի արտադրության ուղղությամբ դրական տեղաշարժերը, կարծում ենք, նպատակահարմար է առաջիկայում խորացնել: Խոշոր եղջերավոր անասունների գլխաքանակը հաշվարկային տարում հնարավոր է հասցնել 600 հազարի, իսկ կովերինը՝ 300 հազարի: Գլխաքանակի այդպիսի աճը մթերատվության բարձրացման պայմաններում հնարավորություն կտա զգալիորեն ավելացնել տավարի մսի և կաթի արտադրությունը:

Ոչխարաբուծությունը զարգանում է մսաբրդակաթնային ուղղությամբ: Հեռանկարում ևս ոչխարաբուծությունն անասնաբուծության մեջ կարևոր տեղ կգրավի, քանի որ դրա համար հանրապետության շատ շրջաններում կան բարենպաստ բնական պայմաններ: Բուծվում են հայկական կիսակոպտաբուրդ ղմակավոր ոչխարների ցեղը, գորգագործության համար՝ կիսակոպիտ և բալբաս ցեղի ոչխարները՝ կոպիտ բրդի արտադրության սեփական բազա ստեղծելու նպատակով: Ռեսուրսները ժամանակահատվածում մանր եղջերավոր անասունների գլխաքանակն անընդհատ կրճատվում է: Առանձնապես պակասել է Մեղրիի (36 %-ով), Նաիրիի (28 %-ով), Գորիսի (25 %-ով) նախկին վարչական շրջանների տարածքում, իսկ Բաղրամյանի, Նոյեմբերյանի, Իջևանի, Տաշիրի և այլ տարածաշրջաններում այն որոշ չափով ավելացել է: Ճյուղի մթերատվությունը նույնպես ցածր է եղել: Մսի ելքը մեկ ոչխարի հաշվով կազմել է 8,4-9 կգ, իսկ առանձին շրջաններում՝ մինչև 15 կգ: Ինչպես տեսնում ենք՝ ճյուղում կան չօգտագործված ռեզերվներ: Ռեսուրսսփրություններից պարզվում է, որ եթե ոչխարների և այծերի գլխաքանակի կրճատումը մինչև 1990 թ. կարելի էր որոշ չափով բացատրել որպես երկրաշարժի և բնակչության միգրացիայի հետևանք, ապա սեփականաշնորհման տարիներին դա կարելի է վերագրել միայն ճյուղի նկատմամբ սխալ կառուցվածքային

քաղաքականությամբ, քանզի կերային բազան այստեղ ապահովվում է տեղական արտադրության հաշվին (մանր եղջերավոր անասունների հիմնական կերային բազան բնական արոտներն ու խոտհարքներն են): Հանրապետության մասնագետ-գիտնականների կարծիքով՝ մեկ հեկտար բնական արոտի հաշվով կարելի է արդյունավետ պահել 2 գլուխ մանր եղջերավոր անասուն: Դեռ ավելին՝ 1981-1983 թթ. մանր եղջերավոր անասունների գլխաքանակը հանրապետությունում տատանվել է 2102-2256 հազարի սահմաններում: Հետևաբար՝ առանց բարդությունների հանրապետությունում հնարավոր է խնամել շուրջ 1400 հազ. գլուխ ոչխար և այլն: Մեր կարծիքով՝ անհրաժեշտ է անհապաղ սկսել ճյուղի վերականգնման գործընթացը՝ մայր ոչխարների ստերջությունը նվազեցնելով: Հաշվարկային տարում մանր եղջերավոր անասունների գլխաքանակը կարելի է ավելացնել մոտավորապես 1,7 անգամ: Դրան կնպաստի այն հանգամանքը, որ հանրապետության համարյա բոլոր շրջաններում կան ոչխարներին խնամելու իրական հնարավորություններ: Այսինքն՝ կան այն կերային (բնական արոտներ ու խոտհարքներ) և նյութատեխնիկական (շինություններ, զոմեր և այլն) պայմանները, որոնք անհրաժեշտ են ճյուղում գլխաքանակի վերականգնման ու պահպանման համար: Գլխաքանակի ավելացմանը զուգահեռ անհրաժեշտ է իրագործել մթերատվության բարձրացման միջոցառումների համալիր, որին առաջին հերթին կնպաստի կերային բազայի ամրապնդումը:

Խոզաբուծությունը հանրապետության մսի արտադրության և սպառման հաշվեկշռում մեծ տեսակարար կշիռ ունի: Սակայն խոզերի գլխաքանակը պակասել է 2,6 անգամ: Համապատասխանաբար պակասել է խոզի մսի արտադրությունը: Գլխաքանակի մոտավորապես կեսը նախկինում տեղաբաշխված էր խոշոր համալիրներում և մեքենայացված ֆերմաներում: Համակցված կերի անբավարարության պատճառով, փաստորեն, վերացել է արդյունաբերական խոզաբուծությունը: Իսկ համակցված կերի արտադրությունը կախված է հումքի, խարային հատիկի ներմուծումից, որը ներկայումս համարյա չի իրականացվում: Եթե համակցված կերի արտադրության վերականգնման համար անհրաժեշտ միջոցների ձեռքբերման ուղղությամբ ոչինչ չձեռնարկվի, ապա արդյունաբերական խոզաբուծության վերականգնումը անլուծելի խնդիրների կհանգեցնի, և հնարավոր է՝ հանրապետությունը կորցնի այդ ուղղությամբ ստեղծված հզոր արտադրական ներուժը: Առաջիկայում անհրաժեշտ է վերականգնել խոզերի գլխաքանակը և մսի արտադրության ծավալները, որպեսզի հանրապետությունում մսի ընդհանուր արտադրության կառուցվածքում խոզի մսի տեսակարար կշիռը կազմի 20%-ից ոչ պակաս: Այդ նպատակով հաշվարկային տարում խոզերի գլխաքանակն առաջարկվում է

հասցնել 200 հազարի՝ բարձրացնելով նաև մթերատվությունը: Ճյուղի զարգացման համար միջոցառումները նախ և առաջ պետք է ուղղվեն կերային բազայի ամրապնդմանը: Միաժամանակ անհրաժեշտ է մշակել և ներդնել ճյուղի զարգացմանն ուղղված տնտեսական համապատասխան լծակներ և տեխնոլոգիական միջոցառումների ամբողջական համալիր:

Թռչնաբուծությունը հանրապետությունում զարգանում էր հիմնականում արդյունաբերական հիմքի վրա: Մինչև 1991 թ. գործում էր 27 թռչնաֆաբրիկա: Ներկայումս գործում է դրանց որոշ մասը, օրինակ՝ Արզնիի, Լուսակերտի, Ջրառատի, Արաքսի, Երևանի, Գյումրիի, Կապանի թռչնաֆաբրիկաները: Արդյունքում՝ թռչնի գլխաքանակը 1990 թ. համեմատությամբ 2010 թ. կրճատվել է շուրջ 2,7 անգամ, սակայն բարձրացել է մթերատվությունը: Չվատվությունը տարեկան մեկ հավի հաշվով կազմել է 260-280 ձու, պակասել է թռչնի մսի և ձվի արտադրությունը: Չվի արտադրության ոլորտում կան դրական տեղաշարժեր, արտադրվել է տարեկան 702,2 մլն ձու նախկին՝ 630 մլն դիմաց: Շուկայի առաջարկի ակտիվացման հետ միասին անհրաժեշտ կլինի նպատակաուղղված կառուցվածքային քաղաքականությամբ վերականգնել արդյունաբերական թռչնաբուծության հզոր ներուժը: Այս գործընթացը պետք է ուղեկցվի համապատասխան հումքի ներմուծման հաշվին համակցված կերերի արտադրության վերականգնման խնդրի լուծման հետ: Անհրաժեշտ է լայնածավալ աշխատանքներ տանել սեփական կերային բազայի ամրապնդման ուղղությամբ: Մեր ուսումնասիրությունները ցույց են տալիս, որ հաշվարկային տարում կարելի է ավելացնել հանրապետության թռչնի գլխաքանակը, ձվի արտադրությունը և թռչնի մսի արտադրությունը՝ հասցնելով այն շուկայի պահանջարկին:

Հանրապետությունում արդյունավետ չեն օգտագործվում նաև մեղվաբուծության, գազանաբուծության, շերամապահության և ձկնաբուծության հնարավորությունները, չնայած այդ ճյուղերի բարձր արդյունավետությանը և հանրապետությունում դրանց զարգացման համար համապատասխան պայմանների առկայությանը: Ժամանակին ՀՀ գյուղատնտեսության նախարարության համապատասխան գիտահետազոտական կազմակերպությունները մշակել են այդ ճյուղերի զարգացման համալիր ծրագրեր, որոնք, կարծում ենք, կարելի է հաջողությամբ հարմարեցնել այսօրվա պահանջներին և սկսել դրանց իրականացումը մոտակա տարիներին:

22.2. ՄՍԱՄԹԵՐՔԻ ԱՐՏԱԴՐՈՒԹՅԱՆ ԱՐԴՅՈՒՆԱՎԵՏՈՒԹՅԱՆ ԲԱՐՁՐԱՑՄԱՆ ՈՒՂԻՆԵՐԸ

Նախկինում հանրապետության վերամշակող արդյունաբերության համախառն արտադրանքի արժեքի շուրջ 10-12 %-ն արտադրվում էր այս ոլորտում: Մսի կոմբինատները հանրապետությունում հինգն էին՝ Երևանինը, Գյումրիինը, Վանաձորինը, Կապանինը և Գավառինը: Դրանց հզորությունը շուրջ 300 տոննա էր մեկ հերթափոխում: Կային բավականաչափ սառնարանային հզորություններ: Տարեկան վերամշակվում էր 60-80 հազ. տոննա միս:

Ներկայումս գործում է շուրջ 30 արտադրամաս («Գեղարդ», «Էլիտա», «Բարի Սամարացի», «Արարատ», «Կապան»), որոնք ունեն արտոնագրեր:

Ճյուղի արդյունավետության բարձրացումը նախատեսում է պաղեցված մսի արտադրության ընդլայնում, բնական կորուստի նվազեցում, սառեցման և պահպանման տեխնոլոգիայի բարելավում, սպիտակուցային և բուսական հարստացուցիչների օգտագործում երշիկեղենի և կիսաֆաբրիկատների արտադրությունում: Անհրաժեշտ է կարգավորել մսի արտադրության սեզոնայնությունը, բարելավել գյուղացիական տնտեսությունների և մսի վերամշակման ձեռնարկությունների արտադրատնտեսական փոխհարաբերությունները, բարձրացնել արտադրանքի որակը: Խիստ կարևոր է անասունների տեղափոխումը մասնագիտացված տրանսպորտով, հոսքային գծերի օգտագործումը, տեխնոլոգիական գործընթացների կատարելագործումը, հումքի անթափոն օգտագործումը: Գյուղացիական տնտեսությունների հիմնախնդիրն անասունների մթերատվության բարձրացումն է: Ոսկորի ելքը կազմում է անասունի քաշի 27 %-ը: Ոսկորից ստացվում է սննդի և տեխնիկական ճարպ, կերեր, սոսիճ, ժելատին, կոճակներ և այլն: Արյունը նույնպես օգտագործվում է սննդամթերքի և կերերի արտադրության մեջ: Մեկ տոննա մսի արտադրության հաշվով արտադրվում է 66 կգ չոր կեր, որը, սակայն, քիչ է, կարելի է այն զգալիորեն ավելացնել: Պետք է ավելացնել փաթեթավորված մսի և կիսաֆաբրիկատների արտադրությունը, կոոպերացումը, բաժնետիրացումը: Փոքր ձեռնարկությունները ճյուղի զարգացման ապագան են:

Մսամթերքի արտադրության իրացման ծավալների կրճատումը կապված է մսի հումքի արտադրության ծավալի կրճատման և արտադրության բարձր ծախսատարության հետ, այսինքն՝ մսի կոմբինատների մեծածավալ հզորությունները փոքր մասով օգտագործելու պայմաններում արտադրված մսի և մսամթերքի զինը դառնում է շուկայականից բարձր, համապատասխանաբար մեծանում է ամորտիզացիոն հատկացումների տեսակարար կշիռը միավոր արտադրանքի հաշվով: Այն կապված է նաև բնակչության ցածր գնողունակության հետ:

Անասնաբուժական և սանիտարական պայմաններն ապահովելու նպատակով խիստ անհրաժեշտ է հանրապետության մարզերում ստեղծել փոքր հզորության սպանդանոցներ: Դրա հետ մեկտեղ էկոլոգիական անվտանգությունն ապահովելու համար պետք է ստեղծել երկրորդական հումքի (կաշվի, ոչ սննդային հումքի) օգտագործման ծառայություն (Բատիկյանի և Թալինի չոր կերերի գործարանները):

Ստեղծված պայմաններում մսի վերամշակման ձեռնարկությունները հաճախ ձեռք են բերում արտասահմանից ներկրված հումք, որը էժան է տեղական հումքից: Ներկրված հումքը ոսկրահանված է լինում, որը նվազեցնում է վերամշակման հետ կապված որոշ արտադրական ծախսեր:

Գնողունակ պահանջարկի ավելացման դեպքում կավելանա մսի հումքի և մսամթերքի արտադրությունը:

Ենթահամալիրի արդյունավետությունը բնութագրվում է հետևյալ ցուցանիշների համակարգով.

- գլխաքանակի խտություն միավոր գյուղատնտեսական հողերի հաշվով,
- արտադրանք (համախառն և ապրանքային) միավոր գյուղատնտեսական հողերի հաշվով,
- միջին օրական քաշաճով,
- մթերատվության ցուցանիշ,
- կերի տնտեսական փոխհատուցում,
- մեկ ցենտներ (կգ) մսի ինքնարժեք (կենդանի զանգվածի քաշաճ),
- մեկ ցենտներ (կգ) մսի իրացման գին,
- շահույթ, շահութաբերության մակարդակ,
- աշխատանքի արտադրողականություն,
- հիմնական ֆոնդերի, շրջանառու ֆոնդերի, կապիտալ ներդրումների արդյունավետություն և այլն:

ԹԵՄԱ 23

ԾԽԱԽՈՏԻ ԵՎ ԵԹԵՐԱՅՈՒՂԱՅԻՆ ԱՐՏԱԴՐԱՆՔՆԵՐԻ ՎԵՐԱՄՇԱԿՄԱՆ ԷԿՈՆՈՄԻԿԱ

23.1. ՀՀ ԾԽԱԽՈՏԻ ՇՈՒԿԱՆ, ՎԵՐԱՄՇԱԿՄԱՆ ԿԱՐԴՈՂՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՕԳՏԱԳՈՐԾՈՒՄԸ: ՏԵՂԱԿԱՆ ՀՈՒՄՔԻ ԱՎԵԼԱՑՄԱՆ ՀԻՄՆԱԽՆԴԻՐՆԵՐԸ

ՀՀ ագրոպարենային համակարգում ծխախոտի արդյունաբերությունը զբաղեցրել է առաջնային դիրքեր կամ ագրոպարենային համակարգի համախառն արտադրանքի 9-11 %-ը: Վերջերս այն մի շարք օբյեկտիվ ու սուբյեկտիվ պատճառներով զիջել է իր դիրքերը: Նախկինում ծխախոտի տեղական արտադրությունը գրեթե բավարարում էր բնակչության պահանջմունքները: Հունքի արտադրությունը կազմել է 11-13 հազ. տոննա, որը բավարար է եղել առկա ձեռնարկությունների հզորությունների ծանրաբեռնման համար: Ներկայումս ծխախոտի արդյունաբերությունում զգալի դրական տեղաշարժեր են նկատվում, այն ագրոպարենային շուկայում աշխուժացրել է իր դիրքերը և ունի պահանջարկ: Նախկինում գործել է չորս ձեռնարկություն՝ Երևանի փորձարարական գլխամասային կոմբինատը, Իջևանի ֆերմենտային գործարանը, Մասիսի ֆերմենտային ձեռնարկությունները և այլն, իսկ ներկայումս՝ հայ-կանադական «Գրանտ Տոբակո» համատեղ ձեռնարկությունը, «Մասիս Տոբակը», «Սիգարոնը»:

Ապրանքի նկատմամբ պահանջարկը և առաջարկը կարևորագույն գործոններն են, որոնք ազդում են շուկայի վրա: Հասարակության պահանջմունքների մակարդակի արտահայտման ժամանակ, եթե ապրանքի նկատմամբ պահանջարկը սահմանափակվում է զնոդունակությամբ, այս կամ այն ապրանքի առաջարկը շուկայում պայմանավորված է նախ և առաջ դրա ռեսուրսների առկայության ծավալներով: Վճարունակ ցածր պահանջարկի պատճառով հանրապետության շուկայում կարծես թե նկատվում է պարենային մթերքների առատություն: Սակայն բնակչությունը երաշխավորվող բժշկական նորմաներին չհամապատասխանող մթերք է օգտագործում (օրինակ՝ կաթ, միս):

ՀՀ պարենային շուկայի կայունությունն առաջին հերթին կախված է տեղական արտադրողների արտադրության ծավալներից: Իրադրությունը ՀՀ ծխախոտի շուկայում մեծապես որոշվում է հումքային ռեսուրսների առկայությամբ և դրա՝ հեռանկարում զարգացման հնարավորություններից: Ծխախոտի հումքի արտադրությունը նախատեսվում է հասցնել նախասեփականաշնորհման մակարդակին, որը կխթանի նաև ծխախոտի արդյունաբերության զարգացումը:

Ներկայումս հանրապետության ագրարային ոլորտում գործում են վերամշակող ձեռնարկություններ, որոնց արտադրանքը գրեթե չի զիջում արտասահմանից ներմուծվող նույնատիպ ապրանքներին: Պարենային շուկայի վիճակը բնութագրվում է ինչպես վաճառքի հանված արտադրանքի քանակով, այնպես էլ դրա որակով: Հետազոտություններից պարզվել է, որ շուկայի հագեցվածության պայմաններում և՛ հայրենական, և՛ ներմուծվող ծխախոտի որակը մնում է բավականին բարձր: Ծխախոտի շուկայում տեսականին բազմազան է: Ներքին շուկայի պահանջարկը կազմում է մոտավորապես 5 մլրդ հատ: Հանրապետությունում ծխում է շուրջ 750-800 հազ. մարդ: Նշված հանգամանքների պատճառով «Գրանդ Տոբակոն» ներքին շուկայում ծխախոտների իրացման համար լուրջ խնդիրներ չի ունեցել: Ձեռնարկության ծխախոտները որակով չեն զիջում, որոշ արտադրատեսակներով գրավում են հանրապետության շուկայի 65-70 %-ը: Ծխախոտի արդյունաբերությունն ունի բոլոր հնարավորությունները՝ հունքային բազա, նորագույն տեխնիկա, առաջատար տեխնոլոգիա, էժան և բարձր որակավորում ունեցող աշխատանքային ռեսուրսներ, ճկուն գնային քաղաքականություն: Արտաքին շուկա են հանդիսանում Ռուսաստանը, Ուկրաինան, Վրաստանը և նախկին ԽՍՀՄ այլ հանրապետություններ: Արտադրանքի որոշ մասն իրացվում է նաև եվրոպական երկրներում: Դա կատարվում է Ծխախոտի միջազգային կոորպորացիայի, բելգիական «Missinian» ընկերության միջոցով: Արտահանվում է արտադրանքի 20 %-ը: Ներքին շուկայում մեր արտադրողների համար մրցակիցներ են «Philip Moris»-ը, «Rothmens»-ը, «Black White»-ը, «Regwolds»-ը և այլ հայտնի ֆիրմաներ:

Տեխնիկական մշակաբույսերի արտադրությունը հանրապետությունում ներկայացնում են հիմնականում ծխախոտն և խորդենին: Նախկինում մշակվում էր նաև շաքարի ճակնդեղ: Տեխնիկական մշակաբույսերն ապահովում են մեկ միավոր տարածության և մեկ աշխատողի հաշվով բարձր եկամուտների ստացում: Այս ճյուղերի զարգացումն արտասահմանի հետ համատեղ ձեռնարկությունների ստեղծման մեծ հնարավորություններ ունի:

Ծխախոտի արտադրությունն անցած տարիներին խիստ նվազել է: Հունքի արտադրությունն առաջիկայում անհրաժեշտ է ավելացնել ինչպես ցանքատարածությունների ընդլայնման, այնպես էլ բերքատվության բարձրացման հաշվին: Ծխախոտի հումքը միջազգային շուկայում բավական թանկ է, և դրա արտադրությունը պետք է նպատակաուղղել առնվազն ապահովելու համար հանրապետության ծխախոտագործության հզորությունները: Հանրապետությունում ծխախոտի արտադրության զարգացման վրա բացասաբար են անդրադառնում մշակման տեխնոլոգիաների թերությունները՝ նախ և առաջ

արտադրական գործընթացների ցածր մեքենայացումը և ճյուղի բարձր աշխատատարությունը: Այդ ճյուղը խթանելու համար անհրաժեշտ է առաջին հերթին արագացնել տերևահավաքի ու չորացման աշխատանքների մեքենայացումը, կարգավորել մթերման գները: Հայաստանում մշակվող ծխախոտի սորտային կազմն առաջիկայում չի փոխվի: Հյուսիս-արևելյան տարածաշրջաններում մշակվում են *Օստրոլիստ* և *Տրաբզոնդ* սորտերը, մնացած տարածաշրջաններում՝ *Սամսունգ* սորտը: Տեղական արտադրության ծխախոտի հումքը հիմնականում կարող է բավարարել հանրապետության պահանջումները, իսկ հեռանկարում հնարավոր կլինի նույնիսկ ծխախոտ արտահանել: 1991 թ. իրականացված հողի և մյուս արտադրամիջոցների սեփականաշնորհումից հետո հանրապետությունում ձևավորվեցին և ներկայումս էլ գործում են շուրջ 339,2 հազ. գյուղացիական տնտեսություններ: Դրանցից ավելի քան 30000-ը զբաղվում էր ծխախոտի մշակությամբ: Տավուշի, Գեղարքունիքի, Կոտայքի, Շիրակի մարզերի շատ տնտեսություններ նախկինում մասնագիտացված էին ծխախոտի հումքի արտադրության մեջ: Հանրապետությունում ծխախոտ մշակվել է 3,4 հազ. հեկտարի վրա, և արտադրվել է 13-15 հազ. տոննա ծխախոտ: Անցումային դժվարությունների՝ հումքի ցածր գների, պարարտամյութերի, թունաքիմիկատների ու մեքենայացված աշխատանքի բարձր գների, մյութատեխնիկական միջոցների ձեռք-բերման ու բերքի իրացման դժվարությունների պատճառով 1995 թ. ծխախոտը մշակվում էր միայն 62 հեկտարի վրա, և արտադրվում էր 154 տոննա ծխախոտ, այսինքն՝ գրեթե լիկվիդացվել էր: 1997 թ. «Գրանդ Տոբակո» հայ-կանադական համատեղ ֆիրմայի ստեղծումից հետո արդեն 2000 թ. ծխախոտի մշակման տարածություններն ընդլայնվեցին մինչև 2,5 հազ. հեկտար, համախառն բերքը հասավ 4,6 հազ. տոննայի: Կարգավորվեց ծխախոտի հումքի իրացման գործը: 2010 թ. ցանքատարածությունները կազմել են 418 հա, և արտադրվել է 1376 տ ծխախոտ: 1 կգ հումքը վաճառվում է 400-500 դրամով, սակայն ճյուղում դեռևս կան հիմնախնդիրներ՝

- պակասել են ծխախոտի ցանքատարածությունները,
- ծխախոտի մշակումը գյուղացիական տնտեսություններում կատարվում է հիմնականում ձեռքով,
- արտադրվող հումքի որակը բարձրացման կարիք ունի,
- կատարելագործման կարիք ունեն արտադրող-վերամշակող օղակի արտադրատնտեսական փոխհարաբերությունները,
- անհրաժեշտություն է զգացվում ակտիվացնել աշխատանքները պայմանագրային հարաբերությունների զարգացման ուղղությամբ:

Հումքի բարձր որակը պետք է լինի և՛ արտադրողների, և՛ վերամշակողների հիմնական նպատակը, ձևավորի գնման գիմը:

Գյուղացիական տնտեսություններն աշխատում են պայմանագիր կնքել վերամշակող ձեռնարկության հետ, որտեղ պետք է նշված լինեն հումքի որակական հատկանիշները, մթերման ժամկետը, գինը, քանակը և փոխադրող կողմը: Ձեռնարկությունները կարող են շահագրգռել հումք արտադրողներին նախորդ կնքված պայմանագրերով, կատարել նախնական վճարներ, ինչը կխթանի արտադրության ավելացումը: Համապատասխանաբար կավելանա ծխախոտի արտադրությունը:

Արտադրության զարգացմանը կնպաստեն նաև սփյուռքահայերը, որոնք հաճախ նախընտրում են հայկական ծխախոտը, որը որակով, արտաքին տեսքով և գնով չի զիջում այլ երկրների արտադրանքին:

Հանրապետությունն ունի երկու ֆերմենտացիոն գործարան: Առաջիկայում նախատեսվում է կառուցել ևս մեկը: Առկա ֆերմենտացիոն գործարանների հզորությունը կազմում է տարեկան 16584 տ:

Հանրապետությունում արտադրվող հումքի որակը զիջում է ներկրվածին: Տեղական հումքը մշակում են տարբեր տարածաշրջանների հազարավոր գյուղացիական տնտեսություններ: Դրանցից յուրաքանչյուրը հումքը վերամշակում է յուրովի, ինչի հետևանքով հումքի որակը խիստ տարբեր է լինում: Կան նաև դեպքեր, երբ գյուղացին թրջում է հումքն այն ծանրացնելու նպատակով, որը նույնպես գցում է հումքի որակը: Հումքի որակը կախված է բնակլիմայական պայմաններից և ագրոտեխնիկական ու վերամշակման միջոցառումների ճիշտ իրականացումից: Սակայն բավարար կազմակերպված չէ գյուղացիական տնտեսությունների մասնագիտական օգնությունը: Հայաստանն ունի ծխախոտի մշակման համար լավ բնակլիմայական պայմաններ: Ունի նաև բարձրորակ մասնագետներ ու ծխախոտի վերամշակման բազայի հնարավորություններ: Մշակվող հիմնական սորտերն են *Հորեյանականը*, *Սամսունը*, *Տրաքզոնը*, *Բասման* և *Վիրջինիան*: Իտալական *Բեռլեյը* և հունական *Բասման* մեր *Հորեյանականի* նման որակով են ու բարձր բերք են ապահովում: Հաճախ հումքը ներմուծվում է Չինաստանից և Հունաստանից:

Ծխախոտի որակով հումքը պետք է ունենա որոշակի հատկություններ՝

- պետք է լինի ամբողջական և չոր,
- ունենա առաձգականություն և չփշրվի տերևաթերթիկի եզրերում,
- գույնը պետք է լինի բաց դեղինից մինչև մարմջագույն և ոչ թափանցիկ:

Ծխախոտի տերևն ունի 70 քիմիական միացություն, սակայն գլխավորը նիկոտինն է: Այն ալկալոիդ է, անգույն, յուղանման հեղուկ: Ծխախոտի որակը պայմանավորված է նաև ածխաջրերի և սպիտակուցների առկայությամբ: Դրանց հարաբերությունը կարող է դառնալ հումքի որակի գնահատման հիմնական գործոններից մեկը: Այդպիսի մեթոդ է առաջարկել Ա. Շնուկը: Այն կոչվում է *Շնուկի թիվ*, որը հայտնի է բանաձևի տեսքով՝

Շնուկի թիվ = ածխաջրեր/սպիտակուցներ:

Որքան մեծ է Շնուկի թիվը, այնքան բարձր է ծխախոտի որակը: Միջին որակի դեպքում Շնուկի թիվը տատանվում է 1-ի սահմաններում: Այս ցուցանիշն ավելի ճիշտ պատկերացում է տալիս, երբ առնչվում է հումքի միևնույն սորտին, աճեցվել է միևնույն հողակլիմայական պայմաններում:

Ցանկացած արտադրություն իրականացնելիս վերամշակող արդյունաբերությունը բազմաթիվ խնդիրների շարքում պետք է լուծի նաև ֆինանսավորման խնդիրները: Այդպիսի պայմաններում վարկավորումը հիմնական ուղիներից մեկը պետք է լինի (հատկապես Հայաստանի համար): Ծխախոտի վերամշակման ասպարեզում հայկանադական համատեղ գործունեությունը դրական ազդեցություն է ունեցել Ճյուղի զարգացման վրա: «Գրանդ Տոբակո» ֆիրման, որը ստեղծվել է 1997 թ., բազմաթիվ աշխատանքներ է կատարել արտադրության վերազինման, նոր տեխնոլոգիաների ներդրման, արտադրական հզորությունների օգտագործման, հումքի և պատրաստի արտադրանքի արտադրության ավելացման, նոր արտադրատեսակների արտադրության ուղղությամբ:

Մակրոմիջավայրի նպաստավորությունը պայմանավորված է նաև կիրառվող հարկային քաղաքականությամբ: Հայաստանում գանձվում է շահութահարկ, եկամտահարկ, գույքահարկ, հողի հարկ, ավելացված արժեքի հարկ, ակցիզային հարկ և այլն: Վերջին երկուսն անուղղակի հարկերի շարքին են դասվում, իսկ առաջինները՝ ուղղակի: 2000 թ. դեկտեմբերի 26-ին Ազգային ժողովն ընդունեց հարկման նոր կարգ՝

- նվազեցրեց առանձին հարկատուների պարտադիր վճարումների դրույքավորումը,
- պարզեցրեց հարկային օրենսդրության դրույքներն ու հարկային կանոնները, մեխանիզմները,
- հարկային մեխանիզմների կատարելագործման միջոցով ստեղծեց հարկային համահավասար պայմաններ:

Փոխվեցին ծխախոտի հարկման դրույքաչափերը, որի արդյունքում գրեթե հավասարվեցին արտադրվող և ներմուծվող ծխախոտի հարկային տոկոսադրույքները: Այդ փոփոխությունները բացասաբար ազդեցին՝ ստեղծելով ստվերային մաքսանենգության հնարա-

վորություններ: Ներմուծվող ծխախոտը սկսեցին վաճառել առանց ակցիզային դրոշմանիշերի, հետևաբար՝ էժան: Արդյունքում՝ զգալիորեն պակասեց տեղական արտադրանքի իրացումը ներքին շուկայում (շուրջ 45 տուփ մեկ ծխողի հաշվով): Համապատասխանաբար պակասեցին ծխախոտի արտադրությունից պետական բյուջե մտնող հարկերը: Այդ բացթողումները շտկվեցին 2001 թ.՝ ապրիլ-մայիս ամիսներին հարկային համակարգում նոր ճշգրտումներ մտցնելով, որը նպաստեց հայրենական արտադրության ավելացմանը:

Մակրոտնտեսական միջավայրը ճյուղի համար նպաստավոր է նաև աշխատանքային ռեսուրսների օգտագործման տեսանկյունից: Մեզ մոտ կա աշխատանքային ռեսուրսների մեծ առաջարկ, որը ցածր վարձատրվող է, ինչի պատճառով արտադրանքի ինքնարժեքն իջնում է՝ ձևավորելով միավորի հաշվով ցածր տեսակարար աշխատանքային ծախսեր:

ՀՀ ծխախոտի արդյունաբերությունն ունի նաև զարգանալու համար նպաստավոր պայմաններ՝

- տեխնիկատնտեսական լավ հնարավորություններ,
- տեղական արտադրության հումք,
- բարձր որակավորում ունեցող աշխատողներ,
- փոխառու և հմուտ ղեկավար անձնակազմ,
- արտադրանքի բարձր որակ,
- նույնատեսակ արտադրանքի գնից ցածր կամ հավասար գին,
- արտադրանքի ժամանակակից դիզայն (արտաքին տեսք) ու փաթեթավորում:

Մրցակցության բարձր մակարդակի պայմաններում ոչ մի ֆիրմա չի կարող գործել առանց գովազդի, սակայն այս դեպքում պետք է նշել, որ ծխելը վնաս է առողջությանը (նշում է առողջապահության նախարարությունը): Գովազդը պետք է հաղորդի ճիշտ և սպառիչ տեղեկություն:

23.2. Ծխախոտի ՀՈՒՄԻ ԵՎ Ծխախոտի ԱՐՏԱԴՐՈՒԹՅԱՆ ԱՐԴՅՈՒՆԱՎԵՏՈՒԹՅԱՆ ԲԱՐՁՐԱՑՄԱՆ ՈՒՂԻՆԵՐՆ ՈՒ ԳՈՐԾՈՆՆԵՐԸ ՀՀ-ՈՒՄ

Ծխախոտի հումքի և ծխախոտի արտադրության արդյունավետության բարձրացման ուղիներն ու գործոններն են՝

- ծխախոտի հումքի արտադրության մեթոդների և տեխնոլոգիաների նվազագույն ներդրում,
- համալիր հումքային գոտիների ստեղծում, առկա գոտիների օպտիմալացում՝ հաշվի առնելով գործարանների առկայությունը,
- ծխախոտի բերքատվության բարձրացում,
- հողօգտագործման բարելավում,
- արտադրության համալիր մեքենայացում և ավտոմատացում,

- արտադրական ֆոնդերի (ՀԱՖ և ՇՖ) արդյունավետ օգտագործում,
- աշխատանքային ռեսուրսների արդյունավետ օգտագործում,
- արտադրական ծախսերի կրճատում և դրանց կառուցվածքի կատարելագործում,
- գների արդյունավետ կարգավորում,
- արտադրանքի որակի բարձրացում, որակի ցուցանիշների համար վերադիրների կիրառում,
- մարկետինգային ծառայությունների կազմակերպման կատարելագործում,
- պատրաստի արտադրանքի ապրանքային տեսքի բարելավում,
- շուկայական լծակների գերակայության ապահովում (առանձին դեպքերում ապահովելով որոշ հարցերի պետական կարգավորում),
- մասնագիտացման խորացում, արտադրության կոոպերացում, ինտեգրում և ճիշտ տեղաբաշխում (ռեսուրսների արդյունավետ օգտագործման նպատակով):

Ծխախոտի հումքի և ծխախոտի արտադրության տնտեսական արդյունավետությունը որոշելու համար օգտագործվում է ցուցանիշների համակարգ: Դրանք են ծխախոտի բերքատվությունը, համախառն և ապրանքային արտադրանքը, մեկ տոննայի իրացման գինը, ինքնարժեքը, շահույթը, շահութաբերությունը, աշխատանքի արտադրողականությունը, աշխատատարությունը, ֆոնդերի օգտագործման արդյունավետության ցուցանիշները, կապիտալ ներդրումների արդյունավետության ցուցանիշները, շահութաբերության մակարդակը, ծեռնարկությունների հզորությունների օգտագործման մակարդակը, հումքի կորուստների կրճատումը տեղափոխման և պահպանման ժամանակ:

23.3. ԽՈՐԴԵՆՈՒ ԵՎ ԽՈՐԴԵՆՈՒ ՅՈՒՂԻ ԱՐՏԱԴՐՈՒԹՅՈՒՆԸ

Համրապետությունում արտադրված խորդենու յուղը կազմում էր խորհրդային Միությունում արտադրվածի շուրջ 56 %-ը: Այն օգտագործվում է կոսմիկական ապարատներում որպես բարձրորակ քսուք (ռազմական նպատակներով) և կոսմետիկական ապրանքների (օծանելիքի և այլնի) արտադրությունում: Մշակվում էր էջմիածնի և Արմավիրի տարածաշրջաններում (Արարատյան հարթավայրի պայմաններում), ուր կան հատուկ բնակլիմայական պայմաններ: Զբաղեցնում էր շուրջ 2000 հա ընդհանուր տարածություն, մշակվում 1000-1200 հա վրա: Մեկ հեկտարի միջին բերքը կազմում էր 250 և ավելի ց 0,07-0,08 % միջին յուղայնությամբ: Մեկ հեկտարից խորդենու յուղի ելքը կազմում էր 17,5-20 կգ, և այն թանկ արժեր:

Խորդենին ինտենսիվ գյուղատնտեսական մշակաբույսերի շարքին է դասվում, սակայն ներկայումս չի մշակվում, քանի որ չունի իրացման

շուկա: Այդ նույն պատճառով փակվել է հանրապետությունում գործող խորդենու յուղ արտադրող միակ գործարանը: Վերջինս գտնվում էր Արմավիրի քաղաքային համայնքում: Գործարանի աշխատանքը կարելի է վերսկսել խորդենու մշակման պայմաններում:

Խորդենու արտադրության վերականգնումը կարող է հնարավորություններ ստեղծել արտասահմանի հետ համատեղ ձեռնարկություններ հիմնելու համար:

ԹԵՄԱ 24

ՀԱՆՔԱՅԻՆ ԵՎ ԱՂԲՅՈՒՐԻ ՋՐԵՐԻ ԱՐՏԱԴՐՈՒԹՅԱՆ ԷԿՈՆՈՄԻԿԱ

24.1. ՀԱՆՔԱՅԻՆ ԵՎ ԱՂԲՅՈՒՐԻ ՋՐԵՐԻ ՇՈՒԿԱՆ: ԱՐՏԱԴՐՈՒԹՅԱՆ ՁԱՐԳԱՑՄԱՆ ԱՐԴՅՈՒՆԱԿԵՏՈՒԹՅՈՒՆԸ ԵՎ ԲԱՐՁՐԱՑՄԱՆ ՈՒՂԻՆԵՐԸ

Հայաստանի Հանրապետությունում կա հանքային ջրերի մոտ 500 աղբյուր՝ 750լ/վրկ ընդհանուր դեբետով: Դրանցից արդյունաբերական նպատակով շահագործվում է 10-ը, որոնց ընդհանուր դեբետը կազմում է 180,2 լ/վրկ (տարեկան 2 մլրդ շիշ): Ներկայումս հանքային ջուր արտադրում է 11 գործարան: Հայաստանում հանքային ջրերի արտադրական հզորությունները կազմում են տարեկան մոտավորապես 400 մլն շիշ:

Ըստ քիմիական կազմի՝ հանքային ջրերը բաժանվում են 2 խմբի՝

ա) հիդրոկարբոնատային հանքային ջրեր, որոնք տարածված են Հայաստանի հյուսիսային և հարավային տարածաշրջաններում,

բ) քլորիդային, մատրիումային ջրեր, որոնք տարածված են հանրապետության կենտրոնական մասում:

Առաջին խմբին են պատկանում Կապուտջուղի, Ստեփանավանի, Ալավերդու, Արզնու, Սիսիանի, Ջերմուկի, Գորիսի հանքային ջրերը:

Նշված տարածաշրջաններից դուրս կան նաև Հանքավանի, Արարատի հանքային ջրերը:

Նշված 9 աղբյուրը միասին կազմում են Հայաստանի հանքային աղբյուրների 24,9 %-ը: Սրանց մեջ Ջերմաստիճանի առումով աչքի է ընկնում Ջերմուկը, իսկ հանքայնացվածությամբ՝ Արզնին: Հանքային աղբյուրների տարեկան ելքը կազմում է 23,7 մլրդ լիտր:

Եթե հաշվի առնենք, որ հանրապետությունում կա հանքային ջրեր թողարկող 400 մլն շիշ տարեկան հզորություն, պաշարների օգտագործման գործակիցը կլինի 0,84 %:

Այստեղից կարելի է եզրակացնել, որ Հայաստանն ունի հանքային ջրերի հսկայական պաշարներ, որոնց հիման վրա կարելի է զարգացնել հանքային ջրերի արտադրության ոլորտը:

Իրենց շահագործական նշանակությամբ առանձնացվում են աղյուսակ 20-ում բերված ջրերը:

Հանքային ջրերի տեսակներն ու հատկանիշները

Հանքային ջրերի տեսակը	Օրական ելքը, հազ. շիշ	Ջերմաստիճանը	Հանքայնացումը, գրամ/լիտր
Հանքավան	3975	մինչև 20	5,7
Լիճք	3403	20-31	2,0-4,0
Արզնի	1649	մինչև 24	8,0-14,0
Սևան	1624	17-18	2,6
Ջերմուկ	1469	մինչև 64	3,5-4,0
Դիլիջան	1463	11,5	2,7-2,8
Բջնի	907,2	16-35,5	4,2-7,3
Վանաձոր	896	12-14	3,0-4,5
Վեդի	725	22	3,7-4,3

Հանքային ջրերն ունեն բուժիչ հատկություններ: Դրանց հիման վրա կարելի է զարգացնել նաև առողջարանային տնտեսությունը: Բժշկական պրակտիկայում դրանք օգտագործվում են տարբեր հիվանդություններ, հատկապես՝ ստամոքսային աղիքային հիվանդություններ բուժելու համար:

Հանքային ջրերի արտադրության կողքին կա նաև մաքուր աղբյուրի ջրերի արտադրությունը: Օրինակ՝ «ՆՈՅ» արտադրատեսակը: Այն շշալցվում է ակտիվացված ածխային ֆիլտրերով, որից հետո սահմանվում է 2 ամիս պահպանման ժամկետ: Իրացվում է հիմնականում ԱՄՆ-ում, Արաբական էմիրություններում և այլուր:

Վերջին տարիներին բնակչության կենսամակարդակի բարձրացմանը զուգընթաց ավելացել են հանքային ջրերի օգտագործման ծավալները, հետևաբար՝ դրանց արտադրության ծավալները: Այսպես, հանքային ջրերի տարեկան արտադրությունը 1990թ. կազմել է 15 մլն շիշ (0,5 լիտրանոց), 2000 թ.՝ 50 և 2010 թ.՝ մոտավորապես 100 մլն շիշ: Ավելի վաղ արտադրության ծավալները կազմել են տարեկան 305 մլն շիշ: Հաշվի առնելով նշված բոլոր հանգամանքները՝ կարելի է ենթադրել, որ կան բոլոր հնարավորություններն առաջիկայում վերականգնելու համար արտադրության նախկին ծավալները, ապրանքն իրացնելու ոչ միայն ներքին, այլ նաև արտաքին շուկայում՝ զգալիորեն ավելացնելով վերջինիս տեսակարար կշիռն արտադրված արտադրանքի կառուցվածքում:

Ինչպես արդեն նշել ենք, հանրապետությունում արտադրվում է նաև «Ապարան» լեռնային մաքուր խմելու ջուրը: Առկա հզորությունները լրիվ չեն օգտագործվում: Ամենաբարձր ցուցանիշը

հանքային ջրերի օգտագործման ասպարեզում եղել է 1985 թ.՝ 305 մլն շիշ, որի 80 %-ն արտահանվել է ԽՍՀՄ նախկին հանրապետություններ: Ներկայումս արտադրվում է տարեկան շուրջ 90-100 մլն շիշ: Այն հիմնականում դուրս է եկել ճգնաժամային վիճակից: Հատկանշական է «Բջնի» և «Լիճք» ԲԲԸ-ների աշխատանքը, որոնք ապահովել են արտադրության աճի բարձր տեմպեր (2,0-2,5 անգամ): Բարձր տեմպերով են զարգացել «Ջերմուկի», «Դիլիջանի», «Արզնիի», «Արփիի», «Բյուրեղի» արտադրությունները: Հատուկ ուշադրության է արժանի պլաստիկ շշերով «Ջերմուկի» արտադրությամբ զբաղվող «Շանթ» ՓԲԸ-ի ակտիվ գործունեությունը: «JERMUK GROUP» (Ջերմուկ), «ARM GROUP» (Հանքավան), «Դիլիջան Ֆրոլովա Բալկա», «Բջնի» հանքային ջրերի բաց բաժնետիրական ընկերությունները, «ARZNI» հանքային ջրերի գործարանը գովազդային լայն գործունեություն են ծավալել արտադրությունն ընդլայնելու ուղղությամբ, կարգավորել նոր, ձևավոր, պլաստմասսայից շշերի, ցայտուն պիտակների օգտագործման գործը:

Աշխուժացել է հանրապետությունից դուրս հանքային ջրերի արտահանումը: Ձեռնարկությունն այլ մասնավոր ֆիրմաների հետ միասին, փոքր խմբաքանակներով «Ջերմուկ» է արտահանել Բելառուս, Ռուսաստան, ԱՄՆ և այլուր: Արդյունքում՝ «Ջերմուկ»-ի նկատմամբ առաջացել է մեծ հետաքրքրություն: Նախնական համաձայնություններ կան մեքսիկական, ամերիկյան, կանադական, ռուսական, արաբական մի շարք ընկերությունների հետ, որոնք կզբաղվեն հանքային ջրերի արտահանմամբ, մարկետինգով ու գովազդով:

Ներկայումս հանքային ջրերի արտադրության բոլոր ձեռնարկությունները կարիք ունեն լուրջ տեխնիկական վերագինման, որի համար անհրաժեշտ են ծանրակշիռ ֆինանսական ներդրումներ: Դրանք հնարավոր է իրականացնել արտասահմանյան ինվեստիցիաների, համատեղ ձեռնարկությունների ստեղծման միջոցով: Մոտ ապագայում «Ջերմուկ» հանքային ջրերի գործարանում կստեղծվի նոր՝ ժամում 3000 շիշ հզորությամբ շշալցման համալիր հոսքային գիծ, որը կթողարկի ինչպես հանքային ջուր, այնպես էլ տարբեր տեսակի հյութեր՝ Ջինո լիմոն, Ջինո նարինջ և այլն:

Անհրաժեշտ է կազմակերպել տեղական հումքով ապակե շշերի արտադրության նոր տեխնոլոգիաներ, որը կբացառի շշի արտադրության համար անհրաժեշտ հումքի ներկրումը: Ձեռնարկություններն ունեն ածխաթթու գազի արտադրության արտադրամասեր, հետևաբար՝ ամբողջ ճյուղը կաշխատի տեղական հումքով: Հաշվի առնելով առկա հնարավորությունները և նախատեսվող բարեփոխումները՝ կվերականգվեն մինչև 1990 թ. գործող հզորությունները, ճյուղը կթողարկի տարեկան շուրջ 150 մլն շիշ հանքային ջուր, որից շուրջ 100 մլն շիշը

նախատեսվում է արտահանել:

Շուկան տվյալ արտադրանքի առաջարկի ու պահանջարկի գործունեության միջավայրն է, որը գործում է համաչափ ապրանքային բորսաների միջոցով: Շուկան հանդես է գալիս նաև ապրանքների ներկա ու հավանական գնորդների ու վաճառողների համակցության միջոցով:

Արտադրանքի իրացումը կամ ձեռքբերումն արտադրամիջոցների և արտադրանքի պլանաչափ տեղափոխման գործընթացն է՝ արտադրողից դեպի սպառող ապրանքի ձևով: Այն կատարվում է նաև նյութատեխնիկական սպասարկման համար: Վերջինս արտադրության անխափան գործընթացն ապահովելու համար իրականացվող արտադրամիջոցների պլանաչափ բաշխման մեխանիզմն է, կատարվում է շուկայում ազատ առուծախի միջոցով: Արտադրանքն իրացվում է հետևյալ ուղիներով.

- ուղղակի վաճառք և ագրարային շուկա,
- մեծածախ շուկա,
- մանրածախ շուկա,
- արտահանում:

Պահանջարկը գնողունակ հնարավորություններով պայմանավորված սպառման իրական մակարդակն է: Պահանջարկն օրգանիզմի նորմալ գործունեության՝ գիտականորեն հիմնավորված չափաբաժինն է: Առաջարկը շուկայում առկա ապրանքների քանակն է:

Պահանջարկը և առաջարկը շուկայում հավասարակշռվում են շուկայում գործող անտեսանելի տնտեսական լծակների օգնությամբ, որոնցից ամենահիմնականը գներն են:

Հանքային ջրերի արտադրության տնտեսական արդյունավետությունը գնահատվում է ցուցանիշների համակարգով: Դրանք են՝

- համախառն արտադրանքի ծավալ և արժեք (դեկալիտր, շիշ, դրամ),
- ապրանքային արտադրանքի ծավալ և արժեք (դեկալիտր, շիշ, դրամ),
- համախառն եկամուտ, շահույթ և շահութաբերության մակարդակ,
- հիմնական ֆոնդերի (ֆոնդահատույց, ֆոնդատարություն, շահույթի նորմա) օգտագործման արդյունավետություն,
- շրջանառու ֆոնդերի (շրջանառելիության գործակից, շրջապտույտի տևողություն, բեռնման գործակից և այլն) օգտագործման արդյունավետություն,
- կապիտալ ներդրումների արդյունավետություն,
- ինքնարժեք,
- աշխատանքի արտադրողականություն:

ԹԵՄԱ 25

ՊԱՐԵՆԱՄԹԵՐԱՅԻՆ ԱՅԼ ՃՅՈՒՂԵՐԻ ԷԿՈՆՈՄԻԿԱ

25.1. ՈՉ ԱԼԿՈՅՈՒՄՅԱՆ ԽՄԻՉՔՆԵՐԻ ԵՎ ՎԱՐԵՋՐԻ ԱՐՏԱԴՐՈՒԹՅԱՆ ԷԿՈՆՈՄԻԿԱ

25.1.1. ՈՉ ԱԼԿՈՅՈՒՄՅԱՆ ԽՄԻՉՔՆԵՐԻ ԱՐՏԱԴՐՈՒԹՅՈՒՆ

Ենթահամալիրի արտադրությամբ զբաղվում են գարեջրի և ոչ ոգելից խմիչքների գործարաններ 13,9 մլն դլ տարեկան արտադրական հզորությամբ, որոնցից 7,1-ը՝ գարեջրի և 6,8-ը՝ ոչ ոգելից խմիչքների արտադրության ուղղությամբ: Գործող ձեռնարկությունների արտադրական հզորությունների արտադրական (հիմնական) ֆոնդերի ավելի քան 50 %-ը մաշված են և վերազինման կարիք ունեն: Մինչև 1990 թ. գործարանները բնակչությանն են առաքել տարեկան ավելի քան 8 մլն դալ ըմպելիք՝ 40-ից ավելի տեսակով: Վերջիններիս շուրջ 30 %-ը կազմել են արտադրատեսակներ, որոնց համար որպես հումք են ծառայել սեփական արտադրության ուրցի, դաղձի, թաթխունի թուրմերը՝ իրենց յուրահատուկ համով ու բույրով: Արտադրանքը որակով էր և ուներ երկար պահպանման հնարավորություններ՝ շնորհիվ բույսերում պարունակվող բնական կոնսերվանտների: Սեփական հումքով են աշխատել նաև գարեջրի գործարանները: Վերջին տարիներին դադարեցվել է թուրմերի արտադրությունը: Հումքի օգտագործումը կատարվում էր այլ երկրներից ներմուծվող խտածոների հիման վրա: Ակցիզային հարկի բարձր տոկոսադրույքների պայմաններում գարեջրի և ոչ ոգելից այլ խմիչքների արտադրության որոշ մասն աշխատում է վնասով և դարձել է անվճարունակ: Հետևաբար՝ անհրաժեշտ է տարբերակված տնտեսական, հարկային, վարկային, մաքսային պայմաններ ապահովել ներկրվող և արտահանվող արտադրանքի նկատմամբ՝ հաշվի առնելով առկա շուկայի և հայրենական արտադրողների պաշտպանվածության խնդիրները: Ներկայումս նախկին ոչ ալկոհոլային խմիչքների գործարանի բազայի վրա գործում է «Կոկա-կոլա Բոթլերս Արմենիա» ընկերությունը: Վերջինս թողարկում է միջազգային ստանդարտներին համապատասխանող կոկա-կոլա, ֆանտա և այլ տեսակի 15 մլն շիշ զովացուցիչ ըմպելիք:

Պարենային ապրանքների ներմուծումը նվազեցնելու նպատակով անհրաժեշտ է լուծել վերամշակող ճյուղերում թողարկվող արտադրանքի մրցունակության և որակի բարձրացման, արտաքին տեսքի բարելավման, մեծածախ շուկայի ծրագրի իրականացման խնդիրը: Պետք է վարել նպատակաուղղված ագրարային քաղաքականություն, այն է՝

- ձեռնարկությունների տեխնիկական վերազինում, նոր տեխնոլոգիաների օգտագործում,
- միջազգային ստանդարտներին համապատասխանող, մրցունակ արտադրատեսակների թողարկում,
- վերանշակողների և հումք արտադրողների միջև փոխշահավետ պայմանագրերի միջոցով տնտեսական կապերի կատարելագործում,
- տեղական արտադրողների և սպառողների շահերի պաշտպանում:
Կարգավորման կարիք ունի նաև հարկային համակարգը:

25.1.2. ԳԱՐԵՋՐԻ ԱՐՏԱԴՐՈՒԹՅՈՒՆ

ՀՀ սննդի և վերանշակող արդյունաբերությունում կարևոր տեղ է զբաղեցնում գարեջրի արտադրությունը: Հայաստանում գարեջրի պատրաստումը հայտնի է վաղ ժամանակներից: Ըստ հույն պատմագիր Քսենոֆոնի՝ Հայաստանում գարեջուր են արտադրել դեռևս 5-4-րդ դարերում, իսկ գարեջրի արտադրությունը մեծ թափ է ստացել ուշ միջնադարում կենտրոնական Եվրոպայում: Այժմ գարեջուր արտադրող խոշոր պետություններ են համարվում Գերմանիան, Չեխիան, Անգլիան, ԱՄՆ-ը և մի շարք այլ երկրներ: Միջին դարերում գարեջրի օգտագործումը (արտադրությունը) աճել է: Մեկ շնչի հաշվով գարեջրի տարեկան արտադրությունը կազմել է Գերմանիայում՝ 146 լ, Մեծ Բրիտանիայում ու Չեխիայում՝ 120 լ, Ռուսաստանում՝ 20 լ, Հայաստանում՝ 7-9 լ:

Գարեջրի արտադրությունում հումք է հանդիսանում գարին, որից ստացվում է ածիկ: Օժանդակ հումք են նաև գայլուկը, հմոլը: Գարու՝ ածիկային բարձր հատկությունները կախված են հողակլիմայական պայմաններից: Հայաստանում Շիրակի, Լոռու, Գեղարքունիքի, Սյունիքի մարզերում աճեցվում է բիոքիմիական և ֆիզիոլոգիական բարձր հատկություններով գարի: Տեխնոլոգիական պահանջները գարու նկատմամբ (խոնավությունը) չպետք է գերազանցի 15 %-ը, սպիտակուցի պարունակությունը չպետք է լինի 9-11 %-ից ավելի, օսլայի պարունակությունը պետք է ցածր լինի, մզվածքային հատկությունները՝ բարձր: Ցածր մզվածքային հատկություններն ավելացնում են միավոր արտադրանքի հաշվով հումքի ծախսերը՝ դառնալով լրացուցիչ ծախսերի պատճառ: Ածիկ արտադրվում է Գյումրու գարեջրաածիկային գործարանում (տարեկան շուրջ 10 հազ. տոննա): Այն ներմուծվում է Գերմանիայից, Հունգարիայից, Բելգիայից, Անգլիայից: Անհրաժեշտ է ավելացնել տեղական գարու, հետևաբար և ածիկի արտադրությունը, կարգավորել հումք արտադրողների և վերանշակողների արտադրատնտեսական փոխհարաբերությունները

(պայմանագրային): Օրինակ՝ գյուղացիական տնտեսություններին գա-
րու վաճառքի դիմաց տալ գարեջրի արտադրության մնացորդը:

Գայլուկը նույնպես հունքի հիմնական տեսակ է: Այն գարեջրին
տալիս է առանձնահատուկ հոտ, համ, գույն, ստեղծում է կենսաբա-
նական դիմացկունություն, փրփրելու հատկություն: Այն աճում է
առանձնահատուկ հողակլիմայական պայմաններում, առավելապես՝
կենտրոնական Եվրոպայում, Ռեկրաինայում, Ռուսաս-տանում:

Խմելու ջուրը մեծ նշանակություն ունի գարեջրի որակի ձևավոր-
ման գործում: Մինչև 7 մլն դալ գարեջրի արտադրության համար
անհրաժեշտ է զբաղեցնել շուրջ 8-9 հազ. հա վարելահող: Գարեջրի
արտադրության բարձրացման համար անհրաժեշտ է՝

- արդյունավետ կազմակերպված նյութատեխնիկական մատակա-
րարում,
- ռեսուրսների, հունքի, նյութերի, վառելիքի տնտեսման նյութական
խրախուսում,
- արտադրության տեխնոլոգիայի կատարելագործում,
- մասնագիտացման իրացում, կոոպերացում, արտադրության ին-
տենսիվացում,
- արտադրական հզորությունների օգտագործման մակարդակի
բարձրացում,
- շուկայի ընդլայնում,
- աշխատանքային ռեսուրսների արդյունավետ օգտագործում:

Գարեջրի արտադրության կարևոր առանձնահատկություններից է
այն, որ ինքնարժեքի կառուցվածքում հունքի և հիմնական նյութերի
տեսակարար կշիռը կազմում է մինչև 50 %, մինչդեռ այլ ճյուղերում
տատանվում է 60-70 %-ի սահմաններում: Այստեղ համեմատաբար մեծ
են վառելիքի, էլեկտրաէներգիայի և աշխատանքային ծախսումները:
Հաշվի առնելով այս հանգամանքը՝ առանձնահատուկ ուշադրություն
պետք է դարձնել այդ հողվածների ծախսերի օգտագործման բարե-
լավմանը:

ՀՀ գարեջրի հիմնական արտադրողներն են Երևանի «Գարեջուր»
ԲԲԸ-ն, Աբովյանի «Կոտայք» ԲԲԸ-ն, Գյումրու գարեջրի գործարանը:
Ներքին շուկայում լարված մրցակցություն կա առաջին երկուսի միջև:
Օրինակ՝ Երևանի գարեջրի գործարանը հիմնադրվել է 1952 թ.,
արտադրել է «Ժիգուլկյան», «Հոբեյանական», «Անի» տեսակները:
Ներկայումս «Կիլիկիա» բաց և մուգ տեսակի գարեջրերը լայն սպառում
ունեն ներքին շուկայում: Բացի հիմնական արտադրանքներից,
գարեջրերից՝ այստեղ արտադրվում են մաև մի քանի տեսակի
լրացուցիչ ըմպելիքներ, շշալցվում է հանքային ջուր, ստեղծվել է
ածխաթթու գազի արտադրամաս:

Գյուղի հետագա զարգացման և տեղական արտադրության հաշվին բնակչության պահանջարկի ապահովման մակարդակի բարձրացման նպատակով անհրաժեշտ է հանրապետության գործող ձեռնարկությունների տեխնիկական վերազինումն ու նորերի կառուցումն իրականացնել առաջնակարգ տեխնոլոգիական գործընթացների, բարձր արտադրական հոսքային գծերի, արտադրության կազմակերպման առաջավոր մեթոդների, գիտության նորագույն նվաճումների և առաջավոր փորձի ներդրումների միջոցով:

25.2. ՀՐՈՒՀԱԿԵՆՏԻ ԱՐՏԱԴՐՈՒԹՅՈՒՆ

Սննդարդյունաբերության այս ոլորտն ազգաբնակչությանը սննդով ապահովելու անհրաժեշտ ճյուղերից է: Հրուշակեղենի արտադրությունն ընդգրկում է երևանի «Հայիրուշակ» ընկերությունը, «Գրանդ Քենդին», «Երևանի արևելյան արտադրանքի կոմբինատը», Գյումրու և Գորիսի հրուշակեղենի ֆաբրիկաները, առանձին հացաթխման ձեռնարկությունների արտադրամասեր, արտոնագրված մասնավոր ձեռնարկություններ: Կան բազմաթիվ տնայնագործներ: Գյուղի տարեկան արտադրական հզորությունը կազմում է 42,2 հազ. տոննա: 2010 թ. թողարկվել է շուրջ 8 հազ. տոննա արտադրանք:

Գյուղի ձեռնարկությունների տեխնիկական մակարդակը չի բավարարում ժամանակի պահանջները: Բարոյապես և ֆիզիկապես մաշված սարքերի տեսակարար կշիռը սարքերի կառուցվածքում 41 %-ից ավելի է, իսկ այդ սարքերի 70 %-ի ծառայության ժամկետը գերազանցում է 20-25 տարին՝ նորմայով սահմանված 10-15 տարվա փոխարեն:

Այդուհանդերձ ոլորտում կատարվում են դրական տեղաշարժեր: 2010 թ. նախորդ տարվա համեմատությամբ 10-12 %-ով ավելացել է հրուշակեղենի արտադրությունը: Իրացման հետ կապված դժվարությունները (ցածր որակը, բնակչության ցածր գնողունակությունը, անմրցունակ ապրանքային տեսքը) նվազեցնում են արտադրանքի ծավալները: Ձեռնարկություններն ապահովված չեն փաթեթավորման ժամանակակից բարձրորակ նյութերով և դիզայնով, ինչի արդյունքում ոլորտը չի կարող ապահովել արտադրության զգալի տեղաշարժ: Բացակայում են նաև ինվեստիցիաների հնարավորությունները:

Ներկայումս արտադրությունը որոշակի չափով հիմնված է ներմուծվող հումքի և նյութերի օգտագործման վրա այն դեպքում, երբ հանրապետությունը հարուստ է բուրավետ, վայրի և մշակովի պտուղներով ու հատապտուղներով, որոնք հնարավորություն կտան կազմակերպել տարբեր տեսակի հրուշակեղենի (ալյուրային և շաքարային) արտադրություն: Ոլորտում օգտագործվող շաքարավազի պակասը ներկրվում է մասնավոր ձեռներեցների կողմից:

Առաջիկայում անհրաժեշտ կլինի ավելացնել շաքարային հրուշակեղենի (կարամելի, դրաժեի, իրիսի, հալվայի) արտադրությունը, զարգացնել ալրային հրուշակեղենի (պրյանիկներ, թխվածքաբլիթներ) արտադրությունը, ավելացնել մակարոնեղենի արտադրության ծավալները:

Նշվածն իրականացնելու համար անհրաժեշտ է կատարելագործել գործող ձեռնարկությունների տեխնիկական վերազինումը, ներդնել առաջնակարգ տեխնոլոգիաներ, բարձր արտադրողական հոսքային գծեր, համալիր մեքենայացված սարքավորումներ, առաջավոր փորձ, ընդլայնել ֆիրմային խանութների ցանցը, բավարար աշխատանք տանել արտադրանքի որակի մրցունակության բարձրացման, արտաքին տեսքի բարելավման և թողարկվող արտադրանքի ծավալների ավելացման ուղղությամբ:

25.3. ԱՂԻ ԱՐՏԱԴՐՈՒԹՅՈՒՆԸ

Ավանի աղի հանքի կոմբինատի քարաղի պաշարները կազմում են շուրջ 700 հազ. տոննա: Կոմբինատի արտադրանքը բավարարում է հանրապետության պահանջարկը «Էքստրա» աղի նկատմամբ: Հզորության օգտագործման մակարդակը կազմում է 39 %: 1990 թ. արտադրվել է 118 հազ. տոննա աղ, իսկ ներկայումս այն կազմում է 28-30 հազ. տոննա: Ներքին շուկայում իրացվում է արտադրանքի 88 %-ը, արտահանվում՝ 12 %-ը: Գործող հանքավայրը կարող է աշխատել մոտավորապես 25 տարի, իսկ հետագայում աղի նկատմամբ հանրապետության պահանջարկը բավարարելու համար անհրաժեշտ է աշխատանքներ տանել Արամուսի աղի հանքերի շահագործման ուղղությամբ:

Անհրաժեշտ է ակտիվացնել ձեռնարկության տեխնիկական վերազինման և առկա հզորությունների օգտագործման, նոր տեխնոլոգիաների և առաջավոր փորձի ներդրման, արտադրանքի որակի բարձրացման, ապրանքային տեսքի, փաթեթավորման կարգավորման աշխատանքները:

Ոլորտի արդյունավետությունը որոշվում է ցուցանիշների համակարգով՝ հանքանյութի պարունակության տոկոսով, մեկ միավոր հանքանյութից աղի ելքով, արտադրական ֆոնդի արդյունավետության ցուցանիշներով, աշխատանքի արտադրողականությամբ, ինքնարժեքով, համախառն և ապրանքային արտադրանքով, համախառն եկամուտով, շահույթով և շահութաբերության մակարդակով:

25.4. ԶԵԹ-ՕԾԱՌԻ ԱՐՏԱԴՐՈՒԹՅՈՒՆԸ

Ելուղում արտադրվում են մի շարք արտադրատեսակներ՝ ձեթ, մարգարին, օճառ, ձիթաճարպ և այլն: Նախկինում բավարարվում էին հանրապետության բնակչության պահանջները: Զեթ-օճառի կոմբինատը տարեկան արտադրում էր 7,0 հազ. տոննա բուսական յուղ, 6,0 հազ. տոննա տնտեսական օճառ, 5,0 հազ. տոննա ձեռքի օճառ: Ներկայումս այս ոլորտում մեծ աշխատանք է տանում «Լուսաստղ» ընկերությունը: Նախկինում աշխատանքները կազմակերպվում էին ներկրված հումքի՝ սոյայի հիման վրա: Կոմբինատը չի կարողանում լիարժեք օգտագործել արտադրական հզորությունները և գտնվում է ֆինանսական ծանր վիճակում: Մինչդեռ «Լուսաստղ» աշխատում է բավականին արդյունավետ:

Արտադրության արդյունավետությունը բարձրացնելու նպատակով անհրաժեշտ է՝

- բարձրացնել արտադրական հզորությունների օգտագործման մակարդակը և տեխնիկայես վերազինել ընկերությունը,
- ուժեղացնել կապը արտասահմանյան առաջատար ֆիրմաների հետ նոր տեխնոլոգիաների ներդրման նպատակով,
- բարձրացնել արտադրանքի որակը, բարելավել ապրանքային տեսքը, ավելացնել տեղական հումքի օգտագործման ծավալները:

Ելուղի արդյունավետությունը որոշվում է արտադրական ֆոնդերի և կապիտալ ներդրումների արդյունավետության ցուցանիշներով, աշխատանքի արտադրողականությամբ, ինքնարժեքով, համախառն արտադրանքի և համախառն եկամտի մեծությամբ, շահույթով և շահութաբերության մակարդակով:

25.5. ԶԿՆԱԲՈՒԾՈՒԹՅՈՒՆ

Հանրապետությունում արտադրվող մատչելի մթերքներից է: Վերջին տարիներին նկատվում է ձկան իրացման ծավալների նվազում: Զկնամթերքի սպառումը կազմում է տարեկան 2,9 կգ մեկ մարդու հաշվով (նորմայի՝ 12,8 կգ պայմաններում): Բացի Սևանից՝ ձկան արտադրությունը զարգանում է լճակային ձկնաբուծության տարբերակով: Վերջինիս համար հանրապետությունում կան լավ հնարավորություններ: Ելուղը կարող է զարգանալ գնողունակ պահանջարկի առկայության պայմաններում: Նախատեսվում է 40 %-ն ապահովել սեփական արտադրության հաշվին: Այս հարցում մեծ դեր կարող են խաղալ մասնավոր տնտեսությունները և գիտականորեն հիմնավորված ձկան որսը Սևանում: Դրա համար անհրաժեշտ է կազմակերպել Սևանա լճի պաշարները գնահատող ծառայություն:

Կանխատեսվող պահանջարկը բավարարելու նպատակով անհրաժեշտ է ներկրել 9-11 հազ. տոննա ծուկ և ձկնամթերք: Ներկրված ձկան վերամշակման համար կարելի է օգտագործել «Հայծուկարդառ» ԲԲԸ-ի հզորությունները, որոնք կարող են ապահովել ձկան որակյալ վերամշակում:

Մեծ ուշադրություն պետք է դարձնել ձկան կերակրմանը:

Լճակային ձկնաբուծության մեջ աճեցվող ձկան քանակը որոշվում է ցենտներով մեկ հեկտարի հաշվով:

Ոլորտի արդյունավետությունը որոշվում է ցուցանիշների համակարգով՝ մեկ հեկտարից ձկան ելքով (ցենտներ), արտադրական ֆոնդերի և կապիտալ ներդրումների արդյունավետության ցուցանիշներով, աշխատանքի արտադրողականությամբ, ինքնարժեքով, համախառն արտադրանքով, ապրանքային արտադրանքով, համախառն եկամտով, շահութաբերությամբ և շահույթով:

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

1. Ավետիսյան Ս., Հարրիս Ռ. և ուրիշներ. Գյուղատնտեսական գործունեության տնտեսագիտական ուղեցույց. - Եր., 1997:
2. Բաղդասարյան Գ. Գնագոյացումը շուկայական տնտեսությունում. - Եր., 1998:
3. Գրիգորյան Կ.Ա. Արտադրական ֆոնդերը /կապիտալը/, ինվեստիցիաները և կապիտալ ներդրումները գյուղատնտեսության մեջ. - Եր., 2000:
4. Գրիգորյան Կ.Ա. Արտադրության հասարակական ծաղքերը և գյուղատնտեսական արտադրանքի ինքնարժեքը. - Եր., 1989:
5. Գրիգորյան Կ.Ա. Բանջարեղենի արտադրության և վերամշակման էկոնոմիկան և մարքեթինգը ՀՀ-ում. - Եր., 1999:
6. Գրիգորյան Կ.Ա. Հացահատիկի արտադրության էկոնոմիկան և մարքեթինգը ՀՀ-ում. - Եր., 2003:
7. Գրիգորյան Կ.Ա. Խաղողի արտադրության և վերամշակման էկոնոմիկան և մարքեթինգը ՀՀ-ում. - Եր., 1999:
8. Գրիգորյան Կ.Ա., Ավետիսյան Ս.Ս., Գրիգորյան Կ.Կ. Մարքեթինգի ներածություն. - Եր., 1997:
9. Գրիգորյան Կ.Ա. Պտուղների արտադրության և վերամշակման էկոնոմիկան և մարքեթինգը ՀՀ-ում. - Եր., 1999:
10. Գրիգորյան Կ., Մամիկոնյան Հ., Մելոյան Ս., Ճեպեճյան Շ. Սննդարդյունաբերության էկոնոմիկա. լաբորատոր-գործնական պարապմունքների աշխատանքային տետր. - Եր., 2003:
11. Ն. Մենքյու Գրեգորի. Մակրոէկոնոմիկա. - Եր., 1997:
12. Հայաստանը թվերում, 1990:
13. Հակոբյան Լ., Շափողաթյան Ն. Ագրարային աշխատանքի շուկան և զբաղվածության բարձրացման հիմնախնդիրները Հայաստանի գյուղական բնակավայրերում. - Եր., 1999:
14. ՀՀ ագրոպարենային համակարգի հիմնախնդիրները և զարգացման ռազմավարությունը. - Եր., 2002:
15. ՀՀ ագրոպարենային համակարգի 1998-2002 թթ. բարեփոխումների ծրագիր. - Եր., 1998:
16. Ղուլշյան Հ. Ձեռներեցի գիրք. - Եր., 1997:
17. Մամիկոնյան Հ.Մ. ՀՀ գյուղատնտեսական արտադրության զարգացման հիմնախնդիրները. - Եր., 1997:
18. Մամիկոնյան Հ.Մ., Բաբայան Է.Ա. ՀՀ սննդարդյունաբերության հումքային ռեսուրսների արդյունավետ օգտագործման հիմնահարցերը. - Եր., 2004:

- 19.Մկրտչյան Հ. Գյուղատնտեսության բարեփոխումների խորացումը և ապրանքային արտադրության ձևավորման ուղիները Հայաստանում. - Եր., 1997:
- 20.Չախմախչյան Բ., Մամիկոնյան Ս., Մկրտչյան Ս. Պարենային շուկայի հիմնախնդիրները և զարգացման ուղիները ՀՀ-ում. - Եր., 2002:
- 21.Սամյուելսոն Պ., Նորդհաուս Վ. Տնտեսագիտություն. - Հ.1.- Եր.,1995:
- 22.Սամյուելսոն Պ., Նորդհաուս Վ. Տնտեսագիտություն. -Հ. 2, Եր., 1997:
- 23.Барановский С. Н. и др. Экономика перерабатывающих предприятий АПК и обоснование их сырьевых зон. - Минск,1998.
- 24.Васильев Н. Э., Козлова Л. Н. Формирование цен в рыночных условиях. - М., 1995.
- 25.Волуев В. В. и др. Интенсификация и информатизация молочной отрасли в хозяйствах республики Беларусь. - М.,1997.
- 26.Ильина З. М. и др. Рынок продовольствия и сырья; методология, проблемы формирования, перспективы развития. – Минск, 1998.
- 27.Исаксен А., Гамильтон К., Гулфасен Г. Экономика переходного периода /от плана к Рынку. Т.1,2. - М., 1993.
- 28.Коваленко Н.Я. Экономика сельского хозяйства с основами аграрных рынков. - М., 1998.
- 29.Когубаева И. Т. Экономика, организация и планирование спиртного и ликерно-водочного производства. - М.,1997.
- 30.Краснов С.Е. Экономика мясной и молочной промышленности.- М.,1990.
- 31.Курс экономики /Под ред. Д. А. Раисберга. - М.,1997.
- 32.Курс микроэкономики /Под ред. Р.М. Нуриева. - М.,1998.
- 33.Макконнелл К., Брю С. Экономика. Т. 1,2. - М.,1992.
- 34.Маркетинг /Под ред. А.Н. Романова. - М., 1996.
- 35.Молочная промышленность США в цифрах. - М.,1998.
- 36.Мостовая Е. Б. Основы экономической теории. - М.,1997.
- 37.Народное хозяйство Арм. ССР в 1988 г. - Ереван ,1989.
- 38.Сайганов А.С. и др. Рекомендации по реформированию систем материально-технического обеспечения и агросервиса.- Минск, 1996.
- 39.Филатов О. К., Маргулис Е. И., Рябова Т. Ф. Экономика предприятий пищевой промышленности. - М., 2001.
- 40.Чубарова О.В. Мировой рынок мяса птицы. Бюл. ком. инф., 1999.
- 41.Шмален Г. Основы и проблемы экономики предприятия. - М.,1996.
- 42.Экономика пищевой промышленности / Под ред. Г.В. Кружкова.- М.: Агропромиздат, 1990.

43. Экономика предприятия /под ред. В.Я. Горфинкеля, Е. Купрякова.- М.,1996. Экономика пищевой промышленности /Под ред. О.В. Василенко и С.В. Донсковой. - М.,1989.
44. Экономика предприятия /Под ред. В.П. Грузинова. - М.,1998.
45. Экономика предприятия./ Под ред. А.С. Булатова. – М.,1997.
46. Экономика предприятия /Под ред. П.П. Табурчака. - М., 2003.
47. Экономика предприятий и отраслей АПК /Под ред. П.В. Лещинского, Л. Ф. Догиля, Б. С. Тонковича. – Минск: БГЭУ, 2001.
48. Экономика предприятия пищевой промышленности /Под. ред. О.А.. Масленникова. - М., 1998.
49. Экономика предприятия пищевой промышленности /Под ред. А.В. Гордеева и др. – М., 2003.
50. Экономика сельского хозяйства / Под ред. В. А. Добринина.- М.,1992.
51. Экономика сельского хозяйства и перерабатывающих предприятий (журнал за 2000-2003 гг.)

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ

ՆԱԽԱԲԱՆ.....	3
--------------	---

ԹԵՄԱ 1. «ՍՆՆԴԱՐԴՅՈՒՆԱԲԵՐՈՒԹՅԱՆ ԷԿՈՆՈՄԻԿԱ» ԴԱՍԸՆԹԱՑԻ ԱՌԱՐԿԱՆ, ԽՆԴԻՐՆԵՐԸ ԵՎ ՈՒՍՈՒՄՆԱՍԻՐՄԱՆ ԿԱՐԳԸ

1.1. Դասընթացի առարկան և խնդիրները.....	5
1.2. Սննդարդյունաբերական արտադրության առանձնահատկությունները.....	6
1.3. Առարկայի ուսումնասիրման մեթոդաբանությունը.....	6
1.4. Ճյուղի գործունեության նպատակները.....	7
1.5. Վերամշակող արդյունաբերության դերը պարենային հիմնախնդրի լուծման գործում.....	8

ԹԵՄԱ 2. ՍՆՆԴԻ ԱՐԴՅՈՒՆԱԲԵՐՈՒԹՅՈՒՆԸ ՀՀ ՏՆՏԵՍՈՒԹՅԱՆ ԱԳՐՈՔԻԶՆԵՍԻ ՀԱՄԱԿԱՐԳՈՒՄ

2.1. Սննդի արդյունաբերությունը հանրապետության ագրոպարենային համակարգում.....	12
2.2. Սննդարդյունաբերության կազմը և ճյուղային կառուցվածքը.....	15
2.3. Համախառն արտադրանքի դինամիկան, կառուցվածքային փոփոխությունները.....	18
2.4. Հիմնական արտադրական հզորությունների օգտագործման բնութագիրը.....	19
2.5. Տեղական ռեսուրսներն ըստ հիմնական արտադրական ճյուղերի.....	19

ԹԵՄԱ 3. ՍՆՆԴԻ ՎԵՐԱՄՇԱԿՈՂ ԶԵՌՆԱՐԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ԶԱՐԳԱՑՄԱՆ ՄԵԹՈԴԱԲԱՆԱԿԱՆ ՀԻՄՈՒՆՔՆԵՐԸ

3.1. Վերամշակող ձեռնարկությունների զարգացման փուլերը և օրինաչափությունները ՀՀ-ում.....	24
3.2. Արտադրական ոլորտների փոխհարաբերությունները ՀՀ ԱԱՀ-ում, դրա կառուցվածքը, սահմանները և ներքին կապերը: ԱԱՀ-ի առանձնահատկությունները ՀՀ-ում....	25
3.3. Վերամշակող կազմակերպությունների զարգացման սկզբունքները.....	26
3.4. Վերամշակող կազմակերպությունների գործունեության տնտեսագիտական հիմունքները.....	27

ԹԵՄԱ 4. ԱՐՏԱԴՐԱԿԱՆ ՖՈՆԴԵՐԸ (ԿԱՊԻՏԱԼԸ) ԵՎ ԴՐԱՆՑ ՕԳՏԱԳՈՐԾՄԱՆ ՀԻՄՆԱԽՆԴԻՐՆԵՐԸ ՆԵՐԿԱ ՓՈՒԼՈՒՄ

4.1. Հիմնական արտադրական ֆոնդեր.....	29
4.1.1. Հիմնական արտադրական ֆոնդերի տնտեսագիտական բնույթը, կազմը.....	29
4.1.2. Հիմնական արտադրական ֆոնդերի (կապիտալի) կառուցվածքը, հաշվառումը, գնահատումը.....	32
4.1.3. Հիմնական արտադրական ֆոնդերի մաշվածությունը և ամորտիզացիան.....	33
4.1.4. Հիմնական արտադրական ֆոնդերի վերականգնման ուղիները.....	35
4.1.5. Հիմնական արտադրական ֆոնդերի օգտագործման արդյունավետության ցուցանիշները.....	36
4.1.6. Հիմնական արտադրական ֆոնդերի օգտագործման բարելավման ուղիներն ու գործոնները.....	40
4.1.7. Հիմնական արտադրական ֆոնդերի ձևավորման աղբյուրները.....	42
4.2. Շրջանառու ֆոնդեր (կապիտալ) և շրջանառության ֆոնդեր.....	42
4.2.1. Շրջանառու ֆոնդերի կազմը, կառուցվածքը.....	42
4.2.2. Շրջանառու միջոցների ձևավորման աղբյուրները.....	45
4.2.3. Շրջանառու միջոցների նորմավորման սկզբունքները.....	46
4.2.4. Շրջանառու ֆոնդերի օգտագործման տնտեսական արդյունավետությունը.....	47
4.2.5. Շրջանառու միջոցների օգտագործման բարելավման ուղիները.....	48
4.2.6. Շրջանառության ֆոնդեր, կազմը.....	49

ԹԵՄԱ 5. ԻՆՎԵՍՏԻՑԻԱՆԵՐԸ, ԿԱՊԻՏԱԼ ՆԵՐԴՐՈՒՄՆԵՐԸ ՄՆԵՂԻ ԱՐԴՅՈՒՆԱԲԵՐՈՒԹՅՈՒՆՈՒՄ

5.1. Ինվեստիցիաներ, կապիտալ ներդրումներ և կապիտալ շինարարություն. դրանց նշանակությունը, խնդիրները	50
5.2. Կապիտալ շինարարության կազմակերպման ձևերը.....	51
5.3. Կապիտալ շինարարության ֆինանսավորման աղբյուրները....	52
5.4. Կապիտալ ներդրումների կառուցվածքը.....	54
5.5. Կապիտալ շինարարության կազմակերպման եղանակները.....	55
5.6. Կապիտալ ներդրումների լազ (սառնցվածություն). էությունը, հաշվարկման մեթոդները, կիրառման ոլորտները....	56
5.7. Կապիտալ ներդրումների օգտագործման արդյունավետության ցուցանիշները.....	56
5.8. Կապիտալ ներդրումների օգտագործման արդյունավետության բարձրացման ուղիները.....	58

ԹԵՄԱ 6. ԱՇԽԱՏԱՆՔԱՅԻՆ ՌԵՍՈՒՐՍՆԵՐԸ, ԱՇԽԱՏԱՆՔԻ ԱՐՏԱԴՐՈՂԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆԸ ԵՎ ԱՇԽԱՏԱՆՔԻ ՇՈՒԿԱՆ ՄՆԵՂԱՐԴՅՈՒՆԱԲԵՐՈՒԹՅՈՒՆՈՒՄ

6.1. Աշխատանքային ռեսուրսներ.....	59
6.2. Կադրերի պատրաստման և վերապատրաստման ձևերը.....	60
6.3. Աշխատանքի արտադրողականությունը, որոշման մեթոդները, ցուցանիշները, նշանակությունը.....	61
6.4. Աշխատանքի արտադրողականության բարձրացման ուղիներն ու գործոնները.....	65
6.5. Աշխատանքի շուկան և բնակչության զբաղվածությունը.....	66

ԹԵՄԱ 7. ՄՆԵՂԱՐԴՅՈՒՆԱԲԵՐՈՒԹՅԱՆ ՀՈՒՄՔԱՅԻՆ ՌԵՍՈՒՐՍՆԵՐԸ ԵՎ ԴՐԱՆՑ ԶԱՐԳԱՑՄԱՆ ԱՌԱՆՁՆԱԴՅԱՏԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ ՀՀ-ՈՒՄ

7.1. Հումքային ռեսուրսների դասակարգումը.....	70
7.2. Հումքային ռեսուրսների տեղաբաշխումը, կազմավորման աղբյուրները և տնտեսական հիմնավորվածությունը.....	72
7.3. Հումքային բազայի զարգացման միտումները ՀՀ-ում.....	74
7.3.1. Բուսաբուծական հումքի արտադրության զարգացման հիմնական ուղղությունները.....	74
7.3.1.1. Հացի և հացամթերքի հումքի արտադրություն.....	79
7.3.1.2. Տեխնիկական մշակաբույսերի հումքի արտադրություն.....	81
7.3.1.3. Կարտոֆիլի արտադրություն.....	85
7.3.1.4. Բամջարեղենի արտադրություն.....	86
7.3.1.5. Բոստանային մշակաբույսերի արտադրություն.....	87
7.3.1.6. Կերային մշակաբույսերի արտադրություն.....	87
7.3.1.7. Այգեգործական հումքի արտադրության զարգացումը.....	88
7.3.2. Անասնաբուծական հումքի արտադրության զարգացումը.....	97
7.4. Հումքային ռեսուրսների արդյունավետ օգտագործման հիմնական ցուցանիշներն ու գործոնները.....	107
7.5. Հումքի համալիր օգտագործումը.....	114

ԹԵՄԱ 8. ՄՆԵՂԱՐԴՅՈՒՆԱԲԵՐՈՒԹՅԱՆ ԱՐՏԱԴՐԱԿԱՆ ԵՎ ՍՈՑԻԱԼԱԿԱՆ ԵՆԹԱԿԱՌՈՒՑՎԱԾՔՆԵՐԸ

8.1. Ենթակառուցվածքներ. դրանց նշանակությունը, դասակարգումը.....	116
8.2. Ագրոսպասարկման ոլորտի զարգացումը.....	120
8.3. Իրացման ծառայությունների կատարելագործումը.....	123
8.4. Գյուղատնտեսական և սննդարդյունաբերական մթերքների պահեստավորման և տարաների տնտեսության զարգացման որոշ հիմնահարցեր.....	124

8.5.	Մարկետինգը և արտադրանքի իրացումը.....	128
8.6.	Գյուղացիական տնտեսությունների, վերամշակող ծեռնարկությունների և սպասարկող կազմակերպությունների արտադրատնտեսական փոխհարաբերությունների կատարելագործման հիմնական ուղիներն ու մեխանիզմները ՀՀ ագրոպարենային համակարգում.....	133

ԹԵՄԱ 9. ԳԻՏԱՏԵԽՆԻԿԱԿԱՆ ԱՌԱՋՆԹԱՑԻ (ԳՏԱ) ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ՀԻՄՆԱԴԱՐՑԵՐԸ

9.1.	Գիտատեխնիկական առաջընթացի դերը և նշանակությունը.....	141
9.2.	Գիտատեխնիկական առաջընթացի ձևերն արտադրության զարգացման և ինտենսիվացման պայմաններում.....	141
9.3.	Գիտատեխնիկական առաջընթացի հիմնական ուղղությունները.....	142
9.4.	Սննդարդյունաբերության ԳՏԱ ուղղությունները.....	144
9.5.	Գիտատեխնիկական առաջընթացի արդյունավետությունը և ցուցանիշները.....	146
9.6.	Գիտատեխնիկական առաջընթացի միջոցառումների արդյունավետության որոշումը.....	148
9.7.	Գիտատեխնիկական առաջընթացը և շուկան.....	149

ԹԵՄԱ 10. ԱՐՏԱԴՐԱՆՔԻ ՈՐԱԿԸ ԵՎ ՈՐԱՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ՆՇԱՆԱԿՈՒԹՅՈՒՆԸ

10.1.	Որակի տնտեսական բովանդակությունը.....	150
10.2.	Արտադրանքի որակի ցուցանիշները.....	151
10.3.	Արտադրանքի որակի բարձրացման գործոնները.....	153
10.4.	Որակի բարձրացման տնտեսական արդյունավետություն.....	155
10.5.	Արտադրանքի որակի կառավարումը և շուկան.....	155

ԹԵՄԱ 11. ՄՆԱԴԱՐՅՈՒՆԱԲԵՐՈՒԹՅԱՆ ՀԱՄԱԿԵՆՏՐՈՆԱՑՈՒՄԸ, ՄԱՍՆԱԳԻՏԱՑՈՒՄԸ, ԿՈՊՊԵՐԱՑՈՒՄԸ ԵՎ ԿՈՄԲԻՆԱՑՈՒՄԸ, ԴՐԱՆՑ ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ՆՇԱՆԱԿՈՒԹՅՈՒՆԸ

11.1.	Արտադրության համակենտրոնացում.....	160
11.1.1.	Արտադրության համակենտրոնացման հասկացությունը, ձևերը.....	160
11.1.2.	Խոշոր ձեռնարկությունների տնտեսական առավելություններն ու թերությունները.....	161
11.1.3.	Ձեռնարկության չափերի վրա ազդող գործոնները.....	162

11.1.4. Ձեռնարկությունների օպտիմալ չափերի որոշման մեթոդաբանությունը.....	162
11.2. Արտադրության մասնագիտացում.....	163
11.2.1. Արտադրության մասնագիտացման հասկացությունը, ձևերը.....	163
11.2.2. Արտադրության մասնագիտացման մակարդակի ցուցանիշները.....	164
11.2.3. Սննդարդյունաբերության ճյուղերի արտադրական մասնագիտացման արդյունավետությունը.....	165
11.3. Արտադրության կոոպերացում: Կոոպերացման հասկացությունը, ձևերը.....	166
11.4. Արտադրության կոմբինացում.....	167
11.4.1. Արտադրության կոմբինացման հասկացությունը, ձևերը.....	167
11.4.2. Կոմբինացման նախադրյալները.....	168
11.4.3. Կոմբինացման տնտեսական արդյունավետությունը.....	168

ԹԵՄԱ 12. ՍՆՆԴԱՐԴՅՈՒՆԱԲԵՐԱԿԱՆ ՁԵՌՆԱՐԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՏԵՂԱԲԱՇԽՈՒՄԸ, ԱԳՐՈՍԴՅՈՒՆԱԲԵՐԱԿԱՆ ԻՆՏԵԳՐՈՒՄԸ ԵՎ ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ԱՐԴՅՈՒՆԱՎԵՏՈՒԹՅՈՒՆԸ

12.1. Ձեռնարկությունների տեղաբաշխում.....	170
12.1.1. Սննդարդյունաբերական արտադրության տեղաբաշխման սկզբունքները.....	170
12.1.2. Արտադրության տեղաբաշխման գործոնները.....	170
12.1.3. Սննդարդյունաբերական ձեռնարկությունների տեղաբաշխման առանձնահատկությունները.....	171
12.1.4. Տեղաբաշխման օպտիմալ տարբերակի ընտրությունը.....	173
12.2. Արտադրության ագրոարդյունաբերական ինտեգրում.....	174
12.2.1. Ագրոարդյունաբերական ինտեգրման հասկացությունը, ձևերը.....	174
12.2.2. Ագրոարդյունաբերական կազմավորումների զարգացման առավելությունները.....	175

ԹԵՄԱ 13. ԱՐՏԱԴՐԱՆՔԻ ԻՆՔՆԱՐԺԵՔԸ ԵՎ ԴՐԱ ԻՋԵՑՄԱՆ ՈՒՂԻՆԵՐԸ: ՇԱՅՈՒՅԹ ԵՎ ՇԱՅՈՒԹԱԲԵՐՈՒԹՅՈՒՆ

13.1. Արտադրանքի ինքնարժեքի հասկացությունը, նշանակությունը, դասակարգումը, հաշվարկման եղանակները, տեսակները, կառուցվածքը, իջեցման տեխնիկատնտեսական գործոնները.....	177
13.1.1. Արտադրանքի ինքնարժեքի հասկացությունը.....	177
13.1.2. Ինքնարժեքը կազմող ծախսերի դասակարգումը.....	178
13.1.3. Ինքնարժեքի տեսակները.....	182

13.1.4. Ինքնարժեքի գնահատման ցուցանիշները.....	182
13.1.5. Սննդարդյունաբերությունում արտադրանքի ինքնարժեքի կառուցվածքի յուրահատկությունները.....	183
13.1.6. Արտադրանքի ինքնարժեքի իջեցման տեխնիկատնտեսական գործոնները սննդարդյունաբերության մեջ.....	183
13.1.6.1. Ինքնարժեքի իջեցման ուղիները.....	184
13.1.6.2. Ինքնարժեքի իջեցման գործոնները.....	184
13.2. Շահույթ և շահութաբերություն.....	186
13.2.1. Շահույթի հասկացությունը, գնահատման հատկանիշները, որոշման կարգը.....	186
13.2.2. Վերամշակող արդյունաբերության եկամտաբերությունը, շահութաբերությունը.....	187
13.2.3. Շահույթի զանգվածը և նորման.....	188

ԹԵՄԱ 14. ՍՆՆԴԱՐԴՅՈՒՆԱԲԵՐԱԿԱՆ ՋԵՌՆԱՐԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ԱՐԴՅՈՒՆԱՎԵՏՈՒԹՅՈՒՆԸ, ՀԱՄԱԽԱՈՒՆ ՈՒ ԱՊՐԱՆՔԱՅԻՆ ԱՐՏԱԴՐԱՆՔԸ, ՀԱՄԱԽԱՈՒՆ ԵՎԱՍՈՒՏԸ ԵՎ ՎԵՐՋՆԱԿԱՆ ԱՐԴՅՈՒՆՔԸ

14.1. Արտադրության արդյունավետության հասկացությունը.....	191
14.2. Արտադրության տնտեսական արդյունավետության հիմնական ցուցանիշները.....	192
14.3. Ընդլայնված վերարտադրությունը սննդարդյունաբերության մեջ.....	194
14.3.1. Ընդլայնված վերարտադրության տնտեսական նշանակությունը և առանձնահատկությունները.....	194
14.3.2. Հասարակական ամբողջական արդյունքի (համախառն արդյունքի) վերարտադրությունը և բաշխումը.....	195

ԹԵՄԱ 15. ԳԻՆ ԵՎ ԳՆԱԳՈՅԱՑՈՒՄ

15.1. Գնի գործառույթները և դերը ռեսուրսների բաշխման մեջ.....	197
15.1.1. Գնի հասկացությունը և դերը ռեսուրսների բաշխման մեջ.....	197
15.1.2. Գնի գործառույթները.....	197
15.2. Գնագոյացման խնդիրները, սկզբունքները.....	199
15.3. Գնագոյացման առանձնահատկությունները, մեթոդաբանությունը և մեխանիզմը.....	201
15.4. Ագրարային ոլորտի արտադրանքի գների համակարգը.....	202
15.5. Գնագոյացման կատարելագործումը շուկայական տնտեսության պայմաններում.....	204

15.6. Պահանջարկի և առաջարկի հարաբերության, գների շարժի ու տատանումների (փոխանության) ապահովումը պարենամթերքի շուկայում.....	206
---	-----

ԹԵՄԱ 16. ԱԳՐՈՊԱՐԵՆԱՅԻՆ ՀԱՄԱԼԻՐԻ ՊԱՐԵՆԱՅԻՆ ՃՅՈՒՂԱՅԻՆ ԵՆԹԱՀԱՄԱԼԻՐՆԵՐԻ ԷԿՈՆՈՄԻԿԱ

16.1. Պարենային անվտանգության հիմունքները և դրա լուծման ուղիները ՀՀ-ում.....	208
16.2. Պարենային համալիրը, դրա դերը, խնդիրները, ձևավորման չափանիշները և ճյուղային կառուցվածքը ՀՀ-ում.....	210
16.3. Տնտեսական բարեփոխումների ձեռքբերումները, կորուստները, հեռանկարային խնդիրները.....	211

ԹԵՄԱ 17. ՀՀ ՀԱՑԱՄԹԵՐԱՅԻՆ ԵՆԹԱՀԱՄԱԼԻՐԻ ԷԿՈՆՈՄԻԿԱ

17.1. Հացահատիկի արտադրության տնտեսական նշանակությունը ՀՀ-ում.....	213
17.7.2. Հացամթերային ենթահամալիրի տեղը և դերը պարենային համակարգում, սպառողական, պարենային զամբյուղում.....	215
17.7.3. Հացամթերքի շուկան, ապրանքատեսականին: Պահանջարկը, առաջարկը և սպառումը.....	218
17.7.4. Հացամթերքի, համակցված կերերի արտադրության վիճակը և զարգացման հնարավորությունները.....	219
17.7.5. Արտադրության, պահպանման, վերամշակման, իրացման տնտեսական արդյունավետությունը և բարձրացման ուղիները.....	220
17.7.6. Հացահատիկի շուկայի ձևավորումը.....	220

ԹԵՄԱ 18. ԿԱՐՏՈՖԻԼԱԲԱՆՋԱՐԱՅԻՆ ԵՆԹԱՀԱՄԱԼԻՐԻ ԷԿՈՆՈՄԻԿԱ

18.1. Կարտոֆիլամթերային ենթահամալիր.....	223
18.1.1. Ճյուղային կառուցվածքը և զարգացման միտումները.....	223
18.1.2. Կարտոֆիլի արտադրությունը, շուկան: Վերամշակող ձեռնարկությունների հզորությունների օգտագործումը.....	224
18.1.3. Կարտոֆիլի հումք արտադրող և վերամշակող ձեռնարկությունների տնտեսական փոխհարաբերությունների կարգավորման մեխանիզմները.....	224
18.1.4. Տարայի և փաթեթավորման ներկա վիճակն ու կատարելագործման հետագա ուղիները.....	225
18.1.5. Կարտոֆիլի արտադրության տնտեսական արդյունավետությունը և դրա բարձրացման ուղիները.....	225
18.2. Բանջարամթերային ենթահամալիր.....	226

18.2.1. Բանջարամթերային ենթահամալիրի բնույթը, կառուցվածքը.....	226
18.2.2. Բանջարաբուծության տնտեսական նշանակությունը.....	227
18.2.3. Բանջարեղենի արտադրության տնտեսական արդյունավետությունը և դրա բարձրացման ուղիները.....	231
18.2.4. Բանջարային ենթահամալիրի շուկայական հարաբերությունները.....	231

ԹԵՄԱ 19. ՃԱԿՆԴԵՂԱՇԱՔԱՐԻ ԵՆԹԱՀԱՄԱԼԻՐԻ ԷԿՈՆՈՄԻԿԱ

19.1. Շաքարի շուկան ՀՀ-ում: Պահանջարկը, սպառումը, առաջարկը, ներկրումների հիմնավորվածությունը: Հավանական շուկաները: Արտադրության արդյունավետության բարձրացման ուղիները.....	233
---	-----

ԹԵՄԱ 20. ՊՏՂԱՀԱՏԱՊՏՂԱՅԻՆ ԱՐՏԱԴՐՈՒԹՅԱՆ ԵՎ ԽԱՂՈՂԻ ՎԵՐԱՄՇԱԿՄԱՆ ԷԿՈՆՈՄԻԿԱ

20.1. Խաղողի և պտղի արտադրության զարգացումը.....	236
20.2. Խաղողագինեգործական ենթահամալիր.....	236
20.2.1. Գինեգործություն.....	240
20.2.2. Խաղողագինեգործական ենթահամալիրի արտադրության տնտեսական արդյունավետության գնահատման ցուցանիշները.....	242
20.3. Պտղահատապտղային ենթահամալիր.....	242
20.3.1. Նշանակությունը, կազմը, կառուցվածքը.....	242
20.3.2. Պտղի արտադրությունը.....	244
20.3.3. Պտղի և հատապտղի վերամշակման ձեռնարկությունների արտադրության տնտեսական արդյունավետությունը: Արտադրատնտեսական փոխհարաբերությունների կատարելագործումը.....	245

ԹԵՄԱ 21. ԿԱԹՆԱՄԹԵՐՔԻ ԵՆԹԱՀԱՄԱԼԻՐԻ ԷԿՈՆՈՄԻԿԱ

21.1. ՀՀ կաթնամթերքի շուկան, տեղը սպառողական զամբյուղում: Ոլորտում ներկրումների տնտեսական հիմնավորվածությունը և մեղմացման ուղիները.....	250
21.2. Հումք արտադրող գյուղացիական տնտեսությունների և վերամշակող ձեռնարկությունների տնտեսական փոխհարաբերությունների կարգավորման ուղիները.....	255
21.3. Կաթի ենթահամալիրի տնտեսական արդյունավետության բարձրացման ուղիները.....	256

ԹԵՄԱ 22. ՄԱԱՄԹԵՐԱՅԻՆ ԵՆԹԱՀԱՄԱԼԻՐԻ ԷԿՈՆՈՄԻԿԱ

- 22.1. ՀՀ մասնաբերքի շուկան, տեղը սպառողական զամբյուղում:
Կառուցվածքային տեղաշարժերի
տնտեսական գնահատականը.....258
- 22.2. Մասնաբերքի արտադրության արդյունավետության
բարձրացման ուղիները.....267

ԹԵՄԱ 23. ԾԽԱԽՈՏԻ ԵՎ ԵԹԵՐԱՅՈՒՂԱՅԻՆ ԱՐՏԱԴՐԱՆՔՆԵՐԻ ՎԵՐԱՄՇԱԿՄԱՆ ԷԿՈՆՈՄԻԿԱ

- 23.1. ՀՀ ծխախոտի շուկան, վերամշակման կարողությունների
օգտագործումը: Տեղական հումքի ավելացման
հիմնախնդիրները.....269
- 23.2. Ծխախոտի հումքի և ծխախոտի արտադրության
արդյունավետության բարձրացման ուղիներն ու
գործոնները ՀՀ-ում.....274
- 23.3. Խորդենու և խորդենու յուղի արտադրությունը.....275

ԹԵՄԱ 24. ՀԱՆՔԱՅԻՆ ԵՎ ԱՂԲՅՈՒՐԻ ՋՐԵՐԻ ԱՐՏԱԴՐՈՒԹՅԱՆ ԷԿՈՆՈՄԻԿԱ

- 24.1. Հանքային և աղբյուրի ջրերի շուկան: Արտադրության
զարգացման արդյունավետությունը և
բարձրացման ուղիները.....277

ԹԵՄԱ 25. ՊԱՐԵՆԱՄԹԵՐԱՅԻՆ ԱՅԼ ՃՅՈՒԴԵՐԻ ԷԿՈՆՈՄԻԿԱ

- 25.1. Ոչ ալկոհոլային խմիչքների և գարեջրի
արտադրության էկոնոմիկա.....281
- 25.1.1. Ոչ ալկոհոլային խմիչքների արտադրությունը.....281
- 25.1.2. Գարեջրի արտադրությունը.....282
- 25.2. Հրուշակեղենի արտադրությունը.....284
- 25.3. Աղի արտադրությունը.....285
- 25.4. Ձեթ - օճառի արտադրությունը.....286
- 25.5. Ձկնաբուծություն.....286
- Գրականություն.....288

Մամիկոնյան Հենրիկ Մկրտիչի

ՍՆՆԴԱՐԴՅՈՒՆԱԲԵՐՈՒԹՅԱՆ ԷԿՈՆՈՄԻԿԱ

ԵՐԵՎԱՆ 2013

Мамиконян Генрик Мкртичевич

ЭКОНОМИКА ПИЩЕВОЙ ПРОМЫШЛЕННОСТИ

ЕРЕВАН 2013

Թղթի չափսը 60x84 ¹/₁₆, 18,75 տպ. մամուլ, 15 հրատ. մամուլ
Պատվեր 127: Տպաքանակ 300:

ՀԱԱՀ-ի տպարան, Տերյան 74

15.6. Պահանջարկի և առաջարկի հարաբերության, գների շարժի ու տատանումների (փոխանության) ապահովումը պարենամթերքի շուկայում.....	206
---	-----

ԹԵՄԱ 16. ԱԳՐՈՊԱՐԵՆԱՅԻՆ ՀԱՄԱԼԻՐԻ ՊԱՐԵՆԱՅԻՆ ՃՅՈՒՂԱՅԻՆ ԵՆԹԱՀԱՄԱԼԻՐՆԵՐԻ ԷԿՈՆՈՄԻԿԱ

16.1. Պարենային անվտանգության հիմունքները և դրա լուծման ուղիները ՀՀ-ում.....	208
16.2. Պարենային համալիրը, դրա դերը, խնդիրները, ձևավորման չափանիշները և ճյուղային կառուցվածքը ՀՀ-ում.....	210
16.3. Տնտեսական բարեփոխումների ձեռքբերումները, կորուստները, հեռանկարային խնդիրները.....	211

ԹԵՄԱ 17. ՀՀ ՀԱՑԱՄԹԵՐԱՅԻՆ ԵՆԹԱՀԱՄԱԼԻՐԻ ԷԿՈՆՈՄԻԿԱ

17.1. Հացահատիկի արտադրության տնտեսական նշանակությունը ՀՀ-ում.....	213
17.7.2. Հացամթերային ենթահամալիրի տեղը և դերը պարենային համակարգում, սպառողական, պարենային զամբյուղում.....	215
17.7.3. Հացամթերքի շուկան, ապրանքատեսականին: Պահանջարկը, առաջարկը և սպառումը.....	218
17.7.4. Հացամթերքի, համակցված կերերի արտադրության վիճակը և զարգացման հնարավորությունները.....	219
17.7.5. Արտադրության, պահպանման, վերամշակման, իրացման տնտեսական արդյունավետությունը և բարձրացման ուղիները.....	220
17.7.6. Հացահատիկի շուկայի ձևավորումը.....	220

ԹԵՄԱ 18. ԿԱՐՏՈՖԻԼԱԲԱՆՋԱՐԱՅԻՆ ԵՆԹԱՀԱՄԱԼԻՐԻ ԷԿՈՆՈՄԻԿԱ

18.1. Կարտոֆիլամթերային ենթահամալիր.....	223
18.1.1. Ճյուղային կառուցվածքը և զարգացման միտումները.....	223
18.1.2. Կարտոֆիլի արտադրությունը, շուկան: Վերամշակող ձեռնարկությունների հզորությունների օգտագործումը.....	224
18.1.3. Կարտոֆիլի հումք արտադրող և վերամշակող ձեռնարկությունների տնտեսական փոխհարաբերությունների կարգավորման մեխանիզմները.....	224
18.1.4. Տարայի և փաթեթավորման ներկա վիճակն ու կատարելագործման հետագա ուղիները.....	225
18.1.5. Կարտոֆիլի արտադրության տնտեսական արդյունավետությունը և դրա բարձրացման ուղիները.....	225
18.2. Բանջարամթերային ենթահամալիր.....	226

18.2.1. Բանջարամթերային ենթահամալիրի բնույթը, կառուցվածքը.....	226
18.2.2. Բանջարաբուծության տնտեսական նշանակությունը.....	227
18.2.3. Բանջարեղենի արտադրության տնտեսական արդյունավետությունը և դրա բարձրացման ուղիները.....	231
18.2.4. Բանջարային ենթահամալիրի շուկայական հարաբերությունները.....	231

ԹԵՄԱ 19. ՃԱԿՆԴԵՂԱՇԱՔԱՐԻ ԵՆԹԱՀԱՄԱԼԻՐԻ ԷԿՈՆՈՄԻԿԱ

19.1. Շաքարի շուկան ՀՀ-ում: Պահանջարկը, սպառումը, առաջարկը, ներկրումների հիմնավորվածությունը: Հավանական շուկաները: Արտադրության արդյունավետության բարձրացման ուղիները.....	233
---	-----

ԹԵՄԱ 20. ՊՏՂԱՀԱՏԱՊՏՂԱՅԻՆ ԱՐՏԱԴՐՈՒԹՅԱՆ ԵՎ ԽԱԴՈՂԻ ՎԵՐԱՄՇԱԿՄԱՆ ԷԿՈՆՈՄԻԿԱ

20.1. Խաղողի և պտղի արտադրության զարգացումը.....	236
20.2. Խաղողագինեգործական ենթահամալիր.....	236
20.2.1. Գինեգործություն.....	240
20.2.2. Խաղողագինեգործական ենթահամալիրի արտադրության տնտեսական արդյունավետության գնահատման ցուցանիշները.....	242
20.3. Պտղահատապտղային ենթահամալիր.....	242
20.3.1. Նշանակությունը, կազմը, կառուցվածքը.....	242
20.3.2. Պտղի արտադրությունը.....	244
20.3.3. Պտղի և հատապտղի վերամշակման ձեռնարկությունների արտադրության տնտեսական արդյունավետությունը: Արտադրատնտեսական փոխհարաբերությունների կատարելագործումը.....	245

ԹԵՄԱ 21. ԿԱԹՆԱՍԹԵՐՔԻ ԵՆԹԱՀԱՄԱԼԻՐԻ ԷԿՈՆՈՄԻԿԱ

21.1. ՀՀ կաթնամթերքի շուկան, տեղը սպառողական զամբյուղում: Ոլորտում ներկրումների տնտեսական հիմնավորվածությունը և մեղմացման ուղիները.....	250
21.2. Հումք արտադրող գյուղացիական տնտեսությունների և վերամշակող ձեռնարկությունների տնտեսական փոխհարաբերությունների կարգավորման ուղիները.....	255
21.3. Կաթի ենթահամալիրի տնտեսական արդյունավետության բարձրացման ուղիները.....	256

ԹԵՄԱ 22. ՄԱԱՄԹԵՐԱՅԻՆ ԵՆԹԱՀԱՄԱԼԻՐԻ ԷԿՈՆՈՄԻԿԱ

- 22.1. ՀՀ մսամթերքի շուկան, տեղը սպառողական զամբյուղում:
Կառուցվածքային տեղաշարժերի
տնտեսական գնահատականը.....258
- 22.2. Մսամթերքի արտադրության արդյունավետության
բարձրացման ուղիները.....267

ԹԵՄԱ 23. Ծխախոտի եւ ԵԹԵՐԱՅՈՒՂԱՅԻՆ ԱՐՏԱԴՐԱՆՔՆԵՐԻ ՎԵՐԱՄՇԱԿՄԱՆ ԷԿՈՆՈՄԻԿԱ

- 23.1. ՀՀ ծխախոտի շուկան, վերամշակման կարողությունների
օգտագործումը: Տեղական հումքի ավելացման
հիմնախնդիրները.....269
- 23.2. Ծխախոտի հումքի և ծխախոտի արտադրության
արդյունավետության բարձրացման ուղիներն ու
գործոնները ՀՀ-ում.....274
- 23.3. Խորդենու և խորդենու յուղի արտադրությունը.....275

ԹԵՄԱ 24. ՀԱՆՔԱՅԻՆ ԵՎ ԱՂԲՅՈՒՐԻ ՋՐԵՐԻ ԱՐՏԱԴՐՈՒԹՅԱՆ ԷԿՈՆՈՄԻԿԱ

- 24.1. Հանքային և աղբյուրի ջրերի շուկան: Արտադրության
զարգացման արդյունավետությունը և
բարձրացման ուղիները.....277

ԹԵՄԱ 25. ՊԱՐԵՆԱՄԹԵՐԱՅԻՆ ԱՅԼ ՃՅՈՒԴԵՐԻ ԷԿՈՆՈՄԻԿԱ

- 25.1. Ոչ ալկոհոլային խմիչքների և գարեջրի
արտադրության էկոնոմիկա.....281
- 25.1.1. Ոչ ալկոհոլային խմիչքների արտադրությունը.....281
- 25.1.2. Գարեջրի արտադրությունը.....282
- 25.2. Հրուշակեղենի արտադրությունը.....284
- 25.3. Աղի արտադրությունը.....285
- 25.4. Ձեթ - օճառի արտադրությունը.....286
- 25.5. Ձկնաբուծություն.....286
- Գրականություն.....288

Մամիկոնյան Հենրիկ Մկրտիչի

ՍՆՆԴԱՐԴՅՈՒՆԱԲԵՐՈՒԹՅԱՆ ԷԿՈՆՈՄԻԿԱ

ԵՐԵՎԱՆ 2013

Мамиконян Генрик Мкртичевич

ЭКОНОМИКА ПИЩЕВОЙ ПРОМЫШЛЕННОСТИ

ЕРЕВАН 2013

Թղթի չափսը 60x84 $\frac{1}{16}$, 18,75 տպ. մամուլ, 15 հրատ. մամուլ
Պատվեր 127: Տպաքանակ 300:

ՀԱԱՀ-ի տպարան, Տերյան 74